

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГЕДУЛЬЯНОВ ВАДИМ ЕДУАРДОВИЧ

УДК 342.5+342.57:342.4-044.33(477):342.34

ДИСЕРТАЦІЯ

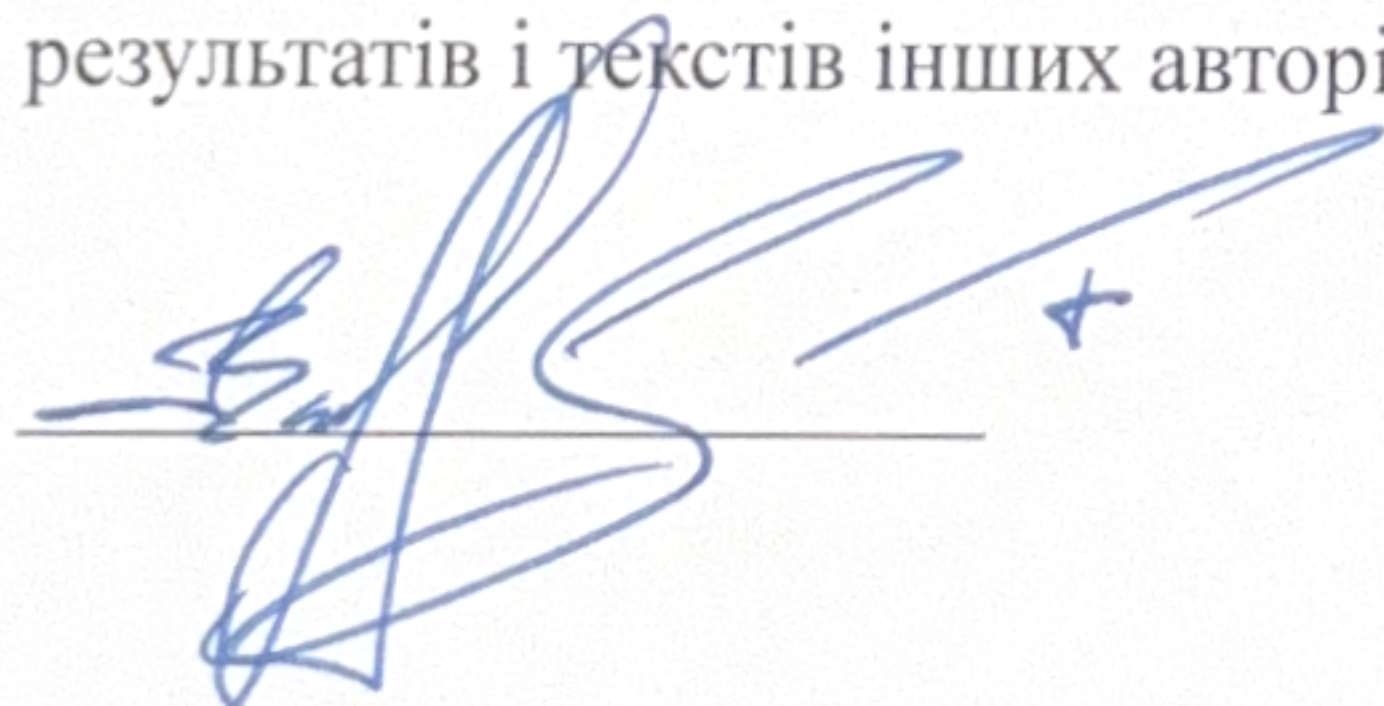
**ІНСТИТУТ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ
КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

081 – право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В.Е.Гедульянов

Ужгород – 2025

АНОТАЦІЯ

Гедульянов В.Е. Інститут представницької демократії в умовах сучасної конституційної реформи в Україні: проблеми теорії та практики. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» (081 Право). – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2025.

У дисертації вирішено наукову проблему теоретико-праксеологічного дослідження правового регулювання інституту представницької демократії на сучасному етапі конституційної реформи в Україні з метою виявлення недоліків та розробки пропозицій для їх усунення.

Аргументовано, що інститут представницької демократії в Україні – це система матеріальних і процесуальних норм, які регулюють конституційно-правові основи функціонування парламенту, глави держави та представницьких органів місцевого самоврядування. Цей інститут має міжгалузевий характер, виконує установчо-регулятивні функції та охоплює три підінститути: парламенту, глави держави та представницьких органів місцевого самоврядування.

Визначено, що інституту представницької демократії в Україні притаманна низка ознак як загального, так і спеціального характеру. До числа ознак загального характеру слід уважати належними: а) використання доктринальних і конституційних інструментів; б) наявність власного предмету правового регулювання в межах конституційного права; в) функціональна спрямованість; г) нормативна виокремленість груп норм у джерелах конституційного права. До числа ознак загального характеру слід уважати належними: а) профілюючий характер інституту; б) зв'язок з іншими галузями права; в) синергія стабільності та динаміки норм інституту, яка забезпечує його розвиток та адаптацію до нових викликів.

Аргументовано, що до основних принципів інституту представницької демократії в конституційному праві України належать такі принципи: а) верховенства права; б) верховенства Конституції; в) республіканізму; г) унітаризму; д) поділу державної влади на гілки; е) визнання та гарантування місцевого самоврядування; є) гарантування прав і свобод людини і громадянина; ж) юридичної рівності; з) гласності; и) субсидіарності та інші (перелік не є вичерпним).

Запропоновано систематизувати доктринальні дослідження інституту представницької демократії в Україні за такими напрямками: а) загальнотеоретичні дослідження, які висвітлюють еволюцію, конституційно-правові основи та теоретичні аспекти представницької демократії; б) спеціальні дослідження, що стосуються конкретних представницьких органів (Верховної Ради України, Президента України, місцевих рад, а також сільських, селищних, міських голів). Такий підхід упорядковує наукову базу, сприяючи виділенню ключових аспектів правового регулювання інституту представницької демократії.

За підсумками аналізу положень Конституції України 1996 р., які регламентують інститут представницької демократії: а) запропоновано внести зміни до Конституції України, доповнивши статтю 86 частинами третьою та четвертою у наступній редакції: «Народний депутат України може внести інтерпеляцію до Кабінету Міністрів України, члена Кабінету Міністрів України або керівника іншого центрального органу виконавчої влади з питань, що належать до їх компетенції. Народний депутат України має право отримати відповідь у термін не пізніше ніж через 30 днів. Відповідь на інтерпеляцію підлягає обговоренню у Верховній Раді України, яке може бути пов'язане з голосуванням про висловлення недовіри»; б) з застосуванням статистичного методу, методу аналізу та історичного методу запропоновано внести зміни до Розділу V «Президент України» Конституції України 1996 року шляхом його викладення у новій редакції; в) отримала подальшу аргументацію недоцільність дублювання положень Конституції України 1996 року в законах України,

оскільки це може призвести до правової плутанини, зниження авторитету Основного закону та ускладнення процесу правотворчості та правозастосування. Уникнення дублювання сприятиме збереженню ясності, стабільності та ефективності правової системи.

На основі кількісного аналізу актів Конституційного Суду України, що стосуються представницької демократії, запропоновано систематизувати їх у групи: а) рішення, у яких безпосередньо згадується представницька демократія (4 рішення, 2005–2022 рр.); б) рішення, які стосуються представницьких органів (24 рішення, 1998–2017 рр.); в) рішення, в яких аналізується представницький мандат (22 рішення, 1997–2021 рр.). Пропозиція щодо доктринальної інкорпорації судової практики спрямована на сприяння визначення основних проблем правового регулювання представницької демократії.

При дослідженні формування персонального складу представницьких органів в Україні у контексті інституту представницької демократії обґрунтовано необхідність приділення уваги механізму відкликання членів представницьких колегіальних органів за ініціативою виборців як важливому інструменту демократичного контролю. Недосконалість або відсутність такого механізму знижує ефективність підзвітності виборних представників перед населенням, ускладнює здійснення громадського контролю та забезпечення відповідальності обраних посадових осіб перед виборцями.

У процесі дослідження можливості впровадження відкликання народних депутатів України запропоновано: а) уважати, що наявність можливості відкликання члена парламенту за ініціативою виборців не означає автоматично, що його мандат є імперативним; б) для забезпечення рівних прав і можливостей участі громадян у політичному процесі надати право ініціювати відкликання депутатів, обраних за пропорційною виборчою системою, аналогічно до депутатів, обраних за мажоритарною системою відносної більшості. Наявність цього механізму: а) сприятиме «симетрії» соціальної відповідальності парламентарів, незалежно від типу виборчої системи, та забезпечить консистентність і прозорість процедури відкликання; б) підкреслить рівність усіх

народних депутатів України перед виборцями, зміцнить довіру громадян до Парламенту та сприятиме підвищенню рівня відповідальності його членів.

У процесі дослідження практики відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою: а) узагальнено сучасні тенденції щодо відкликання у конституційно-правовій літературі: 1) дослідники, які критично ставляться до ідеї відкликання народних депутатів України, водночас визнають можливість відкликання на місцевому рівні як ефективного інструменту контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування; 2) асоціювання процедури відкликання за народною ініціативою з наявністю імперативного мандату; б) аргументовано необхідність систематизації норм про відкликання депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» та запропоновано два підходи до цієї систематизації з рекомендацією вибору підходу після появи політичної волі для цього процесу: 1) окремі статті для депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів; 2) одна узагальнена стаття для обох груп суб'єктів.

Доведено, що: а) на відміну від можливого впровадження відкликання народних депутатів України за ініціативою виборців, процедура імпічменту Президента є виключною прерогативою парламенту, оскільки Основний закон не передбачає права громадян ініціювати цей процес. Це зумовлено прагненням уникнути зловживань і політичної нестабільності в державі, і є типовим для парламентсько-президентських республік; б) необхідним є удосконалення процедури імпічменту Президента України шляхом внесення змін до статті 111 Конституції України та інших конституційних актів для підвищення її реалістичності; в) відповідні зміни недоцільно впроваджувати до стабілізації внутрішньополітичної ситуації та завершення режиму воєнного стану, оскільки це може відволікати ресурси від нагальних проблем (у тому числі тому, що досвід зарубіжних країн свідчить про можливу зміну форми правління в період поствоєнної відбудови, що додатково обумовлює необхідність виваженого підходу до реформування процедури імпічменту).

При дослідженні практики функціонування Верховної Ради України у контексті аналізу інституту представницької демократії обґрунтовано необхідність впровадження інтерпеляції як інструменту притягнення уряду чи його членів до політичної та юридичної відповідальності. Щодо впровадження інтерпеляції в Україні: а) запропоновано розглядати її як письмову вимогу групи народних депутатів України до Прем'єр-міністра, міністра чи керівнику іншого центрального органу виконавчої влади стосовно питань внутрішньої та зовнішньої політики, чи міністрів з питань внутрішньої та зовнішньої політики, розгляд якої відбувається за визначеною процедурою; б) за результатами аналізу законопроектів, які зараз знаходяться на розгляді у Парламенті України, рекомендовано: 1) розглянути можливість надання парламенту права притягнення відповідних суб'єктів за підсумками розгляду інтерпеляції не лише до юридичної, але й до політичної відповідальності; 2) не обмежувати застосування інтерпеляції, надто звужуючи коло суб'єктів, яким вона може бути адресована.

Узагальнено, що європеїзація правового регулювання створення та діяльності представницьких органів влади в Україні в умовах конституційної реформи на державному рівні передбачає значне зосередження на Парламенті, оскільки європейські стандарти акцентують увагу на зміцненні представницької демократії та реформуванні законодавчої діяльності. Визначено два вектори європеїзації діяльності Верховної Ради України: а) активізація участі у взаємодії з європейськими інституціями та підтримка спільних ініціатив; б) впровадження європейських стандартів, рекомендацій та кращих практик у внутрішній законодавчий процес та в інші сфери діяльності Парламенту України.

З метою ухвалення Верховною Радою України законодавчих актів та інших нормативно-правових документів, які відповідають вимогам та стандартам Європейського Союзу та сприяють адаптації законодавства України до *acquis communautaire*, рекомендовано в межах подальшого удосконалення законодавчого процесу у Парламенті України передбачити, що до структури пояснювальної записки, яка надається разом з текстом проєкту закону,

включатимуться розділи, присвячені "Кращим практикам країн-членів ЄС щодо предмету правового регулювання закону" та "Європейським стандартам і правовим позиціям щодо предмету правового регулювання закону".

При дослідженні практики здійснення Президентом України власних повноважень у контексті аналізу інституту представницької демократії: а) підкреслено необхідність удосконалення правового статусу та чітких меж повноважень Глави держави та одночасно наголошено, що Конституційний Суд України відіграє важливу роль у тлумаченні конституційних норм щодо президентських повноважень, що сприяє стабільності правової системи та ефективній взаємодії Глави держави з іншими гілками влади; б) продемонстровано, що практика КСУ у питаннях перевищення Президентом України повноважень, зокрема в разі призначення директора НАБУ, свідчить про потребу в постійному вдосконаленні механізмів контролю за діями Глави держави; в) доведено, що цей факт реагування на нього у процесі конституційної реформи, що забезпечить більш точне узгодження актів Президента України з Конституцією України та підвищить ефективність взаємодії між Главою держави та КСУ, що є важливим для зміцнення внутрішньої стабільності та зовнішньої політики, зокрема у рамках євроінтеграції.

Узагальнено, що європейські стандарти щодо глав держав обмежені за своїм змістом, оскільки в багатьох країнах Європи ці посадові особи виконують переважно представницькі та церемоніальні функції. Визначено два основні вектори європеїзації відносин між Президентом України та Конституційним Судом України: а) продовження моніторингу всіх дій Глави держави, пов'язаних із формуванням цього органу; б) заміна Президента України на Верховну Раду України у процесі призначення суддів Конституційного Суду України.

Обґрунтовано доцільність запровадження інституту місцевого омбудсмана як елементу системи захисту прав людини на рівні територіальних громад. Аргументовано, що цей інститут покликаний стати ефективним механізмом демократичного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, забезпечуючи баланс інтересів, підзвітність, прозорість та підвищення рівня

довіри до публічної влади на місцевому рівні. Доведено, що місцевий омбудсман не дублює існуючі державні механізми захисту прав, а органічно доповнює їх, враховуючи специфіку місцевого рівня. Запропоновано наділити муніципального омбудсмана низкою функцій (правозахисною, контрольною, медіаційною, просвітницькою та аналітичною), а також передбачити такі принципи його легітимності, як незалежність, політична нейтральність, демократичний мандат і підзвітність перед територіальною громадою. Наголошено на необхідності закріплення відповідних правових механізмів, зокрема прозорості виборчої процедури, звітування та можливості відкликання, що у своїй сукупності дозволить перетворити місцевого омбудсмана на реальний інструмент зміцнення правової держави на місцевому рівні.

Запропоновано два основні напрями європеїзації місцевого самоврядування в Україні на найближчому етапі конституційної реформи: а) інтеграція європейських стандартів у сферу екологічної політики, що включає децентралізацію, сталий розвиток, адаптацію до змін клімату та управління природними ресурсами (у тому числі аргументовано, що місцеве самоврядування є прикладом як вертикальної, так і горизонтальної інтеграції стандартів: європейських та міжнародних, а також муніципальних та прав людини, що відповідає принципам демократичного управління та інклюзивності); б) активізація боротьби з мовою ворожнечі по відношенню до виборних органів місцевого самоврядування через впровадження інформаційних та просвітницьких ініціатив (у тому числі запропоновано розробити національну стратегію, яка включатиме освітні програми для представників органів місцевого самоврядування, інформаційні кампанії для членів територіальних громад та механізми моніторингу проявів мови ворожнечі в цифровому просторі).

Ключові слова: представницькі органи, члени представницького органу публічної влади, демократія, публічна влада, безпосередня демократія, політичні права та свободи особистості, народний суверенітет, влада народу, конституційна аксіологія, принцип народовладдя, принцип субсидіарності, органи публічної влади, органи державної влади, органи місцевого самоврядування.

SUMMARY

Hedulianov Vadim. The Institution of Representative Democracy in the Context of Modern Constitutional Reform in Ukraine: Problems of Theory and Practice. – Qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation is for obtaining of the scientific degree of Doctor of Law Sciences on the speciality 12.00.02 «Constitutional law; municipal law» (081 Law). – State Higher Education Institution «Uzhhorod National University», Uzhhorod, 2025.

The dissertation solves the scientific problem of theoretical and pragmatic research of legal regulation of the institution of representative democracy at the current stage of constitutional reform in Ukraine with a view to identifying shortcomings and developing proposals for their elimination.

The author argues that the institution of representative democracy in Ukraine is a system of substantive and procedural rules which regulate the constitutional and legal framework for the functioning of the Parliament, the Head of State and representative local self-government bodies. This institution has a cross-sectoral nature, performs constituent and regulatory functions and covers three sub-institutions: the Parliament, the Head of State and representative local self-government bodies.

It is determined that the institution of representative democracy in Ukraine is characterised by a number of features of both general and special nature. The general features include: a) the use of doctrinal and constitutional instruments; b) the presence of its own subject matter of legal regulation within the framework of constitutional law; c) functional orientation; d) normative differentiation of groups of norms in the sources of constitutional law. The general features should include: a) the profiling nature of the institution; b) the connection with other branches of law; c) the synergy of stability and dynamics of the institution's provisions which ensures its development and adaptation to new challenges.

The author argues that the basic principles of the institution of representative democracy in the constitutional law of Ukraine include the following principles: a) rule

of law; b) supremacy of the Constitution; c) republicanism; d) unitarism; e) division of state power into branches; f) recognition and guarantee of local self-government; g) guarantee of human and civil rights and freedoms; h) legal equality; i) publicity; j) subsidiarity and others (the list is not exhaustive).

The author proposes to systematise doctrinal studies of the institution of representative democracy in Ukraine in the following areas: a) general theoretical studies covering the evolution, constitutional and legal framework and theoretical aspects of representative democracy; b) special studies relating to specific representative bodies (the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, local councils, and village, town and city mayors). This approach streamlines the scientific base, helping to highlight the key aspects of legal regulation of the institution of representative democracy.

Based on the analysis of the provisions of the 1996 Constitution of Ukraine regulating the institution of representative democracy: a) it is proposed to amend the Constitution of Ukraine by supplementing Article 86 with parts three and four as follows: "A Member of Parliament of Ukraine may submit an interpellation to the Cabinet of Ministers of Ukraine, a member of the Cabinet of Ministers of Ukraine or the head of another central executive body on issues within their competence. A Member of Parliament of Ukraine has the right to receive a response within 30 days. The response to the interpellation is subject to discussion in the Verkhovna Rada of Ukraine, which may be associated with a vote of no confidence"; b) using the statistical, analytical and historical methods, the author proposes to amend Section V 'President of Ukraine' of the 1996 Constitution of Ukraine by restating it in a new wording; c) further argues that it is inexpedient to duplicate the provisions of the 1996 Constitution of Ukraine in the laws of Ukraine, as this may lead to legal confusion, reduce the authority of the Fundamental Law and avoiding duplication will help to maintain clarity, stability and efficiency of the legal system.

Based on a quantitative analysis of the acts of the Constitutional Court of Ukraine relating to representative democracy, the author proposes to systematise them into the following groups: a) decisions which directly mention representative democ-

racy (4 decisions, 2005-2022); b) decisions relating to representative bodies (24 decisions, 1998-2017); c) decisions which analyse the representative mandate (22 decisions, 1997-2021). The proposal for the doctrinal incorporation of judicial practice is aimed at facilitating the identification of the main problems of legal regulation of representative democracy.

When studying the formation of the personal composition of representative bodies in Ukraine in the context of the institution of representative democracy, the author substantiates the need to pay attention to the mechanism of recall of members of representative collegial bodies at the initiative of voters as an important instrument of democratic control. The imperfection or absence of such a mechanism reduces the effectiveness of accountability of elected representatives to the population, complicates the exercise of public control and ensures the responsibility of elected officials to the voters.

In the context of the study of the possibility of introducing the recall of members of parliament of Ukraine, it is proposed: a) to consider that the possibility of recalling a member of parliament at the initiative of voters does not automatically mean that his or her mandate is mandatory; b) to ensure equal rights and opportunities for citizens to participate in the political process, to grant the right to initiate the recall of parliamentarians elected under the proportional electoral system, similarly to those elected under the majority system of relative majority. This mechanism will: a) promote 'symmetry' of social responsibility of parliamentarians, regardless of the type of electoral system, and ensure consistency and transparency of the recall procedure; b) emphasise the equality of all parliamentarians before voters, strengthen public trust in the Parliament and promote accountability of its members.

In the course of the study of the practice of recall of deputies of local councils and village, town and city mayors upon people's initiative, the author summarises the current trends in the constitutional and legal literature: 1) researchers who are critical of the idea of recalling parliamentarians of Ukraine, at the same time recognise the possibility of recall at the local level as an effective tool for controlling the activities of local self-government bodies; 2) association of the procedure of recall on people's

initiative with the existence of a mandatory mandate; b) the author argues for the need to systematise the provisions on recall of deputies of local councils and village, settlement and city mayors in the Law 'On Local Self-Government in Ukraine' and proposes two approaches to this systematisation 1) separate articles for deputies of local councils and village, town and city mayors; 2) one generalised article for both groups of subjects.

It is proved that: a) unlike the possible introduction of recall of people's deputies of Ukraine at the initiative of voters, the procedure of impeachment of the President is the exclusive prerogative of the Parliament, since the Basic Law does not provide for the right of citizens to initiate this process. This is due to the desire to avoid abuse and political instability in the state, and is typical for parliamentary-presidential republics; b) it is necessary to improve the procedure of impeachment of the President of Ukraine by amending Article 111 of the Constitution of Ukraine and other constitutional acts to make it more realistic; c) it is inappropriate to implement the relevant changes until the internal political situation stabilises and the martial law regime is lifted, as this may divert resources from urgent problems (including because the experience of foreign countries indicates a possible change in the form of government in the period of post-war reconstruction, which further necessitates a balanced approach to reforming the impeachment procedure).

When studying the practice of functioning of the Verkhovna Rada of Ukraine in the context of analysing the institution of representative democracy, the author substantiates the need to introduce interpellation as a tool for bringing the government or its members to political and legal responsibility. As regards the introduction of interpellation in Ukraine: a) it is proposed to consider it as a written request of a group of the people's deputies of Ukraine to the Prime Minister, a minister or the head of another central executive body on domestic and foreign policy issues, or ministers on domestic and foreign policy issues, which is considered according to a certain procedure; b) based on the analysis of the draft laws currently under consideration by the Parliament of Ukraine, it is recommended that 1) to consider the possibility of granting the Parlia-

ment the right to bring the relevant actors to not only legal but also political responsibility based on the results of the consideration of the interpellation; 2) not to limit the use of the interpellation by narrowing the circle of actors to whom it can be addressed.

It is generalised that europeanisation of legal regulation of establishment and operation of representative bodies of power in Ukraine in the context of constitutional reform at the state level involves a significant focus on the Parliament, since European standards focus on strengthening representative democracy and reforming legislative activity. Two vectors of europeanisation of the Verkhovna Rada of Ukraine have been identified: a) intensification of participation in cooperation with European institutions and support for joint initiatives; b) implementation of European standards, recommendations and best practices in the internal legislative process and other areas of the Parliament's activities.

In order to ensure that the Verkhovna Rada of Ukraine adopts legislative acts and other regulatory documents that meet the requirements and standards of the European Union and facilitate the adaptation of Ukrainian legislation to the *acquis communautaire*, it is recommended that, as part of further improvement of the legislative process in the Parliament of Ukraine, the structure of the explanatory note provided with the text of the draft law should include sections on "Best practices of EU member states on the subject matter of legal regulation of the law" and "European Standards and Legal Positions on the Subject Matter of the Law".

When studying the practice of the President of Ukraine exercising his/her powers in the context of the analysis of the institution of representative democracy, the author emphasizes: a) the need to improve the legal status and clear limits of the Head of State's powers and at the same time notes that the Constitutional Court of Ukraine plays an important role in interpreting the constitutional provisions on presidential powers, which contributes to the stability of the legal system and effective interaction of the Head of State with other branches of power; b) it is demonstrated that the practice of the Constitutional Court of Ukraine in matters of the President of Ukraine exceeding his powers, in particular in the case of the appointment of the Director of the National Anti-Corruption Bureau, indicates the need for constant improvement of mechanisms

for controlling the actions of the Head of State; c) it is proven that this fact of responding to him in the process of constitutional reform, which will ensure more accurate coordination of the acts of the President of Ukraine with the Constitution of Ukraine and increase the effectiveness of interaction between the Head of State and the Constitutional Court of Ukraine, which is important for strengthening internal stability and foreign policy, in particular within the framework of European integration.

It is generalized that European standards regarding heads of state are limited in their content, since in many European countries these officials perform mainly representative and ceremonial functions. Two main vectors of Europeanization of relations between the President of Ukraine and the Constitutional Court of Ukraine are identified: a) continued monitoring of all actions of the Head of State related to the formation of this body; b) replacing the President of Ukraine with the Verkhovna Rada of Ukraine in the process of appointing judges of the Constitutional Court of Ukraine.

The feasibility of introducing the institution of a local ombudsman as an element of the human rights protection system at the level of territorial communities is substantiated. It is argued that this institution is designed to become an effective mechanism of democratic control over the activities of local self-government bodies, ensuring a balance of interests, accountability, transparency and increasing the level of trust in public authorities at the local level. It is proven that the local ombudsman does not duplicate existing state mechanisms for the protection of rights, but organically complements them, taking into account the specifics of the local level. It is proposed to endow the municipal ombudsman with a number of functions (human rights, control, mediation, educational and analytical), as well as to provide for such principles of its legitimacy as independence, political neutrality, democratic mandate and accountability to the territorial community. The need to establish appropriate legal mechanisms, including a transparent election procedure, reporting, and the possibility of recall, was emphasized, which, taken together, would allow the local ombudsman to become a real tool for strengthening the rule of law at the local level.

Two main directions of Europeanization of local self-government in Ukraine at the next stage of constitutional reform are proposed: a) integration of European standards into the sphere of environmental policy, which includes decentralization, sustainable development, adaptation to climate change and natural resource management (including the argument that local self-government is an example of both vertical and horizontal integration of standards: European and international, as well as municipal and human rights, which corresponds to the principles of democratic governance and inclusiveness); b) intensification of the fight against hate speech in relation to elected local self-government bodies through the implementation of information and educational initiatives (including the proposal to develop a national strategy that would include educational programs for representatives of local self-government bodies, information campaigns for members of territorial communities and mechanisms for monitoring manifestations of hate speech in the digital space).

Key words: representative bodies, members of a representative body, democracy, public authority, direct democracy, political rights and freedoms of the individual, people's sovereignty, power of the people, constitutional axiology, principle of democracy, principle of subsidiarity, public bodies, state authorities, local self-government bodies.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації:

Статті в періодичних фахових наукових виданнях України:

1. Гедульянов В.Е. Європеїзація як основний напрям подальшого удосконалення правового регулювання створення та діяльності представницьких органів місцевого самоврядування в Україні в умовах сучасної конституційної реформи. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 1. С. 14-18. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/6_2024/5.pdf
2. Гедульянов В.Е. Європеїзація правового регулювання створення та діяльності представницьких органів державної влади в Україні в умовах

- сучасної конституційної реформи. *Law. State. Technology*. 2025. №1. С. 3-8. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2025-1-1>
3. Гедульянов В.Е. Імпічмент Президента України: сучасний стан та завдання для наступного етапу конституційної реформи. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2024. № 6. С. 33-37. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2024/7.pdf
 4. Гедульянов В.Е. Представницька демократія на місцевому рівні та мова ворожнечі: рекомендації Ради Європи. *Juris Europensis Scientia*. 2024. № 6. С. 14-18. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/6_2024/5.pdf
 5. Гедульянов В.Е. Застосування європейських стандартів у процесі законотворчої роботи як один з пріоритетних напрямів подальшого удосконалення діяльності Верховної Ради України. *Law. State. Technology*. 2024. № 1. С. 20-25. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2024-1-3>
 6. Гедульянов В.Е. Конституційно-правові проблеми функціонування Верховної Ради України (на матеріалах інтерпеляції). *Juris Europensis Scientia*. 2024. № 2. С. 9-13. DOI: <https://doi.org/10.32782/chem.v2.2024.2>
 7. Гедульянов В.Е. Інститут представницької демократії як інститут галузі конституційного права України. *Юридичний вісник*. 2023. № 4. С. 7-13. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2023/1.pdf
 8. Гедульянов В.Е. Конституційні дослідження проблематики правового положення членів представницьких органів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2023. Вип. 61. С.14-17. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc61/3.pdf>
 9. Гедульянов В.Е. Українські доктринальні дослідження статусу членів представницьких органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 73-75. URL: http://lsej.org.ua/3_2023/15.pdf
 10. Гедульянов В.Е. Інститут представницької демократії як інститут галузі конституційного права України. *Juris Europensis Scientia*. 2023. №5. С. 9-12. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/5_2023/2.pdf

11. Гедульянов В.Е. Конституційні положення про представницьку демократію в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2022. Вип. 57. С. 28-31. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc57/6.pdf>
12. Гедульянов В.Е. Акти Конституційного Суду України: питання представницької демократії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 73-76. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/13.pdf
13. Гедульянов В.Е. Інститут представницької демократії та органи самоорганізації населення. *Juris Europensis Scientia*. 2022. №2. С. 61-64. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/2_2022/14.pdf
14. Гедульянов В.Е. Відкликання виборних посадових та інших осіб в Україні: постановка питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 85-87. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/16.pdf
15. Гедульянов В.Е. Принцип субсидіарності та представницька демократія в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2022. Вип. 60. С. 14-17. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc60/3.pdf>
16. Гедульянов В.Е. Представницька демократія, народне представництво та принцип народного суверенітету в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 67-72. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v5_2022/6.pdf
17. Гедульянов В.Е. До питання можливості відкликання народного представника, мандат якого не є імперативним. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 17-23. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v6_2022/2.pdf

Статті в періодичних нефахових наукових виданнях України:

18. Гедульянов В.Е. Представницька демократія в Україні: основи конституційної регламентації. *Гарантії прав людини і громадянина в контексті європейської інтеграції України: монографія* / Юринець Ю.Л., Токарева К.С., Філінович В.В. та ін. Чернівці : Технодрук, 2023. С.9-24.

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

19. Hedulianov V. Representative Bodies of Local Self-Government in Ukraine: Nomenclature and Constitutional Regulation. *PNAP. Scientific Journal of Polonia University*. 2023. Vol. 56 (1). P. 328-334. DOI: <https://doi.org/10.23856/5720>
20. Hedulianov V. Representative Bodies in Ukraine: Doctrinal Developments. *PNAP. Scientific Journal of Polonia University*. 2023. Vol. 57 (2). P. 151-156. DOI: <https://doi.org/10.23856/5720>
1. Hedulianov V. Representative Democracy in Research of Ukrainian Constitutionalists. *PNAP. Scientific Journal of Polonia University*. 2022. Vol. 55(6). P. 158-164. DOI: <https://doi.org/10.23856/5521>

Статті в періодичних наукових виданнях, які індексуються в наукометричних базах Web of Sciences та Scopus:

21. Barvinenko, V., Hedulianov, V., & Mishyna, N. (2023). Ukrainian local government, human rights protection and Council of Europe standards: the principle of subsidiarity. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(5), 42-47. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-5-42-47>
22. Ivantsova, Z., Hedulianov, V., & Zadyraka, N. (2024). Protection Of Economic Human Rights by Representative Bodies: European Standards. *Baltic Journal of Economic Studies*, 10(3), 156-161. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2024-10-3-156-161>
23. Shumak, I., Batan, Y., Kravchenko, S., Hedulianov, V., & Bysaha, Y. (2024). Representative democracy under martial law. *Amazonia Investiga*, 13(77), 159–169. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.77.05.12>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

24. Гедульянов В.Е. Органи самоорганізації населення – інститут представницької демократії? *Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез V Міжнародної науково-практичної*

конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 червня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 84 – 86.

25. Гедульянов В.Е. До питання уточнення номенклатури інститутів представницької демократії на місцевому рівні. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи* : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (17 червня 2022 р., м. Львів) / [за наук.ред. проф. О. В. Батанова, проф. Д. Вацінкевича, доц. Р. Б. Бедрія]. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка; Київ; Щецин, 2022. С. 294-298.

26. Гедульянов В.Е. Представницька демократія: конституційне регулювання (у вузькому розумінні). *Осінні юридичні читання – 2022. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки. Випуск XXXII: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Осінні юридичні читання – 2022»*. 24 листопада 2022 р. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 111-117.

27. Гедульянов В.Е. Конституційні положення про представницьку демократію в Україні: євроінтеграційний аспект. *Юридична осінь 2022 року: зб. тез доповідей та наук. повідомл.учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів (Харків, 17 листоп. 2022 р.)* / за г. ред. Д.В. Лученка. Х.: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 104-106. ([електронне наукове видання](#)).

28. Гедульянов В.Е. Відкликання виборних посадових та інших осіб в Україні: захист прав людини чи захист вільного мандату? *Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення: збірник тез Науково-практичного круглого столу, присвяченого 74-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини* (м. Хмельницький, 9 грудня

2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С.64-66.

29. Гедульянов В.Е. Відкликання народного представника з вільним мандатом: перспективи для України. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 31 березня 2023 року)*. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 107-109.

30. Гедульянов В.Е. Народне представництво та принцип народного суверенітету в Україні. *Актуальні питання розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та мирної розбудови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (5 травня 2023 року): [ел. збірник](#)*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023. С. 44-45.

31. Гедульянов В.Е. Представницький мандат: імперативний чи вільний? *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: Тези доповідей за матеріал. III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 27-28 квітня 2023 року) / відп. ред. Я. І. Ленгер, А. М. Земко. Луцьк: ВІП ЛНТУ, 2023. С.44-48.*

32. Гедульянов В.Е. Субсидіарність – принцип інституту представницької демократії в Україні. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей Сьомої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 25 серпня 2023 р.)*. К.: АПСВТ, 2023. С. 34-37.

33. Гедульянов В.Е. Конституційний статус Верховної Ради України: дефініція та підходи до визначення елементного складу. *Правові засади*

організації та здійснення публічної влади : збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 травня 2024 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 58-60.

34. Гедульянов В.Е. Подальше удосконалення функціонування Парламенту України: європеїзація діяльності. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи: Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р. Тернопіль: Вектор, 2024. С. 196-198.*

35. Гедульянов В.Е. Інститут представницької демократії: конституційні цінності та принципи. *Цінність Конституції України в сучасних умовах: матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди Дня Конституції України (20 червня 2024 року): [ел. збірник](#) / Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024. С. 35-37.*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	25
ВСТУП	26
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	39
1.1. Представницька демократія, народне представництво та принцип народного суверенітету. ...	39
1.2. Доктринальні дослідження інституту представницької демократії в Україні.....	67
1.3. Методологія дослідження інституту представницької демократії в Україні на прикладах окремих представницьких органів	78
Висновки до Розділу 1.....	105
РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ	108
2.1. Аксиологія конституційних досліджень інституту представницької демократії.....	108
2.2. Інститут представницької демократії як елемент галузі конституційного права України.	131
2.3. Конституційні положення про представницьку демократію в Україні.....	153
Висновки до Розділу 2.....	170
РОЗДІЛ 3. ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	174
3.1. Проблеми формування представницьких органів державної влади: теорія і практика	174
3.1.1. Відкликання народних депутатів України виборцями: перспективи для подальших етапів конституційної реформи	174
3.1.2. Імпічмент Президента України: сучасний стан та завдання для наступного етапу конституційної реформи	196
3.2. Теоретичні та практичні проблеми функціонування представницьких органів державної влади	220
3.2.1. Конституційно-правові проблеми функціонування Верховної Ради України (на матеріалах парламентського контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України).....	220
3.2.2. Конституційно-правові проблеми удосконалення компетенції Президента України (на матеріалах взаємодії з Конституційним Судом України).....	241
3.3. Європеїзація як основний напрям подальшого удосконалення правового регулювання створення та діяльності представницьких органів державної влади в Україні в умовах сучасної конституційної реформи	260
Висновки до Розділу 3.....	290
4. ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ОРГАНИ МІСЦЕВОГО РОЗДІЛ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ	297

4.1. Проблеми формування представницьких органів місцевого самоврядування: теорія і практика (на матеріалах відкликання членів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів)	297
4.2. Теоретичні та практичні проблеми функціонування представницьких органів місцевого самоврядування.....	322
4.3. Європеїзація як основний напрям подальшого удосконалення правового регулювання створення та діяльності представницьких органів місцевого самоврядування в Україні в умовах сучасної конституційної реформи	342
Висновки до Розділу 4.....	358
ВИСНОВКИ	364
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	372
ДОДАТКИ	424

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРК	Автономна Республіка Крим
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
Конвенція 1950 р.	Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року
КСУ	Конституційний Суд України
Хартія 1985 р.	Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року
Проект № 7672	Проект Закону України «Про відкликання народного депутата України з ініціативи виборців», реєстр.№ 7672 від 15 серпня 2022 року
Проект № 3499	Проект Закону України «Про інтерпеляцію» реєстр. № 3499 від 18 червня 2020 р.
ООН	
МКЛРД	Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1969 р.
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
НАБУ	Національне антикорупційне бюро України

ВСТУП

Актуальність теми. Конституція 1996 р. року проголошує державу демократичною, правовою та соціальною. Як і в багатьох сучасних державах з демократичним устроєм, в Україні реалізуються дві основні форми демократії – безпосередня та представницька, причому остання домінує у суспільно-політичному житті.

Актуальність дослідження інституту представницької демократії в Україні в умовах сучасного етапу конституційної реформи обумовлюється низкою факторів.

По-перше, протягом останніх десятиліть Україна перебуває у процесі активної трансформації свого конституційного ладу. Цей процес вимагає ґрунтовного аналізу інституту представницької демократії з метою визначення змін, які сприятимуть його удосконаленню та забезпеченню стабільності демократичних процесів у державі.

По-друге, Україна активно інтегрується у європейський правовий простір, що обумовлює необхідність адаптувати національне законодавство, у тому числі конституційне, до відповідних стандартів. Дослідження інституту представницької демократії дозволяє оцінити ті зусилля, які необхідно для цього докласти.

По-третє, як молода демократія, Україна стикається з необхідністю постійного зміцнення представницьких органів публічної влади та забезпечення їх ефективної роботи. Аналіз цього інституту сприятиме розробці рекомендацій для вдосконалення діяльності колегіальних та одноособових представницьких органів.

По-четверте, представницька демократія є механізмом забезпечення реалізації прав та свобод особистості. Саме ефективне функціонування інституту представницької демократії дозволяє зміцнити взаємозв'язок між державою та

суспільством, що особливо важливо в умовах сучасних викликів (а отже – дослідження конституційних аспектів обраної теми дає змогу розробити заходи для більш ефективного захисту прав і свобод особистості та обмеження можливих порушень).

Нарешті, політична нестабільність, зовнішня агресія, економічні труднощі та інші кризові явища вимагають від держави чітких та злагоджених дій. Конституційне дослідження інституту представницької демократії стане у нагоді при розробці конструктивних рішень для подолання криз та забезпечення стабільності.

Таким чином, дослідження інституту представницької демократії в Україні не лише актуальне, а й має стратегічне значення правопорядку та гармонійного розвитку держави.

Таким чином, дослідження інституту представницької демократії є не лише актуальним, але й надзвичайно важливим для зміцнення демократичних інституцій в Україні за вектором, що відповідає міжнародним (як європейським, так і світовим) стандартам.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до Стратегії розвитку наукових досліджень, прийнятої Національною академією правових наук України на період 2021-2025 років, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2016 р. № 119-р «Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ», Указу Президента України «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» № 179, Проекту Плану відновлення України 2022 року та «Концепції реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя». Дослідження відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України. Тематика дослідження входить у комплексні теми:

«Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у XX–XXI ст.» (0198U007793) та «Конституційно-правове будівництво в умовах надзвичайних правових режимів: пошуки оптимальних моделей» (01231U104048).

Мета та задачі дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є доктринальне та праксеологічне дослідження інституту представницької демократії в умовах сучасної конституційної реформи в Україні для виявлення недоліків у його правовому регулюванні та розробки пропозицій щодо їх усунення.

Для досягнення визначеної мети в дисертації передбачено вирішити такі задачі:

- охарактеризувати сформоване за часів незалежності підґрунтя для проведення доктринального дослідження інституту представницької демократії в Україні;
- розкрити співвідношення між поняттями «представницька демократія», «народне представництво» та «принцип народного суверенітету»;
- навести аналітичний огляд досліджень про представницьку демократію в Україні (як у цілому, так і окремих підінститутів цього інституту конституційного права);
- визначити методологію для проведення досліджень представницьких органів України на прикладах окремих представницьких органів;
- визначити особливості аксіології конституційних досліджень інституту представницької демократії;
- охарактеризувати інститут представницької демократії як елемент галузі конституційного права України;
- з'ясувати конституційні положення про представницьку демократію в Україні;
- розкрити теоретичні та практичні проблеми формування представницьких органів державної влади у контексті досліджуваного інституту;

- надати оцінку сучасного стану та перспектив подальшого удосконалення правової регламентації формування персонального складу державних представницьких органів на подальших етапах конституційної реформи (на матеріалах впровадження відкликання народних депутатів України виборцями та імпічменту Президента України);

- провести огляд конституційно-правових проблеми функціонування державних представницьких органів та напрямів їхнього вирішення (на матеріалах парламентського контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України і взаємодії Президента України з Конституційним Судом України);

- охарактеризувати сучасний стан та перспективи подальшого удосконалення правової регламентації формування персонального складу представницьких органів місцевого самоврядування на подальших етапах конституційної реформи (на матеріалах відкликання членів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів);

- охарактеризувати теоретичні та практичні проблеми функціонування представницьких органів місцевого самоврядування (на матеріалах захисту прав людини на місцевому рівні);

- надати оцінку сучасного стану та перспектив приведення нормативної регламентації інституту представницької демократії в Україні до європейських стандартів на сучасному етапі конституційної реформи.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі формування та функціонування інституту представницької демократії в Україні в умовах сучасної конституційної реформи.

Предметом дослідження є інститут представницької демократії в Україні на сучасному етапі конституційної реформи, зокрема теоретичні та практичні проблеми його правового регулювання.

Методи дослідження. Методологічна база дослідження визначається його метою та завданнями і розроблена з урахуванням об'єкта і предмета дисертації. У процесі виконання роботи було застосовано такі підходи, як системний, діалектичний, динамічний, синергетичний, герменевтичний, телеологічний та

інші. Особливу увагу було приділено аксіологічному підходу з урахуванням того, що дослідження виконувалось за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право (підрозділ 2.1).

Для досягнення мети дослідження застосовувалась низка методів наукового пізнання. Так, формально-логічний метод було використано для аналізу дефініцій, запропонованих у наукових джерелах, розробки авторських визначень основних понять і формулювання висновків і пропозицій, представлених у дослідженні (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 3.1.2, 4.1). Також цей метод став у нагоді при визначенні архітекtonіки нашого дисертаційного дослідження (підрозділи 1.3 та 2.1). Метод аналізу та синтезу застосовувався з метою уточнення змісту та визначення співвідношення понять «представницька демократія», «принцип народного суверенітету» і «народне представництво» (підрозділ 1.1), а також для аналізу дефініцій та виявлення їхніх ключових ознак (підрозділи 2.2, 3.1.1, 3.3). Метод моделювання використовувався під час розробки пропозицій щодо подальшого удосконалення нормативно-правової регламентації інституту представницької демократії при проведенні конституційної реформи в Україні (підрозділи 2.3, 3.3, 4.3). Функціональний метод застосовано для обґрунтування необхідності внесення змін та доповнень у деякі акти чинного конституційного законодавства з метою досягнення їх відповідності європейським стандартам (підрозділи 3.2.1, 3.2.2, 4.1., 4.3). Методи індукції та дедукції дали змогу визначити подібності та відмінності між проблемами, які виникають у процесі формування персонального складу представницьких органів на державному та на місцевому рівні (підрозділи 3.1.1., 3.1.2, 4.1). Метод абстрагування використовувався для вибору матеріалів практики, на підставі яких аналізувались поточні проблеми інституту представницької демократії на сучасному етапі конституційної реформи в Україні (підрозділи 1.2, 1.3., 3.1, 3.2., 4.1, 4.2), а також для формулювання рекомендацій щодо приведення інституційного законодавства у відповідність з європейськими стандартами (підрозділи 3.3, 4.3.). Історико-правовий метод застосовано для вивчення досвіду попередніх етапів конституційної реформи в

Україні (розділи 1 – 4). Порівняльний метод допоміг аргументувати співвідношення між змістом та сутністю положень чинного законодавства України та відповідних європейських стандартів (підрозділи 3.3, 4.3).

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали наукові розробки таких авторів, як О.О. Александров, Ю.Ю. Бальцій, О.В. Батанов, В.Д. Барвіненко, Ю.Г. Барабаш, Д.М. Белов, Ю.М. Бисага, Я.І. Богів, В.В. Гецько, В.В. Гомонай, Я.В. Греца, Н.Г. Григорук, Н.І. Грушанська, І.І. Дахова, Л.М. Дешко, В.В. Дубас, Т.О. Карабін, В.П. Колісник, Н.М. Кошіль, В.В. Кравченко, А.Р. Крусян, Л.Л. Лабенська, Л.І. Летнянчин, О.Ю. Лялюк, Н.В. Мішина, І.І. Омелько, М.П. Орзіх, О.В. Сінькевич, Л.М. Сердюк, О.В. Совгіря, І.Є. Словська, О.В. Скрипнюк, М.І. Стопченко, С.Р. Станік, М.В. Савчин, А.О. Селіванов, О.О. Шаповал, Т.О. Шевченко, О.Д. Чепель, О.В. Чернецька, П.В. Романюк, О.В. Радченко, О.М. Олькіна, В.Л. Федоренко, О.Т. Волощук, О.В. Щербанюк та інших.

Нормативно-правовою базою дисертаційного дослідження є Конституція України, закони України "Про Регламент Верховної Ради України", "Про статус народного депутата України", "Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпідмент)", "Про Кабінет Міністрів України", "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про статус депутатів місцевих рад", "Про органи самоорганізації населення", "Про Конституційний Суд України" та інші, а також Виборчий кодекс України, Кримінальний кодекс України, ін.

Емпіричну основу дослідження становлять практика розгляду справ Конституційним Судом України, довідкові видання, статистичні дані та матеріали засобів масової інформації.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним науковим дослідженням, в якому вирішено наукову проблему теоретико-праксеологічного дослідження правового регулювання інституту представницької демократії на сучасному етапі конституційної реформи в Україні з метою виявлення недоліків та розробки пропозицій для їх усунення. На

основі вирішення цієї наукової проблеми сформульовано такі висновки й пропозиції:

уперше:

- обґрунтовано, що до основних принципів інституту представницької демократії в конституційному праві України належать принципи: а) верховенства права; б) верховенства Конституції; в) республіканізму; г) унітаризму; д) поділу державної влади на гілки; е) визнання та гарантування місцевого самоврядування; є) гарантування прав і свобод людини і громадянина; ж) юридичної рівності; з) гласності; и) субсидіарності;
- визначено вектори європеїзації діяльності: а) Верховної Ради України (активізація участі у взаємодії з європейськими інституціями та підтримка спільних ініціатив; впровадження європейських стандартів, рекомендацій та кращих практик у внутрішній законодавчий процес та в інші сфери діяльності Парламенту України); б) Президента України (на матеріалах відносин з Конституційним Судом України: продовження моніторингу всіх дій Глави держави, пов'язаних із формуванням цього органу; заміна Президента України на Верховну Раду України у процесі призначення суддів Конституційного Суду України); в) представницьких органів місцевого самоврядування (інтеграція європейських стандартів у сферу екологічної політики, що включає децентралізацію, сталий розвиток, адаптацію до змін клімату та управління природними ресурсами; активізація боротьби з мовою ворожнечі по відношенню до виборних органів місцевого самоврядування через впровадження інформаційних та просвітницьких ініціатив);
- аргументовано відсутність прямого зв'язку між наявністю механізму відкликання членів парламенту за ініціативою виборців та імперативним характером їх мандата;
- запропоновано запровадити механізм ініціювання відкликання депутатів колегіальних представницьких органів, обраних за пропорційною виборчою системою, на рівні з депутатами, обраними за мажоритарною

системою відносної більшості, для забезпечення рівності прав громадян у політичному процесі;

- узагальнено сучасні тенденції щодо відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою у конституційно-правовій літературі: а) дослідники, які критично ставляться до ідеї відкликання народних депутатів України, водночас визнають можливість відкликання на місцевому рівні як ефективного інструменту контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування; б) асоціювання процедури відкликання за народною ініціативою з наявністю імперативного мандату;

- аргументовано необхідність систематизації норм про відкликання депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» та запропоновано два підходи до цієї систематизації з рекомендацією вибору підходу після появи політичної волі для цього процесу (або окремі статті для депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів, або одна узагальнена стаття для обох груп суб'єктів);

- обґрунтовано доцільність систематизації актів Конституційного Суду України, що стосуються представницької демократії, на підставі їх змісту, зокрема: безпосередньої згадки про неї (4 рішення, 2005–2022 рр.); регулювання діяльності представницьких органів (24 рішення, 1998–2017 рр.) та аналізу представницького мандата (22 рішення, 1997–2021 рр.);

- запропоновано комплексну модель місцевого омбудсмена (на відміну від існуючих моделей державного контролю, обґрунтовано необхідність наділення місцевого омбудсмена демократичним мандатом через пряму виборність, забезпечення його підзвітності територіальній громаді та незалежності);

- рекомендовано в межах подальшого удосконалення законодавчого процесу у Парламенті України передбачити, що до структури пояснювальної записки, яка надається разом з текстом проєкту закону, включатимуться розділи, присвячені "Кращим практикам країн-членів ЄС щодо предмету

правового регулювання закону" та "Європейським стандартам і правовим позиціям щодо предмету правового регулювання закону";

удосконалено:

- дефініцію поняття «інститут представницької демократії в Україні» – це система матеріальних і процесуальних норм, які регулюють конституційно-правові основи функціонування парламенту, глави держави та представницьких органів місцевого самоврядування;

- пропозицію виокремлювати такі ознаки інституту представницької демократії в Україні, як загальні (у тому числі наявність власного предмету правового регулювання в межах конституційного права; функціональна спрямованість) та спеціальні (у тому числі профілюючий характер інституту; синергія стабільності та динаміки норм інституту, яка забезпечує його розвиток та адаптацію до нових викликів);

- позицію розглядати інтерпеляцію як письмову вимогу групи народних депутатів України до Прем'єр-міністра, міністра чи керівнику іншого центрального органу виконавчої влади стосовно питань внутрішньої та зовнішньої політики, чи міністрів з питань внутрішньої та зовнішньої політики, розгляд якої відбувається за визначеною процедурою;

- положення щодо необхідності запровадження ефективного механізму відкликання членів представницьких органів за ініціативою виборців як дієвого інструменту демократичного контролю, що сприяє підвищенню підзвітності та відповідальності обраних посадових осіб перед населенням на державному рівні та удосконалення механізму, існуючого на рівні місцевого самоврядування;

дістали подальший розвиток:

- положення про структуру інституту представницької демократії в Україні, що охоплює три підінститути: парламенту, глави держави та представницьких органів місцевого самоврядування;

- положення щодо систематизації доктринальних досліджень інституту представницької демократії в Україні за такими напрямками: а)

загальнотеоретичні дослідження, які висвітлюють еволюцію, конституційно-правові основи та теоретичні аспекти представницької демократії; б) спеціальні дослідження, що стосуються конкретних представницьких органів (Верховної Ради України, Президента України, місцевих рад, а також сільських, селищних, міських голів);

- пропозиції про внесення змін до Конституції України 1996 році, у тому числі щодо: а) доповнення статті 86 положеннями про інтерпеляцію; б) викладення у новій редакції Розділу V «Президент України», у тому числі удосконалення процедури імпічменту Президента України шляхом внесення змін до статті 111;

- теоретичне осмислення функціональної ролі місцевого омбудсмана в системі публічного управління в умовах децентралізації;

- аргументація недоцільності дублювання положень Конституції України 1996 року в законах України, оскільки це може призвести до правової плутанини, зниження авторитету Основного закону та ускладнення процесу правотворчості та правозастосування;

- пропозиції про уточнення змісту законопроектів, які зараз знаходяться на розгляді у Парламенті України, у частині: 1) закріплення можливості надання Парламенту права притягнення відповідних суб'єктів за підсумками розгляду інтерпеляції не лише до юридичної, але й до політичної відповідальності; 2) відсутності обмежень застосування інтерпеляції за колом суб'єктів, яким вона може бути адресована.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані в:

- науково-дослідницькій діяльності – для подальшого дослідження інституту представницької демократії в Україні в умовах конституційної реформи, а також для вдосконалення теоретичних підходів до конституційно-правового регулювання демократичних процесів;

- правотворчій роботі – для розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення конституційного і муніципального законодавства України з урахуванням сучасних змін у державному та суспільному житті;
- навчальному процесі – для підготовки відповідних розділів підручників, навчальних посібників, конспектів лекцій та інших навчально-методичних видань для викладання навчальних дисциплін «Конституційне право України», «Муніципальне право України» і аналогічних;
- практичній діяльності – для подальшого підвищення ефективності функціонування представницьких органів публічної влади на державному та місцевому рівнях.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним, цілісним і завершеним науковим комплексним дослідженням інституту представницької демократії в Україні. Сформульовані в роботі положення й наукові висновки є результатом особистих досліджень і узагальнень, зроблених автором на основі критичного дослідження доктринальних джерел, нормативно-правових актів і документів міжнародних організацій, а також судової практики.

Деякі наукові статті написані у співавторстві. Особистий внесок здобувача у цих публікаціях полягає:

- «Ukrainian local government, human rights protection and Council of Europe standards: the principle of subsidiarity» - у характеристиці ролі представницьких органів України у захисті прав людини;
- «Protection Of Economic Human Rights by Representative Bodies: European Standards» - у визначенні ролі представницьких органів в описаних у статті процесах та у характеристиці відповідних європейських стандартів;
- «Representative democracy under martial law» - у тому, як змінилось нормативно-правове регулювання інституту представницької демократії в умовах режиму воєнного стану в Україні.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації були оприлюднені та обговорювалися на таких міжнародних, національних і регіональних наукових та науково-практичних конференціях, семінарах, круглих

столах: V Міжнародна науково-практична конференція, присвячена світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 червня 2022 р.), Міжнародна науково-практична конференція "Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи" (м. Львів, 17 червня 2022 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Осінні юридичні читання – 2022» (м. Вінниця, 24 листопада 2022 р.), Міжнародна науково-практична конференція молодих учених та студентів "Юридична осінь 2022 року" (м. Харків, 17 листопада 2022 р.), Науково-практичний круглий стіл, присвячений 74-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Хмельницький, 9 грудня 2022 р.), VI Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 31 березня 2023 р.), Міжнародна науково-практична конференція "Актуальні питання розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та мирної розбудови" (м. Київ, 5 травня 2023 р.), III Всеукраїнська науково-практична конференція "Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення" (м. Луцьк, 27-28 квітня 2023 р.), Сьома щорічна всеукраїнська науково-практична конференція "Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості" (м. Київ, 25 серпня 2023 р.), XIV Міжнародна науково-практична конференція «Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи» (м. Київ, 23 лютого 2024 р.), VII Міжнародна науково-практична конференція, присвячена світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 травня 2024 р.), Міжнародна наукова конференція з нагоди Дня Конституції України "Цінність Конституції України в сучасних умовах" (20 червня 2024 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, знайшли відображення у 36 наукових працях, серед

яких 24 наукові статті, 17 з яких опубліковано в наукових фахових виданнях України, 3 статті у науковому періодичному виданні іншої держави, 3 статі у виданнях, що включені до наукометричної бази даних Web of Science, та 12 тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, структурованих у 12 підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

Загальний обсяг дисертації становить 420 сторінок, з них основного тексту – 340 сторінок. Список використаних джерел нараховує 413 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

1.1. Представницька демократія, народне представництво та принципи народного суверенітету.

Демократія має багаторічну історію. Як зауважив У.Черчіль у середині ХХ сторіччя, «багато форм правління застосовувалося і ще будуть застосовуватися в цьому грішному світі. Всі розуміють, що демократія не є досконалою. Справедливо сформульовано, що демократія – це найгірша форма правління за винятком усіх інших, які пробувалися час від часу» [48]. Ця цитата відзначає важливість демократії як форми правління і вказує на реалістичний погляд на неї. Демократія дійсно має довгу історію і існує у різних формах у багатьох країнах світу.

У цитаті У. Черчіля виділяється той факт, що існують різні форми правління, і жодна з них не є ідеальною. Він запевняє, що демократія, хоча і має свої недоліки, все ж залишається найкращою формою правління, порівняно з іншими альтернативами. Це важливо враховувати, оскільки демократія може бути складною та часом недосконалою, але вона надає можливість громадянам впливати на політичні процеси і забезпечує їхні права та свободи.

Дж. Мілль вважав найкращою формою правління представницьке врядування, за якого народ або у будь-якому разі значна його частина користується шляхом періодично обраних депутатів вищою контролюючою владою, якою він володіє у всій її повноті [377, с. 253]. Дж. Мілль, з іншого боку (тобто, на відміну від У.Черчіля), підкреслює важливість представницького уряду, де народ обирає своїх представників, які приймають рішення від імені громадян. Цей підхід відображає ідею, що громадяни повинні мати можливість контролювати владу через свої обрані представників, забезпечуючи тим самим обмеження влади та захист прав та інтересів населення.

Отже, ці цитати підкреслюють складність та недосконалість демократії, але водночас наголошують на її важливості як форми правління, яка надає

можливість громадянам брати участь у прийнятті рішень та контролювати дії влади.

Ще до проголошення незалежності України важливими документами були Декларація про державний суверенітет України та Постанова Верховної Ради Української РСР "Про проголошення незалежності України".

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року в Преамбулі було урочисто зазначено, що Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки приймає цей важливий політико-правовий акт, «прагнучи створити демократичне суспільство» [77]. Ця Декларація була важливим політично-правовим актом, який передував проголошенню незалежності України і свідчив про рішучу волю українського народу встановити демократичний державний режим у країні.

Постанова Верховної Ради Української РСР "Про проголошення незалежності України" містить рішення, згідно з яким Україна була проголошена незалежною демократичною державою. Ця Постанова була прийнята Верховною Радою Української РСР 24 серпня 1991 року. Вона стала історичним актом, офіційно визначивши Україну як незалежну країну, яка прагне демократії. Перші рядки Постанови Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» було сформульовано так:

«Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки постановляє:

Проголосити 24 серпня 1991 року Україну незалежною демократичною державою» [228].

Обидва ці документи свідчать про важливість ідеалів демократії для України та підтримку демократичного суспільства як головної мети нації під час її шляху до незалежності та створення демократичної держави.

Акт проголошення незалежності України є важливим історичним документом, який визначив незалежність України як держави. У цьому Акті не було використано прикметник "демократичний" або однокореневі слова, оскільки він посилається на Декларацію про державний суверенітет України [2];

в Декларації вже було урочисто зазначено мету створення демократичного суспільства. Крім того, у Постанові, якою цей Акт було затверджено, йшла мова про Україну як про демократичну державу.

Після проголошення Україною незалежності значна увага приділялася розбудові та зміцненню демократичного державного ладу. Цей процес охоплював різні аспекти українського суспільства та правової системи, включно з розбудовою сучасного українського конституціоналізму. Це стосується також і періоду до прийняття нової Конституції України.

Протягом п'яти років після проголошення незалежності України діяла Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки 1978 року. Ця конституція була узгоджена з радянською політичною системою. Проте до її назви та тексту внесли численні зміни та доповнення, щоб привести її у відповідність до демократичних принципів та вимог нової незалежної України. Ці зміни стосувалися питань демократичного державного устрою та захисту прав і свобод громадян.

Процес адаптації існуючої на той момент часу правової бази до вимог демократії та незалежності був значним заходом. Це передбачало перегляд і оновлення Конституції, кодексів і законів, інших актів національного законодавства, щоб вони відображали цінності та принципи демократичної держави. Це включало створення системи представницького правління, захист прав людини та забезпечення верховенства права.

Щодо тексту Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки 1978 року у період 1991-1996 років слід зазначити, що її назву було змінено, текст зазнав численних змін та доповнень, деякі з яких стосувались питань демократичного державного режиму.

Так, восени 1991 року зазнала змін одна зі статей Розділу I. Її було викладено у такій редакції:

«Стаття 9. Основним напрямом розвитку політичної системи суспільства є даліше розгортання демократії: дедалі ширша участь громадян в управлінні справами держави і суспільства, вдосконалення державного апарату, підвищення

активності громадських організацій, зміцнення правової основи державного і суспільного життя, утвердження свободи слова, постійне врахування громадської думки» [126].

У наступному, 1992 році, текст Конституції 1978 року був доповнений положенням, яке згодом зайняло чинне місце в Основному Законі 1996 року. Йдеться про те, що статтю 68 було викладено наступним чином: «Україна – незалежна демократична правова держава» [126]. Варто нагадати, що стаття 1 Конституції України 1996 року сформульована наступним чином: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [128].

Перехід України до демократичної держави був складним і динамічним процесом, який потребував масштабних правових реформ. Він ознаменувався прийняттям нової Конституції в 1996 році, яка ще більше зміцнила відданість України демократії, верховенству права та захисту прав людини. Ця Конституція заклала основу сучасного конституційного права та системи державного управління України (детальніше дивись п.2.3 нашого дисертаційного дослідження).

При проєктуванні положень Конституції України 1996 року у частині демократичного державного режиму та представницької демократії було взято до уваги ті розробки, які були наявні в юридичній науці. У тому числі, що демократія класифікується за різними ознаками. Однією з основних ознак є спосіб участі громадян у процесах прийняття рішень і обрання представників до органів публічної влади. Залежно від цього способу участі, існують два основних типи демократії: пряма (безпосередня) та представницька (опосередкована).

У прямій демократії громадяни беруть участь у процесах прийняття рішень безпосередньо, без посередньої участі представників. Найбільш поширеним прикладом прямої демократії є референдуми, під час яких громадяни голосують за або проти конкретного законопроєкту або питання. Пряма демократія покликана забезпечити максимальну активність і вплив громадян на політичні процеси, але вона може бути більш складною в організації, особливо в великих країнах.

У представницькій демократії громадяни обирають представників, які потім приймають рішення від їх імені. Ці обрані представники можуть бути членами парламенту, місцевих органів влади або інших органів. Представницька демократія спрощує процес прийняття рішень, особливо у великих за площею країнах (до числа яких як раз і відноситься Україна), і дозволяє обранцям вивчати та обговорювати питання перед прийняттям рішень.

Дослідники висувають різні пропозиції щодо номенклатури (переліку) цих органів, про це йтиметься у подальшому. Одним із проявів представницької демократії фахівці з конституційного права вважають вільний мандат. Цікавим є той факт, що з представницькою демократією асоціюється вільний мандат, з прямою – імперативний. А ось інші види мандатів (наприклад, змішаний мандат) вчені не співвідносять з прямою та / або представницькою демократією.

Обидва типи демократії мають свої переваги та недоліки, і їх вибір залежить від історичних, культурних та політичних особливостей кожної країни. Багато країн поєднують елементи обох типів демократії, створюючи комбіновану систему, у тому числі й Україна.

Пряма демократія може бути більш прозорою та дозволяти громадянам більший контроль над рішеннями, але вона може бути менш ефективною в умовах великої кількості питань і складних рішень. Представницька демократія надає більшу стабільність та роботу законодавчих органів, але може призвести до відчуженості громадян від політичних процесів. В якості проміжного висновку зазначимо, що наведена вище класифікація демократії за способом участі - це лише одна з багатьох ознак, які можуть використовуватися для аналізу цього політичного устрою. Враховуючи предмет нашого дослідження, ця класифікація є найбільш важливою, тому було звернено увагу саме на неї.

Проаналізувавши праці античних філософів, відомих політико-правових діячів середньовіччя та епохи буржуазних революцій, П.В. Романюк узагальнив, що «в світлі цих досліджень сучасна представницька демократія як розвинутий та динамічний інститут представництва та врахування суспільних інтересів, відображає погляди всієї політичної палітри суспільства в процесі формування

органів державної влади» [249, с. 25]. Він аргументував це так: «адже саме порядок формування органів народного представництва забезпечує участь найбільшого числа громадян у вирішенні завдань, що стоять перед суспільством і державою» [249, с. 25]. Слід повністю погодитись з цим узагальненням та підкреслити: П.В. Романюк, аналізуючи праці філософів та політико-правових діячів різних історичних періодів, робить важливий висновок щодо сучасної представницької демократії.

Його узагальнення полягає в тому, що сучасна представницька демократія є розвиненим та динамічним інститутом представництва, який враховує інтереси суспільства.

Варто відзначити ключові моменти у цьому висновку:

-походження і розвиток ідеї: П.В. Романюк звертається до досліджень античних філософів, діячів середньовіччя та епохи буржуазних революцій. Це свідчить про те, що ідея представницької демократії мала довгу історію розвитку і вплинула на формування сучасного політичного устрою;

-роль представництва: П.В. Романюк стверджує, що сучасна представницька демократія є інститутом, який відображає погляди всієї політичної палітри суспільства. Це означає, що вона дозволяє різним групам інтересів та соціальним класам брати участь у формуванні органів державної влади;

- участь громадян: П.В. Романюк підкреслює важливість участі найбільшого числа громадян у вирішенні завдань, що стоять перед суспільством і державою. Це свідчить про принцип народного суверенітету, де влада виходить від народу та засновується на його волі.

Загалом, висновок П.В. Романюка підкреслює важливість представницької демократії як способу участі громадян у владних процесах та забезпечення різноманітності інтересів у суспільстві. Ця ідея має важливе значення для розвитку сучасного політичного устрою.

Завершуючи звернення до світової історії генези демократії у цілому та представницької демократії зокрема, останнім варто процитувати відомого

представника французького Просвітлення. Ж.-Ж.Руссо зазначав, що «поняття про представників належить новому часу; воно дісталось нам у спадок від феодального Правління, цього несправедливого та безглузлого Правління, коли людський рід прийшов до занепаду, а звання людини було зганьбленим. В давніх Республіках і навіть в монархіях народ ніколи не мав Представників; саме це слово залишалось невідомим» [251, с. 281]. Таким чином, теорія представництва має свої коріння у далекій давнині, але її сучасне сутнісне навантаження було сформульовано в епоху буржуазних революцій.

Отже, Жан-Жак Руссо відзначав, що поняття про представників є відносно новим і виникло в епоху буржуазних революцій. Він стверджував, що ця ідея з'явилася після того, як феодальне Правління стало несправедливим і безглуздим, призводячи до занепаду суспільства і зневаження до гідності людини.

Основні важливі тези для нашого дослідження у цій думці Руссо наступні:

-походження історичного контексту: Руссо зазначає, що ідея представництва не була завжди присутньою в політичних системах. Вона виникла під впливом змін у суспільстві, зокрема, в епоху буржуазних революцій, коли старі форми управління вже не відповідали потребам суспільства;

-зміст і значення представництва: Руссо вказує, що ідея представництва стала актуальною саме в той момент, коли суспільство вимагало більш справедливого і репрезентативного уряду. Представники стали посередниками між народом і владою, виконуючи завдання виразити голос громадян у процесі управління;

-історичне значення: це уявлення Руссо свідчить про те, що теорія представництва має коріння у важливих перетвореннях суспільства і важливому історичному контексті. Вона відобразила необхідність більш демократичних та представницьких форм управління.

Отже, за словами Руссо, поняття представництва було відзначено в епоху буржуазних революцій як реакція на несправедне та неефективне феодальне управління і відіграло важливу роль у формуванні сучасних політичних систем.

Традиційний для юридичної літератури поділ демократії на пряму та представницьку, та предмет нашого дослідження обумовлюють важливість аналізу доктринальних підходів до питання представництва (народного представництва).

Демократія у таких своїх видах, як пряма та представницька, тісно пов'язана з принципом народного суверенітету. Доцільно стисло узагальнити, як ці два поняття взаємодіють і чому вони важливі:

-пряма демократія: в прямій демократії рішення приймаються безпосередньо громадянами шляхом голосування на референдумах, виборах чи участі в громадських обговореннях тощо. Цей підхід передбачає, що народ має прямий вплив на прийняття рішень і законів. Принцип народного суверенітету у цьому контексті означає, що влада належить народу, і народ має право безпосередньо визначати свої потреби та волю;

-представницька демократія: у представницькій демократії громадяни обирають представників (наприклад, депутатів у парламенті), які від їх імен приймають рішення та голосують за законопроекти. Принцип народного суверенітету у цьому випадку виявляється в тому, що представники діють в інтересах громадян, які їх обрали, і відповідають перед ними. Народ все ще має право контролювати своїх представників і впливати на прийняття рішень через вибори та громадський тиск.

Зв'язок між демократією і принципом народного суверенітету полягає в тому, що в обох випадках влада визнається як власність народу. Народ має право визначати свої представницькі органи або безпосередньо впливати на прийняття важливих рішень. Це забезпечує легітимність та відповідальність уряду перед громадянами.

Отже, демократія в будь-якій формі служить реалізації принципу народного суверенітету, де влада належить народу і відповідає перед ним.

Суверенітет традиційно виступає як синонім поняття «незалежність», але не в усіх випадках. Доктрина конституційного права розглядає суверенітет у

трьох його різновидах: державний суверенітет, народний суверенітет та національний суверенітет.

Державний суверенітет є одною з ознак сучасної держави (держава – це організація політичної влади, яка має суверенітет, поширюючи свою владу через апарат управління та примусу на певну територію, встановлюючи загальнообов'язкові правила поведінки та стягуючи податки та збори). Державний суверенітет асоціюється з незалежністю держави у внутрішніх та зовнішніх відносинах, адже він включає в себе внутрішній суверенітет (право визначати внутрішні справи та управляти національними питаннями) та зовнішній суверенітет (право встановлювати зовнішні відносини та регулювати міжнародні зв'язки). Загалом, державний суверенітет є основною характеристикою держави і підкреслює її незалежність, право приймати власні рішення та керувати своєю територією та населенням. Це поняття важливе для розуміння функцій та ролі сучасних держав у світі.

Національний суверенітет має тісний зв'язок з культурними правами людини і громадянина, та передбачає право та реальну здатність конкретної нації самостійно визначати питання свого подальшого розвитку, так само як і свого поточного існування. Національний суверенітет відіграє важливу роль у забезпеченні культурних прав людини і громадянина, адже він передбачає збереження та розвиток культури (національний суверенітет надає нації право самостійно визначати та зберігати свою культурну спадщину. Це означає, що нація може розвивати свою мову, традиції, обряди, мистецтво та інші аспекти своєї культури без втручання з боку інших держав); захист культурних прав особистості (національний суверенітет також передбачає захист культурних прав, включаючи право на освіту в рідній мові, доступ до культурних подій та спадщини, інші культурні свободи); збереження історичного спадку (органи публічної влади мають право приймати заходи для збереження історичного спадку своєї нації, такого як пам'ятники, архітектурні споруди, архіви тощо. Це сприяє розумінню і вивченню власної історії); підтримку місцевих культур (в рамках національного суверенітету держава може підтримувати та просувати

місцеві культури і традиції. Це допомагає зберігати різноманітність культур в межах країни). Національному суверенітету притаманний не лише державний, але й міжнародний вимір: країни також взаємодіють на міжнародному рівні для захисту культурних прав та спільної спадщини. Національний суверенітет дозволяє країні брати участь у міжнародних культурних обмінах та співпраці. Загалом, національний суверенітет грає важливу роль у забезпеченні прав людини на культурну самобутність та розвиток. Він дозволяє кожній нації самостійно визначати свої культурні цінності і напрями розвитку.

Народний суверенітет – це народовладдя, повнота влади народу на території конкретної країни. Відповідно до Преамбули, Конституція України була прийнята від імені Українського народу, виражаючи суверенну волю народу. Відповідно до статті 5 Основного Закону:

- по-перше, «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [128] – це положення свідчить про важливість активної громадської участі у прийнятті рішень та визначенні долі країни. Він створює основу для розвинутої системи демократії та гарантує, що влада завжди знаходиться в руках тих, кого вона «обслуговує» – народу;

- по-друге, «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» [128] – це положення забезпечує, що конституційний лад України ґрунтується на принципах демократії, легітимності та народного суверенітету, і визначає, що будь-які зміни до конституції повинні відображати волю та відданість народу;

- по-третє, «ніхто не може узурпувати державну владу» [128] – це положення має ключове значення в конституційному ладі України і передбачає наступне:

- запобігання узурпації влади: ніхто, включаючи державних службовців, органи публічної влади або інші структури, не мають права

узурпувати державну владу. Узурпація влади означає незаконне захоплення або зловживання владою без відповідної легітимації та підтримки народу;

- влада належить народу: це означає, що влада в Україні виникає з народу і існує лише завдяки довірі та легітимації народу. Народ передає свої повноваження і обирає своїх представників, які вправі користуватися владою від імені народу;

- захист від авторитаризму та тоталітаризму: жодна окрема особа чи група не може контролювати чи маніпулювати державною владою на свій користь, не дотримуючись законів та процедур;

- засада демократії: це положення сприяє встановленню та збереженню демократичного суспільства, де влада базується на волі народу та дотриманні закону; влада в Україні має бути відкритою, відповідальною перед громадянами та контрольованою народом через демократичні процеси;

- правова держава: Україна функціонує як правова держава, де влада обмежена законом. Ніхто не може діяти поза рамками закону або ухилятися від відповідальності перед законом;

- влада на користь громадян: метою влади є служіння інтересам громадян та держави в цілому. Влада має бути використана для забезпечення добробуту, прав та свобод громадян та для розвитку суспільства.

Це положення допомагає гарантувати, що влада в Україні залишається демократичною та відкритою, і що кожен, хто володіє владою, діє в інтересах громадян і в рамках закону.

У доктрині національного конституційного права народний суверенітет найчастіше розглядається як один з принципів конституціоналізму (Я.І. Богів навіть обґрунтував пропозицію уважати його одним з двох основоположних принципів конституціоналізму, разом з принципом прав людини, дивись [34]), та як одна з основ конституційного ладу України.

Професором Щербанюк було «обґрунтовано, що народний суверенітет є найважливішим інститутом конституціоналізму, який здатний обмежувати публічну владу інтересами людей, вимагаючи діяти у спосіб та на підставі Конституції та законів України» [379, с. 5]. Сформулювавши цю тезу, відома дослідниця доповнила її таким міркуванням: «в конституційному праві визнання і гарантування верховенства інтересів народу є правовим способом забезпечення публічних інтересів, виділені фундаментальні засади народного суверенітету в сучасних умовах» [379, с. 5]. Продовжуючи розробки у цьому напрямі, О.В. Щербанюк у своїх публікаціях переконливо та послідовно демонструє, що «суверенітет за своїм історичним походженням є, насамперед політичною ідеєю, яка лише з часом перетворилася на правову» [379, с. 10]. На користь цієї тези свідчать положення нормативних актів, наведені на початку цього підрозділу – про суверенітет згадується у найважливіших політико-правових документах, які було проголошено при створенні Української держави.

Характеризуючи принцип народного суверенітету, О.О. Скрипнюк наголошує на тому, що «процеси його реалізації органічно пов'язані не лише з безпосередньою демократією та властивими їй інститутами, але й з загальною системою взаємодії суспільства і держави, коли існують реальні механізми і способи перенесення інтересів, прагнення і волі народу на державний рівень» [270, с. 2]. Слід повністю підтримати цю позицію.

Попри те, що демократія нерідко аналізується як пряма та представницька, принципу народного суверенітету характерна така ознака, як єдність влади народу. А тому у доктрині конституційного права пряма та представницька демократія не протиставляються одна одній. У дослідженнях наголошується на необхідності синергії з цього питання. У нашому дисертаційному дослідженні пряма демократія також не відмежовується від демократії представницької – наприклад, тісний зв'язок між цими двома формами демократії продемонстровано при аналізі проблеми відкликання народних представників, обраних до представницьких органів публічної влади.

Щодо процитованих вище положень статті 5 Конституції України відомий фахівець з конституційного права Ю.М. Тодика сформулював, що «установча влада українського народу є джерелом і основою співробітництва розділеної державної влади, всі гілки державної влади походять від установчої влади народу» [292, с. 101]. Варто погодитись з цією тезою та підкреслити, що принцип народного суверенітету тісно пов'язаний з народним представництвом. Один з найвідоміших українських фахівців з конституційного права В. М. Шаповал підкреслив щодо народного представництва, що «засобом його забезпечення виступають загальні, тобто загальнонародні, вибори представників» [213, с. 20].

Професор М.В. Цвік на підставі ступеня наближеності державного органу до його безпосереднього обрання пропонував виокремлювати органи первинного та вторинного народного представництва. На думку відомого дослідника, первинне представництво – це здійснення народом державної влади через обраних ним представників, які уповноважені виражати його інтереси і державну волю, втілюючи її в законодавчій та (або) у виконавчо-розпорядчій діяльності. Вторинним ж представництвом, на думку М.В. Цвіка, є здійснення державної влади через органи безпосередньо уповноважені на це вищими представницькими органами чи посадовими особами держави (органами первинного представництва) [356, с. 151]. Це спостереження є влучним, однак воно не набуло поширення в українській юридичній літературі.

Більшого поширення набула подібна за своїм змістом пропозиція – розглядати народне представництво у вузькому та у широкому розумінні (так робить, наприклад, П.В. Романюк [249, с. 26-27]). Народне представництво у широкому розумінні – це функціонування усіх органів та посадових осіб публічної влади, а у вузькому розумінні – лише тих органів та посадових осіб публічної влади, які обираються шляхом прямих виборів. З цього питання В.М. Шаповал висловився так: «народне представництво пов'язують передусім із прямими виборами, адже непрямі вибори об'єктивно не забезпечують представництву такої якості, і в такому разі про народне представництво можна говорити лише як про опосередковане» [372, с. 20]. Слід погодитись з відомим

дослідником та зазначити, що у подальшому поняття «народне представництво» у нашій праці буде застосовуватися у вузькому розумінні.

Повертаючись до напрацювань П.В. Романюка слід зазначити, що він, на підставі проведеного ним монографічного дослідження на тему «Конституційно-правові засади інституту представницького мандату в Україні» сформулював, що «на сучасному етапі розвитку суспільства умовно можна виділити найбільш загальні риси сучасної моделі народного представництва:

- 1) вираження верховенства волі народу;
- 2) здійснення державної влади від імені народу;
- 3) репрезентація інтересів усього народу, а не його частини;
- 4) допустимість різних демократичних механізмів формування представницьких органів;
- 5) колегіальність представницького органу народу;
- 6) засіб обмеження верховної влади (шляхом врівноваження всіх гілок влади);
- 7) обмеженість у часі представництва» [249, с. 29-30].

З більшістю пунктів цього переліку варто повністю погодитись, але кілька пунктів викликають зауваження.

У переліку, запропонованому П.В. Романюком, привертає увагу пункт третій – «репрезентація інтересів усього народу, а не його частини». Слід зазначити, що у цій частині перелік ймовірно що потребує уточнення – по відношенню до місцевого самоврядування, його органів та посадових осіб. Адже традиційно ті з цих органів, які обираються безпосередньо населенням, вважаються представницькими – місцеві ради. Так само в юридичній літературі висловлюється думка щодо представницької природи мандата сільського селищного, міського голови (дивись, наприклад, монографічну працю [14] та супутні публікації Ю.Ю. Бальція про правовий статус сільських, селищних та міських голів зокрема [13; 10; 192] та про його вплив на систему органів місцевого самоврядування у цілому [11; 12]). Таким чином, і у пункті 2 переліку

(здійснення державної влади від імені народу) більш коректним буде вести мову про здійснення публічної влади від імені народу.

Крім того, потребує уточнення і пункт 5 «колегіальність представницького органу народу». Більшість вчених все ж дотримується думки, що представницькі мандати мають і глави держав, які обираються шляхом виборів, і мери населених пунктів (в Україні – сільські, селищні, міські голови).

Відомий фахівець з конституційного права професор М.В. Савчин сформулював, що «сучасне народне представництво має за своїм походженням цивільно-правовий інститут представництва, згідно з яким принципал наділяє довірену особу певними повноваженнями, а в свою чергу довірена особа має діяти в інтересах довірителя-принципала, тобто представник наділяється певним мандатом довіри. Однак перебіг політичного процесу, переслідуючи певні суспільні інтереси, базується на компромісі, що доволі часто призводить до істотних труднощів у виконанні певних зобов'язань перед власним електоратом» [254, с. 219]. Таким чином, при дослідженні інституту представницької демократії питання правового статусу представницьких органів, посадових осіб не можуть вирішуватися окремо від проблематики правового статусу осіб, наділених представницьким мандатом.

Також, важливим для подальших досліджень інституту представницької демократії в Україні є вирішення питання щодо того, які органи належать до числа представницьких органів (у вузькому розумінні) та які особи мають представницький мандат.

Не викликає сумнівів, що на загальнодержавному рівні до числа цих органів належить Верховна Рада України – Парламент України. Про це свідчать положення Конституції України 1996 року (наприклад, частини 2 ст. 78), а також і рішення Конституційного Суду України (наприклад, абзац 2 п.3 мотивувальної частини Рішення по справі про сумісництво посад народного депутата України та міського голови від 6 липня 1999 року). А.З. Георгіца та О.Д. Чепель висловили думку, що «Конституція України визначає мандат народного депутата України як представницький (стаття 78)» [56, с. 99].

Дискусії щодо наявності або відсутності представницького мандату у Глави держави В.М. Шаповал пояснив тим, що інститут народного представництва найбільш інтенсивно формувався у період буржуазних революцій. «У зв'язку з тим, що до ХХ ст. інститут виборного президента був мало не унікальним, народне представництво фактично ототожнили з парламентом або його нижньою палатою» [372, с. 20]. Слід повністю погодитись з цією точкою зору.

Щодо Президента України, більшість дослідників погоджується з тим, що його мандат є представницьким, а отже – він належить до числа представницьких органів (одноособових). Цю тезу переконливо обґрунтував П.В. Романюк [249, с. 150 - 151]. Про наявність представницького мандату у Президента свідчать положення Конституції України 1996 року (наприклад, частини 4 ст. 103), а також і рішення Конституційного Суду України (наприклад, абзац 2 п.3 мотивувальної частини Рішення по справі про сумісництво посад народного депутата України та міського голови від 6 липня 1999 року).

Представницький мандат мають депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, про що свідчать положення Конституції України 1996 року (наприклад, частини 1 ст. 136), а також і рішення Конституційного Суду України (наприклад, абзац 2 п.3 мотивувальної частини Рішення по справі про сумісництво посад народного депутата України та міського голови від 6 липня 1999 року). Водночас, слід зазначити, що Верховна Рада АРК вже доволі довго не функціонує, та що після поновлення її роботи нормативні положення про цей представницький орган потребуватимуть оновлення. Яким саме буде це оновлення – поки що повністю не зрозуміло, нові положення постійно розробляються державними органами України. Одним з останніх прикладів цього може бути прийняття 23 серпня 2023 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою Автономної Республіки Крим». У ньому передбачено ряд важливих дій, а також зазначено, що «до дня, наступного за днем формування Ради міністрів Автономної Республіки Крим в установленому законом порядку, частини друга - сьома статті 46 Закону України

"Про місцеві державні адміністрації" не застосовуються» [209] - як раз з метою відновлення функціонування органів публічної влади в АРК. У наведеному вище фрагменті згадано орган з виконавчими повноваженнями, але реформи не оминуть увагою і Верховну Раду АРК. Враховуючи постійно триваючу роботу фахівців за цим напрямом подальшого розвитку Української держави та суспільства (реінтеграція деокупованих територій), доцільно застосувати метод абстрагування і не аналізувати Верховну Раду АРК у цьому дослідженні, оскільки її діяльність фактично зупинена внаслідок анексії Криму.

У більшості сучасних вчених не викликає сумнівів, що до числа представницьких органів належать не лише органи державної влади, але й органи місцевого самоврядування (дивись, наприклад, [93; 293; 172]).

Про наявність представницького мандату на рівні місцевого самоврядування свідчать положення Конституції України 1996 року (наприклад, ст. ст. 140 – 141), а також і рішення Конституційного Суду України (наприклад, абзац 2 п.3 мотивувальної частини Рішення по справі про сумісництво посад народного депутата України та міського голови від 6 липня 1999 року). Однак, зазначені положення не містять повного переліку таких органів та осіб, коли йдеться про місцеве самоврядування – назва Рішення єдиного органу конституційної юрисдикції свідчить про те, що у ньому йдеться лише про міського голову (поза увагою Конституційного Суду України залишились сільські голови, селищні голови). А тому це питання потребує більш ґрунтовного наукового аналізу.

Чи здійснюють місцеві ради, а також сільські, селищні, міські голови народне представництво?

В юридичній літературі зустрічається думка, що ні. Наприклад, відомими українськими дослідниками сформульовано, що «відповідь на питання співвідношення народного представництва та представницьких органів місцевого самоврядування, як зазначають науковці, знаходиться у масштабі і характері представництва. Функції органів місцевого самоврядування визначаються потребами населення адміністративно-територіальних одиниць, де

ці органи створені і функціонують, і орієнтовані на вирішення місцевих справ. Натомість загальнодержавні справи зазвичай вимагають політичних рішень, приймати які уповноважені вищі органи держави, зокрема парламент і президент. Відтак, виходить, що представницькі органи місцевого самоврядування не мають прямого стосунку до народного представництва. Масштаб і характер мандатів депутатів місцевих рад вказують на місцеве (локальне) представництво» [374, с. 45-47]. Слід погодитись з авторськими аргументами. Однак, здійснення місцевими радами, а також сільськими, селищними, міськими головами локального представництва робить справедливим твердження про те, що відповідні особи мають представницькі мандати.

Слушною є думка відомого фахівця з питань місцевого самоврядування О.В. Батанова. Він зауважив, що «важливим для розуміння суті безпосереднього народовладдя є врахування того, що відповідно до змісту Конституції України безпосереднє народовладдя як волевиявлення народу може здійснюватися як народом загалом, так і його певними частинами або спільнотами зокрема. Насамперед і головним чином, безпосереднє народовладдя здійснюється шляхом волевиявлення Українського народу загалом, зокрема у разі проведення парламентських і президентських виборів, всеукраїнських референдумів тощо. Однак водночас офіційним волевиявленням народу вважається: волевиявлення окремих спільностей (територіальних громад, трудових колективів тощо)» [31, с. 186-187]. Варто погодитись з міркуваннями цього авторитетного вченого.

При дослідженні інституту представницької демократії в Україні значна увага приділяється формулюванню пропозицій щодо подальшого удосконалення втілення цього виду демократії на місцевому рівні. Одним з проявів цього є створення та функціонування органів, які були безпосередньо обрані членами територіальних громад для здійснення представництва, та водночас належать до числа органів публічної влади.

Загальновідомо, що публічна влада в Україні представлена двома видами – державна влада та місцеве самоврядування. В умовах сучасного етапу конституційної реформи, який передбачає також і реформування місцевого

самоврядування, напрацьовано підґрунтя для внесення змін до Конституції України. А тому важливим науковим завданням є аналіз того, які саме представницькі органи публічної влади репрезентують інститут представницької демократії, коли йдеться про місцеве самоврядування. Необхідність аналізу цього питання пов'язана з забезпеченням дотримання принципу системності при реформуванні цього інституту у частині місцевого самоврядування. Основне питання, яке доцільно вирішити – чи розповсюджуються норми інституту представницької демократії на органи самоорганізації населення.

Конституція України у частині першій статті 140 передбачає, що «міське самоврядування є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [128]. Наступна частина аналізованої статті деталізує положення щодо здійснення місцевого самоврядування, а саме:

- воно «здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом»;
- воно здійснюється «як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи» (частина третя статті 140).

Однак, перелік органів місцевого самоврядування, наведений вище, не є вичерпним, існують і інші органи місцевого самоврядування. Вже наступна (четверта) частина статті 140 передбачає, що також існують органи місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст - районні та обласні ради, а частина п'ята цієї ж статті наголошує на тому, що «питання організації управління районами в містах належить до компетенції міських рад» [128], - а отже, і на рівні районів у містах можуть бути утворені представницькі органи місцевого самоврядування.

Питання щодо районів у містах, які впливають зі ст. 140 Конституції України, були офіційно розтлумачені Конституційним Судом України у рішенні у справі про адміністративно-територіальний устрій. Суб'єкт права на

конституційне подання звернувся до єдиного органу конституційної юрисдикції з питанням щодо того, що «в чинному законодавстві не визначено зміст термінів "район" та "район у місті", а також який орган вирішує питання утворення і ліквідації районів у місті» (п. 1 мотивувальної частини Рішення) [332]. Конституційний Суд у резолютивній частині рішення резюмував, що «під поняттям "організація управління районами в містах", що міститься в частині п'ятій статті 140 Конституції України, в системному зв'язку з її статтями 142, 143 треба розуміти повноваження міських рад як органів місцевого самоврядування в містах з районним поділом приймати рішення щодо: ... утворення чи неутворення в місті районних рад та в разі їх утворення визначення обсягу і меж повноважень районних рад ... та з інших питань у межах і порядку, визначених Конституцією та законами України» (п. 2 резолютивної частини Рішення) [332].

Виходячи з положень статті 141 Конституції України, шляхом прямих виборів населенням обираються сільські, селищні, міські, районні, обласні ради (частина перша аналізованої статті), сільські, селищні, міські голови (частина друга аналізованої статті). Про вибори районних рад у тих містах з районним поділом, де було прийнято рішення про їх утворення, не згадується. Це є прогалиною в Основному законі, яку доцільно рекомендувати ліквідувати, коли у черговий раз будуть вноситися зміни до Конституції.

Положення Конституції України щодо місцевого самоврядування деталізуються у чинному законодавстві. Кодифікований закон з питань місцевого самоврядування – Закон України від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні» містить статтю 5 «Система місцевого самоврядування». Частина елементів цієї системи обирається безпосередньо населенням. З числа цих елементів безпосередньо населення обирає:

- сільську, селищну, міську раду (ч. 1 ст. 5);
- сільського, селищного, міського голову (ч. 1 ст. 5);
- районні та обласні ради (ч. 1 ст. 5);
- органи самоорганізації населення (ч. 1 ст. 5);
- районні в місті ради (ч. 2 ст. 5) [221].

Цікавим є те, що частина з цих елементів системи місцевого самоврядування в Україні належать до тих, які мають бути наявні обов'язково, а частина – ні. Вище вже йшлося про те, що районні в місті ради утворюються не в усіх містах з районним поділом. Так само факультативним є утворення і органів самоорганізації населення.

Відповідно до чинного законодавства, органи самоорганізації належать до системи місцевого самоврядування. На сучасному етапі в Україні є два визначення поняття «органи самоорганізації населення».

Історично першою з'явилась дефініція, уміщена у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні». Відповідно до його положень, «органи самоорганізації населення - представницькі органи, що створюються частиною жителів, які тимчасово або постійно проживають на відповідній території в межах села, селища, міста» [221]. Це визначення датується 1997 роком.

Через декілька років у законодавстві України з'явилося ще одне визначення поняття «органи самоорганізації населення» - в однойменному Законі. Відповідно до Закону «Про органи самоорганізації населення» (стаття 2), це «представницькі органи, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території села, селища, міста або їх частин, для вирішення завдань, передбачених цим Законом» [221].

Здавалося б, що текстуальний аналіз цих двох дефініцій надає підстави стверджувати: органи самоорганізації населення мають враховуватися при подальшому удосконаленні положень інституту представницької демократії. Адже вони визнаються «представницькими органами», прикметники у назві аналізованого інституту конституційного права та аналізованої групи органів збігаються. Та ймовірно що мають публічну природу – адже є елементом системи місцевого самоврядування в Україні.

Однак, таке твердження було б передчасним, та доволі поверхневим. Далеко не усі нормативні дефініції є чіткими, лаконічними, та повною мірою характеризують явища тощо, які вони визначають. Нормативні визначення можуть застарівати. Нормативні визначення не позбавлені недоліків, і доволі

часто ці недоліки є істотними, - інколи ці недоліки є сутнісними, інколи формальними. Достатньо звернутися до будь-якої фундаментальної праці фахівця з тієї чи іншої галузі права, - і навряд чи у ній не знайдеться критики одного чи кількох нормативних визначень.

Варто також наголосити на тому, що доволі часто фахівці оперують нормативними визначеннями як універсальними. Проте, навряд чи будь-яке нормативне визначення може претендувати на універсальність. Так, у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» на початку статті, що містить визначення поняття «органи самоорганізації населення» зазначено: «Основні терміни, використані в цьому Законі, мають таке значення» [221] (стаття 1). Абсолютно така сама фраза розміщена на початку процитованої вище статті Закону «Про органи самоорганізації населення». Доволі логічним, враховуючи різницю між двома визначеннями поняття «органи самоорганізації населення» у цих двох законах, дійти думки, що у кожному з Законів автори проєкту надавали визначення понять, виходячи з потреб правового регулювання у конкретному випадку. А тому ці визначення не співпадають.

Принагідно варто зауважити, що більш плідним був би підхід, відповідно до якого автори проєктів законів (та й інших нормативно-правових актів) більше прагнули б до єдності тезаурусу та застосовували б посилання на визначення, які вже сформульовані у законодавстві. Це є особливо бажаним, враховуючи, що за наявності потужних засобів електронної інкорпорації законодавства, проблеми переглянути те визначення, на яке зроблено посилання, не існує. Воно знаходиться «на відстані» кліку мишки персонального комп'ютера завдяки такому, що інтегрується у текст закону, гіперпосиланню.

Чи доречно уніфікувати визначення поняття «органи самоорганізації населення» у розглянутих законах? Відповідь на це можна надати, проаналізувавши інформативність цих дефініцій (дивись Таблицю 1.1).

Таблиця 1.1. Порівняння інформативності визначень поняття «органи самоорганізації населення» у Законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про органи самоорганізації населення».

Ознака / характеристика	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»	Закон України «Про органи самоорганізації населення»
представницькі органи	+	+
Утворюються	частиною жителів	Жителями
Утворюються фізичними особами, які...	які тимчасово або постійно проживають на відповідній території в межах села, селища, міста	які на законних підставах проживають на території села, селища, міста або їх частин
Утворюються для ...	-	для вирішення завдань, передбачених цим Законом

Чи можна уніфікувати ці визначення? Безперечно. Для цього треба вирішити низку питань, які не мають концептуального характеру. Перше – чітко окреслити коло суб'єктів, що наділені правом утворювати органи самоорганізації населення (тут достатньо звернутися до практики). Друге – вирішити, чи має дефініція нести функціональне навантаження (чи слід до визначення вносити положення про те, для чого створюються органи самоорганізації населення). Така спроба була зроблена у Законі «Про органи самоорганізації населення», однак, саме «зроблена». Як випливає з тексту нормативної дефініції, уміщеної у цьому Законі, її функціональна складова не є конкретною. Вона містить відсилку до інших положень цього Закону.

Отже, за такою формальною ознакою, як їх нормативне визначення, органи самоорганізації населення мають враховуватися при подальшому удосконаленні положень інституту представницької демократії. До того ж, ще одним аргументом на користь цього мала б стати наявність згадки про них в тексті Конституції України 1996 року. Перша стаття Розділу XI «Місцеве самоврядування» (стаття 140) у частині шостій містить положення, відповідно до якого «Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна» [128].

Знов-таки, здавалося б, що якщо частина власної компетенції представницьких органів місцевого самоврядування – сільських, селищних, міських рад – може передаватись органам самоорганізації населення, останні ймовірно що мають представницький характер.

Однак, ознайомлення з положеннями законодавства про органи самоорганізації населення надає підстави зробити протилежний висновок.

Звертаючись до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», слід відмітити низку положень.

По-перше, це перша частина статті 5, у якій наведено систему місцевого самоврядування, що включає:

«-територіальну громаду;

- сільську, селищну, міську раду;
- сільського, селищного, міського голову;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
- органи самоорганізації населення» [221].

По-друге, привертає увагу одне з питань, що відповідно до цього Закону вирішується виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради (п. 47 першої частини статті 26 «Виключна компетенція сільських, селищних, міських рад») – а саме, «прийняття рішення про дострокове припинення повноважень органів територіальної самоорганізації населення у випадках, передбачених цим Законом» [221]. Навряд чи повноваження органу, що має представницький характер, доречно припиняти таким чином. А якщо таке положення включено до кодифікованого закону про місцеве самоврядування, - то очевидно, автори тексту проєкту Закону не уважали органи самоорганізації населення (будинкові, вуличні тощо комітети) органами з публічно-представницькою природою.

По-третє, це положення щодо підстав дострокового припинення повноважень органів самоорганізації населення (стаття 80 Закону). Відповідно до Закону, «Повноваження органу самоорганізації населення припиняються достроково у разі:

1) невиконання рішень сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради, її виконавчого комітету, загальних зборів громадян або невиконання своїх повноважень;

2) його саморозпуску» [221].

Обидва з пунктів наведеної вище статті так само не «виглядають» як підстави для припинення повноважень органу з публічно-представницькою природою.

Переходячи до Закону «Про органи самоорганізації населення» з точки зору аналізу його положень для аргументації висунутої вище тези, слід зупинити увагу лише на тих, що ілюструють її найбільш яскраво.

По-перше, це стаття 8 «Порядок ініціювання створення органу самоорганізації населення». Сама назва цієї статті привертає увагу до того, що створення органів самоорганізації населення не є обов'язковим (а отже, є факультативним). Сам по собі цей аргумент не є вагомим, - адже, наприклад, створення районних у містах рад так само є факультативним, а ці ради є публічно-представницькими органами. Його варто розглядати у системі з іншими положеннями Закону «Про органи самоорганізації населення».

По-друге, це стаття 9 «Порядок надання дозволу на створення органу самоорганізації населення» - відповідно до частини першої цієї статті, «Дозвіл на створення органу самоорганізації населення надається сільською, селищною, міською, районною у місті (у разі її створення) радою» [221]. Знов-таки, навряд чи орган публічної влади (незалежно від того, чи є він представницьким) може утворюватись у такому порядку.

Чи є висновок щодо того, що органи самоорганізації населення не є органами публічної влади з представницькою природою (публічно-представницькими органами), обґрунтованим з точки зору напрацювань вітчизняних фахівців з конституційного та муніципального права? Якщо звернутися до найбільш ґрунтовного монографічного дослідження з цього питання, яке належить авторству професора Н.В. Мішиної. Вона запропонувала уважати, що «Із моменту включення органів СОН¹ до системи місцевого самоврядування в Україні не вироблено єдиного послідовного підходу до нормативно-правової регламентації створення й діяльності органів СОН. Це призвело до того, що нині в країні існують органи СОН як із громадською, так і з публічною природою. На неї впливає передусім те, від кого виходила ініціатива їхнього створення, ким і на яких умовах вони фінансуються та наскільки їх члени

¹ СОН – самоорганизации населения.

є незалежними від органів публічної влади та їх посадових осіб» [167, с. 450-451]. Це відповідає сформульованій тезі – у тій частині, де йдеться про громадську природу органів самоорганізації населення. Варто звернути увагу на те, що професор Н.В. Мішина сформулювала свій висновок у 2009 році, - а з тих пір відбулись значні успіхи у розбудові України як демократичної держави.

Таким чином, при подальшому удосконаленні правової регламентації інституту представницької демократії в Україні не слід брати до уваги органи самоорганізації населення. Цей висновок зроблено на підставі того, що вони на сучасному етапі мають громадську, а не публічну природу, а отже – не є органами публічної влади з представницькою природою (публічно-представницькими органами). У процесі дослідження сформульована рекомендація щодо недоцільності застосування у назві «орган самоорганізації населення» поняття «орган».

Резюмуючи, варто при дослідженні інституту представницької демократії зосередити увагу на наступних колегіальних та одноособових представницьких органах: Верховна Рада України, Президент України, сільські, селищні, міські, районні, обласні ради, а також районні у містах ради, сільські, селищні, міські голови. Також при дослідженні інституту представницької демократії питання правового статусу представницьких органів, посадових осіб не можуть вирішуватися окремо від проблематики правового статусу осіб, наділених представницьким мандатом.

Наприкінці цього підрозділу варто узагальнити, що представницька демократія, народне представництво та принцип народного суверенітету є ключовими поняттями в політичній теорії та системах управління. Відповідно, ці поняття поширені і у юридичних науках, особливо у науці конституційного права. Ось як можна охарактеризувати взаємозв'язок між ними:

- представницька демократія: це форма (вид) демократії, за якою народ обирає представників, які від його імені приймають рішення, у т.ч. нормотворчого характеру. В такій системі представники (члені парламенту, представницького органу місцевого самоврядування тощо) відображають волю

своїх виборців і голосують згідно їхніх інтересів і поглядів. Представницька демократія використовує концепцію народного представництва;

- народне представництво: це принцип, згідно з яким обрані представники виступають від імені інших громадян і репрезентують їхні інтереси в органах влади. Вони не приймають рішення від свого імені, а діють на користь і згідно з бажаннями своїх виборців, ступінь залежності від волі виборців обумовлюється видом наданого їм мандату (вільний або імперативним, все частіше в юридичній літературі зустрічаються пропозиції виокремлювати також і змішаний, вільно-імперативний, мандат). Народне представництво є ключовим для функціонування представницької демократії;

- принцип народного суверенітету в основі своєї сутності має тезу, що вся влада (а відповідно, і право приймати найважливіші рішення з питань державного та місцевого життя) належить народу. Це означає, що усі органи публічної влади у цілому та представницькі органи зокрема діють на підставі волі народу, і ця воля є найвищою. Принцип народного суверенітету підкреслює, що громадяни мають право визначати політику держави і суспільства, а також і їхні цінності на кожному конкретному етапі історичного розвитку.

Ці поняття взаємодіють таким чином: в державі, де застосовується така форма (вид) демократії, як представницька демократія, народ обирає представників, які, відповідно до принципу народного представництва, діють від імені народу і враховують його інтереси при прийнятті важливих рішень з питань життя держави і суспільства, у т.ч. при здійсненні нормотворчості. Принцип народного суверенітету підтверджує, що ці обранці мають бути підзвітними перед народом і приймати рішення, що відображають волю народу.

1.2. Доктринальні дослідження інституту представницької демократії в Україні

З точки зору сучасних суспільних наук важливо підкреслити, що в сучасному світі існують різні моделі представницької демократії, а отже —

взаємодія цих понять може змінюватися в залежності від конкретних політичних систем та особливостей конституціоналізму в кожній країні.

Представницька демократія – це те, з чим пересічні громадяни зутикаються повсякденно, при реалізації своїх прав і свобод, при їхньому захисті. Ефективне функціонування представницьких органів надає можливість оцінити рівень демократичності держави. Тому постійна розбудова інституту представницької демократії є важливим науковим завданням, яке не втрачає актуальності. Потреба у взаємодії населення з представницькими органами, зокрема на загальнодержавному та місцевому рівнях, є невід’ємною частиною суспільного життя.

У представлений роботі аналіз представницьких органів структурується в два окремі розділи: у Розділі 3 розглядаються представницькі органи загальнодержавного рівня (Верховна Рада України, Президент України), а у Розділі 4 – органи місцевого рівня. Така схема аналізу зумовлена специфікою функціонування і правових основ кожного з цих рівнів представницької демократії.

По-перше, представницькі органи загальнодержавного рівня, такі як Верховна Рада України та Президент України, виконують ключові функції, що безпосередньо впливають на всю політичну та правову систему країни. Їхні повноваження, механізми взаємодії та правові засади регулюються Конституцією України та мають основоположне значення для реалізації державної політики. Отже, аналіз цих органів у рамках одного розділу дозволяє чітко зрозуміти, як вони взаємодіють і які їхні основні функції в контексті представницької демократії.

По-друге, представницькі органи місцевого рівня, такі як місцеві ради та голови сіл, селищ і міст, мають свої специфічні особливості, пов'язані з реалізацією демократії на місцевому рівні. Їхня роль у забезпеченні місцевого самоврядування, участі громадян у прийнятті рішень та захисті прав членів територіальних громад є надзвичайно важливою, проте вони функціонують у

рамках інших правових норм і мають різний правовий статус у порівнянні із загальнодержавними представницькими органами.

Таким чином, хоча нижче українська юридична література, присвячена інституту представницької демократії, проаналізована за більш загальною схемою, дисертаційна робота побудована за принципом структурного поділу на загальнодержавний і місцевий рівні. Це дозволяє детально дослідити особливості функціонування кожного з рівнів представницької демократії та виявити специфічні виклики та можливості, з якими вони стикаються.

Такий вибір архітекτονіки роботи був обґрунтований також тим, що аналогічні дослідження в цій сфері досі не проводилися (про що й свідчить наведений нижче аналіз доктринальних джерел з аналізованого питання).

Отже, в українській юридичній літературі досі не сформувалася єдина точка зору щодо підінститутів, які складають інститут представницької демократії. Однак аналіз положень Конституції України 1996 року та рішень Конституційного Суду, що стосуються тлумачення принципів представницької демократії, підтверджує доцільність виокремлення таких підінститутів, як Верховна Рада України, Президент України, місцеві ради, а також сільські, селищні та міські голови.

При цьому слід зазначити, що важливо акцентувати увагу не лише на формуванні та функціонуванні відповідних колегіальних або одноособових органів публічної влади, але й на конституційних основах правового статусу осіб, наділених представницьким мандатом. Таким чином, дослідження інституту представницької демократії може охоплювати як загальні питання, так і специфічні аспекти, пов'язані з його підінститутами, зокрема з правовим статусом виборних представників.

До числа досліджень інституту представницької демократії у цілому належать праці таких відомих фахівців, як О.В. Щербанюк, Я.С. Богів, О.О. Скрипнюк, інших авторів.

Зокрема, О.В. Щербанюк присвятила одне зі своїх монографічних досліджень тематиці народного суверенітету в політико-правовому будівництві

сучасної держави. Її дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук [380] та супутні публікації [378; 381; 382] стали важливим внеском у цю галузь знань.

Привертає увагу те, як О.В. Щербанюк визначила актуальність свого дослідження. Вона сформулювала її так: «сьогодні в Україні реально склалась ситуація недовіри до принципу народного суверенітету, яка супроводжується недовірою як до парламенту, так і до самої ідеї парламентаризму» [379, с. 1]. Варто звернути увагу, що авторка не тільки виявила поточний стан ситуації, але й сформулювала висновки та пропозиції для її покращення.

З урахуванням актуальності дослідження, авторка визначила мету своєї праці – «наукова розробка теорії народного суверенітету та виявлення, постановка та розв’язання фундаментальних теоретико-прикладних проблем реалізації народного суверенітету в політико-правовому будівництві сучасної держави, що має позитивно вплинути на правову регламентацію відносин у сфері реалізації народом України як суб’єкта конституційно-правових відносин своєї суверенної влади, що надасть можливість більш ефективної реалізації суверенних прав народу України. Дослідження спрямоване на вироблення наукової концепції конституційно-правового регулювання народного суверенітету в політико-правовому будівництві сучасної держави» [379, с. 3]. Варто підкреслити, що цінність напрацювань О.В. Щербанюк полягає у мультидисциплінарності її роботи. Вона приділяє значну увагу питанням політичного характеру, досліджуючи їх на підставі аналізу висновків та пропозицій фахівців з політичних наук. При цьому, авторка дотримується балансу, що надає можливість охарактеризувати її дослідження як конституційно-правове.

Професор О.В. Щербанюк, традиційно для української науки конституційного права, почала своє дослідження з термінологічних питань.

Вона визначила – для цілей своєї роботи – поняття «народний суверенітет» - як «засаду державного і суспільного ладу з інших методологічних позицій, зокрема, природничого підходу, відповідно до якого народний суверенітет – це

природне володіння народом соціально-економічними і політичними засобами, які забезпечують реальну участь всіх соціальних груп та прошарків в управлінні справами суспільства і держави» [379, с. 6]. Ця дефініція не є надто точною тому, що вона є дещо вузькою. Але, позитивною рисою цього визначення є те, що авторка не формулює рекомендацій щодо загального вживання цього поняття – вона кілька разів підкреслює, що це визначення було сформульовано виключно для цілей, поставлених при написанні монографічного дослідження.

Крім того, О.В. Щербанюк «запропоновано визначення «владоспроможності народу» як здатності народу здійснювати належну йому суверенну владу за допомогою форм безпосереднього та представницького народовладдя, а також спроможність контролювати політичну владу у формах та способі, визначених Конституцією України та законами України» [379, с. 5]. Варто зауважити, що цей термін не знайшов поширення в українській науці конституційного права (але О.В. Щербанюк у своїй праці і не аргументує, у чому полягає цінність його введення у науковий обіг).

Ще одна цікава теза, сформульована професором Щербанюк, полягає у тому, що «саме народ має право створювати такі державні інститути, які відповідають його уявленням про найбільш сприятливі варіанти державного устрою та відповідають традиціям державотворення» [379, с. 15]. Авторка не надає аргументів на підтримку цієї тези – а отже, важко зрозуміти деталі цього твердження, та включити його до наукового дискурсу. Але, щонайменше воно узгоджується з її думкою про те, що «в сучасному розумінні демократія повинна розглядатись не як влада народу, а як участь громадян (людей) та їх об'єднань у здійсненні влади» [379, с. 16]. Таким чином, авторка «осучаснює» підхід до визначення демократії, з урахуванням особливостей сучасного законодавства України, у першу чергу – виборчого законодавства.

Варто зазначити, що О.В. Щербанюк збагатила національну науку конституційного права, надавши аксіологічну характеристику принципу народного суверенітету – який вона проаналізувала як один з принципів

правового регулювання. Відповідно до її напрацювань, до числа основних рис цього принципу належать такі:

- по-перше, обмеження нормативно-правового регулювання сферою політичних відносин;
- по-друге, використання переважно диспозитивного методу для правового регулювання поведінки суб'єктів політичних відносин;
- по-третє, наділення суб'єктів політичних відносин таким комплексом прав та обов'язків, який дозволить їм стати реальними учасниками політичних процесів, ефективно впливати на їх розвиток та попереджувати зловживання правами, обмеження прав та законних інтересів інших суб'єктів;
- по-четверте, закріплення юридичних наслідків, спрямованих на захист демократичного устрою політичних відносин» [379, с. 14].

Слід зауважити, що правова аксіологія є доволі новим напрямом дослідження у науці конституційного права України (інколи її іменують «конституційна аксіологія», «конституційно-правова аксіологія»). А тому застосування аксіологічного підходу до конституційно-правових досліджень слід всіяко вітати. Підкреслимо, що відповідні розробки О.В. Щербанюк і досі не мають аналогів в українській юридичній літературі.

Наступна цікава ідея О.В. Щербанюк стосується проблеми представництва та співвідношення понять «народне представництво» та «парламентаризм». Вона сформулювала, що «народне представництво є ширшим поняттям, ніж парламентаризм, оскільки включає в себе правові та неправові суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вирішенням питань державного значення не тільки через депутатів і парламент, але й через обраних народом вищих посадових осіб. Відносини народного представництва лежать в основі понять представницької системи, представника та представницького органу держави» [379, с. 13]. Слід повністю погодитись з тим, як О.В. Щербанюк охарактеризувала співвідношення цих понять. Варто звернути увагу на те, що О.В. Щербанюк є прихильницею думки, відповідно до якої Президент України також має представницький мандат.

Ці напрацювання надали О.В. Щербанюк підстави для того, щоб сформулювати низку висновків та пропозицій щодо подальшого удосконалення конституційних положень про демократію в Україні. Авторка переконливо доводить, що «основним напрямом розвитку сучасної демократії є вдосконалення механізмів представницької демократії, яка трансформується в модель, що характеризується залученням громадян в процес вироблення і прийняття публічно-владних рішень» [379, с. 16]. Це лише одна з пропозицій О.В. Щербанюк, яка стосується інституту представницької демократії, інші будуть використані у подальших частинах нашого дослідження; найбільша кількість інновацій, запропонованих авторкою у частині подальшої розбудови інституту представницької демократії, стосується парламенту та парламентаризму в Україні.

Резюмуючи, слід зазначити, що напрацювання професора Щербанюк є одними з найбільш детальних, коли йдеться про інститут представницької демократії в Україні, - попри те, що назва її дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Народний суверенітет в політико -правовому будівництві сучасної держави» (а отже, робота охоплює і проблематику прямої демократії).

Ще одна важлива монографічна праця, що має значення для дослідження інституту представницької демократії, належить Я.С. Богів. У своїй дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук вона розглянула тему «Народний суверенітет та механізм його реалізації публічною владою: теоретико-правовий аспект» та опублікувала низку супутніх публікацій (див., наприклад, [35; 37 – 39]). Ці напрацювання є серед найновіших у цій галузі, оскільки дисертацію вона успішно захистила у 2020 році.

Метою свого дослідження Я.С. Богів обрала «комплексний аналіз народного суверенітету як ідеї, доктрини та принципу конституційного ладу, а також механізму його здійснення і через форми безпосередньої демократії, і через функціонування органів публічної влади в контексті української та зарубіжної державно-правової практики» [36, с. 5]. При цьому об'єктом

дослідження виступають «суспільні відносини, які виникають у зв'язку з реалізацією народом свого суверенного права здійснювати владу безпосередньо і через органи публічної влади» [36, с. 6]. Таким чином, дослідження С.Я. Богів є корисним для тих, хто аналізує проблеми представницької демократії, - на користь цього свідчать як формальні, так і змістовні його характеристики.

Перш за все, автор починає з визначення питань тезаурусу свого дослідження. Вона розглядає тріаду понять «суверенітет» - «влада народу» - «народне представництво» та привертає увагу до змістовного наповнення цих понять.

На думку Я.С.Богів, суверенітет – це «сформована в процесі суспільного життя природна властивість народу володіти верховною, незалежною, установчою владою, яка виражає загальну волю всіх активних членів політичної спільноти і реалізується у правах громадян створювати державу, установлювати і змінювати її конституційний лад, формувати органи державної влади та здійснювати контроль над ними, у межах конституційного та легітимного правопорядку» [36, с. 6]. Слід підкреслити, що питання установчої влади мало хто пов'язує з проблематикою представницької демократії. А тому обраний Я.С. Богів вектор визначення поняття «суверенітет» є креативним та нетиповим.

Після цього Я.С. Богів визначено сутність народного представництва. Для цілей нашого дослідження важливим є те, як саме вона розглядає його. Авторкою сформульовано позицію про народне представництво «як про один з найефективніших механізмів реалізації принципу народного волевиявлення, який не зводиться лише до обраних представників від народу, а охоплює й інститути громадянського суспільства, які можуть ефективно здійснювати делеговані їм функції органів публічної влади, а також судові органи, зокрема конституційні суди, що покликані захищати права людини та основи демократії» [36, с. 6-7]. У порівнянні з тим, як традиційно розглядають народне представництво в українській юридичній літературі – у широкому та у вузькому значенні – підхід Я.С. Богів ґрунтується навіть не на широкому, а на найширшому значенні цього поняття. Вона пропонує включати до нього і функціонування

інститутів громадянського суспільства, і роботу судових органів як загальної, так і конституційної юрисдикції. Навряд чи можна погодитись з таким підходом, особливо по відношенню до інститутів громадянського суспільства. Адже, на відміну від судових органів, вони не наділені публічно-владними повноваженнями.

Нарешті, Я.С. Богів визначає поняття «влада народу». На її думку, це спосіб реалізації суверенної волі народу ним безпосередньо або через органи публічної влади, ознаками якої є її публічний та легітимний характер, що реалізується у трьох формах – державної влади, місцевого самоврядування та громадського контролю» [36, с. 7]. З цим визначенням слід погодитись також частково. Адже громадський контроль навряд чи можна визнати проявом влади народу однозначно та безперечно. Щодо цього питання варто зауважити, що воно тісно пов'язано з проблематикою імперативного та вільного мандату, з відкликанням обраних виборцями представників. Відповідні положення зводяться до того, що Я.С. Богів резюмує: імперативний мандат, чи він походить від політичної партії, чи від неорганізованих виборців, входить у протиріччя з принципом народного суверенітету.

Таким чином, Я.С. Богів не підтримує ідею відкликання виборцями обраного ними представника, якими б не були умови. Такого висновку він доходить, аналізуючи інститут представницької демократії як засіб реалізації народного суверенітету у підрозділі 3.3 свого дослідження.

На думку Я.С. Богів, «в умовах розвитку сучасної демократичної держави стає можливим такий підхід до представницької демократії, відповідно до якого народними представниками є не лише ті особи, за яких громадяни віддавали голос на виборах, а й ті, хто відкрито і чесно захищає інтереси народу, контролюючи функціонування органів державної влади» [36, с. 17]. Послідовно відтворюючи цю думку у своєму монографічному дослідженні, Я.С. Богів підкреслює, що нею проаналізовано парламентаризм як одна з найбільш ефективних форм народовладдя – а також що ним «досліджено й інші форми представницької демократії – судовий та громадський контроль за діями та

актами органів державної влади» [36, с. 17]. Ще раз варто підкреслити, що навряд чи можна погодитись з таким підходом. Але, автор обґрунтовує свою точку зору, а отже – є можливість ознайомитись з аргументацією відповідних тез. У цілому ці положення є найбільш дискусійними у роботі.

Ще одна важлива для дослідження інституту представницької демократії у цілому монографічна праця належить авторству О.О. Скрипнюка. Це його дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Реалізація принципу народного суверенітету в Україні: теоретико-правовий аспект» та супутні публікації до неї (дивись, наприклад, [267-269; 272]. Об'єктом свого дослідження автор визначив «принцип народного суверенітету як один з фундаментальний принципів суспільного та державного ладу України» [270, с. 3], а метою – «розробка концептуальних основ та теоретико -правових аспектів реалізації принципу народного суверенітету в Україні, розкриття інноваційного розуміння його зв'язків з поняттями “народовладдя”, “демократія” та “громадянське суспільство”, обґрунтування шляхів вирішення проблем, пов'язаних із з'ясуванням змісту принципу народного суверенітету, правових аспектів його гарантій та практичного забезпечення» [271, с. 7].

О.О. Скрипнюк почав своє монографічне дослідження з надання визначення поняттю «демократія». На його думку, «за своєю етимологією термін “демократія” є поєднанням з такими поняттями, як народовладдя та верховенство влади народу. Таким чином, будь-який аналіз як сучасного стану розвитку України, так і перспектив її подальшої демократизації, формування і становлення демократичних інститутів неможливий поза зверненням до теоретичних проблем забезпечення принципу народного суверенітету, а також дослідження механізмів забезпечення та системи гарантій принципу народного суверенітету» [270, с. 2]. Формально ці міркування навряд чи можна визнати дефініцією. Але, вони дають достатньо інформації для того, щоб зрозуміти, як автор застосовує поняття «демократія» у своєму дослідженні. Варто погодитись з тим, що він наголошує на тісному зв'язку між демократією та принципом народного суверенітету.

Щодо принципу народного суверенітету варто додати, що О.О. Скрипнюк

аналізує його з залученням поняття «вибори». За авторською логікою, «вибори – це механізм, що дає змогу передати суверенітет від усіх громадян окремим представникам цих громадян, які від імені всього народу здійснюють суверенну владу. Тобто саме завдяки інституту виборів приводиться в дію вся демократична система, оскільки у демократичних суспільствах влада розподіляється і перерозподіляється саме шляхом виборів» [271, с. 75]. Ця позиція О.О. Скрипнюка не викликає заперечень. Навпаки, авторська логіка заслуговує на всіляку підтримку, і в якості зауваження-побажання слід відмітити, що доцільно було б приділити увагу також і теоріям демократичного представництва. Це надало б дослідженню мультидисциплінарного характеру та збагатило б його висновками та пропозиціями фахівців з політичних наук.

О.О. Скрипнюк дослідив і взаємозв'язок між поняттями “народний суверенітет” та “народовладдя”. На підставі свого дослідження він узагальнив, що «народовладдя є загальною формою організації суспільних відносин, в основу якої кладеться принцип народного суверенітету, що підтверджується конституційним визнанням народу єдиним джерелом влади, верховенством прав і свобод людини і громадянина, забезпеченням рівної й ефективної участі громадян в процесі державного управління. Таким чином, порівнюючи науково - теоретичний зміст згаданих вище термінів, можна сказати, що народний суверенітет виступає центральним елементом системи базових принципів, які кладуться в основу такого специфічного способу організації суспільних відносин як народовладдя» [271, с. 70]. Слід повністю погодитись з його висновком.

Привертає увагу і той факт, що О.О. Скрипнюк приділяє увагу не лише народному суверенітету, але й суверенітету державному. Він переконливо аргументує, що «визначення держави як демократичної і правової спричиняє безумовне нормативно -правове визнання первинності влади народу (народного суверенітету) над державною владою (державним суверенітетом)» [270, с. 7]. Такий підхід є переконливим.

Вагомою перевагою дослідження О.О. Скрипнюка є те, що він проаналізував, хоча і доволі стисло (с.с. 95-98 його дисертації) питання

відкликання народних представників, на матеріалах відкликання народних депутатів України. Попри стислість кола окреслених проблем та відсутність висновків та пропозицій саме з цього питання, важливим є те, що О.О. Скрипнюк звернувся до цієї проблематики у контексті аналізу інституту представницької демократії. Такий підхід слід визнати методологічно вірним.

З огляду на це, варто зазначити, що представницька демократія в Україні реалізується через різні органи, кожен з яких має свої унікальні особливості та правові механізми функціонування. Ймовірно, через це розмаїття досліджень саме інституту представницької демократії в українській юридичній літературі небагато. На заповнення цієї прогалини спрямоване наше дисертаційне дослідження.

1.3. Методологія дослідження інституту представницької демократії в Україні на прикладах окремих представницьких органів

Переходячи до доктринальних досліджень представницьких органів в Україні, варто зазначити, що кожен з цих органів (групи органів) привертає увагу науковців, оскільки має важливе значення в структурі державної влади та місцевого самоврядування. У цьому підрозділі буде розглянуто наукові праці, які висвітлюють ключові аспекти функціонування основних представницьких органів, з метою визначення методологічних підходів до дослідження цих органів у нашій дисертації.

Найбільша увага у наукових дослідженнях українських фахівців традиційно приділяється Верховній Раді України та Президенту України, оскільки ці органи відіграють ключову роль у здійсненні законодавчої та виконавчої влади. Водночас не можна ігнорувати важливість місцевого самоврядування, яке є основою для реалізації демократії на локальному рівні через місцеві ради та виборних голів територіальних громад.

Для більш глибокого розуміння кожного з цих органів, важливо хоча б стисло ознайомитися з науковими дослідженнями, які висвітлюють особливості їх функціонування.

Варто почати з того, що кожному з перелічених органів, як і окремим аспектам їх створення та функціонування, присвячено значну кількість наукових праць. Така увага до представницьких органів в Україні пояснюється їхньою ключовою роллю в демократичному процесі, що викликає інтерес у багатьох вчених. Однак, через обмеження обсягу даного дослідження, неможливо охопити всі наявні джерела.

У зв'язку з цим було прийнято рішення зосередитися на аналізі лише по одній монографічній праці, яка присвячена кожному з представницьких органів (груп органів). Такий підхід дозволяє глибше зосередитися на ключових аспектах діяльності цих органів, водночас забезпечуючи структурований і цілісний огляд їхньої ролі в системі представницької демократії.

По-перше, в рамках обмеженого обсягу дослідження чи аналізу неможливо охопити всі наявні праці, тому доцільно зосередитися на найбільш вагомих та репрезентативних роботах. Такий підхід дозволяє уникнути перевантаження дослідження великою кількістю джерел, зберігаючи при цьому його аналітичну глибину та структурованість.

По-друге, обрання по одній монографічній праці на кожен орган (групу органів) дозволяє детальніше дослідити кожен з видів представницьких органів, надавши увагу ключовим аспектам їхньої діяльності. Це допомагає створити узагальнену картину ролі кожного з цих інститутів у представницькій демократії, не відволікаючись на надмірну кількість теоретичних дискусій.

Нарешті, цей підхід спрямований на акцентування лише найбільш суттєвих наукових поглядів, що дозволяє чіткіше побачити різницю у функціях і значущості різних представницьких органів в Україні.

Така монографічна праця обиралася виходячи з того, на якому саме аспекті створення та / або діяльності зосереджувалась увага під час проведення нашого дослідження. Розміщення огляду та посилання на відповідну роботу також може варіюватися: наприклад, у цьому підрозділі буде проаналізовано найбільш значущу для нашого дослідження працю, присвячену Верховній Раді України, а в підрозділі 3.1. – найважливіше монографічне дослідження, що стосується

інституту Президента України. Автор керувався тим, що кожна з обраних праць найбільш ґрунтовно висвітлює ключові аспекти функціонування відповідних органів.

Це нижченаведені праці:

- робота І.Є. Словської на тему «Верховна Рада України в системі вітчизняного парламентаризму: конституційно-правове дослідження», основною перевагою якої є детальне дослідження представницького характеру Верховної Ради України. Авторка приділяє значну увагу питанням внутрішньої організації парламенту та процедурам, що використовуються в його діяльності. Водночас недоліком роботи є недостатнє висвітлення конституційного статусу членів Верховної Ради, що обмежує розуміння правових гарантій та обов'язків народних депутатів;

- монографія Г.В. Задорожної на тему «Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз», основною перевагою якої є детальний огляд питань обрання та роботи Глави держави, ця праця залишається найбільш ґрунтовною у науці конституційного права України. Основним недоліком є те, що авторка майже не згадує про представницький характер мандату Президента України;

- праця О.Ю. Лялюка на тему «Основи організації і діяльності місцевих рад в Україні»; основною її перевагою є її змістовність та висока концентрація інноваційних висновків та пропозицій у тексті, а основним недоліком – те, що ця дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук була захищена у 2007 році, задовго до початку останнього на сьогоднішній день етапу муніципальної реформи;

- праця Ю.Ю. Бальція на тему «Правовий статус міського голови в Україні», основною її перевагою є комплексний характер – ця монографічна праця залишається провідною, коли йдеться про сільських, селищних, міських голів, а основним недоліком – те, що автор оминає увагою питання, чи є ці одноособові органи місцевого самоврядування представницькими. Крім того, ця дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук була

захищена у 2007 році, задовго до початку останнього на сьогоднішній день етапу муніципальної реформи.

Таким чином, характеристика досліджень українських представницьких органів за суб'єктами не була інкорпорована в окремий підрозділ дисертації, а інтегрована в аналіз відповідних аспектів конституційно-правового статусу кожного органу. Це дозволяє уникнути дублювання матеріалу та забезпечити більш логічну і послідовну структуру роботи.

Само поняття «конституційно-правовий статус» має методологічне значення для побудови дисертації, а отже його варто розглянути у цьому підрозділі на матеріалах представницького органу, який є найбільш важливим у кожній державі – парламенту.

У сучасному політичному дискурсі питання конституційного статусу парламенту в Україні займає важливе місце як об'єкт інституціональної та правової аналітики. Аналіз конституційного статусу Верховної Ради України, як колегіального представницького органу законодавчої влади, є актуальним та важливим завданням для розуміння та оцінки функціонування парламенту як єдиного органу законодавчої влади в Україні.

Логіка розділів 3 та 4 нашого дослідження побудована таким чином, що вона торкається проблематики конституційного статусу представницьких органів у цілому та його окремих елементів. Враховуючи це, переходячи до розгляду доктринальних розробок, присвячених Парламенту України, важливо підкреслити, що поняття «конституційний статус Верховної Ради» поки що не знайшло свого усталеного визначення в українській юридичній літературі. Вчені не заперечують, що конституційний статус Парламенту формується нормами Конституції України 1996 року та іншими законодавчими актами, та визначає основи формування та функціонування Верховної Ради, а також окреслює базис для взаємодії Парламенту з іншими органами державної влади та суспільством. Проте, як саме визначити це поняття та які елементи входять до його складу, поки що залишається дискусійним питанням.

Цікаво, що визначення поняття "конституційний статус Верховної Ради" не було знайдено навіть у монографічних працях, присвячених Парламенту України, зокрема докторській дисертації І.Є. Словської на тему «Верховна Рада України в системі вітчизняного Парламентаризму: конституційно-правове дослідження» та її супутніх публікаціях (дивись, наприклад, [274-276]). Це може свідчити про складність і дискусійний характер даного поняття в наукових дослідженнях. Зокрема, відсутність його визначення в монографічних працях вказує на неоднозначність у розумінні цього концепту в науковому середовищі.

Варто зауважити, що монографічне дослідження І.Є. Словської привертає увагу тих, хто аналізує інститут представницької демократії в Україні, з кількох причин.

По-перше, своїм вагомим історичним екскурсом, який дозволяє зрозуміти етапи формування парламентаризму в країні та його вплив на теорію і практику сучасного державотворення. У її роботі набуло подальшого розвитку «вчення про періодизацію основних етапів генезису наукових поглядів на представницькі органи влади - акцентовано увагу на становленні парламенту, наближеного до сучасного типу, в системі парламентаризму -дорадянський етап (поч. ХХ ст. - 1920 рр.); радянський етап (1919 - 1990 рр.); пострадянський перехідний етап (1990 - 1996 рр.); сучасний етап (1996 р. - теперішній час)» [273, с. 8]. Цей аспект є особливо цікавим для аналізу еволюції парламентаризму в Україні та впливу історичних подій на сучасний період.

Ретельний аналіз, проведений І.Є. Словською, розкриває ключові етапи розвитку парламентаризму в Україні і створює підґрунтя для подальших досліджень у цій області. Це дозволяє використати вже наявні наукові дані і зосередитися на більш глибокому аналізі сучасних конституційних питань.

По-друге, у своїй роботі І.Є. Словська звертає увагу на значення народного представництва, що викликає інтерес серед дослідників інституту представницької демократії. Вона докладно розглядає цю тему у Розділі 1 «Політико-правова система парламентаризму – особлива форма народного представництва на основі верховенства парламенту: теоретико-методологічні

засади», де аргументує, що «парламент є єдиним загальнодержавним, загальнонаціональним органом народного представництва (представницьким органом народу) з огляду на його виборний і колегіальний характер, компетенцію та юридичну силу прийнятих рішень» [273, с. 13]. Такий підхід І.Є. Словської враховує ключову роль парламенту у системі представницької демократії, підкреслюючи його важливість як основного органу, що виражає волю народу та приймає ключові політичні рішення.

Крім того, вона сформулювала авторські визначення понять «парламент», «парламентаризм», інших. Це сприяє уточненню та узгодженню термінологічного апарату, що дозволяє збільшити точність і зрозумілість висновків та аналізу в контексті наукових досліджень і практичних застосувань. Такий підхід сприяє систематизації знань та формулюванню єдиної теоретичної бази для подальших досліджень у галузі парламентської діяльності.

Продовжуючи характеристику запропонованої І.Є.Словською термінології дослідження, слід підкреслити, що у своїй роботі авторка застосовує прикметник «представницький» доволі часто. Так, в межах вступу до свого дослідження, вона майже у сусідніх абзацах послідовно веде мову про Верховну Раду України як про «загальнонаціональний представницький орган [273, с. 7], виокремлює «представницький напрям діяльності Верховної Ради України» [273, с. 7] та наголошує на тому, що Парламент України має «представницькі функції і повноваження» [273, с. 7]. Це вказує на важливість аспекту представницького характеру діяльності Верховної Ради України в контексті її ролі у системі державного управління та народовладдя. Такий акцент дозволяє глибше зрозуміти природу та функції парламентського органу як представника громадянського суспільства.

При цьому, фокус уваги авторки завжди центрується навколо представництва. Наприклад, вона в якості проміжного висновку зазначає, що «дискусії про представницький характер парламенту, його місце і роль в системі державного апарату, не мають за мету применшити значення інших органів державної влади. Кожна з ланок є необхідною і невід'ємною складовою влади й

наділена особливим конституційно-правовим статусом. Але призначення саме парламенту полягає у вираженні волі народу та наданні їй загальнообов'язкового характеру шляхом прийняття законів» [273, с. 14]. У цій цитаті авторка вказує на важливість представницької ролі парламенту і підкреслює, що обговорення про представництво в парламенті не має на меті зменшувати значення інших органів влади. Вона наголошує, що кожен орган влади є важливим у системі державного управління, але парламент має особливе призначення - вираження волі народу та створення загальновизнаних правил шляхом ухвалення законів. Це підкреслює важливість парламенту як представника народу та його функціональної ролі у законодавчому процесі.

Насамкінець, варто відзначити, що І.Є. Словська приділяє значну увагу процесам та процедурам, які використовуються у Парламенті, але майже обходить увагою проблематику конституційного статусу членів Верховної Ради України. Вона правильно зазначає, що «представники народу, усвідомлюючи потреби суспільної практики, формують ідеологію, систему права і навіть моральність та звичаї держави» [273, с. 33]. Однак, цей підхід може бути недостатнім, оскільки конституційний статус членів парламенту має велике значення для правового та політичного життя країни. Глибокий аналіз цих питань робить думку І.Є. Словської у цій сфері важливою та впливовою, але її обмежена увага до конституційного статусу аналізованого органу може обмежити повноту розуміння ролі та функцій парламенту.

У зв'язку з відсутністю відповідних розробок щодо Верховної Ради України, доцільно звернутися до тих пропозицій, які сформульовані українськими правознавцями при визначенні конституційного статусу інших органів публічної влади. Це обґрунтовано тим, що аналогічні пропозиції можуть містити корисні ідеї та рекомендації щодо конституційного статусу Верховної Ради, що допоможе заповнити цей напрям наукових досліджень.

Коли ми говоримо про "правовий статус", часто згадується також "правове становище". На думку дослідників, «терміни "правовий статус" і "правове становище" відповідають філософським категоріям "зміст" і "форма"» [369,

с. 77]. Як правило, поняття "правовий статус" охоплює основні правові характеристики суб'єкта або об'єкта, визначаючи його правовий стан у суспільстві. "Правове становище", у свою чергу, вказує на конкретне положення суб'єкта або об'єкта у правовій системі, його правовий стан у конкретних обставинах чи відносинах. Таке порівняння допомагає краще зрозуміти взаємозв'язок між цими двома поняттями у контексті правової теорії.

В юридичній літературі поняття "правовий статус" часто асоціюють з "правовим модусом", "правовим становищем" [353, с. 5; 117]. Важливо зазначити, що ці терміни не завжди є синонімами. Важливо розуміти, що ці терміни можуть мати відмінності в інтерпретації залежно від контексту та авторського підходу. Наприклад, "правовий статус" може вказувати на загальний правовий стан суб'єкта або об'єкта, включаючи його права, обов'язки та позицію у правовій системі, тоді як "правове становище" може більше акцентувати на конкретних обставинах або положенні у певних правових відносинах. Таке уточнення допомагає уникнути непорозумінь у вживанні цих термінів та забезпечує точність та чіткість в юридичних текстах.

Варто підкреслити, що в контексті конституційного права, варто вживати термін "конституційний статус", який відображає особливий правовий статус суб'єкта, у цьому випадку - Верховної Ради. Конституційний статус Парламенту визначається його положенням, як воно закріплено у Конституції 1996 року та інших актах чинного законодавства, що дає чітке розуміння його місця та ролі в системі державної влади та законодавчого процесу.

Традиційно в українській юридичній літературі конституційний статус органу публічної влади розглядається як сукупність норм, які визначають його положення у системі органів публічної влади, та включають конституційно-правове регулювання порядку формування цього органу, терміну його повноважень, процедури їх припинення, компетенції та порядку функціонування.

Відомий фахівець з конституційного права О.В. Совгіря визначила конституційний статус уряду України як "теоретико-прикладну конструкцію, що

включає комплекс урегульованих нормами права взаємопов'язаних елементів (правосуб'єктність, компетенцію, конституційно-правові принципи, гарантії, законні інтереси, конституційно-процесуальну форму та, зокрема, процес формування уряду, юридичну (включаючи урядову конституційно-правову) відповідальність), які спільно з правовими та політичними чинниками визначають місце та роль найвищого органу виконавчої влади в конституційній системі держави" [280, с. 44]. Ця цитата відображає комплексність конституційного статусу уряду, який включає в себе не лише його правову природу та компетенцію, але й його місце та роль у системі органів публічної влади держави. Автор наголошує, що розуміння цього статусу потребує урахування як правових, так і політичних аспектів, що визначають роботу та взаємодію уряду з іншими гілками влади.

І.І. Дахова розмірковує, що конституційний статус уряду в Україні виступає "складною системоутворюючою державно-правовою категорією", яка "визначає нормативно закріплене та реально втілене на практиці положення уряду в системі владних взаємовідносин з іншими суб'єктами конституційного права, перш за все з іншими вищими державними інституціями, і складається з таких основних елементів: правосуб'єктність уряду, принципи його діяльності, компетенція, склад і статус окремих членів уряду, відповідальність уряду за свою діяльність"[75]. Цитата відображає важливість визначення саме структури конституційного статусу уряду таким чином, щоб він визначав його роль і місце в системі державної влади, а також його взаємовідносини з іншими суб'єктами конституційного права. Автор підкреслює, що цей статус включає в себе різноманітні елементи, які формують правовий фундамент для діяльності уряду та його членів.

В українській юридичній літературі правовий статус часто розглядають як сукупність не лише окремих елементів, але й блоків. Ця практика є досить поширеною в адміністративно-правових дослідженнях. Наприклад, О.І. Лавренова зауважує, що "адміністративно-правовий статус державної служби як

центрального органу виконавчої влади - це складна правова категорія, що включає чотири блоки елементів:

- цільовий (цілі, завдання і функції);
- структурно-організаційний (нормативне регулювання порядку формування та ліквідації державних служб, їх підпорядкування відповідним міністерствам та організаційна структура);
- компетенцію;
- форми та методи діяльності" [144].

Цитата підкреслює складність та різноманітність аспектів, що визначають адміністративно-правовий статус державної служби, що включає в себе як цільові, організаційні, так і інші складові. Що ж до блоків, то можна вести мову також і про «компетенційний блок».

В конституційно-правових дослідженнях є лише поодинокі приклади екстраполяції блокового підходу до визначення конституційного статусу конкретного органу. Одним з прикладів такого підходу є те, як визначив структуру конституційного статусу органу конституційного контролю Дж.Я.Гараджаєв. Він запропонував уважати, що конституційний статус цього органу «включає елементи, пов'язані з його формуванням (кваліфікаційні вимоги до суддів і порядок формування), внутрішньою організацією (структура і правовий статус суддів) і діяльністю (функції і компетенція, організація його роботи і юридична чинність його актів)» [55, с. 8]. Цей підхід до визначення конституційного статусу органу конституційного контролю є вельми цікавим і відображає комплексний погляд на його роль та функції.

Також варто підкреслити що, розглядаючи структуру конституційного статусу цього органу, автор враховує як його формування та склад, так і внутрішню організацію та особливості діяльності. Такий підхід допомагає глибше розуміти роль органу конституційного контролю в системі правового регулювання та забезпечити його ефективну роботу відповідно до визначених функцій і компетенції.

За аналогією та з урахуванням відмінностей між органами конституційного контролю та парламентами, можна запропонувати уважати, що конституційний статус Верховної Ради України включає елементи, пов'язані з її формуванням (процедура виборів та кваліфікаційні вимоги до народних депутатів), внутрішньою організацією (структура та склад, у т.ч. правовий статус народних депутатів, дострокове припинення повноважень народних депутатів), а також діяльністю (функції, компетенція, організація роботи, а також взаємодія з іншими гілками влади, що включає взаємовідносини з органами виконавчої та судової гілок державної влади, в тому числі процедури затвердження законодавчих актів, контроль за діяльністю Уряду, участь у формуванні судової системи та ін.).

Отже, при аналізі динаміки конституційного статусу Верховної Ради України доцільно враховувати його вектори за трьома основними групами елементів: формуванням, внутрішньою організацією та діяльністю.

Коли йдеться про дослідження Парламенту України як одного з представницьких органів, для того, щоб наукові висновки та пропозиції були більш лаконічними, можна зменшити кількість цих груп елементів конституційного статусу з трьох до двох, та вести мову про формування та функціонування Верховної Ради України.

Оскільки наше дослідження спрямоване на аналіз доктринальних та практичних аспектів представницької демократії в Україні, то при аналізі у Розділі 3 першого блоку - формування Верховної Ради України – доцільно зосередити увагу не на виборах народних депутатів України (адже відповідні процеси пов'язані з проблематикою передусім безпосередньої демократії), а на питанні відкликання народних депутатів України. Окрім того, важливо відзначити, що питання відкликання народних депутатів України має вагоме значення для забезпечення ефективності роботи парламентських органів. Цей аспект взаємозв'язаний з внутрішньою демократією та легітимністю парламентського процесу, що становить важливу складову конституційного ландшафту країни.

Щодо елементів, що входять до другого блоку, який охоплює функціонування Верховної Ради України, при виборі питань для нашого дослідження особлива увага приділялась тому, щоб залишатися в межах науки конституційного права. Багато проблем у цій сфері, особливо щодо внутрішньої структури Парламенту, підпадають під предмет правового регулювання галузі адміністративного права. Однак, при дослідженні діяльності Верховної Ради варто залишатися в межах науки конституційного права. По-перше, це узгоджується з предметом нашої дисертації, по-друге тому, що саме конституційні норми визначають її компетенцію, повноваження та процедури функціонування. Це стосується не лише формального аспекту, але й глибшого розуміння та дотримання принципів конституційного ладу. Багато проблем, що виникають у діяльності Верховної Ради, мають коріння в недоліках або нечіткостях конституційного законодавства. Тому, розглядаючи їх з погляду конституційного права, ми можемо знайти більш ефективні та правомірні шляхи їх вирішення. Такий підхід дозволяє уникнути розмивання меж дисциплін та забезпечити консистентність дослідження. З урахуванням цих міркувань було обрано дослідити теоретичні та практичні питання здійснення Верховною Радою України контролю за діяльністю Уряду – Кабінету Міністрів України.

В якості проміжного висновку слід узагальнити, що далеко не усі автори, досліджуючи представницькі органи, звертають належну увагу на їх представницький характер. Але праці, у яких дослідники «центруються» на більш детальному аналізі створення та особливо функціонування представницьких органів також є корисними для дослідників інституту представницької демократії.

Структура нашого дослідження побудована з урахуванням суб'єктного складу – представницьких органів, територіального складу – зосередження на органах загальнодержавного та місцевого рівня, а також персонального складу суб'єктів – осіб, які представляють ці органи. При цьому неможливо уникнути зв'язку з прямою демократією, зокрема виборчим процесом, адже він є невід'ємною складовою формування представницьких органів. Тому доцільно

зосередити увагу на тих аспектах, які безпосередньо стосуються представницької демократії, а саме на статусі обраних представників (депутатів). Такий підхід є методологічно вірним для побудови дослідження.

У межах групи досліджень, присвячених конкретним представницьким органам, важливу підгрупу становлять праці, що стосуються представників, які обираються шляхом прямих виборів для представлення інтересів народу чи членів територіальної громади у колегіальних та одноособових представницьких органах.

До числа досліджень виборних представників належать роботи А. О. Александрова, Н. Г. Григорук, О. І. Радченка, С.Р. Станіка та інших авторів.

Хронологічно першим комплексним дослідженням правового положення виборних представників в українській юридичній літературі стала робота Н.Г. Григорук на тему «Конституційно-правовий статус народного депутата України», 2003 р., та супутні публікації до неї (дивись, наприклад, [68-70]). Ця монографічна праця є дисертацією на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

З числа зазначених вище праць ця робота є хронологічно першою. Можливо саме тому вона є найбільш системною з числа монографічних праць перерахованих вище авторів – так як Н.Г. Григорук фактично створювала доктринальне підґрунтя у цій сфері, узагальнюючи публікації з наукових фахових часописів, а часто й відповідні матеріали з підручників з навчальної дисципліни «Конституційне право України».

Н.Г. Григорук визначила, що «мета дисертаційної роботи полягає у тому, щоб на базі досягнень юридичної теорії, зокрема конституційно-правової, продовжити розроблення теорії народного депутата і шляхом її поглиблення, розвитку та оновлення створити сучасну теорію інституту народного депутата України; на даній основі запропонувати наукову концепцію конституційної моделі мандату народного депутата України як суб'єкта державно-владних відносин; сформулювати практичні пропозиції щодо вдосконалення законодавства про статус народного депутата України» [68, с. 3]. Те, як авторка

сформулювала мету свого дослідження, підкреслює зроблене вище узагальнення про його комплексний характер (попри те, що йдеться про дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, а не доктора юридичних наук, - тобто, попри доволі невеликий обсяг роботи).

Н.Г. Григорук обрала об'єктом свого дисертаційного дослідження «суспільні відносини, пов'язані з конституційно-правовим статусом народного депутата України» [68, с. 4]. Це також є аргументом на підтримку сформульованого вище висновку щодо загальної характеристики аналізованої праці.

Фактично збираючи «по крупичках» матеріали про народних представників для свого монографічного дослідження, Н.Г. Григорук не могла обійти увагою питання наукового тезаурусу. Вона запропонувала низку визначень, необхідних для проведення свого дослідження. З точки зору нашої праці, найбільш важливим є її авторський погляд на поняття «народний представник».

Авторка сформулювала, що «народний представник» є обраною народом (виборчим корпусом) особою, котрій надано право реалізовувати суверенітет народу шляхом представництва народу чи його частини у органі державної влади, наділеною повноваженнями різноманітного характеру з метою реалізації певного політичного та соціального призначення, конституційно-правовий статус якої зумовлюється конституційно-правовим статусом та функціями органу, до якого її обрано, та є одним із гарантів конституційного ладу держави» [68, с. 6]. Це визначення викликає низку зауважень.

По-перше, авторка надто часто застосовує у ньому прикметник «конституційний» - йдеться і про «конституційний лад», і про «конституційно-правовий статус», причому двічі. Це обтяжує формулювання та його сприйняття.

По-друге, Н.Г. Григорук зазначає, що народний представник є обраною народом особою, а у дужках конкретизує, що «виборчим корпусом». Враховуючи, що будь-яка дефініція тяжіє до максимальної точності, доцільним було б одразу зазначити про виборчий корпус. Тим більше, що згадка про народ є у самій назві «народний представник».

По-третє, авторка посилається на реалізацію народними представниками «певного політичного та соціального призначення». Не дуже зрозуміло, про яке саме призначення йдеться, від цього дефініція дещо втрачає у своїй інформативності.

По-четверте, положення щодо того, що народний представник є «одним із гарантів конституційного ладу держави», не завжди є точним. Тут було б варто конкретизувати, яких конкретно представників авторка має на увазі (наприклад, один депутат міської ради навряд чи може розглядатися як гарант конституційного ладу держави, а Президент України, який також є народним представником, у свою чергу, - може).

Також, Н.Г. Григорук було «визначено перелік структурних елементів конституційно-правового статусу народного депутата України:

- політико-правова природа депутатського мандату;
- підстави виникнення і припинення дії депутатського мандату;
- права і обов'язки народного депутата України;
- форми роботи народного депутата;
- гарантії здійснення депутатських повноважень;
- відповідальність народного депутата України» [68, с. 6].

Цей підхід є доволі нетиповим, - адже як правило, при визначенні структурних елементів конституційно-правового статусу особи беруться до уваги права, обов'язки та юридична відповідальність, інколи – гарантії (до речі, Н.Г. Григорук веде мову не про юридичну відповідальність народного депутата України, а про відповідальність у цілому – тобто, звертає увагу і на політичну відповідальність).

Щодо такого виокремленого Н.Г. Григорук структурного елементу, як «підстави виникнення і припинення дії депутатського мандату», то більш популярним є підхід, відповідно до якого ці підстави аналізуються як підстави виникнення і припинення конституційно-правового статусу (у цьому випадку – народного депутата України).

Доволі інноваційним є і включення до числа структурних елементів конституційно-правового статусу народного депутата України політико-правової природи депутатського мандату. Однак, саме завдяки цьому у роботі Н.Г. Григорук це питання розглянуто детально. Це є одною з багатьох переваг її дослідження і робить його важливим для тих вчених, які аналізують питання представницької демократії в Україні.

Ще одною важливою роботою в межах аналізованої групи праць є дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О.І. Радченка на тему «Статус народного депутата України: проблеми теорії і правового регулювання», 2005 р., та супутні публікації до неї (дивись, наприклад, [240-241; 243]).

Автором було сформульовано, що «метою дисертаційного дослідження є з'ясування теоретичних аспектів правового становища парламентарія та вироблення конкретних пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення статусу народного депутата» [242, с. 2], та що «об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у сфері здійснення законодавчої влади» [242, с. 3]. Порівняння мети і об'єкта цього дослідження з метою та об'єктом дослідження Н.Г. Григорук вказують на те, що з точки зору теорії конституційного права це дослідження буде менш інформативним. Про це свідчать не тільки ці формальні ознаки, але й ознайомлення зі змістом монографічної праці О.І. Радченка.

По-перше, О.І. Радченко підкреслює важливість інституту представницької демократії для розкриття обраної ним теми. Він зауважує, що «сучасна держава характеризується наявністю низки ознак, які дають змогу ідентифікувати її політичний режим як демократичний або як авторитарний (тоталітарний). Однією з них, поряд з верховенством права, розподілом державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, є інститут представницької демократії» [242, с. 1]. Процитована фраза – це перший абзац Вступу до дисертації О.І. Радченка. Отже, можна резюмувати, що його робота стане у нагоді при дослідженні інституту представницької демократії – адже, на автор анонсує саме такий підхід.

По-друге, О.І. Радченко зробив внесок у дослідження поняття «партійно-імперативний мандат». На його думку, «посилення ролі політичних партій у процесі формування вищих органів державної влади, насамперед парламенту, та запровадження виборів до останнього виключно на пропорційній основі, спричинило появу нового різновиду депутатського мандата – партійно-імперативного» [242, с. 11]. Щодо України це твердження є справедливим.

Автор сформулював, що, «на відміну від класичного імперативного мандата він не передбачає можливості для виборців відкликати свого представника з парламенту в разі втрати останнім їхньої довіри. Натомість, партійно-імперативний мандат досить жорстко обмежує свободу діяльності депутата вимогами партійної (фракційної) дисципліни, зокрема, щодо переходу до іншої фракції. Санкцією за порушення даного припису є дострокова втрата ним свого депутатського мандата» [242, с. 5]. У дисертації О.І. Радченка приділяється значна увага характеристиці партійно-імперативного мандату на матеріалах саме української практики.

Враховуючи, що на момент захисту дисертації О.І. Радченком в українській науці конституційного права було наявне лише одне монографічне дослідження з аналізованого їм питання (це робота Н.Г. Григорук на тему «Конституційно-правовий статус народного депутата України»), він приділив значну увагу термінологічному апарату своєї роботи.

Так, автором було проведено «аналіз юридичної термінології, яка використовується для характеристики інституту представницької демократії, дає підстави зробити висновок про деяку невизначеність наявних термінів, їхню неоднозначність, що спонукало автора до уточнення змісту таких понять як депутатський мандат, спеціальна дієздатність члена парламенту» [242, с. 11]. Однак, для досягнення мети нашого дослідження термінологічні пропозиції О.І. Радченка не є важливими – вони були удосконалені у процесі більш сучасних досліджень.

Тим не менш, представляють інтерес міркування О.І. Радченка щодо природи депутатського мандату в Україні – адже О.І. Радченко центрував свої

висновки та пропозиції виходячи з того, що проблематика депутатського мандату є вагомою складовою інституту представницької демократії в Україні.

Зокрема, «у дослідженні констатується той факт, що по суті депутатський мандат є представницькою функцією, яка покладається на депутата народом під час парламентських виборів. Отримання депутатського мандату слід розглядати як результат народного волевиявлення» [242, с. 11]. Привертає увагу, що, на відміну від Н.Г. Григорук, О.І. Радченко веде мову про «народ», а не про «виборчий корпус». З урахуванням обраного ним методологічного підходу це слід uważати достатньо коректним.

Крім того, з числа українських авторів О.І. Радченко є чи не єдиним, який підкреслює: представницький мандат може бути отриманий прямим чи непрямым шляхом. Так, він зазначив, що «у переважній більшості європейських країн, де застосовуються вибори на пропорційній основі, депутатський мандат особи (прізвища яких внесено до виборчих списків) *отримують непрямым шляхом* (курсив наш. – В.Г.), коли мандати розподіляються у відповідності до кількості отриманих на загальних парламентських виборах політичною партією (блоком політичних партій) голосів виборців. [242, с. 13]. Виходячи з цього, можна резюмувати: представницький мандат отримується або прямим шляхом у разі, коли виборці віддають свої голоси за конкретного кандидата, або непрямым шляхом – у разі, коли вибори проходять за партійними списками.

Нарешті, не слід оминати увагою і дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук А.О. Александрова на тему «Конституційно-правові засади статусу народного депутата України», 2010 р., та супутні публікації до неї (дивись, наприклад, [3; 5-6]).

Відповідно до узагальнень автора, метою дисертації є «комплексний аналіз правового статусу народного депутата України та створення наукової бази для реформування законодавства, що регулює правовий статус народного депутата України» [3, с. 2]. Одразу варто зауважити, що навряд чи таке формулювання є коректним – адже, А.О. Александров не був першим дослідником, який аналізував питання правового (конституційно-правового) статусу народних

депутатів України на монографічному рівні. Щонайменше, станом на 2010 рік були вже наявні роботи, проаналізовані у нашому дослідженні вище (Н.Г. Григорук та О.І. Радченка). А тому, доцільніше було б вести мову про удосконалення відповідної наукової бази – але ніяк не про її створення.

А.О. Александров визначив, що об'єкт його дослідження – це «суспільні відносини, що виникають у сфері правового регулювання статусу народного депутата України» [4, с. 2]. Слід підкреслити, що така характеристика об'єкта є завузькою, але автор дотримувався її максимально ретельно – що не найкращим чином вплинуло на зміст його монографічного дослідження.

Відповідно до розробок А.О. Александрова, «елементами правового статусу депутата є: 1) політико-правова природа депутатського мандата; 2) повноваження депутата; 3) гарантії депутатської діяльності; 4) юридична відповідальність депутата» [4, с. 12]. Тут має місце такий самий інноваційний підхід, який хронологічно раніше застосувала Н.Г. Григорук, - у дещо модифікованому (усіченому) вигляді.

З точки зору відповідності такого підходу традиційним поглядам на правовий статус суб'єкта можуть виникати зауваження. Але, з точки зору нашого дослідження інституту представницької демократії, такий підхід є корисним. Щонайменше один підрозділ дослідження А.О. Александрова присвячено питанням, надзвичайно актуальним для цього інституту – це підрозділ 1.2 “Політико-правова природа депутатського мандата”.

Як охарактеризував цей підрозділ автор, у ньому «проводиться аналіз політико-правової природи депутатського мандата як комплексного елемента правового статусу парламентаря, що включає: 1) тип депутатського мандата; 2) термін дії депутатського мандата; 3) виникнення та припинення дії депутатського мандата» [4, с. 6]. Під типом депутатського мандату маються на увазі його види – вільний, імперативний та інший.

Віддаючи належне дуальній класифікації депутатських мандатів на вільні та імперативні, А.О. Александров констатує: «норми чинної Конституції України фактично поєднали ознаки вільного та імперативного мандатів, а саме:

збережено пряму незалежність депутата від виборців, водночас включено елемент імперативності мандата крізь призму відносин депутата з політичною партією або виборчим блоком політичних партій, за списком яких було обрано депутата. Це свідчить про факт запровадження в Україні нового типу депутатського мандата, який пропонується визначити як змішаний тип депутатського мандата» [4, с. 8]. Таким чином, на думку А.О. Александрова, доречно розрізняти такі види (типи) депутатських мандатів: вільний, імперативний та змішаний. Мандат народних депутатів України належить до числа змішаних.

Охарактеризовані вище дослідження А.О. Александрова, Н.Г. Григорук та О.І. Радченка є найбільш ґрунтовними та вагомими, слід рекомендувати при дослідженні інституту представницької демократії починати ознайомлення з проблематикою правового статусу народних представників саме з них.

При цьому слід констатувати, що в українській юридичній літературі наявні і інші дослідження з цього питання.

Т. П. Убері на монографічному рівні (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук) опрацювала тему «Конституційно-правовий статус парламентарів України та Грузії (порівняльний аналіз)», успішно захистивши свою роботу у 2005 році.

Робота цієї авторки є доволі оригінальною тому, що вона єдина – з числа проаналізованих у межах цієї підгрупи авторів – майже не приділяє уваги питанням депутатського мандата, а також відповідним проблемам. Вона лише доволі стисло резюмує, що «існує багато концепцій про те, кого саме представляють члени парламенту після отримання на виборах “представницького мандата”, але серед усіх підходів є щось загальне – члени парламентів повинні виражати суспільні інтереси, які забезпечують виконання функцій парламенту» [348, с. 7].

О.Д. Чепель на монографічному рівні (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук) опрацювала тему «Проблеми статусу та професіоналізації діяльності депутатів парламенту на сучасному етапі

(порівняльно-правове дослідження)», успішно захистивши свою роботу у 2009 році.

У цій монографічній праці привертає увагу ретельність, з якою авторка опрацювала порівняльно-правову складову обраної нею тематики. Також, вона удосконалила позицію вчених щодо того, як краще іменувати мандат, який мають народні депутати України. О.Д. Чепель «зроблено висновок, що існуючий сьогодні в Україні тип депутатського мандату є квазі-імперативним мандатом - політично структурованим мандатом, який нерозривно пов'язаний з пропорційною виборчою системою, існуючою в Україні, передбачає складання жорстких списків кандидатів у депутати тієї чи іншої партії, обрання певної політичної платформи та обов'язок її реалізації народним депутатом після виборів» [375, с. 12]. Як сама пропозиція, так і її ґрунтовна аргументація заслуговують на всіляку увагу та є запрошенням до наукової дискусії.

А.О. Григоренко на монографічному рівні (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук) опрацював тему «Конституційно-правовий статус народного депутата України і парламентів Італії, Польщі та Угорщини: порівняльний аналіз», успішно захистивши свою роботу у 2010 році.

У порівнянні з дослідженням О.Д. Чепель, порівняльно-правова складова роботи є менш різноманітною. Аналізуючи теоретичну частину роботи, слід відмітити авторську позицію щодо виду мандату народних депутатів України.

На думку А.О. Григоренка, «народні представники здійснюють законодавчу владу, а їхня діяльність носить політичний характер. Перебуваючи під захистом депутатського імунітету та індемнітету, вони мають можливість самостійно, незалежно від різноманітних групових інтересів, тиску з боку органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, окремих посадових осіб, політичних сил визначати та проводити волю й інтереси всього Українського народу. Тому на парламентарія має поширюватися зміст вільного депутатського мандата» [66, с. 7]. Варто взяти цю позицію до уваги.

Також, огляд досліджень правового статусу виборних представників в українській юридичній науці був би неповним без уваги до досліджень правового

статусу депутатів місцевих рад. Відповідні питання, так само як і по відношенню до депутатів парламенту, аналізують фахівці з конституційного права. В Україні на сучасному етапі є дві монографічні праці з цього питання – роботи Л.Л. Лабенської та О.В. Чернецької.

Л.Л. Лабенська на монографічному рівні (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук) опрацювала тему «Правовий статус депутатів місцевих рад», успішно захистивши свою роботу у 2004 році. Тобто, перші монографічні дослідження правового статусу депутатів місцевих рад та народних депутатів України у національній юридичній науці з'явилися майже одночасно. Це не могло не вплинути на їхній зміст, а також на висновки та пропозиції авторів.

У роботі Л.Л. Лабенської перш за все привертає увагу те, як вона охарактеризувала актуальність свого дослідження. Авторка підкреслила, що «такі питання як з'ясування змісту імперативного депутатського мандату у порівнянні з вільним мандатом народного депутата до кінця не з'ясовано, не досить повно вирішені питання щодо взаємовідносин депутата з територіальною громадою, виборцями, головою громади, виконавчими органами ради, з органами самоорганізації населення, головами місцевих державних адміністрацій; не з'ясовано проблеми щодо процедури порядку відкликання депутата ради місцевого самоврядування, тощо» [143, с. 1]. По-перше, варто констатувати, що ці питання були актуальні на початку 2000-х років, і на жаль, залишаються нагальними і сьогодні. По-друге, авторка одразу окреслює позицію щодо мандату депутатів місцевих рад, який вона вважає імперативним.

Л.Л. Лабенська визначила, що метою дослідження є «монографічний комплексний аналіз правових і організаційних аспектів діяльності депутатів місцевих рад» [143, с. 4]. Що ж до об'єкта її дисертаційного дослідження, то ним є «суспільні відносини, які виникають в процесі діяльності депутатів місцевих рад» [143, с. 5].

Для того, щоб охарактеризувати внесок Л.Л. Лабенської у дослідження правового статусу місцевих рад, – адже саме їй належить перше монографічне

дослідження з цього питання, - а також для того, щоб надати уявлення про структуру та зміст її роботи, доцільно навести те, як авторка охарактеризувала новизну свого дослідження. На її думку, у дисертації «вперше комплексно характеризується зміст правового статусу депутата місцевої ради, який включає в себе на рівні місцевого самоврядування з'ясування політико-правової природи депутатського мандату, його особливостей та змісту; визначення строку його виникнення, дії та припинення; повноважень (обов'язків і прав); видів його відповідальності, а також гарантій законності, що обумовлено функціями і компетенцією представницьких органів місцевого самоврядування» [143, с. 5-6].

З числа зауважень можна відмітити, що у роботі майже немає згадок про народовладдя, безпосередню та представницьку демократію. Л.Л. Лабенська більше центрується на роботі депутатів в окрузі та у місцевій раді.

Це твердження можна проілюструвати тим, що авторкою сформульовано таке узагальнення: «посилення ролі депутатів, як передаточної ланки між радою і членами громади, бачиться в безпосередній участі депутатів у реалізації разом з громадою її спільних повноважень, особливо у сфері здійснення контролю за діяльністю ради, виконавчого комітету та голови села, селища, міста» [143, с. 17].

Незважаючи на це, дослідження не можна оминати увагою, так як саме воно заклало підґрунтя для подальших розробок у цій сфері.

О.В. Чернецька на монографічному рівні (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук) опрацювала тему «Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад в Україні», успішно захистивши свою роботу у 2006 році.

На відміну від попереднього дослідження, у цій праці приділено значну увагу тому, що депутат місцевої ради є представником територіальної громади.

Наприклад, обґрунтовуючи актуальність свого дослідження, О.В. Чернецька відмічає: «основним суб'єктом представницьких органів є депутат. Його статус відображає всі основні недоліки і переваги відповідних представницьких органів, його діяльність – рівень і ефективність роботи рад, його гарантії – забезпеченість роботи рад. Таким чином, правове становище

депутатів представницьких органів місцевого самоврядування викликає обґрунтований інтерес» [366, с. 1]. Слід повністю погодитись з наявністю цього зв'язка, який лаконічно та водночас ємно охарактеризувала автор.

Про комплексний та системний підхід О.В. Чернецької до дослідження, про значну увагу до загальних положень інституту представницької демократії у контексті правового статусу депутатів місцевих рад, свідчать і інші її розробки. Наприклад, вона влучно сформулювала, що «з моменту обрання депутат місцевої ради отримує мандат, тобто право і водночас обов'язок на представництво інтересів територіальної громади та на вирішення питань місцевого значення від імені і в інтересах територіальної громади, а також право та обов'язок щодо участі в діяльності представницького органу місцевого самоврядування, – місцевої ради та її органів. Саме таким чином територіальна громада уповноважує своїх представників на здійснення місцевої влади» [366, с. 8]. Такий підхід доволі сильно відрізняється від підходу Л.Л. Лабенської.

Метою дисертаційного дослідження О.В. Чернецька визначила «здійснення комплексного наукового аналізу теоретичних і практичних проблем інституту депутата представницького органу місцевого самоврядування; виведення наукової концепції конституційно-правового статусу депутатів місцевих рад в Україні; формування висновків та практичних рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства про конституційно-правовий статус депутата місцевої ради» [366, с. 3]. Що ж до об'єкту дисертаційного дослідження, то авторка визначила, що ними є «суспільні відносини, які пов'язані з конституційно-правовим статусом місцевих рад в Україні» [366, с. 3]. Знов-таки, якщо порівнювати це та попереднє дослідження, то такий об'єкт дослідження є більш коректним для дисертації Л.Л. Лабенської.

Так як дисертація О.В. Чернецької є однією з перших (а точніше, другою) роботою з цього питання, то вона приділила значну увагу термінологічному апарату свого дослідження. З точки зору аналізу інституту представницької демократії важливим є поняття «депутат місцевої ради», при визначенні якого авторка, окрім інших, застосувала прикметник «представницький» та

однокореневий до нього іменник. Вона сформулювала пропозицію розглядати «депутата місцевої ради як громадського діяча, який є повноважним виборним представником територіальної громади і рівноправним суб'єктом представницького органу місцевого самоврядування, який вирішує питання місцевого значення відповідно до Конституції, законів України та актів органів місцевого самоврядування» [366, с. 4]. Такий підхід до визначення поняття «депутат місцевої ради» слід всіляко вітати.

На відміну від дослідників правового статусу депутатів Парламенту України, дослідниці правового статусу депутатів місцевих рад демонструють майже однаковість, коли йдеться про перелік структурних елементів конституційно-правового статусу депутатів місцевих рад. Так, О.В. Чернецька вважає належними до них наступні елементи: «правосуб'єктність; функції, права та обов'язки; термін виникнення та припинення дії депутатського мандату; відповідальність та гарантії діяльності депутата місцевої ради» [366, с. 4]. Цей перелік викликає певні зауваження. Але, так як правовий статус депутатів місцевих рад не є предметом нашого дослідження, цю цитату доцільно навести без коментарів, - лише для того, щоб зрозуміти авторську логіку у тому випадку, коли у подальшому тексті дослідження будуть посилення на розробки О.В. Чернецької. Зокрема, вона детально дослідила питання, пов'язані з видом мандату депутатів місцевих рад та з його характеристиками.

Найновішою працею в межах досліджень правового статусу виборних представників у цілому та пов'язаних з цим окремих проблем в науці конституційного права України є дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії С.Р. Станіка на тему «Інститут відкликання народного депутата України виборцями: проблеми теорії і практики» 2021 р., успішно захищена у 2022 р., та супутні публікації до неї (дивись, наприклад, [285-287]). Так як питання відкликання є надзвичайно важливими для нашого дослідження, то доцільно охарактеризувати дисертацію С.Р. Станіка в межах цього підрозділу максимально стисло – адже його висновки, пропозиції та узагальнення неодноразово цитуються у наступних підрозділах нашого дослідження.

Автор сформулював, що «метою дисертації є розробка та аргументація комплексу пропозицій з впровадження інституту відкликання виборцями народного депутата України (на матеріалах одномандатних виборчих округів)» [284, с. 18].

По-перше, привертає увагу, що автор аналізує питання відкликання лише по відношенню до парламенту, – у той час, як в Україні на сучасному етапі наявна і можливість, і деяка практика відкликання депутатів місцевих рад, а також сільських, селищних, міських голів.

По-друге, автор розробляв питання відкликання на матеріалах одномандатних виборчих округів вже у період, коли було зрозуміло, що вибори Верховної Ради України у найближчому майбутньому не будуть проводитись за такими округами. Це не знижує теоретичне значення роботи, але дещо впливає на можливість практичної реалізації сформульованих С.Р. Станіком висновків та пропозицій.

У дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії С.Р. Станіка «об'єктом дослідження виступає конституційна відповідальність народних депутатів України» [284, с. 18]. Слід звернути на це увагу у контексті тематики нашого дослідження – таким чином, далеко не усі розроблені автором положення мають відношення до інституту безпосередньої демократії. Це робить його дисертацію ще більш корисною для дослідників інституту представницької демократії як в Україні (таких матеріалів у роботі більшість), так і у зарубіжних країнах (С.Р. Станік широко застосовує порівняльний метод для обґрунтування своїх висновків та пропозицій). «Дисертація є першим у національній юридичній науці дослідженням, у якому сформульовано комплексні пропозиції з впровадження інституту відкликання виборцями народного депутата України (на матеріалах одномандатних виборчих округів)» [284, с. 20].

Резюмуючи, варто зазначити, що дослідження правового статусу виборних представників в українській конституційно-правовій літературі представлені здебільшого аналізом правового статусу членів парламенту, рідше – депутатів місцевих рад. З точки зору представницької демократії та її зв'язку з

безпосередньої демократії (що дозволить надати дослідженню комплексності) найбільший інтерес представляють питання відкликання депутатів за ініціативою населення.

Ознайомлення з цією групою досліджень надає підстави зробити висновок, що методологічною основою цих досліджень виступають діалектичний та системний підходи. Автори, які опрацьовують означену проблематику, роблять це за допомогою переважно методів аналізу і синтезу, індукції та дедукції; особливою популярністю користується застосування порівняльного методу. Крім того, варто підкреслити і те, що розробка цих питань проводиться майже завжди фахівцями з конституційного права України. Навіть фахівці з теорії держави і права в Україні не опрацьовують проблематику правового статусу виборних представників, природи представницьких мандатів, - так само, як і фахівці з адміністративного права.

Таким чином, поки що досліджень саме інституту представницької демократії в українській юридичній науці недостатньо. Саме тому дослідження у цьому напрямі є важливими та актуальними.

Висновки до Розділу 1

1. На основі проведеного аналізу досліджень представницької демократії в Україні, рекомендовано угруповувати наявні праці за такими напрямками: а) загальні дослідження, що висвітлюють теоретичні аспекти представницької демократії, її еволюцію та конституційно-правові основи; б) дослідження, присвячені конкретним представницьким органам, таким як Верховна Рада України, Президент України, місцеві ради, а також сільські, селищні, міські голови. Такий поділ дозволяє структурувати наукову базу та виокремити основні підходи до аналізу представницьких інститутів.

2. На підставі аналізу праць, присвячених загальним аспектам представницької демократії, авторства відомих українських науковців (зокрема, О.В. Щербанюк, Я.С. Богів, О.О. Скрипнюк та інших), виявлено, що в українській юридичній літературі такі дослідження зустрічаються досить рідко.

Це пояснюється тим, що представницька демократія вивчається переважно в контексті порівняння з безпосередньою демократією. У цьому процесі активно використовуються аксіологічний та антропоцентричний підходи, методи індукції, дедукції, а також правового аналізу та синтезу. Герменевтичний метод набув особливої популярності, оскільки дозволяє проводити глибокий аналіз правових текстів та інтерпретувати зміст законодавчих норм, що стосуються представницької демократії.

3. У дослідженні ролі представницької демократії в Україні було обрано ключові праці, що найбільш ґрунтовно висвітлюють окремі аспекти конституційно-правового статусу представницьких органів. Такий підхід забезпечує цілісність і логічність аналізу, оскільки дозволяє зосередити увагу на найважливіших аспектах функціонування органів влади. У межах цього дослідження було обрано по одній монографічній праці для кожного з основних представницьких органів (Верховна Рада України, Президент України, місцеві ради, голови територіальних громад). Це забезпечило концентрацію на найсуттєвіших моментах правового регулювання діяльності кожного з цих органів.

4. Аналіз наукових праць, присвячених правовому статусу виборних представників, дозволяє зробити висновок про необхідність виділення окремої підгрупи таких досліджень у межах загальної проблематики представницьких органів. До цієї підгрупи належать роботи, що зосереджуються на обраних представниках, які через прямі вибори представляють інтереси народу або територіальних громад у колегіальних та одноособових органах. Такі дослідження (зокрема, розробки А.О. Александрова, Н.Г. Григорук, О.І. Радченка) вносять вагомий внесок у розуміння представницької демократії, оскільки акцентують увагу на особливостях правового статусу депутатів різних рівнів.

5. Відзначено, що особливої уваги в контексті дослідження інституту представницької демократії заслуговують питання відкликання депутатів за ініціативою населення, що вивчаються в рамках взаємозв'язку представницької

та безпосередньої демократії. Такий механізм є важливим інструментом демократичного контролю, оскільки забезпечує підзвітність виборних представників перед їхніми виборцями. Дослідження цих питань сприяє більш глибокому розумінню функціонування представницької демократії в Україні та підкреслює необхідність удосконалення законодавчих механізмів, що регулюють такі процеси.

6. На основі проведеного дослідження пропонується відносити до основних понять представницької демократії такі ключові терміни, як «народне представництво», «принцип народного суверенітету» та «представницька демократія». Показано, що ці поняття тісно пов'язані між собою: народ обирає своїх представників, які, відповідно до принципу народного представництва, діють від його імені, враховуючи інтереси виборців під час прийняття рішень. Принцип народного суверенітету встановлює підзвітність представників перед народом, що є ключовою характеристикою демократичної держави.

7. Особлива увага була приділена аналізу концепції мандату, який у рамках представницької демократії асоціюється з вільним мандатом, що дозволяє обраним представникам діяти в інтересах всього суспільства, а не лише своїх виборців. Водночас підкреслюється, що з прямою демократією асоціюється імперативний мандат, який обмежує свободу дій депутата, роблячи його відповідальним безпосередньо перед виборцями. Інші види мандатів, такі як змішаний мандат, в науковій літературі не мають однозначної асоціації з певною формою демократії.

8. Аргументовано, що при дослідженні інституту представницької демократії в Україні доцільно зосередити увагу на таких колегіальних і одноособових органах: Верховна Рада України, Президент України, місцеві ради (сільські, селищні, міські, районні, обласні), а також сільські, селищні, міські голови. Ці органи відіграють ключову роль у структурі представницької демократії в Україні та потребують детального аналізу в контексті їх правового статусу та повноважень.

9. Аргументовано, що при подальшому удосконаленні правової регламентації інституту представницької демократії в Україні не слід брати до уваги органи самоорганізації населення, так як вони на сучасному етапі мають громадську, а не публічну природу, а отже – не є органами публічної влади з представницькою природою (публічно-представницькими органами). У процесі дослідження сформульована рекомендація щодо недоцільності застосування у назві «орган самоорганізації населення» поняття «орган».

РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

2.1. Аксиологія конституційних досліджень інституту представницької демократії

В українській юридичній літературі доволі поширеними є дослідження інститутів галузей права, у т.ч. ознак цих інститутів. Концептуальні основи та витоки правової інституціоналізації представницької демократії в Україні охоплюють особливості галузі конституційного права, оскільки інститут представницької демократії віднесений до сфери конституційного права. Ця інституціоналізація обумовлюється конституційними принципами.

Інституту представницької демократії як інституту галузі конституційного права України властиві основні ознаки цієї галузі національної системи права. Одним з дослідників, який аналізував галузь конституційного права України на монографічному рівні, був професор В.Л. Федоренко. На підставі своїх розробок він дійшов висновку, що це «провідна галузь вітчизняного публічного права, норми якої визначають і гарантують конституційно-правовий статус людини, насамперед її права та свободи; конституційні основи розвитку і взаємодії громадянського суспільства та Української держави; конституційно-правовий статус суб'єктів публічної влади в Україні – народу, держави, територіальних громад, а також політичні та інші найважливіші суспільні відносини в економічній, соціальній, культурній (духовній), екологічній, інформаційній та інших сферах життя і діяльності суспільства та держави» [351, с. 11]. Слід погодитись з цим визначенням та охарактеризувати деякі з ознак галузі, які мають особливе значення для дослідження такого її інституту, як інститут представницької демократії.

Адже до числа таких ознак належать далеко не усі ознаки галузі конституційного права. Наприклад, навряд чи доцільно відносити до числа таких ознак комплексність. Загальновідомо, що галузь конституційного права України є комплексною галуззю права. Відповідно до усталеної в національній юридичній

літературі думки, «формування комплексних галузей права зумовлено насамперед ускладненням суспільного життя, посиленням міжгалузових зав'язків, зростанням потреби в інтеграції суспільних відносин і має на меті ефективніше регулювати правові відносини у відповідних сферах» [87, с. 162]. Ще раз варто підкреслити, що комплексність галузі конституційного права України не викликає сумнівів. Однак, ця характеристика не належить до числа найважливіших, коли йдеться про особливості такого інституту аналізованої галузі, як інститут представницької демократії.

До числа тих рис, які доцільно враховувати при аналізі концептуальних основ та витоків інституту представницької демократії як галузі конституційного права України, слід відносити наступні.

1. Профілюючий характер галузі конституційного права України.

Варто підкреслити, що профілюючий характер галузі конституційного права України відзначається через кілька важливих рис, які роблять цю галузь права центральною для всієї національної системи права:

-політизація: конституційне право як галузь суттєво політизоване, оскільки воно визначає основні принципи та структуру органів публічної влади в країні. Загальновідомим є той факт, що в Конституції України закріплені принципи демократії, республіканізму, правової держави і пріоритету прав і свобод людини і громадянина. Ці принципи мають прямий вплив на органи публічної влади, виборчі процедури та політичний процес загалом;

- джерельна база: джерельна база конституційного права України включає Конституцію 1996 року, міжнародні договори, закони та інші нормативні акти, які регулюють відносини у сфері правового регулювання. Конституція України є найважливішим джерелом, оскільки вона містить у своїх положеннях фундаментальні конституційні принципи, але також важливі інші нормативні акти, які розширюють і деталізують ці принципи як в рамках конституційного законодавства, так і інших галузях законодавства;

- особливості предмету правового регулювання: узагальнюючи, можна сформулювати, що конституційне право визначає структуру і повноваження органів публічної влади у державі, а також основи правового становища особистості, ядром якого є права і свободи людини і громадянина;

- «каркас» для інших галузей: як наслідок вищезазначеного, конституційне право виступає як "каркас" або "профіль" для багатьох інших галузей національної системи права. Воно визначає загальні принципи та правові норми, які мають застосовуватися в інших галузях, таких як цивільне, кримінальне, адміністративне, податкове право тощо.

2. Установчий характер галузі конституційного права України, який обумовлений переважно особливостями її джерельної бази, але не лише ними.

Установчий характер галузі конституційного права України вказує на те, що ця галузь права визначає фундаментальні принципи, структуру та основи правового порядку в країні. Вона має вирішальне значення для функціонування суспільства та держави. До числа найважливіших аспектів установчого характеру галузі конституційного права України відносять: встановлення її нормами конституційних основ держави та суспільства, включаючи принципи демократії, правової держави, республіканізму та пріоритету прав і свобод людини і громадянина; гарантування прав людини і громадянина шляхом визначення основ конституційного становища особистості в Україні; визначення структури та функцій органів публічної влади в країні; зміцнення правового порядку; захист Конституції України. Усі ці аспекти роблять конституційне право України установчою галуззю права, яка формує фундаментальні принципи та структуру правового порядку в країні. Вона визначає основи державного та суспільного ладу, права і свободи людини і громадянина, функціонування держави та її органів, і забезпечує збереження конституційних цінностей та норм у суспільстві. А також доречно врахувати зауваження дослідника Р.Г. Галюка щодо того, що ця галузь має установчий характер тому, що «вона не є наслідком інтеграційних процесів» [53, с. 9] – навіть у випадку інтенсифікації процесу

європейської інтеграції України саме ця галузь збереже найбільший відсоток положень, які

3. Фундаментальний характер галузі конституційного права України.

Фундаментальний характер галузі конституційного права України вказує на те, що ця галузь права займає важливе місце у системі права України і визначає її основи, структуру та принципи. Ось деякі ключові аспекти фундаментального характеру конституційного права:

- Конституція 1996 року як основне джерело норм конституційного права: Конституція України є основним законом країни та базою для всіх інших законів та нормативних актів. Вона визначає конституційні принципи та основи правопорядку, які повинні дотримуватися всіма іншими галузями права;

- вища юридична сила норм Конституції України: фундаментальний характер конституційного права передбачає, що жодний інший закон чи нормативний акт не може суперечити Конституції;

- захист конституційних цінностей: конституційне право забезпечує захист фундаментальних конституційних цінностей, таких як права людини, демократія, правова держава, та республіканізм. Воно гарантує, що ці цінності залишаються недоторканими;

- гарантування прав та свобод людини і громадянина: конституційне право встановлює права та свободи людини і громадянина, а також передумови їх надання (положення про громадянство, наприклад), основи їх гарантування;

- основи юридичної організації держави: конституційне право встановлює структуру органів держави, розподіл влади між органами державної влади та місцевого самоврядування, а в межах державної влади – поділ влади між органами різних гілок влади, а отже – щодо цих органів встановлює їх повноваження тощо.

Фундаментальний характер конституційного права України підкреслює її важливість як провідної, профілюючої галузі права, яка визначає основи та цінності суспільства, правового порядку та прав людини в країні. Галузь

конституційного права є невід'ємною частиною правової системи та гарантує стабільність та захист основних прав і свобод людини і громадянина.

4. Інтегративний характер галузі конституційного права України.

В українських сучасних конституційно-правових дослідженнях підкреслюється, що «конституційне право виконує інтегративну функцію по відношенню до інших галузей права, які не інтегрують, а диференціюють правовий матеріал» [185, с. 5]. Ця галузева ознака є важливою при дослідженні такого інституту галузі конституційного права, як інститут представницької демократії, а її сутність полягає у наступному.

Інтегративний характер галузі конституційного права України вказує на те, що ця галузь права є складною та включає в себе велику кількість аспектів, які об'єднуються в єдину систему. Це дозволяє розглядати конституційне право як інтегрований комплекс норм, принципів і процедур, які взаємодіють між собою та з іншими галузями права. Ось деякі ключові аспекти інтегративного характеру конституційного права України:

- взаємозв'язок з іншими галузями права: конституційне право взаємодіє з іншими галузями права, такими як цивільне право, кримінальне право, адміністративне право, податкове право та інші. Воно визначає загальні принципи та положення, які повинні бути враховані при розробці, застосуванні та інтерпретації норм права в цих галузях;

- взаємодія (комунікація) з іншими джерелами права: конституційне право включає до своєї джерельної бази Конституцію України, міжнародні договори, закони та інші нормативні акти. Важливим аспектом є інтеграція положень міжнародного, особливо європейського права в національну систему права, що дозволяє забезпечити відповідність законів України міжнародним стандартам та взятим на себе міжнародним зобов'язанням;

- конституційний судовий контроль та офіційне тлумачення (інтерпретація) положень Конституції України 1996 року, який контроль допомагає забезпечити дотримання конституційних принципів в усіх сферах права;

- забезпечення державної стабільності: конституційне право включає в себе правові механізми для забезпечення стабільності державного та суспільного строю, а також і правопорядку. Воно регулює процедури внесення змін до тексту Конституції України, а щодо представницьких органів – порядок їхнього формування та функціонування, а також і інші аспекти, які впливають на політичну та правову стабільність.

У цілому ж, інтегративний характер конституційного права України підкреслює, що ця галузь права взаємодіє з іншими правовими галузями, а також з іншими сферами суспільства та держави. Вона сприяє створенню єдиної правової системи, яка гарантує дотримання конституційних принципів, захист прав людини та стабільність держави.

5. Високий рівень аксіологічного навантаження галузі конституційного права України (високий рівень «аксіологізації»).

Відомий фахівець з конституційного права Т.С. Подорожна з цього питання узагальнила: «теоретико-методологічні дослідження конституційно-правових явищ актуалізуються в умовах трансформації суспільства від однієї системи цінностей до принципово іншої» [194, с. 13]. Варто погодитись з цим висновком та додати, що високий рівень аксіологічного навантаження галузі конституційного права України, який також може називатися "аксіологізацією", вказує на важливість цінностей, переконань та моральних принципів в контексті цієї галузі права. Він означає, що конституційне право не обмежується лише встановленням норм права як правил поведінки, але також має сильний вплив на суспільні цінності та мораль. Таким чином, високий рівень аксіологічного навантаження в галузі конституційного права України підкреслює важливість моральних і соціальних аспектів визначення правових норм і нормативів. Це означає, що конституційне право як галузь не може бути розглянуте відокремлено від суспільних цінностей та моральних питань і грає ключову роль у формуванні суспільства, що дотримується цінностей, таких як права людини, справедливість та демократія.

Відомі фахівці з конституційного права М.П. Орзіх і А.Р. Крусян пов'язали цю ознаку галузі конституційного права з іншою її ознакою – з фундаментальністю. А саме, вони узагальнили, що «фундаментальність конституційного права проявляється ... у тому, що конституційні приписи регулюють та охороняють найважливіші суспільні відносини, що складаються у процесі здійснення державної та публічно-самоврядної влади, їх взаємовідносин з громадянським суспільством та населенням держави» [185, с. 5]. Слід погодитись з думкою цих видатних вчених.

Галузь конституційного права має і інші ознаки, однак саме ті, що розглянуті вище, є найбільш важливими для врахування при дослідженні інституту представницької демократії. Профілюючий характер галузі конституційного права України обумовлює високий рівень політизації положень інституту представницької демократії, а також наявність серед джерел норм цього інституту Конституції України; установчий характер галузі конституційного права України обумовлює сутність та зміст норм інституту представницької демократії та їх юридичну силу; фундаментальний характер галузі конституційного права України обумовлює місце та значення інституту представницької демократії серед інших публічно-правових та приватно-правових інститутів, норми яких регламентують порядок формування та функціонування органів публічної влади; інтегративний характер галузі конституційного права України обумовлює багаторівневу внутрішню структуру інституту представницької демократії; високий рівень аксіологічного навантаження галузі конституційного права України обумовлює наявність у складі інституту представницької демократії значної кількості норм-принципів (норм, які закріплюють принцип демократизму, принцип народовладдя, принцип республіканізму, принцип поділ державної влади на три гілки та інші).

Узагальнюючи, слід резюмувати, що конституційне право України відзначається своєю політизацією, джерельною базою та роллю "каркасу" для інших галузей права. Воно має вирішальний вплив на політичну систему, правовий порядок та права громадян в країні. Відомий фахівець з

конституційного права професор А.О. Селіванов сформулював, що «теоретичні дослідження конституційних проблем є актуальними тому, що безпосередньо пов'язані з волевиявленням соціального змісту функціонування державних інститутів, органів місцевого самоврядування, їх відповідності суспільним потребам та інтересам» [256, с. 22]. Це обумовлює актуальність досліджень інституту представницької демократії як одного з інститутів галузі конституційного права України.

При аналізі концептуальних основ та витоків правової інституціоналізації представницької демократії неможливо оминати увагою проблематику цінностей та принципів. Щодо цінностей, про них йшлося в останній характеристиці, яка була розглянута – «високий рівень аксіологічного навантаження галузі конституційного права України (високий рівень «аксіологізації»)). Що ж до принципів, то кожна з інших чотирьох характеристик аналізованої галузі, важливих для врахування при аналізі інституту представницької демократії (а саме, профілюючий характер галузі конституційного права України, установчий характер галузі конституційного права України, фундаментальний характер галузі конституційного права України, інтегративний характер конституційного права України) при її описі, навіть доволі стислому, як у цьому дослідженні, не може бути описана без посилання на принципи (дивись вище).

Принагідно слід сформулювати позицію щодо співвідношення таких понять, як «цінність» та «принцип». З цього питання в українській юридичній науці поки що не існує термінологічної єдності. Однак, все частіше висловлюється думка про те, що цінності слід відносити до числа найважливіших принципів. Саме такий підхід є найбільш переконливим, особливо тому, що він надає можливості для вибудови такої ієрархії принципів, яка не є застиглою, а враховує зміни у державному та суспільному житті.

Наприклад, відома дослідниця О.О. Уварова сформулювала, що принципи права – це «система вимог до належної і можливої поведінки людей, які відображають визнані у суспільстві цінності і утворюють спрямовану на

регулювання суспільних відносин ієрархічну єдність» [349, с. 55]. Слід погодитись з таким підходом.

По-перше, О.О. Уварова фактично вказала на існування норм-принципів, адже вона веде мову про те, що це вимоги до поведінки людей (соціальної поведінки), хоча прямо і не акцентувала увагу на їх нормативному характері. Проте, сама назва «принципи права» свідчить про нього.

По-друге, вона вказала на зв'язок між цінностями та принципами, що є надзвичайно важливим, та відповідає сучасним розробкам також і інших українських дослідників.

По-третє, О.О. Уварова у своєму лаконічному визначенні підкреслила ієрархічність принципів права, що є важливим, особливо при вирішенні проблем, коли має місце конфлікт двох чи більше принципів. Наявність такого конфлікту неодмінно ставить питання «якому з принципів надати перевагу?», і саме тут стає у нагоді ієрархія принципів.

Хронологічно останнім монографічним дослідженням конституційно-правового спрямування, у якому обґрунтована доцільність такого ієрархічного підходу, є праця О.В. Сінькевич «Функції конституційного права як галузі права України». Авторка обґрунтувала, що «конституційні принципи знаходяться у постійній ієрархічній ... динаміці» та продемонструвала на низці прикладів, що «ієрархічна динаміка конституційних принципів полягає в тому, що на певному етапі суспільного розвитку найбільш важливі принципи набувають характеру цінностей» [262, с. 108]. Варто повністю погодитись з міркуваннями професора Сінькевич та з тим, що при обґрунтуванні своєї позиції вона зробила акцент на тому, що така ієрархічна динаміка є наслідком функціонування єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні – Конституційного Суду України – і водночас, полегшує роботу цього органу. Таким чином, важливість ієрархічного підходу до конституційним принципом можна уважати невід'ємною рисою кожної сучасної демократичної держави.

Ще одне термінологічне питання – це співвідношення понять «конституційні принципи», «принципи сучасного українського конституціоналізму» та подібних (супутніх).

В українській юридичній літературі існують різні думки щодо питання співвідношення між поняттями «принципи Конституції України» та «конституційні принципи». Також зустрічається і поняття «принципи сучасного українського конституціоналізму». У нашому дослідженні відповідні принципи відіграють важливу роль, але не є предметом наукового аналізу. А тому, підхід до тезаурусу у цій його частині є прагматичним та обумовлений прагненням лаконічності та чіткості. А саме:

- поняття «принципи Конституції України» застосовується для позначення тих принципів, які прямо закріплені в тексті Основного закону України 1996 року (інколи вони іменуються «принцип», наприклад, як у ст. 8 йдеться про принцип верховенства права, інколи ні, але з того, як сформульовано речення очевидно, що воно містить норму-принцип, наприклад, як у ч. 1 ст. 6, що передбачає: «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» [128];

- поняття «конституційні принципи» застосовується для позначення як принципів Конституції України, так і тих принципів, що розміщено в інших (ніж Основний закон 1996 року) джерелах конституційного законодавства (до числа останніх належить, наприклад, принцип субсидіарності);

- поняття «принципи сучасного українського конституціоналізму» застосовується для позначення тих принципів, які дослідники та нормотворці лише пропонують, рекомендують включити до числа конституційних принципів.

Отже, конституційні принципи є надзвичайно важливими, оскільки вони визначають рамки та засади, на яких ґрунтується функціонування демократичного суспільства та правової системи в Україні.

До числа конституційних принципів, які є важливими у контексті аналізу інституту представницької демократії, слід уважати належними наступні.

По-перше, це принцип верховенства права - один із основних конституційних принципів, який пов'язаний з представницькою демократією. Цей принцип передбачає, що жодна гілка державної влади, включаючи місцеві органи, а також і органи місцевого самоврядування, не можуть діяти поза межами закону та Конституції. Це забезпечує дотримання законності в прийнятті рішень та забезпеченні прав людини і громадянина. Жоден інститут жодної галузі права не може не включати до числа своїх принципів цей принцип – і інститут представницької демократії не є виключенням.

Конституційні принципи також включають принцип верховенства конституції, який ставить конституцію країни в центр правової системи та визначає її найвищу юридичну силу. Це означає, що всі інші закони та акти повинні бути згідні з конституцією та відповідати її принципам. Універсальність цього принципу для кожного інституту права, про предмет якого є згадка в Основному законі, на сучасному етапі розвитку юридичної науки не викликає зауважень.

Варто звернути увагу на те, що така згадка не обов'язково має бути «пряма». Нижче у цьому дисертаційному дослідженні буде продемонстровано, що, хоча словосполучення «представницька демократія» не міститься в Конституції України 1996 року, це не виключає Основний закон з числа джерел цього інституту.

Важливим є конституційний принцип республіканізму. Стаття 5 Конституції України 1996 року проголошує, що Україна є республікою. Це впливає на інститут представницької демократії як безпосередньо (існуючий в Україні вид республіки обумовлює обрання Президента народом, що обумовлює дослідження його правового статусу в межах аналізованого інституту), так і опосередковано.

Принцип унітаризму закріплено у статті 2 Основного закону України. Для інституту представницької демократії основне значення цього принципу полягає у тому, що він обумовлює номенклатуру представницьких органів у країні. Так, у суб'єктах федерації у тих державах, які є федеративними, кількість

представницьких органів є більшою тому, що до переліку цих органів включаються також і ті представницькі органи, які формуються на рівні суб'єктів федерації.

Наступний важливий конституційний принцип - це принцип поділу державної влади між різними гілками влади, такими як законодавча, виконавча та судова влада. Цей принцип гарантує систему контролю та рівноваги між органами влади, що перешкоджає концентрації влади в одних руках та сприяє захисту прав громадян.

Цей принцип закріплює стаття 6 Конституції України, відповідно до частини першої якої «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» [128]. Варто зауважити, що представницькі органи не існують в межах виконавчої та судової гілок державної влади, однак цей принцип є важливим для інституту представницької демократії.

По-перше, само поняття «представництво», а також і «представницький орган» розуміється по-різному, і деякі дослідники не відкидають можливості уважати представницьким органом і інші, крім Верховної Ради України, органи державної влади. Ця думка є дискусійною, однак, вона існує.

По-друге, при дослідженні формування та функціонування Верховної Ради України, а також і представницьких органів місцевого самоврядування важливо враховувати положення частини другої статті 6 Конституції України щодо того, що «Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України» [128]. Це є особливо важливим у разі виникнення компетенційних суперечок, спорів.

При дослідженні такого інституту галузі конституційного права, як інститут представницької демократії, важливим також є принцип визнання та гарантування місцевого самоврядування (дивись статтю 7 Конституції України, відповідно до якої «В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування» [128]). Цей принцип є важливим тому, що він охоплює найбільшу за кількістю

групу представницьких органів в Україні – місцеві ради та сільських, селищних, міських голів.

Для будь-яких органів публічної влади важливою є прозорість та відкритість формування та функціонування. Але для представницьких органів вона є особливо важливою. Саме тому чільне місце серед важливих принципів для інституту представницької демократії посідає такий принцип, як прозорість та відкритість. Цей принцип підтримує ідею, що діяльність органів публічної влади має бути відкритою для громадськості. Це сприяє відкритому обговоренню питань, відкритому доступу до інформації, та гарантує облік дій влади перед фізичними особами.

Не можна оминати увагою і принцип правової держави, на який вказано у ст. 1 Конституції України. Цей принцип передбачає, що уряд та всі інші органи влади повинні діяти відповідно до закону. Він гарантує, що права людини і громадянина захищені від довільних дій органів публічної влади та сприяє стабільності та передбачуваності в системі представницької демократії.

Окрім цього, конституційні принципи, важливі для дослідження аналізованого інституту, також включають принципи гарантування прав та свобод громадян, рівності перед законом, гласності (прозорості та відкритості у владних процесах), та інші, які є основою для розвитку представницької демократії в будь-якій країні. Не є виключенням і Україна.

Принцип гарантування прав і свобод людини і громадянина полягає у тому, що Конституція України 1996 року у Розділі II забезпечує не лише права і свободи, але також і гарантії прав та свобод людини і громадянина. У контексті дослідження інституту представницької демократії найважливішими виступають свобода слова, право на об'єднання, право на справедливий суд, та інші важливі права. Ці та інші права, а також і їхні конституційні гарантії допомагають забезпечити індивідуальні та колективні права фізичних осіб у системі представницької демократії.

Принцип громадянської участі опосередковує зв'язок між такими двома видами демократії, як представницька та безпосередня, він «визнає» важливість

активної участі громадян у політичних процесах. Саме на цьому принципі ґрунтується право громадян обирати своїх представників та брати участь у виборчих процедурах. Ця участь сприяє легітимності та відповідальності представників перед виборцями.

Принцип рівності перед законом (принцип юридичної рівності) полягає у тому, що Конституція гарантує: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [128] (стаття 24 Основного закону). Сам принцип рівності закріплено у першому реченні, однак важливість другого речення полягає у тому, щоб зрозуміти: йдеться про рівність не лише «громадян», але людей та громадян. Конституція України 1996 року інколи містить термінологічні неточності з цього питання, що було обумовлено наявним на момент її прийняття рівнем розвитку національної юридичної науки, - тому цей факт необхідно підкреслити. У цілому ж принцип юридичної рівності – це важливий принцип, оскільки він забезпечує відсутність дискримінації та сприяє справедливому та рівноправному доступу до політичного процесу.

Отже, конституційні принципи не тільки визначають структуру та функції представницької демократії, але також забезпечують її стабільність, законність та захищають права та свободи громадян. Порухення цих принципів може призвести до порушення демократичних цінностей зокрема та державного ладу в країні у цілому. Ці конституційні принципи є основою для створення стійкої та ефективної системи представницької демократії. Вони допомагають забезпечити захист прав та свобод громадян, гарантують відповідальність влади перед суспільством, та сприяють створенню справедливого та рівноправного суспільства.

Водночас слід зауважити, що зазначені вище принципи є такими, які активно застосовуються широким переліком не лише інститутів права, але й галузей права, коли йдеться про систему права України. Відповідно, рівень їхньої

дослідженості варто охарактеризувати як високий. Найменш дослідженим серед принципів галузі конституційного права України та водночас одним з принципів, важливих для подальшої розбудови інституту представницької демократії в Україні, є принцип субсидіарності. Українські вчені почали аналізувати цей принцип відносно нещодавно, а вагомість його адекватного розуміння для дослідження інституту представницької демократії є настільки високою, що варто приділити йому найбільшу увагу в межах нашого дисертаційного дослідження.

Цей принцип має давні історичні коріння. Як і багато інших правових положень, він має свої витoki з релігійних норм. На сучасному етапі принцип субсидіарності застосовується не у своєму первинному (релігійному) розумінні. Так, І. В. Данилюк підкреслює, що «у середні віки термін «субсидіарності» був втрачений і не використовувався, а потім повернувся в термінологію ХІХ століття» [73, с. 132]. Однак радикально сутність та зміст цього принципу не змінилися.

Найбільш істотна відмінність у порівнянні з середньовічним розумінням принципу субсидіарності відповідно до релігійного права з сучасним його використанням полягає у тому, що у ХХІ столітті цей принцип є важливим для публічного права, та застосовується як у міжнародному публічному праві, так і у галузях публічного права національних систем права, у тому числі, в Україні.

У цілому, якщо узагальнити сучасні погляди на сутність принципу субсидіарності, незалежно від рівня його застосування, - загальнодержавного чи міжнародного, «субсидіарність прямо передбачає втручання - влада більш високого рівня не лише має право, але й повинна втручатися у сферу влади більш низького рівня. В той же час це втручання передбачає не підміну, а певний тип допомоги, яка заохочує владу низових рівнів та наділяє їх повноваженнями» [115, с. 33].

На сучасному етапі розвитку українського конституційного права принцип субсидіарності слід уважати одним з принципів інституту представницької

демократії. Така пропозиція висловлюється вперше в українській юридичній літературі, а тому доцільно пояснити та аргументувати її.

До системи представницьких органів в Україні входять одноособові та колегіальні органи як державної влади, так і місцевого самоврядування. При цьому варто зважувати на те, що існує різниця між «народним представництвом» у вузькому розумінні (коли йдеться про «народ України» у цілому, як про усіх громадян України, таке представництво можливо лише на державному рівні) та у широкому розумінні, таке представництво можливо як на державному, так і на місцевому рівні.

Питання взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування, у тому числі представницькими органами, на монографічному рівні досліджувала відомий фахівець з конституційного права професор А.Р. Крусян. В її дослідженні є два важливих положення.

Перше положення стосується того, що вона вважає важливим «розмежування і законодавче закріплення самостійних предметів відання двох центрів публічної влади» [140, с. 12]. Ця думка відомого вченого є важливою для того, щоб запропонувати uważати принцип субсидіарності одним з принципів інституту представницької демократії. Адже сутність та зміст цього принципу дослідники описують, не оминаючи увагою поняття «повноваження», «компетенція» та подібні.

Наприклад, Я. С. Богів вважає, що «положення щодо необхідності забезпечення принципу субсидіарності місцевого самоврядування в процесі децентралізації через:

- 1) чіткі конституційні формулювання в питаннях місцевого значення;
- 2) розподіл компетенції різних рівнів місцевого самоврядування безпосередньо в тексті Основного закону;
- 3) фіксацію функцій та повноважень територіальної громади, які забезпечують фінансову і майнову автономію місцевого самоврядування» [36, с. 7]. Отже, Я.С. Богів, характеризуючи принцип субсидіарності, застосовує поняття «питання місцевого значення», «компетенція», «функції» і

«повноваження». Це цілком підтверджує сформульовану вище тезу щодо «компетенційного навантаження» принципу субсидіарності.

Ще один приклад. О.В. Мошак сформульовано, що «принцип субсидіарності лежить в основі інституціональної організації влади й управління, і полягає в тому, що, по-перше, держава виконує лише функції, здійснення яких не під силу громадянам, їх об'єднанням і територіальним колективам, а, по-друге, що до компетенції органів самоврядування вищого рівня належить виконання лише тих завдань, які не можуть бути краще виконані на нижчому рівні» [171, с. 40]. При характеристиці принципу субсидіарності автором застосовано такі поняття, як «функції», «компетенція», «завдання». Знов-таки, це підтверджує сформульовану вище тезу щодо «компетенційного навантаження» принципу субсидіарності.

Варто звернутись і до характеристики принципу субсидіарності, сформульованої Я. Гордовою: «Утілення принципу субсидіарності в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» відбувається шляхом законодавчого розподілу всіх повноважень органів місцевого самоврядування на власні (самоврядні) та делеговані, що і є однією з головних ознак місцевого самоврядування. Принцип визначає стійку послідовність у виконанні владних повноважень управлінськими органами й порядок у розподілі відповідальності цих органів перед населенням, виходячи з того, що система «питань місцевого значення» повинна будуватися знизу» [63, с. 21]. Авторка при характеристиці цього принципу застосовує поняття «повноваження» і «питання місцевого значення». Це повністю вкладається у сформульовану вище тезу.

Друге положення з дослідження професора А.Р. Крусян, яке є важливим для інституту представницької демократії, стосується її авторської концепції характеру (видів) взаємодії місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, викладеного у підрозділі 2.2. аналізованого монографічного дослідження. Пропозиції А.Р. Крусян можна застосувати до взаємодії між представницькими органами державної влади та місцевого самоврядування.

У її роботі «наводиться науково-теоретичний аналіз координаційної, субординаційної і реординаційної взаємодії» [140, с. 13-14]. Таким чином, на думку А.Р. Крусян, взаємодія між державними органами та органами місцевого самоврядування (у т.ч. представницькими) відбувається з застосуванням:

- координації;
- субординації;
- реординації.

Професор Крусян ставить на перше місце координаційну взаємодію. Коли йдеться про взаємовідносини між представницькими органами державної влади (Главою держави, Парламентом) та представницькими органами місцевого самоврядування (Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими радами, сільськими, селищними, міськими головами), доцільніше вказати ці способи взаємодії в іншому порядку. Така пропозиція висувається вперше в українській юридичній літературі.

На першому місці за ступенем поширеності слід розмістити субординаційну взаємодію. На думку А.Р. Крусян, така взаємодія «характеризується тим, що здійснюється між органами, які знаходяться в субординаційних структурних зв'язках, між якими існують управлінські відносини, котрі функціонують на принципі "вертикалізації"» [140, с. 14]. Приклади такої взаємодії охоплюють питання законотворчості зокрема та нормотворчості у цілому, а також виконання законів та інших нормативно-правових актів. Крім того, прикладом субординаційної взаємодії між представницькими органами є призначення Верховною Радою України місцевих виборів. Сутність субординаційної взаємодії не входить у протиріччя з принципом субсидіарності.

Так, С. А. Квітка характеризує принцип субсидіарності так: «основна ідея цього принципу полягає в тому, що центральна та регіональна влада повинна втручатися у діяльність органів місцевого самоврядування лише в тій мірі і в тих межах, за якими територіальна громада не може задовольнити свої різнобічні потреби» [115, с. 33]. Це як раз приклад прояву субсидіарності в межах

субординації. При цьому, варто зазначити, що таке втручання є можливим лише у випадках, передбачених законом, у межах, передбачених законом та у спосіб, передбачений законом.

Дослідники зауважують, що «принцип субсидіарності – це принцип децентралізації, згідно з яким соціальні проблеми мають вирішуватися на найнижчому і віддаленому від центра рівні. Причому центральна влада має грати субсидіарну (допоміжну), а не субординативну (підпорядковуючу) роль. Тобто принцип субсидіарності – це принцип децентралізації з позиції центральної влади. Послідовно впроваджений, цей принцип може доволі ефективно працювати» [171, с. 45-46]. Це твердження містить недолік, який полягає у тому, що навряд чи «центральна влада» по відношенню до місцевого самоврядування може мати лише «субсидіарну (допоміжну)» роль. Адже саме органи державної влади, у тому числі представницькі органи, створюють законодавчі положення, на підставі яких функціонують органи місцевого самоврядування. Саме органи державної влади здійснюють контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування, у т.ч. представницьких органів. І це лише два приклади з багатьох.

У наведеній вище цитаті справедливо стверджується, що «центральна влада» по відношенню до місцевого самоврядування може відігравати субсидіарну (допоміжну) роль. Як правило, це знаходить свій прояв у координаційних взаємовідносинах.

На другому місці за ступенем поширеності варто розмістити координаційну взаємодію. На думку А.Р. Крусян, «основним завданням координаційної взаємодії є кооперація управлінських зусиль для більш успішного вирішення спільних завдань. Цей вид взаємодії повинен здійснюватися в тих сферах громадського життя, які в рівній мірі важливі для держави в цілому і для територіальних громад зокрема, тобто торкаються загальних інтересів (державних і місцевих)» [140, с. 14]. Найбільш яскравим прикладами координаційної взаємодії є спільні програми представницьких

органів публічної влади. Сутність координаційної взаємодії не входить у протиріччя з принципом субсидіарності.

На третьому, останньому місці доцільно розмістити реординаційну взаємодію між представницькими органами. В юридичних виданнях цей вид взаємодії характеризується наступним чином: «Реординаційна взаємодія суб'єктів конституційних правовідносин проявляється у вигляді зворотних зв'язків, коли при здійсненні власних повноважень один суб'єкт має здійснити погодження з іншим, коли одні органи входять з ініціативою до інших органів. Це забезпечується правом представників певних органів бути присутніми з правом дорадчого голосу на засіданнях інших органів, правом звертатися до суду для скасування актів тощо, що також має реординаційний характер» [124, с. 61].

Приклади реординаційної взаємодії є поодинокими та наявні в межах одного рівня – або державного, або місцевого. Наприклад, прикладом реординації може бути дострокове припинення Президентом України повноважень Верховної Ради України (горизонтальна реординація). Прикладом вертикальної реординації може бути звернення Президента України до Конституційного Суду України щодо конституційності актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, передбачене останньою частиною ст. 137 Конституції України.

Сутність реординаційної взаємодії, на нашу думку, входить у протиріччя з принципом субсидіарності. А тому навряд чи варто вести мову про можливість їхнього суміщення – навіть попри те, що, поряд з горизонтальною та вертикальною реординацією виокремлюють горизонтальну та вертикальну субсидіарність.

Д. В. Сітар сформулював, що «горизонтальна субсидіарність проявляється в рамках відносин між владою і свободою і спирається на припущення про те, що турбота про спільні потреби і благо, які становлять спільний інтерес громади, здатні самотійно вирішити члени громади, а роль держави та її органів відповідно до горизонтальної субсидіарності зводиться до залучення у функції субсидіарної допомоги, програмування, координації» [264, с. 107].

Реординаційна взаємодія передбачає втручання, здебільшого з метою контролю, - а не передачу тих чи інших повноважень від органів публічної влади неорганізованій громадськості. А тому не варто проводити паралелі між горизонтальною реординацією та горизонтальною субсидіарністю – так само як і між вертикальною реординацією та вертикальною субсидіарністю.

Д.В. Сітар припускається неточності, визначаючи принцип субсидіарності. Ця неточність є типовою для української юридичної літератури ХХІ століття. Інколи зміст принципу субсидіарності надто демократизується. Наприклад, в юридичній літературі є думка, що «принцип субсидіарності – це система взаємовідносин, за якої держава надає різного роду допомогу громадянам, щоб ті могли самостійно вирішувати свої проблеми на основі самоорганізації та самоконтролю» [171, с. 40]. Навряд чи можна визнати це твердження коректним. Воно може спиратися на громадську теорію місцевого самоврядування, але навіть у такому випадку органи місцевого самоврядування мають розглядатися як органи публічної влади – а не органи самоорганізації та самоконтролю. Більш вірним представляється вести мову про те, що принцип субсидіарності опосередковує відносини між органами публічної влади різного рівня у цілому, а отже – між різними представницькими органами публічної влади різного рівня зокрема.

Л.Р. Наливайко та Ю.В. Ковбаса так само, як і попередній автор, надто демократизують принцип субсидіарності. Вони стверджують, що «запровадження цього принципу можливе лише в разі повної децентралізації державної влади в Україні шляхом передання управління й вирішення публічних справ на користь місцевих громад» [174, с. 30]. Можливо, автори мають на увазі, що «місцеві громади» (територіальні громади) нададуть відповідні повноваження своїм представницьким органам. Але це варто було б уточнити.

Таким чином, у сучасній юридичній літературі надто часто принцип субсидіарності розглядається не зовсім вірно. Автори пропонують передати певні повноваження органів публічної влади неорганізованій громадськості – у той час, як класичне розуміння принципу субсидіарності передбачає, що повноваження

розподіляються у найбільш оптимальний спосіб між органами публічної влади державного та місцевого рівнів.

З урахуванням цих міркувань, слід визнати вірним підхід до визначення принципу субсидіарності А.Шинькович, відповідно до якого «поділ влади і розподіл владних повноважень, найперше між державними органами влади і органами місцевого самоврядування є важливішою умовою прогресивного суспільного розвитку» [376, с. 224].

Гармонічне поєднання принципу субсидіарності з трьома видами взаємовідносин між органами державної влади та місцевого самоврядування передбачає розподіл повноважень між ними, оптимальний для конкретної держави у конкретний період її історичного розвитку. Це сформулював В.Прошко.

Автор зазначив, що «принцип субсидіарності формує достатньо чітку схему розподілу функцій» [239, с. 2] та зауважив про чотири групи таких функцій. Варто уточнити, що йдеться скоріше не про функції в їх класичному, правовому розумінні (основні напрями діяльності), а про сфери відання. Про це свідчить те, як В. Прошко виклав свою пропозицію.

До першої групи запропоновано віднести «потреби, які громадянин може задовольнити самостійно або у результаті договірних відносин з іншими громадянами чи приватними компаніями. Втручання держави на цьому рівні є мінімальним і полягає у створенні певних стандартів якості та безпеки, запобіганні монополізації ринку послуг тощо» [239, с. 2]. Ця група навряд чи охоплює суспільні відносини, на які розповсюджується (чи на які доцільно розповсюдити) принцип субсидіарності. Адже тут йдеться лише про державний рівень – і не йдеться про місцеві органи публічної влади.

До другої групи автором запропоновано віднести «послуги, які можуть бути організовані органами самоврядування. Типовим прикладом таких послуг є вивезення побутового сміття. Орган місцевого самоврядування фінансує цю роботу за рахунок місцевих (обов'язкових для всіх чи майже всіх мешканців) податків, причому організація спеціальної муніципальної служби чи укладання

договорів з приватними фірмами залишається на розсуд органу самоврядування» [239, с. 2-3]. Ця група охоплює лише суспільні відносини, що знаходяться у віданні органів місцевого самоврядування. Але, згадка про принцип субсидіарності у цьому контексті є доречною – адже органи державної влади, у т.ч. представницькі органи державної влади, свідомо не втручаються у ці відносини, встановлюючи лише відповідні стандарти тощо (див. першу групу).

До третьої групи автором віднесено «послуги, які не можуть бути ефективно організовані на місцевому рівні і переносяться на регіональний рівень. Село чи невелике місто, наприклад, не може забезпечити повний спектр кваліфікованих медичних послуг» [239, с. 3]. Щодо цієї групи варто висловити ті ж самі міркування, що й до другої групи.

Нарешті, до четвертої групи В. Прошко вважає доцільним відносити «функції, що можуть виконуватись тільки в загальнонаціональному масштабі – армія, монетарна система, зовнішня політика, національна безпека тощо» [239, с. 3]. При цьому у класифікації не наведено прикладів взаємодії між державними та місцевими органами публічної влади та представницькими органами зокрема з цих питань. Тут має місце принцип субсидіарності, а приклади будуть здебільшого з групи реординаційний та субординаційних взаємовідносин між органами публічної влади.

Ще раз варто наголосити на тому, що запропонована В.Прошко класифікація є не завжди термінологічно точною та виваженою – перша група узагальнює «потреби», друга та третя – «послуги», четверта – «функції». Але сама ідея варта обговорення з метою її подальшого удосконалення.

Отже, взаємодія між представницькими органами державної влади та місцевого самоврядування в Україні відбувається з урахуванням низки принципів, до числа яких належать принцип верховенства права, принцип верховенства конституції, принцип республіканізму, принцип унітаризму, принцип поділу державної влади на гілки, принцип гарантування прав та свобод людини і громадянина, принцип юридичної рівності, принцип гласності, а також

принцип субсидіарності та принцип визнання та гарантування місцевого самоврядування та інші (перелік не є вичерпним).

2.2. Інститут представницької демократії як елемент галузі конституційного права України.

В українській юридичній літературі існує розмаїття думок щодо того, як саме визначати поняття «інститут права». Здебільшого це питання аналізується фахівцями з теорії права, а дослідники окремих галузей права застосовують їхні загальні напрацювання та пропозиції до конкретних інститутів права, що вони вивчають, з урахуванням особливостей відповідної галузі права.

У цілому, фахівці з теорії права погоджуються, що «інститут права - це впорядкована сукупність юридичних норм, які регулюють вид (групу) суспільних відносин, що є значно меншою порівняно з галуззю сукупністю» [360, с. 128]. Таким чином, при дослідженні галузевого інституту навряд чи можна (та варто) оминати увагою галузь права, до якої цей інститут належить.

Інститут представницької демократії є елементом галузі конституційного права, він складається з норм саме цієї галузі права. Загальновідомим з теорії держави і права є той факт, що основними критеріями, за яким виділяються галузі права, є предмет правового регулювання та метод правового регулювання. Аналогічна думка в юридичній літературі висловлюється і по відношенню до інститутів права — наприклад, Н.О. Левицька, аналізуючи ознаки, що характеризують інститут права (в її роботі — «нормативно-правовий інститут»), до числа таких ознак запропонувала уважати належною наступну: «основними критеріям їх диференціації у межах галузі є особливості предмету та методу правового регулювання» [146, с. 25]). Тим не менш, високий ступінь політизації та інші, наведені у попередніх частинах нашого дисертаційного дослідження, ознаки галузі конституційного права надають підстави стверджувати, що саме в конституційному праві, коли йдеться про проблематику виокремлення галузевих інститутів, значно більше значення та роль має не метод, а саме предмет правового регулювання.

Варто зауважити, що предмет правового регулювання галузі конституційного права визначається його рухливістю.

Зазвичай це спостерігається у зв'язку зі змінами концепцій законодавчого регулювання, які втілюються в життя в межах формально жорсткої Конституції. Зміни в суспільстві, правові реформи, а також нові виклики і завдання можуть впливати на розвиток конституційного права, надаючи йому гнучкість і адаптивність до поточних потреб суспільства. Ця рухливість дозволяє конституційному праву залишатися актуальним та ефективним інструментом в регулюванні влади та прав людини в змінних умовах соціального та правового середовища.

По відношенню до галузі конституційного права України доцільно наголосити не лише на тому, що відбувались зміни концепцій законодавчого регулювання в межах Основного закону, але й на тому, що після проголошення незалежності України галузь розвивалась на підставі двох конституційних текстів – спочатку на підставі такого, що був оновлений, тексту Конституції України (УРСР) 1978 року [126], а з прийняттям 28 червня 1996 року Конституції України виникла гостра необхідність у новому, науково обґрунтованому і юридично значущому дослідженні конституційно-правових явищ. Це важливо підкреслити тому, що значення Конституції для системи права України є надзвичайно вагомим, враховуючи те, що вона містить норми прямої дії, що впливають на динаміку не лише конституційного права, але й інших галузей. Формування конституційно-правової доктрини є тривалим процесом, який вимагає десятиліть, а тому логічним є те, що це формування відбувається і досі. Зокрема, це стосується питання інституціоналізації галузі конституційного права України.

Автором, який приділив значну увагу аналізу інститутів конституційного права України, був професор В.Л. Федоренко. У своїй монографії на тему «Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти» він присвятив один із розділів саме інститутам конституційного права України. У його розробках при аналізі інституту представницької демократії як інституту

галузі конституційного права України доцільно звернутись до двох блоків висновків та пропозицій.

Перший – це підхід до визначення структури інституту конституційного права України (пропозиції відомого дослідника є універсальними, а тому їх варто застосувати також і при аналізі інституту представницької демократії).

Другий – це логіка структури дослідження питань, пов'язаних з формулюванням поняття та ознак інституту конституційного права України. Як і у першому випадку, професором В.Л. Федоренком було запропоновано універсальну модель, яка є цілком прийнятною для аналізу інституту представницької демократії.

Ця модель полягає у тому, щоб спочатку звернути увагу на галузь конституційного права, проаналізувавши ключові для конкретного інституту ознаки, потім – на відповідні норми конституційного законодавства, і лише на підставі цього дійти остаточних висновків про особливості аналізованого інституту. Саме такий підхід професор В.Л. Федоренко застосував при характеристиці системи конституційного права України у своїй монографічній праці:

- Розділ 1 його роботи озаглавлено «Загальнотеоретичні основи системи конституційного права України»;
- Розділ 2 озаглавлено «Норма конституційного права як першооснова багатоаспектної системи конституційного права України»;
- і лише після цього розміщено розділ, присвячений галузевим інститутам, а саме це Розділ 3 «Інститути конституційного права в системі конституційного права України».

Про особливості (ознаки) галузі конституційного права, які є вагомими при дослідженні такого галузевого інституту, як інститут представницької демократії, вже йшлося вище. Варто нагадати, що до числа таких ознак було запропоновано відносити: а) профілюючий характер галузі конституційного права України; б) установчий характер галузі конституційного права України; в) фундаментальний характер галузі конституційного права України; г) інтегративний характер галузі

конституційного права України; д) високий рівень аксіологічного навантаження галузі конституційного права України.

Переходячи до питання норм галузі конституційного права України, слід спиратися на єдине монографічне дослідження, поки що наявне з цього питання – це праця професора О.В. Сінькевич на тему «Норми конституційного права України» (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, яка була успішно захищена у 2006 році, а також низка супутніх публікацій, у тому числі дивись [261; 263]). Привертає увагу той факт, що робота О.В. Сінькевич високо оцінюються науковою спільнотою. Про це свідчить те, що її висновки та пропозиції майже не викликають зауважень критичного характеру.

Професор О.В. Сінькевич запропонувала уважати, що доцільно ставитись до норми конституційного права України як до «формально визначеного, встановленого чи санкціонованого Українським народом, державою або суб'єктами місцевого самоврядування правила поведінки, яке регулює конституційно-правові відносини і забезпечується системою заходів державного впливу, передбачених чинним законодавством» [260, с. 5]. Слід повністю погодитись з цим підходом.

Так само не викликає зауважень те, як професор О.В. Сінькевич узагальнила характерні особливості норм конституційного права України, до числа яких вона віднесла такі: «публічний характер, пріоритетне місце в національній системі права, політичний, імперативний, інтегративний та прямий характер, найвища юридична сила, найбільша стабільність, особлива система гарантій, специфіка структури» [260, с. 5]. Привертає увагу, що деякі з характерних особливостей норм конституційного права України обумовлені галузевими особливостями (наприклад, політичний характер норм конституційного права України, їхній інтегративний характер та інші).

Нарешті, на підставі дослідження норм конституційного права України, професор О.В. Сінькевич зробила висновок про те, що вони у сукупності складають систему (тобто, систему в межах галузі, або систему в межах інститутів галузі) та запропонувала «визначення системи норм конституційного

права України як сукупності різнорівневих, взаємопов'язаних і взаємозумовлених конституційно-правових норм, що об'єднані між собою структурно-функціональними зв'язками з метою регулювання конституційно-правових відносин» [260, с. 5]. Слід погодитись з цим висновком та наголосити на тому, що з точки зору сучасного стану розвитку науки конституційного права України робота О.В. Сінькевич могла б містити структурну частину, присвячену нормам-принципам.

Важливість звернення до принципів при дослідженні конкретного галузевого інституту підкреслюють також і фахівці з теорії держави і права. Так, опрацьовуючи проблематику принципів нормативно-правового інституту, вчена Н. О. Левицька зазначила, що «серед основних ознак виокремлюється і така, як забезпечення єдності нормативно-правових приписів у межах інституту відповідними принципами права» [146, с. 25]. Це стосується також і інституту представницької демократії як одного з інститутів галузі конституційного права України.

Вище у нашому дослідженні до числа тих конституційних принципів, які є вагомими для дослідження інституту представницької демократії, запропоновано уважати належними принципи: а) верховенства права; б) верховенства конституції; в) республіканізму; г) унітаризму; д) поділу державної влади на гілки; е) визнання та гарантування місцевого самоврядування; є) гарантування прав та свобод людини і громадянина; ж) юридичної рівності; з) гласності; и) субсидіарності та інші (перелік не є вичерпним за своєю сутністю). Цей перелік можна справедливо уважати принципами інституту представницької демократії. Пропозиція щодо виокремлення принципу того чи іншого інституту права не є новою в національній юридичній літературі – з цього питання наявні численні пропозиції як галузевих дослідників, так і фахівців з теорії держави і права. З цього питання Н.О. Левицька справедливо зазначила, що «принципи інституту права є самостійною групою принципів права, яка відображена через джерела права. Таким чином, принципи нормативно-правового інституту, це ті його правові засади, які зафіксовані у джерелах права, об'єднують та визначають

спрямованість нормативно-правових приписів у його межах» [146, с. 26]. Варто підтримати цю думку.

Також слід зазначити, що більшість норм конституційного права України міститься в актах національного конституційного законодавства. В умовах сучасного розвитку України та постійних змін в політичному ландшафті, конституційне законодавство стає ключовим фактором забезпечення стабільності, демократії та захисту прав і свобод громадян. Однією з найважливіших задач актів конституційного законодавства є регламентація питань, пов'язаних з забезпеченням подальшого сталого розвитку представницької демократії, яка є однією з основних принципів організації сучасного суспільства.

Термін "конституційне законодавство України" зараз активно обговорюється в юридичній літературі, оскільки він не має єдиного визначення та піддається різним тлумаченням. Ця неоднозначність викликала необхідність глибокого аналізу і вивчення як самого терміну, так і його змісту, особливо в контексті монографічних досліджень інституту представницької демократії.

Одне з останніх досліджень монографічного характеру, у якому увага приділялась саме конституційному законодавству – це дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук з супутніми статтями у наукових фахових виданнях (дивись, наприклад, [133-134; 137]), а також одноособова монографія Н.М. Кошіль, присвячені систематизації конституційного законодавства України.

Н.М. Кошіль у підрозділі 1.2. свого дисертаційного дослідження приділила доволі значну увагу поняттю «законодавство» в аспекті аналізу саме конституційного законодавства. Вона врахувала, що ця галузь права належить до публічно-правових, а також характерні ознаки галузі конституційного права саме України. Спираючись на думки провідних українських фахівців з теорії держави і права та з конституційного права, автор підкреслила наявність вузького та широкого підходів до розуміння поняття «законодавство». Н.М. Кошіль узагальнила, що «під поняттям «законодавство» у вузькому значенні зазвичай

розуміються тільки закони України, а також міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 9 Конституції України)» [136, с. 40]. Саме таке визначення буде застосовано у подальших частинах нашого дисертаційного дослідження.

Принагідно варто зауважити, що Н.М. Кошіль:

- для свого дослідження (тобто, для дослідження систематизації конституційного законодавства) вона обрала застосовувати поняття «законодавство» у вузькому розумінні;

- визначила поняття «конституційне законодавство» таким чином: «це сукупність нормативно-правових актів та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, які регламентують суспільні відносини щодо основ правового становища особистості, юридичної організації держави, в процесі здійснення публічної (державної і публічно-самоврядної) влади та її взаємодії з громадянським суспільством і населенням країни» [135, с. 14];

- поняття «законодавство» у широкому розумінні сформулювала таким чином, щоб воно повністю включало усі складові цього поняття, перераховані у дефініції для його вузького розуміння, а також і підзаконні акти органів публічної влади.

Також варто зазначити високу актуальність конституційно-теоретичних пропозицій Н.М. Кошіль для інституту представницької демократії. Адже логічний та послідовний подальший розвиток та удосконалення законодавства є щонайменше утрудненим (а часто і неможливим) у випадку, коли це законодавство не є систематизованим. А тому важливим як науковим, так і практичним завданням є оцінка сучасного стану систематизації конституційного законодавства України про представницьку демократію, формулювання підсумків цієї оцінки і на підставі цього – висновків та пропозицій щодо систематизаційного потенціалу цього важливого інституту конституційного

законодавства. У цьому контексті доречною є думка відомого фахівця з конституційного права професора Ю.М. Тодики. Цей вчений зазначав, що «акти, які містять конституційно-правові норми, мобільні, дуже часто змінюються, скасовуються, новелізуються. Нестабільність конституційного законодавства зумовлюється як об'єктивними, так і чисто суб'єктивними чинниками, труднощами перехідного процесу формування української державності» [123, с. 30]. Ця думка була висловлена у 2002 році, але й після 20 років розвитку української науки конституційного права вона не втратила актуальності.

У цілому, правотворча практика та юридична наука свідчать про надзвичайно високий рівень актуальності важливості систематизації інституціонального законодавства для логічного та послідовного розвитку та удосконалення конституційного законодавства в Україні. Якщо законодавство в межах свого окремого інституту зокрема (а отже – і в межах галузі у цілому) не має чіткої системи, то його подальше вдосконалення стає важким або навіть неможливим завданням. Тому важливо провести оцінку поточного стану систематизації аналізованого інституту конституційного законодавства, сформулювати висновки на основі цієї оцінки та надати пропозиції щодо того, як покращити систематизацію цього важливого інституту конституційного законодавства.

Ця робота вимагає спільних зусиль як науковців, так і практиків, оскільки систематизація конституційного законодавства має велике значення для правового середовища та функціонування представницької демократії в Україні. Науковці можуть провести дослідження та аналіз існуючого законодавства, визначити його проблеми та недоліки, і запропонувати конструктивні шляхи удосконалення системи. Практики, у свою чергу, можуть зробити праксеологічний внесок у реалізацію запропонованих змін і покращень.

Результати цієї роботи можуть допомогти створити більш систематизоване та послідовне конституційне законодавство, що сприятиме стабільності та розвитку правової системи України. Закони з високим рівнем систематизації

також забезпечують більшу ясність та доступність для фізичних та юридичних осіб, сприяючи розумінню їх прав та обов'язків у суспільстві та державі, в громадянському суспільстві.

Узагальнюючи, систематизація конституційного законодавства в Україні є важливим завданням, яке вимагає спільних зусиль і може призвести до покращення правового середовища та функціонування демократичних інститутів у країні. Це особливо стосується систематизації такого інституту конституційного законодавства, як інститут представницької демократії. І при розгляді норм інституту представницької демократії доречно наголосити на тому, що процес їхньої систематизації в Україні поки що не завершено.

Повертаючись до застосування розробок теоретично-конституційного характеру до дослідження інституту представницької демократії, варто звернути увагу на наступне.

Переходячи від аналізу норм конституційного права до дослідження інститутів конституційного права України, професор В.Л. Федоренко зазначив у своїй монографії, що, «якщо норму конституційного права слід розуміти як першооснову системи цієї галузі права, то основним її системоутворюючим компонентом виступає саме інститут конституційного права» [352, с. 367]. Таким чином, наведених вище положень достатньо для аналізу інституту представницької демократії як інституту конституційного права України.

На сучасному етапі розвитку науки конституційного права України єдине монографічне дослідження, яке повністю присвячено проблематиці інститутів конституційного права України, належить авторству О. В.Носенка (у процесі підготовки цього дослідження окремі його частини було оприлюднено для наукового дискурсу у фахових юридичних виданнях, дивись, наприклад, [178-181]. А тому, беручи до уваги плідність системного підходу, доцільно сформулювати дефініцію поняття «інститут представницької демократії» та надати перелік ознак цього інституту, у тому числі, спираючись на його наукові розробки.

Це є тим більш обґрунтованим, що розробки цього автора датуються 2002 – 2007 роками, та з того періоду вони майже не піддавались критиці. Одне з небагатьох критичних зауважень було сформульовано професором Федоренком, який підкреслив, що «не можна однозначно погодитися із «сервісним» призначенням інститутів конституційного права щодо вже об'єктивно існуючих груп суспільних відносин» [352, с. 403]. Але, на наш погляд, сутність інститутів права полягає саме у виконання сервісної функції. Отже, слід приєднатися до міркувань О.В. Носенка також і з цього питання.

У цілому у конституційно-правовій літературі доволі давно панує думка щодо того, що конституційно-правові інститути – це сукупність однорідних норм, які регламентують суспільні відносини подібного характеру. Це ще раз привертає увагу до наведеної вище тези про те, що при здійсненні інституційного поділу на «перший план» виходить саме така характеристика елементу системи права, як предмет правового регулювання, залишаючи «на другому плані» метод правового регулювання.

Отже, норми, об'єднані в межах одного інституту права, регулюють подібні («однорідні», «взаємопов'язані») суспільні відносини в межах конкретної галузі права.

О.В. Носенко запропонував уважати, що є підстави для розгляду «інституту конституційного права України як основної системоутворюючої складової системи національного конституційного права, представленої функціонально взаємозумовленими і взаємопов'язаними матеріальними і процесуальними нормами конституційного та інших галузей права, що регулюють історично сформовані самостійні групи суспільних відносин, які є предметом конституційного права» [177, с. 4]. Варто взяти за основу це визначення.

Для інституту представницької демократії буде найбільш важливим:

- системоутворюючий характер;
- взаємозв'язок матеріальних і процесуальних норм.

Це будуть ознаки, які притаманні цьому інститутові як одному з інститутів галузі конституційного права, які доцільно включити до його дефініції.

Характеризуючи інститути конституційного права, О.В. Носенко також наголошує на тому, що вони, «як правило, не створюють за допомогою норм конституційного права відокремлені групи політичних, економічних, соціальних, культурних та інших найважливіших суспільних відносин, які традиційно відносять до предмета конституційного права, а здійснюють правовий вплив на вже сформовані суспільні відносини політично-владного характеру» [177, с. 15]. Важливо наголосити на цьому – інституційний поділ в межах галузі є завжди доволі умовним. На сучасному етапі в науці конституційного права немає переліку інститутів галузі конституційного права, з яким би погоджувались усі дослідники.

Наприклад, висловлюються думки щодо існування такого інституту конституційного права, як інститут парламенту (або інститут парламентаризму – але така назва є більш релевантною для інституту науки конституційного права, а не галузі конституційного права). Так само дослідники ведуть мову про інститут глави держави (або інститут Президента як глави держави у республіках). Такий підхід має під собою низку підстав, у першу чергу до них належать нормативні підстави.

Так, відомий фахівець з конституційного права М.І.Козюбра та його колеги зауважили, що у цьому випадку дослідники-науковці «ототожнюють поняття «інституту конституційного права» зі структурними елементами Конституції, тобто її розділами. І це певним чином є виправданим, адже одним з видів систематизації інститутів конституційного права є систематизація саме за змістом Конституції» [186, с. 26]. Однак, ці вчені не вважають такий підхід єдино вірним та єдино обґрунтованим. Вони переконані, що можуть мати місце також і інші пропозиції з цього питання.

Звертаючись до пропозицій О.В. Носенка, слід зауважити, що він не уважав за доцільне надати перелік інститутів галузі конституційного права як такий – хоча його дослідження цілком це б обґрунтовувало. Однак, авторський підхід до

виокремлення інститутів конституційного права України можна частково дослідити у тій частині дисертації, де О.В. Носенко приділяє увагу систематизації інститутів конституційного права – він наводить підставу для класифікації, водночас ілюструючи її відповідними прикладами.

Так, О.В. Носенко пропонує розрізняти інститути конституційного права за предметом правового регулювання, і наводить такий перелік інститутів: «інститут загальних засад конституційного ладу України; інститут основ конституційного статусу особи і громадянина в Україні; інститут конституційних основ безпосередньої демократії; інститут законодавчої влади; інститут конституційно-правового статусу глави держави; інститут конституційних засад організації та діяльності органів виконавчої влади; інститут загальних засад судоустрою та судочинства; інститут загальних засад організації та діяльності прокуратури; інститут місцевого самоврядування, інститут основ адміністративно-територіального устрою України; інститут правового захисту Конституції України та інститут конституційного процесу» [177, с. 5]. Цей перелік викликає низку зауважень – у контексті аналізу інституту представницької демократії доцільно викласти лише ті, які стосуються невиокремлення О.В. Носенком такого інституту.

У процитованому вище переліку є інститут безпосередньої демократії (а точніше, «інститут конституційних основ безпосередньої демократії»). Якщо застосувати метод аналогії, то не дуже зрозуміло, чому автор симетрично не виокремлює інститут представницької демократії – чи «інститут конституційних основ представницької демократії». Це виглядало б доволі логічним – якщо формування представницьких органів розглядається в межах одного інституту конституційного права – інституту безпосередньої демократії, то й їхнє функціонування також логічно розглядати в межах одного інституту – інституту представницької демократії. Варто нагадати, що у попередніх підрозділах нашого дослідження було запропоновано в межах цього інституту (тобто, інституту представницької демократії) проаналізувати парламент, главу держави та представницькі органи місцевого самоврядування. Відповідно до свого предмету

правового регулювання, цей інститут охоплює конституційні основи функціонування представницьких органів на загальнодержавному та місцевому рівнях (парламенту, президента та місцевих рад).

О.В. Носенком обґрунтована необхідність поділяти інститути конституційного права за функціями на «установчі, регулятивні та охоронні інститути конституційного права України» [177, с. 5]. На наш погляд, інститут представницької демократії не можна однозначно та повністю віднести до числа установчих інститутів, хоча деякі його норми є установчими. Так само навряд чи буде справедливо стверджувати, що він містить переважно регулятивні норми. Доцільно запропонувати уважати його установчо-регулятивним інститутом. Адже він охоплює як створення, так і подальший розвиток (удосконалення) передбачених у Конституції 1996 року органів публічної влади, що мають представницький характер (на відміну від органів виконавчої гілки влади, яка не повністю структурована саме в нормах Основного закону, про кожен з представницьких органів зазначено прямо). Також, Конституція України передбачає основи здійснення цими органами їх діяльності.

О.В. Носенко сформулював думку, що інститути галузі конституційного права доречно угруповувати за галузевою приналежністю. Відповідно до цієї підстави класифікації він запропонував виділяти «галузеві та міжгалузеві (комплексні) інститути конституційного права України» [177, с. 5]. Інститут представницької демократії, безперечно, належить до числа міжгалузевих (комплексних) інститутів. Адже лише норм конституційного права для функціонування представницьких органів публічної влади в Україні недостатньо, необхідною є їхня деталізація у нормах галузі адміністративного права, галузі фінансового права, галузі цивільного права тощо.

Ще одна класифікація інститутів конституційного права, яку запропонував О.В. Носенко – це класифікація «за формами та видами об'єктивізації в чинному законодавстві» на «конституційні та законодавчі інститути конституційного права України» [177, с. 5]. Варто зауважити, що аналізований інститут слід уважати належним до числа конституційних інститутів, адже Основний закон

України 1996 року містить положення як про парламент та главу держави, так і про місцеві ради – представницькі органи місцевого самоврядування.

Нарешті, О.В. Носенко запропонував угруповувати інститути галузі конституційного права України за структурою. За цією підставою він виокремив «генеральні інститути (підгалузі), основні інститути та субінститути конституційного права» [177, с. 5]. Ця класифікація є такою, щодо якої в українській літературі не лише з конституційного права, але й з теорії держави і права відсутня єдність думок. При цьому автори керуються здебільшого власними поглядами на доцільність чи недоцільність вести мови про «підгалузі», «субінститути» («підінститути») тощо.

Щодо проблематики виокремлення підгалузей права, слід визнати переконливою позицію Л. М. Добробог щодо того, що «традиційно серед елементів системи права виокремлюють норми, інститути і галузі права. Питання ж про виокремлення підгалузі права як окремого елемента системи права потребує комплексного дослідження та додаткової аргументації» [81, с. 29].

Щодо проблематики виокремлення підінститутів права, варто погодитись з доцільністю виокремленням підінститутів (субінститутів) в межах окремих інститутів права та визнати таке виокремлення факультативним. По відношенню до інституту представницької демократії як інституту конституційного права України його здійснення є доцільним.

Чому виокремлення підінститутів в межах інституту представницької демократії як одного з інститутів галузі конституційного права України є доцільним? Тому, що це обумовлюється значною кількістю норм права, які входять до цього інституту.

Те, що відповідно до визначень інституту права як групи норм, він представляє собою невелику групу норм, на сучасному етапі розвитку юридичної науки та практики не завжди відповідає дійсності, практиці. Так, є невеликі за обсягом охоплення норм права інститути, а є значні за своїм обсягом. Інститут представницької демократії належить як раз до числа останніх.

У нашому дослідженні інституту представницької демократії сформульовано, що цей інститут охоплює функціонування парламенту, глави держави та представницьких органів місцевого самоврядування. Логіка дослідження цього інституту демонструє триєдність його змісту, а отже – доречно вести мову про те, що в рамках інституту представницької демократії в Україні наявні три підінститути.

Існують кілька переваг виокремлення підінститутів парламенту, глави держави та представницьких органів місцевого самоврядування в рамках інституту представницької демократії:

Першою перевагою є системний погляд (підхід). Адже виокремлення підінститутів дозволяє розглядати систему представницької демократії як єдну цілісну структуру, в яку входять різні рівні влади. Це сприяє кращому розумінню взаємодії та впливу цих різних рівнів.

Другою перевагою є можливість здійснення комплексного аналізу механізмів взаємодії у цілому та контролю зокрема, адже врахування саме такої номенклатури підінститутів дозволяє більш детально дослідити різноманітні механізми контролю, які вони використовують для забезпечення балансу та взаємодії між гілками влади.

Третьою перевагою є подібність (схрещення) функцій: підінститути можуть мати схрещення функцій, і виокремлення їх дозволяє виявити, як у подальшому удосконалювати відповідні норми конституційного права.

Четверта перевага пов'язана з попередньою та представляє собою спрощення аналізу впливу та взаємодії представницьких органів публічної влади в межах країни – адже саме детальний аналіз впливу та взаємодії різних підінститутів дозволяє визначити, як їхнє функціонування впливає на країну або на адміністративно-територіальну одиницю в цілому.

П'ятою перевагою є можливість формування та реалізації комплексної політики у досліджуваній сфері. Саме розуміння ролі кожного підінституту дозволяє розробляти комплексні пропозиції, які враховують різні аспекти та рівні представницької демократії та гарантують її стабільність.

Шостою перевагою є уникнення упрощень: виокремлення запропонованих підінститутів допомагає уникнути упрощень у розумінні складної структури влади та політичної системи.

Таким чином, цей підхід до вивчення підінститутів представницької демократії може сприяти глибшому розумінню їх ролі та взаємодії для забезпечення ефективної та стійкої демократії на різних рівнях влади.

Такий підхід до структурування інституту представницької демократії в Україні має і недоліки. Частина зазначених нижче недоліків є актуальними зараз, а частина має потенційний характер.

Першим та одним з найвагоміших недоліків є складність і перевантаження. За своїм обсягом інститут представницької демократії з запропонованою структурою є одним з найбільших за кількістю норм права інститутів галузі конституційного права. А отже, детальний аналіз підінститутів може призвести до складного та всеосяжного аналізу, що ускладнить виявлення чітких закономірностей або надання стислих політичних рекомендацій. Саме тому у нашій дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук досліджуються лише найбільш актуальні положення щодо кожного з трьох підінститутів інституту представницької демократії.

Другим недоліком може бути потенційне упущення спільного; цей недолік має потенціальний характер. Його сутність полягає у тому, що зосередження уваги на підінститутах окремо може призвести до того, що при їх дослідженні можуть залишитися не поміченими спільні риси і спільні проблеми у загальній системі представницької демократії в Україні.

Третім недоліком є наявність труднощів в узагальненні матеріалів, висновків та пропозицій. Їх може бути важко узагальнити в різних контекстах, оскільки динаміка та функції підінститутів можуть значно відрізнятися.

Четвертим недоліком слід уважати ресурсомісткість: комплексний аналіз кожного підінституту потребує значного часу та ресурсів, і не всі дослідники чи практики можуть мати можливість для такого поглибленого вивчення.

П'ятим недоліком може бути відсутність цілісного розуміння. Цьому недоліку притаманний потенційний характер тому, що він передбачає: зосередження уваги на підінститутах може призвести до фрагментарного розуміння самого інституту, тобто до фрагментарного розуміння ширшої демократичної системи, яке буде мати наслідком нехтування взаємозв'язком різних гілок і рівнів публічної влади.

Шостий недолік також є потенційним і передбачає загрозу можливості надмірного акцентування. При проведенні наукових досліджень існує ризик надмірного підкреслення важливості окремих підінститутів за рахунок розуміння синергії та взаємозалежності, які сприяють ефективності всієї демократичної системи в Україні.

Отже, хоча розгляд підінститутів у ширшому контексті представницької демократії має переваги, у цього підходу також є потенційні недоліки. Збалансування детального аналізу підінститутів із розумінням ширшої демократичної структури є вкрай важливим для забезпечення всеосяжної та детальної точки зору на представницьку демократію. Дослідники та політики повинні пам'ятати про ці потенційні недоліки, застосовуючи цей підхід. В якості проміжного підсумку резюмуємо: на наш погляд, ці недоліки є менш вагомими, ніж наведені вище переваги.

Слід ще раз підкреслити, що в юридичній літературі не існує однозначної думки про те, як саме на сучасному етапі здійснюється інституціоналізація галузі конституційного права України.

У цьому твердженні висловлення "не існує однозначної думки" вказує на те, що серед експертів, фахівців і науковців немає загальноприйнятого або єдиного погляду на певне питання. У даному контексті це стосується інституціоналізації галузі конституційного права України на сучасному етапі.

Інституціоналізація - це процес встановлення та закріплення інститутів, органів та правил у системі суспільства чи конкретної галузі права. У разі, якщо інститут галузі конституційного права є комплексним, інституціоналізація охоплює також і визначення його внутрішньої структури (субінститутів або

підінститутів; доцільно уважати ці поняття синонімічними). У контексті конституційного права інституціоналізація може включати створення конституційних органів, закріплення конституційних принципів та норм, регулювання конституційних відносин тощо.

Те, що "не існує однозначної думки", означає, що різні експерти чи науковці можуть мати різні точки зору на те:

- які саме інститути галузі конституційного права доцільно виокремлювати;

- якою є внутрішня структура цих інститутів галузі конституційного права України (наявні чи відсутні субінститути (підінститути), якщо наявні – то які саме);

- як саме відбувається цей процес інституціоналізації в галузі конституційного права України на сучасному етапі, під впливом яких основних чинників.

Коли йдеться про інституціоналізацію галузі конституційного права України, можна розглядати декілька аспектів, які впливають на цей процес та водночас є важливими для розвитку інституту представницької демократії:

- аксологізація галузі конституційного права та високий рівень значущості конституційних принципів для подальшого розвитку інституту (інституціоналізація відбувається з урахуванням конституційних принципів, які стосуються прав та обов'язків громадян, влади та взаємовідносин між різними гілками влади, а розвиток інституту відбувається з урахуванням значущості та змісту цих принципів – прикладом може слугувати принцип субсидіарності);

- участь суспільства у конституційному процесі (прикладом може слугувати Революція гідності, після успіху якої в Україні зазнав змін різновид республіканської форми правління, що знайшло своє відображення у нормах інституту представницької демократії, якими здійснюється правова регламентація підінститутів парламенту та глави держави);

- роль міжнародного співтовариства (зусилля інституціоналізації також можуть враховувати міжнародні стандарти та зобов'язання, зокрема у контексті

європейської інтеграції та співпраці з міжнародними організаціями; на сучасному етапі на перший план виходять відповідні рекомендації органів Ради Європи).

У цілому, при аналізі інституту представницької демократії в Україні варто брати до уваги загальну тенденцію щодо того, що теоретики і практики вбачають в якості основної мети інституціоналізації конституційного права забезпечення стабільності, а також захист прав і свобод громадян, ефективне функціонування держави в цілому.

Проте, підходи та пріоритети можуть відрізнятися серед різних експертів і в галузях права. Вище вже зазначалось, що вагому увагу інститутам конституційного права у своїй монографічній праці на тему «Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти» приділяв професор В.Л. Федоренко. Він детально опрацював питання структури інститутів конституційного права, і запропонував уважати, що вона уміщає не лише підінститути, але й принципи інституту, а також і інші елементи. Попри доволі переконливу аргументацію, з цією пропозицією важко погодитись. На наш погляд, вона не отримала поширення в юридичній літературі тому, що при такому підході до структури інституту окремої галузі, проведення дослідження цього конкретного інституту значно ускладнюється з одного боку, - а з іншого боку, це ускладнення не призводить до прирощення нових знань, тому що фактично при дослідженні структури інституту відтворюються характеристики або галузі права, або норм цього інституту. Таким чином, у нашому дослідженні перевага надається класичному підходу до структури інституту права – в його складі виокремлюються підінститути. Важливість звернення уваги на аксіологічне навантаження інституту передбачає необхідність виокремлення принципів інституту в якості його характеристики (а не одного з його складових елементів).

Також доцільно переглянути пропозицію щодо виокремлення інституту представницької демократії шляхом перевірки, чи має цей інститут усі типові ознаки, які дослідники пропонують як характерні для інститутів конституційного права України. Нижче у Таблиці 2.1. наведено ті ознаки, які виокремлювали В.Л.

Федоренко та О.В. Носенко, а також констатована наявність такої ознаки в інституту представницької демократії.

Таким чином, інституту представницької демократії як інституту галузі конституційного права України притаманні загальні ознаки інститутів цієї галузі, а саме: застосування тезаурусу та іншого доктринально-конституційного галузевого інструментарія; наявність власного предмету правового регулювання в межах галузевого предмету правового регулювання; функціональна спрямованість; нормативна виокремленість груп норм інституту у джерелах конституційного законодавства.

Таблиця 2.1.

Відповідність ознаки інститутів конституційного права України та
інституту представницької демократії

Ознака інституту конституційного права	Автор пропозиції виокремлення	Наявність ознаки в аналізованого інституту
Єдність загальних положень, принципів, понять та конструкцій інституту	В.Л. Федоренко (тут і далі [352, с. 401])	Так
Автономність існування нормативного матеріалу в межах інституту	В.Л. Федоренко, О.В. Носенко (тут і далі [177, с. 8])	Так
Функціональна спеціалізація (спрямованість) норм у межах інституту	В.Л. Федоренко, О.В. Носенко	Так
Зовні відокремлене закріплення інститутів права у вигляді окремих розділів Конституції України, самостійних законів, самостійних розділів законів чи підзаконних нормативно-правових актів	В.Л. Федоренко, О.В. Носенко	Так
Наявність певного виду об'єктивно сформованих суспільних відносин, що потребують нормативно-правового регулювання	О.В. Носенко	Так
Ідентифікація правового регулювання цієї групи суспільних відносин з основною функцією (функціями) конкретної галузі права	О.В. Носенко	Так
Наявність креативних, структурних і функціональних комплексних зв'язків між нормами, що регулюють суспільні відносини, що є складовою предмета конституційного права	О.В. Носенко	Так

Отже, інститут представницької демократії, як складова галузі конституційного права України, відзначається кількома ключовими ознаками, які надають йому особливе значення для аналізу та розвитку національної системи права. До числа спеціальних ознак інституту представницької демократії в Україні слід уважати належними наступні ознаки.

Перша ознака – це профілюючий характер: інститут представницької демократії має профілюючий характер у галузі конституційного права. Це означає, що він є однією з основних складових конституційної системи та має значущий вплив на всі аспекти правового життя в країні. Він визначає спосіб функціонування органів публічної влади представницького характеру у процесі виконання ними своїх повноважень.

Друга ознака - зв'язок з іншими галузями права. Інститут представницької демократії взаємодіє з іншими галузями публічного права та іншими галузями приватного права. Взаємодія з іншими галузями права створює складний механізм функціонування системи представницької демократії в Україні.

Третя ознака – синергія стабільності та динаміки норм інституту. Інституту представницької демократії властива стабільність, оскільки значна кількість норм, що входять до нього, є нормами конституційного права. Проте він також піддається постійному розвитку та адаптації до змінних суспільних умов і вимог. Це дозволяє забезпечувати актуальність та ефективність системи представницької демократії в Україні.

Узагальнюючи, варто зауважити, що інститут представницької демократії у системі інших інститутів галузі конституційного права України відзначається своєю важливістю, високим профілем та складним взаємозв'язком з іншими галузями права. Притаманна низці норм цього інституту синергія стабільності та динаміки роблять його одним з ключових елементів системи галузі конституційного права України.

Практичне значення дослідження інституту представницької демократії у системі інших інститутів галузі конституційного права України полягає у тому,

що воно спряє подальшому удосконаленню конституційного законодавства у цій сфері, у тому числі покращенню стану його систематизації.

2.3. Конституційні положення про представницьку демократію в Україні

Розбудова демократичної держави в Україні привертає увагу до питань, пов'язаних як з демократією у цілому, так і з її різновидами. У науці конституційного права найбільш поширеною є виокремлення прямої (безпосередньої) та непрямої (представницької) демократії. Саме ця класифікація є найбільш значущою з практичної точки зору, та надає можливість окреслити найширше коло проблем щодо подальшого удосконалення нормативно-правової регламентації інституту представницької демократії та його підінститутів.

Так, ця класифікація знайшла своє відображення в тексті Основного закону 1996 року. Зокрема, у статті 69 передбачається, що «народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії» [128]. Однак, «парної» категорії до категорії «безпосередня демократія» Конституція України не містить. Представницька демократія згадується у тексті Рішення Конституційного Суду України у справі про прийняття Конституції та законів України на референдумі, яким у 2008 році було здійснено офіційне тлумачення процитованого вище положення Основного закону. Але перш, ніж перейти до аналізу цього та інших актів єдиного органу конституційної юрисдикції, доцільно завершити огляд положень Основного закону України про представницьку демократію, - а саме, зазначити про такі, у яких застосовано прикметник «представницький».

По-перше, цей прикметник застосовано у словосполученні «представницький орган». Відповідно до статті 136, «представницьким органом Автономної Республіки Крим є Верховна Рада Автономної Республіки Крим, депутати якої обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування» [128].

По-друге, цей прикметник застосовано у словосполученні «представницький мандат». Про «представницький мандат» згадується у ч. 2 статті 78 («Народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата»), у ч. 3. ст.103 («Президент України не може мати іншого представницького мандата»), у ч. 2 ст. 127 («Суддя не може ... мати представницький мандат»), у ч. 6ст. 131. («Член Вищої ради правосуддя не може ... мати представницький мандат»), і, нарешті, у ч. 5 ст. 148 («Суддя Конституційного Суду України не може ... мати представницький мандат»).

Так як інших згадок про представницьку демократію в Основному законі 1995 року немає, варто звернути увагу на офіційні тлумачення низки згаданих вище положень. Таке тлумачення може бути здійснено лише одним органом – Конституційним Судом України, який є єдиним органом конституційної юрисдикції в країні. Таке положення у національній судовій системі вказує на важливу роль Конституційного Суду України в інтерпретації Конституції.

Ця роль є важливою з огляду на низку положень.

По-перше, доцільно звернути увагу на те, що Конституційний Суд України може надавати пояснення та інтерпретації окремих положень Основного закону 1996 року, які можуть бути розмірковані по-різному. Ці акти тлумачення служать якісною основою для розуміння Конституції та визначають ставлення Конституційного Суду до певних конституційних питань.

По-друге, варто взяти до уваги те, що цей орган здійснює конкретизацію інститутів конституційного права. А саме, Конституційний Суд вирішує питання, пов'язані з конституційним правом, зокрема, як здійснюються права та обов'язки людини і громадянина, як мають реалізовуватися положення про те, що Україна є демократичною державою тощо - відповідно до Конституції. Це включає в себе розгляд справ щодо відповідності нормативних актів Конституції та можливість «коригування» змісту інститутів конституційного права, якщо така «корекція» (тобто, внесення змін та доповнень) необхідна для дотримання Конституції.

Наостаннє, варто взяти до уваги також так званий «конституційно-правовий сенс» і інститути законодавства: Це важливий аспект, що вказує на роль

Конституційного Суду у визначенні «конституційно-правового сенсу», тобто правового змісту та значення положень Конституції. Конституційний Суд вирішує, які норми законодавства відповідають Конституції та які можливі виправлення або коригування потрібно зробити для забезпечення конституційної відповідності.

Узагальнюючи, слід підкреслити, що Конституційний Суд України грає важливу роль у забезпеченні дотримання Основного закону 1996 року та визначенні правового змісту його положень. Він вирішує конституційні справи, надає акти тлумачення та «коригує» зміст інститутів конституційного права для забезпечення відповідності Конституції та захисту конституційних прав і свобод громадян України, а також для подальшої розбудови демократичної держави.

Щодо рішень Конституційного Суду України, у яких йдеться про представницьку демократію, то перш за все привертають увагу

- рішення у справі про здійснення влади народом;
- рішення у справі про прийняття Конституції та законів України на референдумі.

Рішення у справі про прийняття Конституції та законів України на референдумі, як випливає з його скороченої назви, не торкається питань представницької демократії. Однак, у його тексті представницька демократія згадується у контексті того, як вона поєднується з демократією безпосередньою, та як ці два види демократії взаємно доповнюють один одного.

По-перше, в абзаці четвертому п. 3 Рішення зазначено, що «безпосередня демократія і представницька демократія є важливими об'єктами конституційного регулювання і мають бути легальними способами та засобами реалізації влади. Тому сфера їх застосування та інші параметри встановлюються Конституцією та законами України» [347]. Тут має місце певна описовість, констатація факту – у частині того, що демократія є об'єктом конституційного регулювання.

Не викликає сумнівів, що демократія є таким об'єктом – про це свідчить ознайомлення з наведеними вище положеннями Основного закону 1996 року. Однак, у них йдеться про демократію у цілому та про безпосередню демократію

зокрема. А тому, важливим є констатація єдиним органом конституційної юрисдикції того, що представницька демократія також є об'єктом конституційного регулювання (щоправда, в українській юридичній літературі сумнівів щодо цього поки що не висловлювалось).

По-друге, в абзаці п'ятому п. 3 Рішення зазначено, що «правове регулювання порядку здійснення безпосередньої демократії, зокрема референдуму, спрямоване на те, щоб поєднати ці форми із способами та засобами, які характеризують представницьку демократію, взаємодоповнити їх, але не зробити конфліктними з можливою підміною парламенту референдумом (чи навпаки)» [347]. Тут привертає увагу зв'язок між двома формами демократії, що згадуються у цьому рішенні (адже для того, щоб подальша розбудова демократії була б ефективною, між цими двома формами має бути синергія).

Цей зв'язок опосередковується єдиним органом конституційної юрисдикції ще в одному абзаці Рішення. А саме, абзац третій частини 3 передбачає, що «конституційне закріплення влади народу зумовлює необхідність запровадження певних механізмів її реалізації. Як встановлено в частині другій статті 5 Конституції України, народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Це засадниче положення конкретизується приписом статті 69 Конституції України про те, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії» [347]. Тут повністю збережена логіка авторів тексту Основного закону – від ч.2 ст. 5 до ст. 69, і тому згадки про представницьку демократію немає (хоча вона мається на увазі – адже якщо ст. 69 присвячена тому, як народ здійснює владу безпосередньо через різні форми безпосередньої демократії, очевидно, що регулюється і те, як народ здійснює владу через органи державної влади та місцевого самоврядування).

Поділ цілого (демократія) на частини (безпосередня та представницька) демократія часто сприяє порівнянню цих частин між собою. Наприклад, може виникнути таке запитання: «При вирішенні важливого питання державного або місцевого значення краще вдаватися до застосування безпосередньої демократії?

Чи представницької?». Навряд чи можна відповісти на це запитання раз і назавжди, закріпивши в Конституції та / або у законах вичерпний перелік питань, які по-перше, мають таке значення, та по-друге, будуть вирішуватися з застосуванням конкретного виду демократії.

А тому важливо прослідкувати логіку Конституційного Суду України, яка була продемонстрована при вирішенні цієї справи. Як зазначено у вступній частині Рішення, «підставою для розгляду справи згідно з частиною першою статті 93 Закону України "Про Конституційний Суд України" є практична необхідність у з'ясуванні та офіційній інтерпретації положень зазначених статей Конституції України» [347]. З числа зазначених статей увагу у контексті дослідження безпосередньої та представницької демократії привертає також частина друга статті 5 Основного закону, у який проголошується, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [128]. У ньому без ключових слів «представницька демократія» йдеться про неї та про парну до неї категорію безпосередньої демократії.

Суб'єкт права на конституційне подання (Президент України) просив дати відповіді на низку питань, серед яких найважливішим у контексті цього дослідження є таке: "чи є можливим здійснення народом України як носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні законодавчої влади безпосередньо і, зокрема, прийняття всеукраїнським референдумом законів України?» [347]. Конституційний Суд України зазначив, що йдеться про «законодавчий референдум» (абзац другий ч.5 Рішення) та послався:

- на частину другу статті 72 Конституції України;
- на пряму дію положень Основного Закону України та на абзац третій підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000 у частині права народу ініціювати проведення референдуму;
- на Рішення від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000 (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) у тій його частині, що

"Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні (стаття 75 Конституції України). Це означає, що право приймати закони, вносити до них зміни у разі, коли воно не здійснюється безпосередньо народом (статті 5, 38, 69, 72 Конституції України), належить виключно Верховній Раді України»;

- на статтю 74 Конституції України, згідно з якою референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії (аргументація «від зворотного»).

Варто зауважити, що проблемне питання щодо можливого конфлікту між двома аналізованими формами демократії було вирішено аргументовано та коректно.

Вище було згадано, що у Рішенні у справі про прийняття Конституції та законів України на референдумі згадувалась також і частина 2 статті 5 Основного Закону. Вона отримала своє офіційне тлумачення не тільки у цьому Рішенні, але й у ще одному – у Рішенні у справі про здійснення влади народом.

Підставою для розгляду справи була практична необхідність у з'ясуванні та офіційній інтерпретації положень частин другої, третьої, четвертої статті 5, частини першої статті 103, статті 156 Конституції України. Щодо другої частини статті 5 в абзаці першому частини першої резолютивної частини Рішення було зазначено, що «положення частини другої статті 5 Конституції України "носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ" треба розуміти так, що в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України» [322].

У цьому Рішенні Конституційний Суд України зазначив три важливих тези.

Перша теза: «положення "носієм суверенітету... є народ" закріплює принцип народного суверенітету, згідно з яким влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи

місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу» [322] (абзац третій підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини). Це положення визначає важливий політичний принцип, який відображений у Конституції України, його доцільно проаналізувати детальніше.

По-перше, положення про те, що «носієм суверенітету є народ» означає, що влада в Україні належить народу, народ є джерелом влади і має право визначати, як ця влада повинна бути організована та використовувана.

По-друге, у наведеній цитаті згадується також і принцип народного суверенітету: Цей принцип передбачає, що влада належить народу і вона повинна бути використана на користь народу. Влада в Україні існує для забезпечення благополуччя та інтересів народу.

По-третє, зазначено, що влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною. Це означає, що влада у державі походить від народу і не може бути передана іншим структурам чи іншим суб'єктам без виразної волі народу. Влада народу є єдиною, тобто не може існувати інша рівноцінна влада поруч з нею. Народ має право встановлювати свої власні закони та правила.

Нарешті, те, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу» означає, що усі органи уряду та влади, будь то національні чи місцеві, мають виконувати свої обов'язки від імені народу і відповідальні перед ним. Вони мають діяти з урахуванням інтересів і потреб громадян України.

Загалом, процитоване вище положення характеризує демократичний режим, за наявності у державі якого влада належить народу, а представники влади обрані громадянами для виконання їхніх волевиявлень і забезпечення їхніх прав та свобод. Цей принцип є важливою передумовою функціонування органів публічної влади будь-якої сучасної демократичної держави.

Друга теза: "влада народу здійснюється в межах території держави у спосіб і формах, встановлених Конституцією та законами України" [322] (абзац п'ятий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини) доповнює попереднє положення,

і вказує на те, як саме здійснюється влада народу в Україні. При її детальному розгляді привертає увагу наступне:

- згадка про «владу народу»: це вираз важливого демократичного принципу, згідно з яким суверенітет і влада в державі належать народу. Це означає, що громадяни мають право визначати, яким чином їхній «суспільний договір», тобто Конституція, повинен бути виконаний і реалізований;

- вказівка на «межі території держави» акцентує увагу на тому, що влада народу діє в межах суверенної території України. Це важливо, оскільки суверенітет держави обмежується її межами, і зовнішні держави мають поважати ці межі та суверенітет України;

- згадка про «спосіб і форми, встановлені Конституцією та законами України» наголошує на тому, що спосіб виконання влади народу і форми управління державою повинні визначатися і встановлюватися відповідно до конституційних норм та законів України. Українська Конституція визначає основні принципи організації публічної влади, основні права та обов'язки людини і громадянина, і ці положення мають бути дотримані усіма органами публічної влади.

У цілому, процитоване вище положення підкреслює, що влада народу відділяється від влади публічних органів і має бути використана в рамках конституційних і законодавчих норм. Це забезпечує права та свободи людини і громадянина і дозволяє уникнути державної влади, яка діє від імені народу, але зловживає цим, або діє з порушенням актів чинного законодавства України.

Третя теза: «Основним Законом України гарантовано здійснення народом влади також через сформовані у встановленому Конституцією та законами України порядку органи законодавчої, виконавчої, судової влади та органи місцевого самоврядування» [322] (абзац шостий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини) доповнює наведені вище положення і конкретизує, як саме влада народу здійснюється в Україні через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. У цій тезі важливими є наступні положення:

- згадка про Основний Закон України - у цьому контексті "Основний Закон" означає Конституцію України, яка є найвищим юридичним актом у країні і встановлює фундаментальні принципи організації публічної влади, а також права, свободи і обов'язки людини і громадянина;

- згадка про «органи законодавчої, виконавчої, судової влади» охоплює існуючі в Україні гілки влади;

- згадка про органи місцевого самоврядування привертає увагу на важливість закріпленого в Конституції України 1996 року визнання та гарантування місцевого самоврядування. Це є важливим, адже основна ідея місцевого самоврядування полягає в тому, що рішення, які стосуються місцевих справ, як правило та переважно приймаються на тому рівні, якого вони стосуються (принцип субсидіарності).

Процитоване положення підкреслює важливість поділу влади між різними органами публічної влади в Україні (різними як за обсягом та змістом повноважень, так і за територією функціонування), а також важливість того, щоб ці органи діяли відповідно до Конституції та законів, забезпечуючи тим самим права та інтереси людини і громадянина та розвиток демократії в країні.

Щодо співвідношення між безпосередньою і представницькою демократією у мотивувальній частині аналізованого Рішення зазначено, що авторами відповідей на запити єдиного органу конституційної юрисдикції неодноразово «підкреслюється взаємозв'язок безпосередньої (здійснення народного волевиявлення через вибори, референдуми тощо) та представницької (здійснення влади народом через органи державної влади та органи місцевого самоврядування) демократії, а також відсутність переваги жодної з цих форм здійснення влади народом. Як наголошується у висновку Інституту законодавства Верховної Ради України, положеннями розділу III "Вибори. Референдум" Конституції України "унормовується порядок прийняття владних рішень самим народом, здійснення чи не найсуттєвішого з політичних прав громадян - виборчого і, нарешті, формування ключових ланок державного механізму» [322] (абзац другий пункту 3 мотивувальної частини). Таким чином,

Конституційний Суд України, не сформулювавши з цього питання власного висновку, все ж таки висловив свою думку.

Крім цих двох рішень Конституційного Суду України також представляють інтерес ті акти Конституційного Суду України, які мають відношення до представницької демократії у цілому та близьких питань зокрема. Враховуючи значну кількість цих актів, - адже Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції функціонує вже майже 25 років, протягом яких було прийнято значну кількість актів, деякі з яких повністю та / або частково присвячені питанням, важливим для дослідників представницької демократії, - доцільно провести їх кількісний аналіз.

Рішення Конституційного Суду України, які повністю та / або частково присвячені питанням, важливим для дослідників представницької демократії, слід рекомендувати поділити на кілька груп.

Перша група – це ті рішення, у яких наявна згадка про представницьку демократію. Таких рішень доволі небагато.

По-перше, це рішення у справі щодо спеціальної конфіскації, 2022 р. У п. 2.5. мотивувальної частини цього Рішення зазначено, що «Україна 19 грудня 1997 року розпочала співпрацю з Організацією економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Cooperation and Development) ... шляхом підписання Угоди між Кабінетом Міністрів України та OECD, яку було ратифіковано Законом України від 7 липня 1999 року № 850-XIV. Метою діяльності OECD є передусім просування ринкової економіки та представницької демократії, сприяння зростанню як розвинених країн, так і тих, що розвиваються» [300].

По-друге, слід відмітити рішення у справі про обрання Голови Верховної Ради України. Абзац четвертий п. 3 мотивувальної частини цього Рішення передбачає, що «сутність представницької демократії полягає, насамперед, в опосередкованій участі громадян у прийнятті рішень державного значення через своїх представників, покликаних виступати від імені виборців, виражати та захищати інтереси всього народу. Реалізація засади відкритості роботи

парламенту гарантує підтримання постійного зв'язку народних депутатів України, як повноважних представників Українського народу у Верховній Раді України, із виборцями, що створює умови для всебічного аналізу діяльності як окремих народних депутатів України, так і парламенту в цілому» [312]. Отже, тут має місце пряма згадка про представницьку демократію та стислий опис її сутності.

По-третє, в абзаці четвертому п. 3 Рішення справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі, 2008 р., зазначено, що «безпосередня демократія і представницька демократія є важливими об'єктами конституційного регулювання і мають бути легальними способами та засобами реалізації влади. Тому сфера їх застосування та інші параметри встановлюються Конституцією та законами України» [347].

В абзаці п'ятому п. 3 цього ж Рішення зазначено, що «правове регулювання порядку здійснення безпосередньої демократії, зокрема референдуму, спрямоване на те, щоб поєднати ці форми із способами та засобами, які характеризують представницьку демократію, взаємодоповнити їх, але не зробити конфліктними з можливою підміною парламенту референдумом (чи навпаки)» [347].

По-четверте, це Рішення у справі про здійснення влади народом, 2005 р. При здійсненні офіційної інтерпретації положень частини другої статті 5 Конституції України Конституційний Суд України зазначив, що:

- «положення "носієм суверенітету... є народ" закріплює принцип народного суверенітету, згідно з яким влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу» [322] (абзац третій підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини);

- "влада народу здійснюється в межах території держави у спосіб і формах, встановлених Конституцією та законами України" [322] (абзац п'ятий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини);

- «Основним Законом України гарантовано здійснення народом влади також через сформовані у встановленому Конституцією та законами України порядку органи законодавчої, виконавчої, судової влади та органи місцевого самоврядування» [322] (абзац шостий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини).

Усього до першої групи належать 4 рішення Конституційного Суду України, прийняті у період з 2005 по 2024 роки (станом на 1 січня 2025 року).

Друга група рішень, які доцільно виокремити, - це група рішень, у яких згадуються представницькі органи. До цієї групи належать такі рішення.

По-перше, це Рішення у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 136, частини третьої статті 141 Конституції України, абзацу першого частини другої статті 14 Закону України „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, 2013 р. Абзац перший пункту 3 мотивувальної частини передбачає, що «Конституційний Суд України вважає, що істотне значення для функціонування демократичної держави, гарантування її республіканських засад має встановлений Основним Законом України порядок формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема періодичність проведення виборів до них» [302].

По-друге, це рішення у справі про правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, у якому передбачено, що «Конституція України та закони України встановлюють однакові правові підходи до організації і діяльності *органів, які мають представницький характер*: парламенту - Верховної Ради України, *представницького органу* Автономної Республіки Крим - Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування - місцевих рад (абзац третій підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини), 2001 р. [337].

Крім того, до цієї групи належать:

- рішення у справі про бюджет Автономної Республіки Крим на 1998 рік, 1998 р. [335];

- рішення у справі про застосування української мови, 1999 р. [342];
- рішення у справі про сумісництво посад народного депутата України і міського голови, 1999 р. [341];
- рішення у справі про поєднання посади в місцевій державній адміністрації з мандатом депутата місцевої ради, 2001 р. [304];
- рішення у справі щодо сумісності мандата депутата Верховної Ради АРК з іншими видами діяльності, 2001 р. [338];
- рішення у справі про охорону трудових прав депутатів місцевих рад, 2002 р. [330];
- рішення у справі щодо повноважності Верховної Ради України, 2002 р. [310];
- рішення у справі про Конституцію Автономної Республіки Крим, 2003 р. [308];
- рішення у справі про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, 2003 р. [326];
- рішення у справі щодо сумісності посади сільського, селищного, міського голови з мандатом депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим, 2004 р. [306];
- рішення у справі про здійснення влади народом, 2005 р. [322];
- рішення у справі за конституційними поданнями 56 та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України в редакції Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад", 2008 р. [344];
- рішення у справі про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення, 2008 р. [315].
- рішення у справі про скасування актів органів місцевого самоврядування, 2009 р. [340];
- рішення у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 4 статті

9, пунктів 4, 5 статті 10, підпункту "г" пункту 1 статті 24, пункту 3 статті 26 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", 2009 р. [336];

- рішення у справі за конституційним поданням Київської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 141 Конституції України, 2009 р. [329];

- рішення у справі за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 розділу II "Прикінцеві положення" Закону України "Про затвердження зміни до статті 22 Конституції Автономної Республіки Крим щодо строку повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим", 2009 р. [327];

- рішення у справі за конституційним поданням 58 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 3, 4, 5, 6 статті 9, пунктів 3, 4, 5 статті 10, підпункту "г" пункту 1 статті 24, пункту 3 статті 26 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", пункту 10 статті 14, статті 33-1 Закону України "Про комітети Верховної Ради України", 2010 р. [320];

- рішення у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України "Про судоустрій і статус суддів", Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, 2011 р. [317];

- рішення у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України, 2012 р. [328];

- рішення у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 136, частини третьої статті 141 Конституції України, абзацу першого частини другої

статті 14 Закону України „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів“, 2013 р. [302];

- рішення у справі про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії, 2017 р. [305].

Усього до другої групи належать 24 рішення Конституційного Суду України, прийняті у період з 1998 по 2017 роки (станом на 1 січня 2025 року).

Третя група рішень, які доцільно виокремити, - це група рішень, у яких згадується представницький мандат. До цієї групи належать такі рішення:

- рішення у справі щодо несумісності депутатського мандата, 1997 р. [224];
- рішення у справі про сумісництво посад народного депутата України і міського голови, 1999 р. [341];
- рішення у справі щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України, 1998 р. [339];
- рішення у справі щодо статусу депутатів рад, 1998 р. [301];
- рішення у справі про поєднання посади в місцевій державній адміністрації з мандатом депутата місцевої ради, 2001 р. [304];
- рішення у справі про угоди про розподіл продукції, 2001 р. [331];
- рішення у справі щодо сумісності мандата депутата Верховної Ради АРК з іншими видами діяльності, 2001 р. [338];
- рішення у справі про охорону трудових прав депутатів місцевих рад, 2002 р. [330];
- рішення у справі щодо сумісності посад народного депутата України і члена Кабінету Міністрів України, 2002 р. [300];
- рішення у справі щодо сумісності посади сільського, селищного, міського голови з мандатом депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим, 2004 р. [306];
- рішення у справі про незалежність суддів як складову їхнього статусу, 2004 р. [323].

- рішення у справі у справі за конституційними поданнями 56 та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України в редакції Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад", 2008 р. [344];
- рішення у справі про перебування народного депутата України у депутатській фракції, 2008 р. [309];
- рішення у справі про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних , 2010 р. [325];
- рішення у справі про стаж для зайняття посади судді в апеляційних, вищих спеціалізованих судах та Верховному Суді України, 2011 р. [303];
- рішення у справі у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини першої статті 7, пункту 2 розділу VIII „Прикінцеві та перехідні положення“ Закону України „Про засади запобігання і протидії корупції“, 2012 р. [316];
- рішення у справі щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці, 2013 р. [324];
- рішення у справі про щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці, 2016 р. [345];
- рішення у справі про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії , 2017 р. [305];
- рішення у справі у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про всеукраїнський референдум", 2018 р. [318];
- рішення у справі у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про засади державної мовної політики", 2018 р. [319];
- рішення у справі у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності)

Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної", 2021 р. [311].

Усього до третьої групи належать 22 рішення Конституційного Суду України, прийняті у період з 1997 по 2021 роки (станом на 1 січня 2025 року).

Таким чином, за період функціонування в Україні єдиного органу конституційної юрисдикції ним неодноразово аналізувались питання, пов'язані з представницькою демократією та її різноманітними проявами. Статистичні підсумки за період з 1997 року по 1 жовтня 2023 року доцільно підвести, узагальнивши відповідні рішення у три групи.

Перша група – це ті рішення, у яких наявна згадка про представницьку демократію. Таких рішень доволі небагато: рішення у справі щодо спеціальної конфіскації, 2022 р., рішення у справі про обрання Голови Верховної Ради України, 2012 р., рішення у справі про прийняття Конституції та законів України на референдумі, 2008 р. та рішення у справі про здійснення влади народом, 2005 р. Виходячи з вищенаведеного, до першої групи належать 4 рішення Конституційного Суду України, прийняті у період з 2005 по 2022 роки (станом на 1 січня 2025 року).

Друга група рішень – це рішення, у яких наявна згадка про представницькі органи. До цієї групи належать рішення у справі про поєднання посади в місцевій державній адміністрації з мандатом депутата місцевої ради, 2001 р., рішення у справі щодо сумісності мандата депутата Верховної Ради АРК з іншими видами діяльності, 2001 р., рішення у справі про охорону трудових прав депутатів місцевих рад, 2002 р. та інші. Усього до другої групи належать 24 рішення Конституційного Суду України, прийняті у період з 1998 по 2017 роки (станом на 1 січня 2025 року).

Третя група рішень – це рішення, у яких згадується представницький мандат. До цієї групи належать рішення у справі щодо несумісності депутатського мандата, 1997 р., рішення у справі про сумісництво посад народного депутата України і міського голови, 1999 р., інші. Усього до третьої

групи належать 22 рішення Конституційного Суду України, прийняті у період з 1997 по 2021 роки (станом на 1 січня 2025 року).

За період свого функціонування з 1997 року по 1 квітня 2025 року Конституційний Суд України прийняв 405 рішень, у яких здійснив офіційне тлумачення положень законодавства та вирішив питання щодо конституційності положень актів чинного законодавства. У цілому, 50 рішень (12,37 % цих актів) містить згадку про представницьку демократію та / або пов'язані з нею питання створення та функціонування представницьких органів, з представницьким мандатом. Варто зазначити, що цей відсоток неможливо оцінити у контексті порівняння з іншими інститутами конституційного права.

Висновки до Розділу 2

1. Сформульовано, що концептуальні основи та витoki правової інституціоналізації представницької демократії в Україні є важливими для розуміння функціонування цього інституту. До ключових особливостей конституційного права України, що впливають на правову інституціоналізацію представницької демократії, віднесено: а) профілюючий характер; б) установчий характер; в) фундаментальний характер; г) інтегративний характер; д) високий рівень аксіологічного навантаження галузі конституційного права.
2. Інститут представницької демократії в Україні визначено як систему матеріальних і процесуальних норм, які регулюють конституційно-правові основи функціонування парламенту, глави держави та представницьких органів місцевого самоврядування. Інститут має міжгалузевий характер, виконує установчо-регулятивні функції та охоплює три підінститути: парламенту, глави держави та представницьких органів місцевого самоврядування.
3. Доведено, що до основних принципів інституту представницької демократії в конституційному праві України належать такі принципи: а) верховенства права; б) верховенства Конституції; в) республіканізму; г)

унітаризму; д) поділу державної влади на гілки; е) визнання та гарантування місцевого самоврядування; є) гарантування прав і свобод людини і громадянина; ж) юридичної рівності; з) гласності; и) субсидіарності та інші (перелік не є вичерпним).

4. Особливу увагу приділено принципу субсидіарності, який є одним із ключових принципів інституту представницької демократії в Україні. Принцип субсидіарності передбачає такий розподіл повноважень між органами державної влади і місцевого самоврядування, який дозволяє вирішувати питання на найближчому до громадян рівні. Він знаходить свій прояв у субординаційних та координаційних відносинах між представницькими органами державної влади та місцевого самоврядування.

5. Встановлено, що інститут представницької демократії в Україні має такі загальні ознаки: а) використання доктринальних і конституційних інструментів; б) наявність власного предмету правового регулювання в межах конституційного права; в) функціональна спрямованість; г) нормативна виокремленість груп норм у джерелах конституційного права.

6. До спеціальних ознак інституту представницької демократії в Україні належать: а) профілюючий характер інституту; б) зв'язок з іншими галузями права; в) синергія стабільності та динаміки норм інституту, яка забезпечує його розвиток та адаптацію до нових викликів.

7. Доведено доцільність виокремлення інституту представницької демократії в такому розумінні, оскільки це забезпечує системний підхід до дослідження представницьких органів, спрощує проведення комплексного аналізу механізмів взаємодії органів публічної влади, а також дозволяє застосовувати функціональний підхід при вивченні подібності функцій органів влади.

8. Констатовано, що під час розробки Конституції України 1996 року було застосовано класифікацію демократії на безпосередню та представницьку. При цьому в тексті Конституції не використовується

термін «представницька демократія», однак присутні словосполучення «представницький орган» і «представницький мандат», які близькі за змістом до цього поняття.

9. Виявлено, що Конституційний Суд України використовував поняття «представницька демократія» у своїх рішеннях, зокрема: а) у рішенні про здійснення влади народом, де йдеться про співвідношення між представницькою та безпосередньою демократією; б) у рішенні про прийняття Конституції та законів України на референдумі, де згадується про взаємодоповнюваність цих двох форм демократії.

10. На основі проведеного кількісного аналізу актів Конституційного Суду України, які стосуються представницької демократії, запропоновано поділ рішень на три групи: а) рішення, у яких безпосередньо згадується представницька демократія (4 рішення, прийняті в період з 2005 по 2022 роки); б) рішення, де згадуються представницькі органи (24 рішення, прийняті з 1998 по 2017 роки); в) рішення, у яких згадується представницький мандат (22 рішення, прийняті з 1997 по 2021 роки).

РОЗДІЛ 3. ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

3.1. Проблеми формування представницьких органів державної влади: теорія і практика

3.1.1. Відкликання народних депутатів України виборцями: перспективи для подальших етапів конституційної реформи

При проведенні аналізу динаміки конституційного статусу Верховної Ради України важливо розглядати його різні елементи, які можна класифікувати за такими групами, як формування та функціонування (у тому числі внутрішня організація та діяльність; це було аргументовано у підпункті 1.2.2 дисертації). Оскільки наше дослідження спрямоване на наукові розробки інституту представницької демократії в Україні, щодо ми зосередилися на проблематиці відкликання народних депутатів виборцями, яка знаходиться «на стиці» сфер формування Парламенту та його внутрішньої організації. Це пов'язано з тим, що питання відкликання народних депутатів є ключовим для забезпечення ефективності роботи парламентських органів. Воно також стосується і легітимності парламентського процесу.

Питання співвідношення між такими видами демократії, як пряма та представницька, є надзвичайно важливим. Для інституту представницької демократії ця важливість пояснюється так: сутність представницької демократії можна розкрити більш глибоко шляхом порівняння її з парною категорією (тобто, з категорією «пряма демократія»). Ще більше перспектив та матеріалів для наукового дискурсу надає пошук «точок дотику» між цими двома видами демократії. Це надає можливості пошуку не лише «точок дотику», але й встановленню синергії між прямою та представницькою демократією.

Це питання Конституційний Суд України відмічав як важливе ще у 2008 році у Рішенні у справі про прийняття Конституції та законів України на

референдумі. З тих пір воно не перестало бути менш нагальним, але й досі нечасто привертає увагу вчених – наукові праці, присвячені різним аспектам такого співвідношення, залишаються малочисленими (однак на це Рішення часто посилаються не лише у наукових працях, а також і у науково-методичних розробках; дивись, наприклад, роботу авторського колективу у складі таких відомих фахівців з конституційного права, як Ю.М. Бисага, Ю.Ю. Бисага, В.В. Гомонай та ін. [33, с. 19]).

Чи є ця проблема актуальною на сучасному етапі розвитку української науки конституційного права? Для відповіді на це питання доцільно звернутися до аналітичного матеріалу Центр політичного консалтингу України, який було оприлюднено у грудні 2023 року. Фахівці-практики почали матеріал з посилання на контроверсійні публічні висловлювання народного депутата України М. Безуглої, згадали «про одну можливість народовладдя, яка наразі не доступна громадянам України. Ця можливість полягає у відкликанні парламентаря, який не відповідає інтересам своїх виборців» та послались на аналіз соціальних мереж, зазначивши, що «український сегмент Фейсбуку пофантазував на тему, як добре було, якби народному обранцю можна було висловити недовіру із наступним позбавленням його мандату» [367]. Резюмували свої напрацювання аналітики так: «висновок з цієї історії один: щоб потім не думати, як усунути особу від влади, не варто цю владу їй надавати. Якщо, звісно, особа викликає сумніви. Бо обрати – легко, а от прокрутити всю історію назад – складно, ба навіть неможливо зовсім» [367]. Таким чином, питання відзиву парламентаріїв в Україні є актуальним та потребує подальшої розробки.

У зв'язку з цим важливим науковим завданням є дослідження тих конституційно-правових проблем, де «перетинаються» пряма та представницька демократія. Одною з таких проблем є відкликання виборцями осіб з представницьким мандатом, до числа яких належать народні депутати України.

Цілком справедливою є позиція О.О. Скрипнюка щодо того, що «суб'єктом влади за умов демократії і правової держави виступає не держава, а народ, який делегує державі частину владних повноважень і зберігає за собою невід'ємне

право брати участь в процесі державного управління, контролювати діяльність держави, вимагати від неї відповідальності за свої дії»[270, с. 8]. Слід погодитись з цією думкою у цілому та підкреслити, що більш точним було б вести мову про те, що за аналогією варто розповсюдити цю тезу не лише на державний, але й на місцевий рівень – у частині здійснення територіальними громадами місцевого самоврядування (дивись підрозділ 4.1 нашого дисертаційного дослідження).

Поняття «народні представники» не є нормативним, а тому доцільно визначитися з його змістовним наповненням.

В українській юридичній літературі набула поширення думка щодо того, що «народний представник є обраною народом (виборчим корпусом) особою, котрій надано право реалізовувати суверенітет народу шляхом представництва народу чи його частини у органі державної влади, наділеною повноваженнями різноманітного характеру з метою реалізації певного політичного та соціального призначення, конституційно-правовий статус якої зумовлюється конституційно-правовим статусом та функціями органу, до якого її обрано, та є одним із гарантів конституційного ладу держави» [68, с. 3]. Слід погодитись з цим визначенням. Це визначення народного представника відображає ключову роль, яку він виконує у демократичному процесі та в системі публічного управління. Як обрані представники народу, вони відповідальні перед своїми виборцями і відображають їхню волю у представницьких органах.

О.Д. Чепель по відношенню до членів парламенту було узагальнено, що правова основа набуття парламентського мандату є двоєдиною. По-перше, необхідним є відповідне волевиявлення виборців. По-друге, важливе значення відіграє «добровільність прийняття депутатського мандата, що проявляється у дотриманні процедур несумісності та складення присяги» [375, с. 10, 15]. Це узагальнення підкреслює, що легітимність парламентського мандату базується на волі виборців та відповідності законодавчим вимогам. Дотримання цих принципів забезпечує демократичність та ефективність роботи парламенту, що є важливими складовими сучасного політичного процесу.

М.В. Цвік зазначав, що, у залежності від ступеня наближеності державного органу до його безпосереднього обрання, мандат може належати:

- органам первинного представництва (формується за безпосередньої волі народу);

- органам вторинного представництва (наприклад, мандат уряду, хоча якщо уряд обирається безпосередньо народом він може належати до первинного)» [122, с. 149].

Ця класифікація відомого фахівця з теорії права має під собою доктринальне підґрунтя, але широкого застосування в українській юридичній літературі вона не отримала. А тому, попри її наявність, слід абстрагуватися від можливості виокремити «мандати вторинного представництва» та уважати у подальшому, що особи з усіма представницькими мандатами входять до складу органів первинного представництва (за М.В. Цвіком).

Щодо правової природи представницького мандату, то вона може бути охарактеризована шляхом аналізу взаємодії між виборцями та їх обранцем.

Х.І. Юркевич пропонує визначати представницький мандат як систему взаємовідносин представника з виборцями, з представницьким органом в цілому та його структурами, а також з іншими представниками, сформовану на підставі волевиявлення виборців і об'єктивовану документом, що засвідчує повноваження представника, в межах якої реалізується публічна функція представництва народу в органах влади [384, с. 10]. Така точка зору не набула поширення в українській юридичній літературі. Вона є дуже широкою – більшість авторів не аналізує відношення особи, наділеної представницьким мандатом, з іншими представниками (особливо у разі, якщо цю особу обрано до колегіального представницького органу). Також, більшість дослідників не надає уваги тому, який саме документ засвідчує повноваження представника.

До того, як перейти до аналізу більш популярних поглядів, слід зазначити, що найбільш часто це питання в українській юридичній літературі аналізується на прикладі мандату народного депутата України, однак в кожному з наведених

нижче випадків відповідні положення можна застосувати за аналогією для представницьких мандатів інших видів.

Так, В.С. Журавський розглядає мандат народного депутата України як «виражену і зафіксовану в установленому законом порядку волю народу на представництво певною особою його інтересів у парламенті – Верховній Раді України – і здійснення цією особою повноважень народного депутата України» [96, с. 102-109]. Це визначення підкреслює, що мандат народного депутата є формою вираження демократичної волі народу та його представницької функції в парламентській системі. Розуміння цього принципу дозволяє забезпечити легітимність та ефективність парламентської діяльності у контексті демократичного правління.

У цьому контексті варто підкреслити, що дослідників значно більше приваблює розгляд мандату як функції – про що згадується у визначенні Х.І. Юркевич, але увага на цьому не акцентується.

О.Д. Чепель, розуміючи представницький мандат як функцію, запропонувала уважати, що «цією публічною функцією член парламенту уповноважується шляхом виборів, зміст якої, як правило, визначається конституцією і, згідно з якою, парламентарій, представляючи всю націю, бере участь у здійсненні суверенітету народу» [361, с. 96]. О.І. Радченко також доходить думки, що «депутатський мандат – це представницька функція, яка покладається носієм суверенітету – народом на спеціально обраних до парламенту осіб – депутатів» [242, с. 8]. Тут спостерігається певна доктринальна єдність ідей та розробок.

«Природа мандату – політико-правова» [68, с. 8], - пише Н.Г. Григорук. Погляди Н.Г. Григорук на правову компоненту природи депутатського мандату є типовими, однак з певними виключеннями. Вона узагальнила, що «правова природа депутатського мандату визначається ознаками, що формують підґрунтя статусної конструкції та відображені у теорії категоріями принципів. Правова природа мандату народного депутата України зумовлена, в першу чергу, вільним його характером, що означає відсутність нормативного закріплення будь-якого

механізму, що б зумовлював право відкликання парламентарія України, відсутність необхідності виконання народними депутатами України наказів виборців та відсутність безпосередньої відповідальності перед ними» [68, с. 8]. Це узагальнення щодо народних депутатів України Н.Г. Григорук зробила ще у 2003 році, але з поправкою на це воно варто уваги.

Це узагальнення Н.Г. Григорук щодо правової природи депутатського мандату має значний інтерес через актуальність теми та глибокий аналіз питань, пов'язаних з механізмами представництва та відповідальності перед виборцями. Її спостереження стосовно відсутності чіткого механізму відкликання народного депутата України, а також відсутності безпосередньої відповідальності перед виборцями, відображають ключові проблеми у сучасній системі представництва в Україні. Таке дослідження може висвітлити шляхи для поліпшення законодавства та зміцнення демократичних засад у країні – адже політико-правова природа мандату утворює підґрунтя для застосування, у разі необхідності, як юридичної відповідальності, так і політичної відповідальності.

Слід погодитись з тим, що – як справедливо зазначила авторка – характеристикою вільного мандату є відсутність наказів виборців та відсутність можливості відкликання народного представника у разі невиконання цих наказів. Але не дуже зрозуміло, як ще «безпосередня відповідальність» осіб з представницьким мандатом перед виборцями може бути розглянута в межах аналізу змісту цього мандату. Також важливо враховувати, що відсутність безпосередньої відповідальності перед виборцями може підточувати довіру громадськості до обраного представника і впливати на ефективність його роботи у виконанні виборчих обов'язків. Розгляд цього аспекту допомагає глибше зрозуміти взаємозв'язок між представницьким мандатом та відповідальністю перед виборцями.

Більш точною є позиція професора Ю.Г. Барабаша, який сформулював, що «загалом мандат охоплює дві головні речі – характер взаємовідносин між виборцями і обраною ними особою та обсяг прав, якими наділяються ці особи»

[21]. Погляд професора Ю.Г. Барабаша є важливим, оскільки він узагальнює сутність представницького мандату у двох ключових аспектах.

Перше - це взаємовідносини між виборцями та обраним представником, що визначаються довірою та очікуваннями сторін.

Друге - це обсяг повноважень, які передаються цій особі для представницької діяльності.

Отже, ця позиція враховує не лише сам факт обрання, а й сутність відносин між народним депутатом України та виборцями, а також обов'язки та повноваження, які випливають із цього мандату. Таке узагальнення дозволяє зрозуміти мандат як комплексну юридичну та політичну конструкцію, що має визначальне значення для функціонування представницької системи.

Більше підтримки викликають міркування Н.Г. Григорук щодо політичної природи представницького мандату (на матеріалах мандату члена Парламенту України). Авторка стверджує, що «політична природа мандату народного депутата України зумовлена полігранною структурою конституційно-правового статусу народного депутата України та полягає в його представницькому характері, змістовному наповненню повноважень як посадової особи та політичному вияві» [68, с. 8]. По відношенню до усіх без виключення осіб, що мають представницький мандат, це твердження є вірним. Більше того, врахування політичної компоненти представницького мандату буде мати значення при вирішенні питання щодо доцільності виокремлення третього виду представницького мандату (додаткового до імперативного та вільного мандатів).

Класична доктрина конституційного права припускає наявність імперативного та вільного представницьких мандатів, проте також відомі змішані види мандатів. У деяких конституційних системах існують змішані види представницьких мандатів, які поєднують елементи як імперативного, так і вільного представництва. Ці змішані мандати можуть включати елементи обов'язковості для представників у деяких питаннях, але забезпечувати їм вільність дій у інших сферах державного та суспільного життя.

Історично першим видом представницького мандату був імперативний мандат. Появу імперативного мандату народних представників історики пов'язують з виникненням перших представницьких органів у їх сучасному розумінні в епоху буржуазних революцій. Ідеї саме такого виду представницького мандату мали свої витoki з праць філософів права часів Просвітництва. Як влучно зазначив П.В. Романюк, «з тих пір «мандат» стає «представницьким», що характеризує його в цілому як «народний», тобто «такий, що дає право представляти весь народ» [249, с. 33]. Цитата П.В. Романюка відображає сутність переходу від поняття "мандат" до "представницького мандату" та його специфікації як народного. Вона підкреслює, що у сучасному розумінні мандат передбачає право представляти весь народ, що є важливим аспектом у демократичному процесі. Ця цитата відображає не лише еволюцію самого поняття "мандат", а й його значення як інструмента для вираження волі народу через представницькі органи.

З.О. Погорєлова влучно зазначає, що «парламентаризм є системою політичної організації держави, в якій парламент, в силу того, що він є вищим органом народного представництва, оскільки обирається безпосередньо усім народом і, відтак, покликаний виражати суверенну волю усього народу, займає провідне місце серед органів державної влади» [193, с. 33]. Слід це взяти до уваги при аналізі природи депутатського мандату.

О.Д. Чепель характеризує імперативний мандат як «повноваження, отримані депутатом від виборців за умов, що він зобов'язаний нести перед ними відповідальність і виконувати їх накази» [362, с. 8]. Цитата відображає імперативний характер мандата у політичній системі, де депутат зобов'язаний виконувати волю своїх виборців, які надали йому повноваження через вибори. Імперативний мандат підкреслює принцип прямої відповідальності перед виборцями та обов'язок виконувати їхні побажання і накази. Однак, в рамках демократичних систем, виконання імперативного мандату може ставити депутата у складні ситуації, коли його власні переконання чи інтереси конфліктують з волею виборців.

М.І. Стопченко, описуючи імперативний мандат, зауважує, що «європейська конституційно-правова традиція вважає імперативний мандат недемократичною нормою: імперативного мандата немає у жодній з конституцій європейських країн, зокрема, і у тих, де представницькі органи обираються за партійними списками» [289, с. 47]. Цікаво, що, виступаючи проти імперативного мандату, М.І. Стопченко характеризує його «від противного» - тобто, надає характеристику вільного мандату та стверджує, що імперативний мандат за своєю сутністю є цілком протилежним. Навряд чи такий опис сутності імперативного мандату можна uważати коректним.

Отже, М.І. Стопченко охарактеризував імперативний мандат шляхом протиставлення його мандату вільному. Щодо останнього він узагальнив: «депутат має нести відповідальність перед суспільством у цілому, перед власними моральними переконаннями, а не перед певною, більш чи менш обмеженою групою осіб (виборцями певного округу за мажоритарної системи виборів або політичною партією за пропорційної системи)... депутат не є зв'язаним жодним наказом чи дорученням і представляє всю націю, а не лише своїх виборців» [289, с. 47].

Наведена думка М.І. Стопченка передає сутність вільного представницького мандату, який відрізняється від імперативного. Вона підкреслює, що вільний мандат дозволяє депутатові виражати власні переконання та віддавати перевагу загальним інтересам суспільства над інтересами обмеженої групи чи виборчого округу. Депутат, що має імперативний мандат, не обмежений наказами виборців чи партійними вимогами, а відповідає перед усім народом і має можливість діяти на користь загального добробуту. Такий підхід підкреслює принципи представницької демократії та відкритості депутата перед потребами суспільства в цілому.

Відомий фахівець з конституційного права професор М. В. Савчин так само, як і М.І. Стопченко, протиставляє вільний мандат мандату імперативному. Він розмірковує: «згідно з концептом імперативного мандата народний представник несе певні зобов'язання перед своїми виборцями, які можуть його

відкликати у разі, якщо не він буде спроможний їх виконати належним чином. На противагу цьому, концепт вільного мандата виходить із того, що депутат парламенту представляє націю у цілому і він не пов'язаний із наказами виборцями і не може бути відкликаний ними – це є запорукою його незалежності» [254, с. 219]. Погоджуючись з цим висловлюванням у цілому, варто сформулювати певні міркування щодо нього.

Вище було продемонстровано: при характеристиці імперативного мандату так чи інакше дослідники наголошують на тому, що такому виду мандата притаманна можливість відкликання народного представника виборцями.

Але, більш вірним буде вести мову про те, що відкликання народного представника за ініціативою виборців не є характеристикою лише імперативного мандату. Хоча імперативний мандат передбачає можливість відкликання у випадку невиконання наказів, це не єдиний фактор, що впливає на таке рішення.

Такий підхід дозволяє зрозуміти, що відносини між представником та виборцями складніші, ніж просте виконання або невиконання наказів, і враховують багатофакторність взаємин. Наприклад, можливість відкликання може бути обумовлена не невиконанням конкретних вимог виборців, а різницею у моральних цінностях чи поглядах між представником та виборцями.

Найбільш яскравий приклад для ілюстрації цієї тези – це історично останній випадок ініціювання імпічменту Президента США. Варто підкреслити, що він обирається шляхом непрямих виборів, а тому неорганізовані виборці не наділені правом його відкликання. Але тут приклад обрано за аналогією – вона є цілком можливою.

За часів перебування на посаді Глави держави Білла Клінтона за ініціативою виборців членами Конгресу США була ініційована спроба імпічменту (1998-1999 роки). Підставою для цієї спроби став сексуальний скандал з Монікою Левінські. Внаслідок цього скандалу відбулась низка судових процесів, свідком на яких був і Б.Клінтон. За підсумками надання показань його звинуватили у повідомленні неправдивих фактів. Виборці були обурені такою поведінкою Глави держави, і активно звертались до конгресменів та членів

Палати представників з проханням розпочати процедуру імпічменту Президента США.

Цей приклад імпічменту Білла Клінтона дійсно ілюструє складність відносин між представником та виборцями. Варто зазначити, що імпічмент Білла Клінтона став результатом не лише його сексуального скандалу з Монікою Левінські, але й відмови дати правдиві показання у суді. Ця ситуація порушила етичні та моральні питання, а також піднесла питання про довіру виборців до свого лідера. Підтримка виборців у вимозі імпічменту відбилася в рішеннях конгресменів та членів Палати представників, що стало вирішальним у початку процедури імпічменту. Цей приклад показує, що імпічмент може бути результатом різниці у моральних цінностях та довірі виборців, а не лише невиконанням конкретних вимог. Таким чином, він підтримує ідею про багатофакторність взаємин між представниками та виборцями.

Після аналогії з імпічментом Білла Клінтона можна розглянути ситуацію з представниками у парламенті. Якщо виборці втрачають довіру до особи з моральних або етичних причин, це може підірвати їхню віру в представницьку демократію. Спроби відкликати такого представника, навіть якщо він не порушив конкретних вимог виборців, можуть бути виразом волі суспільства. Відмова від такої можливості може нівелювати роль громадян у виборчому процесі та обмежити їхню можливість впливати на політичну сферу. Таким чином, інститут відкликання має потенціал бути ефективним і в контексті вільного мандату, оскільки він сприяє збереженню демократичних принципів та відображенню волі суспільства через його представників.

Повертаючись до доктринальної літератури з цього питання слід підкреслити, що, з одного боку, Т.П. Убері справедливо вважає, що «за наявності імперативного мандата парламентар постійно перебував би під впливом різноманітних груп виборців та був би вимушений постійно працювати над виконанням їх побажань, при цьому не завжди встигав би реалізовувати необхідні для розвитку держави, але не завжди популярні серед виборців програми» [348, с. 8]. Авторка в контексті обговорення імперативного мандату

справедливо вказує на недоліки такого підходу, зауважуючи, що парламентар під таким мандатом може бути вимушений постійно дотримуватися побажань різних груп виборців. Це може обмежувати його можливості в реалізації стратегій, які вважає корисними для розвитку держави, але не завжди популярними серед виборців. Таким чином, цитата підкреслює ризики імперативного мандату, які полягають у відсутності достатньої гнучкості для представників та можливості врахування загальнонаціональних інтересів у вирішенні складних політичних питань.

З іншого боку, незалежно від форми мандату, будь-який політичний діяч, до числа яких належать депутати парламенту, завжди знаходиться під впливом думки різних груп виборців. Відсутність імперативного мандату не гарантує, що представник буде вільним від впливу виборців та буде працювати виключно над реалізацією загальнонаціональних інтересів. Таким чином, різниця між імперативним та вільним мандатом може не бути настільки радикальною, як це може здатися з першого погляду.

О.Д. Чепель визначила основні ознаки вільного мандату, серед яких загальність мандату, його невимагання імперативності та непідлягання відкликанню. Згідно з її характеристикою, мандат не потребує схвалення виборців для здійснення своїх дій [362, с. 5]. Ця ознака вільного мандату може бути спірною, оскільки виборці мають обмежений вплив на дії свого представника, а особливо на дії, які він вже здійснив. Таким чином, хоча вільний мандат може звільняти представника від необхідності схвалення кожної його дії, це не означає, що він не підлягає оцінці та впливу виборців, особливо на наступних виборах.

Оскільки правовий статус осіб з представницьким мандатом не входить у сферу нашого дослідження, можемо визначити, що аналіз можливості відкликання народного депутата України за умови наявності у нього такого мандату та розгляд деталей процедури такого відкликання відкриває перспективи для подальших наукових досліджень. Продовження аналізу може допомогти розкрити важливі аспекти демократичного контролю та взаємодії між обранцями

та виборцями в умовах сучасної політичної системи. Дослідження може також зосередитися на порівнянні практик відкликання в різних країнах та розглянути можливість впровадження аналогічних механізмів українським законодавством з метою забезпечення більшої відкритості, відповідальності та ефективності демократичних інститутів.

Висвітлені порівняння імперативного мандату з вільним мандатом привертають увагу до відсутності в українській юридичній літературі єдиної позиції стосовно кількості видів представницьких мандатів, які на сучасному етапі поширені в національній практиці.

Деякі автори визнають наявність лише двох видів мандатів - імперативного та диспозитивного. Однак інші дослідники, аналізуючи проблеми представницького мандата в Україні, пропонують виокремлювати ще й третій вид мандату. На їхню думку, це дозволить більш точно охарактеризувати мандат, який мають народні депутати України.

Зокрема, О.А. Александров підтримує підхід, відповідно до якого існують три види представницького мандату - імперативний, вільний та змішаний. Він пояснює свою позицію тим, що положення чинної редакції Конституції України демонструють поєднання ознак вільного та імперативного мандатів через збереження прямої незалежності народного депутата України від виборців, але з урахуванням елемента імперативності через відносини з політичною партією. Це дає підстави стверджувати про закріплення законодавством України нового типу депутатського мандата - змішаного типу [4, с. 12]. Таким чином, О.А. Александров вважає доцільним розрізняти імперативний, диспозитивний та змішаний представницькі мандати.

Т.О. Шевченко приймає концепцію О.А. Александрова про наявність трьох видів представницького мандату, але пропонує трохи відмінні терміни - імперативний, вільний та квазі-імперативний [375, с. 7]. Це відображається у її висновку про адекватність саме імперативного типу мандата у відносинах представництва, а також про існування на даний момент в Україні політично структурованого квазі-імперативного мандата. З цієї цитати можна зрозуміти, що

Т.О. Шевченко вважає, що квазі-імперативний мандат є спроможним відобразити складні відносини між представником та виборцями, що мають політичну структуру, враховуючи певні імперативні елементи, але з більшою гнучкістю відносно імперативного мандату.

О.І. Радченко відзначає, що наряд з класичними моделями представницьких мандатів - імперативним та вільним, історичний розвиток політичних систем призвів до появи третього виду мандату - партійно-імперативного та підкреслює, що за його наявності «свобода діяльності депутата обмежується вимогами партійної (фракційної) дисципліни» [242; с. 7]. Він зазначає, що це пов'язано зі змінами у виборчих системах, зокрема, введенням пропорційної системи у деяких країнах. Такий підхід дозволяє врахувати специфіку взаємин між депутатом, виборцями та політичною партією. Така система може поєднувати елементи імперативного мандату зі збереженням автономії депутата та залежність від політичної партії. Таким чином, розрізняючи ці види мандатів, дослідники можуть більш точно описати і розуміти відносини між представниками та їх виборцями в сучасних політичних системах.

Ймовірно, О.І. Радченко висловив думку, що партійно-імперативний мандат може існувати лише у випадку обрання до колегіального представницького органу.

По-перше, він пов'язав це з пропорційною виборчою системою, що використовується лише для формування колегіальних представницьких органів. По-друге, свою позицію він сформулював у своїй дисертації, присвяченій саме такому органу («Статус народного депутата України: проблеми теорії і правового регулювання»). По-третє, О.І. Радченко відрізняв партійно-імперативний мандат від класичного імперативного, зазначивши, що він не передбачає можливості відкликання депутата виборцями, а обмежує його дії в рамках партійної дисципліни. Це дозволяє краще розуміти його пропозицію щодо третього виду мандату. Відповідно до його міркувань щодо партійно-імперативний мандату, «на відміну від класичного імперативного мандата, він не передбачає можливості для

виборців відкликати свого представника з парламенту в разі втрати останнім їхньої довіри. Натомість партійно-імперативний мандат досить жорстко обмежує свободу діяльності депутата вимогами партійної (фракційної) дисципліни, зокрема щодо переходу до іншої фракції. Санкцією за порушення даного припису є дострокова втрата ним свого депутатського мандата» [242, с. 5].

У нашому дослідженні ми надали особливу увагу працям О.І. Радченка через його пропозицію виокремлювати партійно-імперативний мандат як третій вид представницького мандату. Ця пропозиція здається найбільш вдалим варіантом для України на сучасному етапі розвитку демократії. Відмінності між його пропозицією та іншими авторами, згаданими раніше, в основному полягають у найменуванні третього виду мандату, а також у рівні деталізації та аргументації. О.І. Радченко здійснив більш глибоке та аргументоване вивчення даної теми, що зробило його пропозицію більш переконливою й обґрунтованою.

Вибір назви для позначення третього виду мандату може справді вплинути на розуміння його суті. Так, термін "змішаний" мандат може бути недостатньо зрозумілим, оскільки не вказує конкретно на те, що саме поєднується чи "змішується" у цьому виді мандату. Щодо терміну "квазі-імперативний", можливо, це не найкращий вибір, оскільки префікс "квазі" може створювати плутанину щодо сутності цього мандату. Пропозиція О.І. Радченка використовувати термін "партійно-імперативний мандат" краще відображає його особливості, зокрема те, що імперативність цього мандату виходить не від випадкових виборців, а від організованих політичних партій. Така назва дозволяє точніше визначити суть мандату та його особливості.

Зважаючи на природу представницького мандату та його різновиди в Україні, важливо провести аналіз можливості відкликання осіб, що мають такий мандат. Для цього доцільно оглянути чинне законодавство з цього питання, включаючи історичний контекст, де це можливо. На сьогодні в Україні прямими виборами обираються:

- на державному рівні – Президент України та 450 депутатів Верховної Ради України. Ці органи державної влади, обрані всенародним голосуванням,

отримують представницький мандат, який уособлює право формування від імені Українського народу всіх інших державних інституцій (установча влада);

- на місцевому рівні – депутати місцевих рад та сільські, селищні, міські голови. Вибори цих осіб є проявом прямої (безпосередньої) демократії. Більшість питань виборів цих осіб регламентується Виборчим кодексом України.

Після обрання на посаду, народні депутати України приймають присягу, що розпочинає їхні повноваження. Процес виконання цими особами покладених на них повноважень є проявом непрямої (опосередкованої) демократії. Вони обираються на визначений у законодавстві термін – 5 років. Протягом цього строку можливі випадки дострокового припинення їхніх повноважень. Перелік підстав, за наявності яких повноваження депутата Верховної Ради можуть бути припинені достроково, є вичерпним:

- «складення повноважень за його особистою заявою;
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім;
- припинення його громадянства або його виїзду на постійне проживання за межі України;
- якщо протягом двадцяти днів з дня виникнення обставин, які призводять до порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, ці обставини ним не усунуто;
- невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата України із складу такої фракції;
- його смерті» [128] (частина друга статті 81 Конституції України).

Отже, щодо парламентаріїв чинне законодавство не передбачає можливості відкликання виборцями.

У Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки 1978 року зі змінами та доповненнями, а також у попередніх версіях Конституцій за період, коли Україна була частиною СРСР, вміщувалися положення про накази виборців

депутатам рад народних депутатів на всіх рівнях, а також щодо можливості відкликання цих посадових осіб у випадку невиконання таких наказів (ст. 96 Конституції 1978 року [126]). Деталізація положень Конституції 1978 року була здійснена у Законі України «Про відкликання народного депутата України», який був скасований у 2001 р. у процесі подальшого удосконалення статусу парламентаріїв (дивись [212]).

Закон України «Про відкликання народного депутата України» у Статті 1 «Підстави для відкликання народного депутата України» встановлював, що «народний депутат України, який не виправдав довір'я виборців, може бути в будь-який час відкликаний ними у порядку, встановленому цим Законом» [204]. На момент прийняття цього Закону у 1995 році уважалося, що він визначає важливий механізм контролю виборців над діями своїх обраних представників у парламенті, акцентуючи на необхідності відповідальності перед виборцями як важливій складовій демократичного процесу.

Наступна частина статті визначала конкретні ситуації, за яких можливе відкликання народного депутата, включаючи порушення положень Конституції та законів України, систематичне невиконання депутатських обов'язків, використання повноважень у власних інтересах, порушення норм депутатської етики, невідповідність діяльності депутата його передвиборним обіцянкам, відмова переходу на постійну роботу до Верховної Ради, а також неправдиве повідомлення про свої доходи у декларації.

Можна висунути тезу щодо того, що втрата такого механізму контролю громадян над діями народних обранців сприяла зростанню недовіри до політичних інститутів та зниженню ефективності демократичного процесу. Поновлення подібного акту конституційного законодавства може бути важливим кроком у зміцненні демократичних принципів та підвищенні відповідальності обраних представників перед виборцями.

О.Худякова, С.Міхальков з цього приводу влучно зазначили, що «обіцанка запровадити механізм відкликання депутатів цілком могла б увійти до п'ятірки найпопулярніших нарівні зі скасуванням недоторканності та народним вето.

Вона переходить із програми до програми, але коли політик опиняється «біля керма», то найчастіше навіть не розробляє відповідних змін до закону» [355].

У кінці 2021 року була запущена електронна петиція під назвою «Про відкликання народного депутата України», яка аргументувала необхідність такої ініціативи на основі трудового законодавства. Згідно зі статтею 78 Конституції України, народні депутати України мають здійснювати свої обов'язки на постійній основі, що підпадає під юрисдикцію Кодексу законів про працю України. Однак, за зазначенням петиції, стаття 2-1 Кодексу, що передбачає рівність трудових прав громадян, та стаття 40, яка встановлює випадки звільнення працівника з ініціативи роботодавця, не застосовується до народних депутатів України.

Серед таких випадків – виявлення невідповідності працівника займаній посаді, систематичне невиконання працівником обов'язків без поважних причин, прогул (включаючи відсутність на роботі більше трьох годин під час робочого дня) без поважних причин, нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд унаслідок тимчасової непрацездатності, поява на роботі у нетверезому стані, наркотичному або токсичному сп'янінні, а також вчинення розкрадання майна роботодавця тощо. Однак, як вказується в петиції, ці вимоги не застосовуються до народних депутатів України, що може породжувати проблеми з контролем над їхньою діяльністю [88]. Ця петиція набрала 897 підписів із 25000 необхідних.

Проте, питання про відкликання народних депутатів України залишається актуальним і надалі. Останній законопроект, що стосується цього питання, викликав значний інтерес з боку засобів масової інформації (дивись, наприклад, [196]) – мова йде про Проект Закону про відкликання народного депутата України з ініціативи виборців, зареєстрований під номером 7672 від 15 серпня 2022 року (далі - Проект № 7672). У Преамбулі Проекту № 7672 зазначено, що цей закон буде визначати порядок саме такого відкликання.

Стаття 1 Проекту № 7672 визначає підстави для відкликання народного депутата України з ініціативи виборців. Зокрема, вона посилається на статтю 5

Конституції України, де зазначено, що єдиним джерелом влади є народ, який має право обирати та відкликати своїх представників. Підставами для відкликання народного депутата можуть бути «порушення ним положень Конституції і законів України; систематичне невиконання депутатських обов'язків, визначених Законом України «Про статус народного депутата України» і Регламентом Верховної Ради України; використання повноважень народного депутата України в особистих корисливих цілях; систематичне порушення норм депутатської етики і моралі; невідповідність практичної діяльності депутата основним принципам і положенням його передвиборної програми; приховування власного майна і доходів, занесення суттєво неточних даних у декларацію щодо майна і доходів (відхилення на еквівалент 50 мінімальних зарплат і більше)» [238].

Стаття 2 "Право порушення питання про відкликання народного депутата України з ініціативи виборців" Проекту № 7672 визначає, що право на ініціативу щодо відкликання народного депутата України належить виключно виборцям відповідного одномандатного виборчого округу.

При цьому, для забезпечення рівних прав і можливостей участі в політичному процесі, доцільним є надання симетричного права ініціативи щодо відкликання і тих народних депутатів України, які обрані за пропорційною системою. Звернення до політичних партій, які представляють інтереси цих громадян, може стати важливим механізмом для забезпечення цього права, симетричного до права відкликання народних депутатів України, обраних за мажоритарною системою відносної більшості. Але до того, як аргументувати цю пропозицію, доцільно надати більше фактів щодо Проекту № 7672. Відповідно до Картка Проекту № 7672, станом на 1 травня 2024 року він опрацьовується у відповідному комітеті [113].

Пояснювальна записка до Проекту № 7672 проголошує, що він «стосується народних депутатів, обраних на одномандатних мажоритарних виборчих округах. Вони обрані персоніфіковано, а отже має бути і механізм персоніфікованого відкликання. Народний депутат має відчувати відповідальність перед виборцями, докладати всіх зусиль для виконання пунктів

передвиборчої програми» [197]. Отже, Проєкт № 7672 стосується народних депутатів України, обраних на одномандатних мажоритарних виборчих округах. Ці депутати обрані персоніфіковано, тобто безпосередньо конкретними виборцями відповідного округу. Відповідно до цього, має бути забезпечений механізм персоніфікованого відкликання, оскільки вони мають прямий зв'язок зі своїми виборцями і є їхніми безпосередніми представниками у Парламенті.

Щодо депутатів, обраних за пропорційною системою, вони вибираються на основі списків партій, а не персоніфіковано. Такий механізм виборів не надає виборцям можливості безпосереднього впливу на конкретних депутатів. Такі депутати частіше представляють інтереси своїх політичних партій, а не окремих виборців. Тому, забезпечення механізму персоніфікованого відкликання для них може бути складнішим і менш ефективним, оскільки відсутній прямий зв'язок між депутатом і конкретними виборцями. Однак, це не означає, що для депутатів, обраних за пропорційною системою, не потрібно розробляти механізм відкликання. Навпаки, важливо забезпечити, щоб і ці депутати відчували відповідальність перед виборцями та були піддані контролю громадян. Хоча вони представляють певні політичні партії, вони все одно повинні враховувати думку та інтереси своїх виборців.

Також, у тексті Проєкту № 7672 зазначено, що «головною метою законопроекту є посилення політичної відповідальності обраних в одномандатних виборчих округах народних депутатів України, забезпечення можливості виборцям відкликати обраного народного депутата, який втратив їх довіру» [197]. Ця мета Проєкту № 7672 підкреслює важливість політичної відповідальності обраних депутатів перед виборцями. Політична відповідальність є необхідною складовою демократичного процесу, і забезпечення можливості виборцям відкликати депутата, який втратив їх довіру, сприятиме практичній реалізації принципу демократизму. Важливо зазначити, що політична відповідальність має стосуватися не лише депутатів, обраних в одномандатних виборчих округах, а й тих, хто представляє політичні партії за пропорційною системою. Вони також мають бути суб'єктами контролю виборців

та мати можливість відповісти за свої дії перед громадськістю. Тому розробка ефективного механізму політичної відповідальності для всіх категорій депутатів є важливим завданням науки конституційного права України (ведучи мову про мету, слід зауважити про важливість взяти до уваги також доктрину «ділової мети», яку активно деталізує у своїх працях Я.В. Греца, дивись, наприклад, [65, с. 49]).

У контексті аналізу Проекту № 7672 привертає увагу і Висновок Науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на цей Проект. У п. 3 цього документу сформульовано тезу щодо того, що «Конституція України не містить прямої вказівки щодо характеру парламентського мандату, проте, аналіз її положень дозволяє дійти висновку, що мандат народного депутата України не має імперативного характеру. Зокрема, згідно зі ст. 81 Конституції України повноваження народних депутатів України припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України (ч. 1), а серед підстав дострокового припинення повноважень народних депутатів України (ч. 2) немає такої підстави, як відкликання виборцями. Тому, поданий проєкт не узгоджується зі ст. 81 Конституції України» [47]. Це твердження може розглядатися як складний аспект щодо розуміння природи парламентського мандату в контексті конституційних норм. Однак, навіть у випадку, коли Конституція України не надає прямої вказівки щодо характеру парламентського мандату, це не обов'язково є перешкодою для розроблення механізмів відкликання народних депутатів. Законодавство може розвиватися і вдосконалюватися, враховуючи сучасні соціальні потреби та демократичні цінності. Таким чином, розробка законодавчих ініціатив, спрямованих на зміцнення зв'язку між депутатами і виборцями, може бути кроком до покращення представницької демократії в Україні.

Пункт 5 Висновку передбачає, що фахівці Науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України мають і інші зауваження щодо Проекту № 7672. Зокрема, «незрозуміла логіка, за якою відкликані можуть бути лише народні депутати України, обрані за мажоритарною виборчою системою в

одномандатних виборчих округах, а депутати, обрані за пропорційною системою за списками політичних партій, не підлягають відкликанню [47]. Наша пропозиція впровадження механізму відкликання для усіх депутатів спрямована на нівелювання цього ймовірного недоліку. Це допоможе забезпечити консистентність і прозорість процесу відповідальності перед виборцями для всіх обраних народних депутатів України, незалежно від типу виборчої системи, за якою вони були обрані. Такий підхід підкреслить рівність народних депутатів України перед виборцями та підсилить довіру громадян до парламентської демократії.

Крім того, на думку авторського колективу Висновку, «запропонований у проєкті інститут відкликання народних депутатів України матиме тимчасовий характер, оскільки відповідно до Виборчого кодексу України наступні вибори до Верховної Ради України мають відбуватись повністю за пропорційною виборчою системою» [47]. Додавання механізму відкликання народних депутатів України може мати тимчасовий характер, оскільки наступні вибори до Верховної Ради України заплановані для проведення повністю за пропорційною виборчою системою. Такий змішаний характер виборів може вплинути на ефективність використання механізму відкликання, але його впровадження залишається важливим кроком для підвищення відповідальності перед виборцями і зміцнення демократичних принципів.

Пропонується впровадження механізму відкликання народних депутатів України як для тих, кого обрано за одномандатними виборчими округами, так і для тих, хто обраний за пропорційною системою. Такий підхід спрямований на забезпечення рівних умов і стандартів політичної відповідальності для всіх обраних депутатів, незалежно від того, за якою виборчою системою відбувалось їхнє обрання.

Більш детальні пропозиції щодо можливості відкликання народних депутатів України слід розглядати комплексно як для загальнодержавного, так і для місцевого рівня. У цьому полягають перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. В якості проміжного висновку слід зазначити, що загальні

пропозиції щодо впровадження механізмів відкликання народних депутатів України, як обраних за мажоритарною, так і пропорційною системами, відображають необхідність забезпечення більшої відповідальності перед виборцями та сприяння демократії в управлінні країною.

3.1.2. Імпічмент Президента України: сучасний стан та завдання для наступного етапу конституційної реформи

Інститут імпічменту глави держави за його наявності у чинному законодавстві завжди привертає увагу фахівців з конституційного права, незалежно від того, чи застосовувався він коли-небудь на практиці. Це питання є особливо актуальним для науки конституційного права України, адже, з огляду на політичну та правову еволюцію, імпічмент може стати важливим механізмом забезпечення конституційно-правової відповідальності. Дослідження цього інституту є необхідним для розуміння його потенційного впливу на стабільність публічного управління, правопорядок та для подальшої розбудови демократії в країні.

Важливість імпічменту обумовлюється проблематикою меж недоторканості глави держави. Єдиний орган конституційної юрисдикції ще у 2003 році узагальнив, що «інститут Президента України ґрунтується на сукупності норм, що містяться у розділі V Конституції України, згідно з якими Президент України визначений, зокрема, главою держави, виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. З огляду на це Президент України потребує і належного рівня правового захисту» [297] (абзац другий пункту 3 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканості та імпічменту Президента України)). З прийняттям 10 вересня 2019 р. Закону України «Про

особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» більшість положень цього Рішення, однак, втратили свою актуальність.

У Преамбулі згаданого нормативно-правового акту (далі – Закон про імпічмент) зазначається, що «цей Закон відповідно до статей 85, 108, 111, 151 Конституції України визначає правові та організаційні засади притягнення Президента України до конституційної відповідальності шляхом усунення з поста в порядку імпічменту» [223]. Закон про імпічмент деталізує порядок формування та функціонування спеціальної тимчасової слідчої комісії, обрання спеціального прокурора та спеціальних слідчих. У ньому також закріплені і інші важливі положення – у тому щодо захисника (захисників) прав Президента України, а також щодо того, що «відставка за власним бажанням Президента України, стосовно якого ініційовано імпічмент, є підставою для припинення процедури імпічменту на будь-якій стадії» [223]. Таким чином, Закон України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» покликаний врегулювати процедуру притягнення Глави держави до відповідальності, що є критично важливим для забезпечення верховенства права та балансу між гілками влади. Цей інститут має не лише юридичне, але й значне політичне значення, оскільки встановлює механізми контролю за діями Президента та потенційні наслідки за порушення відповідних положень чинного законодавства. Відтак, дослідження та аналіз цього інституту залишаються актуальними для подальшого розвитку конституційно-правової науки та вдосконалення правових інструментів у системі публічного управління України.

Отже, «імпічмент у системі конституційних інститутів за своєю правовою природою є позасудовим конституційним процесом, за змістом якого парламент у разі вчинення злочину Президентом України може достроково припинити його повноваження, усунувши з поста» [297] (абзац третій пункту 4 мотивувальної частини рішення у справі щодо недоторканності та імпічменту Президента України).

Українські дослідники зазначають, що положення щодо імпічменту Президента України концентровано викладені у статті 111 Основного закону

України (дивись, наприклад, [49; 248; 257; 266]). Ця стаття детально регулює процедуру усунення Президента України з поста в порядку імпічменту. Вона складається з кількох важливих частин, кожна з яких має своє значення.

Частина перша: "Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту в разі вчинення ним державної зради або іншого злочину" [128]. Це положення встановлює, що підставою для імпічменту може бути лише державна зрада або інший злочин, вчинений Президентом. Це важливо, адже визначає чіткі підстави для початку процедури. Саме ця стаття була у центрі уваги єдиного органу конституційної юрисдикції при розгляді справи щодо недоторканності та імпічменту Президента України. Суб'єкти права на конституційне подання – група народних депутатів України – звернулись до Конституційного Суду України щодо системного офіційного тлумачення кількох положень Основного закону 1996 року – у тому числі, частини першої статті 111 Конституції України.

Частина друга статті 111 передбачає: "Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України" [128]. Відповідні положення передбачають, що процедура імпічменту може бути розпочата лише за ініціативою більшості народних депутатів України. Це гарантує, що імпічмент буде ініційовано тільки за наявності значної підтримки у Парламенті, що запобігає можливості його використання для політичних маніпуляцій, оскільки вимагає широкого консенсусу серед представників різних політичних сил, а не лише бажання окремих груп чи фракцій.

Частина третя статті 111 проголошує: "Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої входять спеціальний прокурор і спеціальні слідчі" [128]. Це положення вимагає формування (а у подальшому – також і функціонування) спеціальної слідчої комісії, яка проводить розслідування щодо можливого вчинення Президентом державної зради або іншого злочину. Комісія має включати

спеціальних прокурора та слідчих для забезпечення об'єктивності та професійності розслідування.

Частина четверта статті 111 містить положення, відповідно до змісту якого "Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України" [128]. Таким чином, після завершення розслідування, результати роботи комісії мають бути розглянуті на засіданні Верховної Ради України. Це забезпечує прозорість процедури та надає народним депутатам України можливість обговорити висновки комісії.

Частина п'ята статті 111 проголошує: " За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України" [128]. Отже, для ухвалення рішення про звинувачення Глави держави в Україні потрібна підтримка не менше як двох третин конституційного складу Верховної Ради. Це вже доволі високий поріг, який унеможливорює «легковажне» застосування імпічменту та забезпечує, що рішення буде прийняте лише у разі серйозних підстав.

Але, ця стадія імпічменту не є останньою. Частина шоста аналізованої статті передбачає наступне положення: "Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент та отримання висновку Верховного Суду про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину" [128]. Це положення передбачає, що рішення Верховної Ради про імпічмент може бути прийняте лише за наявності відповідних висновків Конституційного Суду України і Верховного Суду. Це гарантує, що процедуру буде проведено відповідно до Конституції і законів України, та що звинувачення проти Президента є юридично обґрунтованими. До того ж, варто звернути увагу і на «пори́г» у три чверті голосів народних депутатів України (це мінімальний показник), необхідний для прийняття рішення про усунення Президента України

з поста в порядку імпічменту (також щодо конституційної регламентації процедури імпічменту дивись додатково Закон України від 21 лютого 2014 р. «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» [206]).

Таким чином, стаття 111 Конституції України встановлює складний, багатостадійний процес імпічменту, що має забезпечити його законність, об'єктивність і справедливність. Якщо застосування у цьому випадку прикметнику «багатостадійний» є обґрунтованим фактичним аналізом відповідних конституційних положень, то застосування прикметнику «складний» може здатися недоречним – адже він має оціночний характер.

Проте, важливо підкреслити, що його застосовано на підставі ретельного аналізу думок українських політиків, дотичних до процесу розробки тексту Конституції 1996 року, а також висновків українських дослідників, які звертались до порівняння процедур імпічменту в Україні та зарубіжних країнах (дивись, наприклад [1; 91; 163; 247]). Дійсно, порівняння з іншими країнами показує, що українська процедура імпічменту включає численні етапи та перевірки, що робить її ретельною та багатостадійною, аби запобігти зловживанням і гарантувати дотримання верховенства права. Також, ці та інші дослідники відзначають «відносно низький світовий показник усунення з посади за даною процедурою, зокрема, президента» [101, с. 164].

Не лише наукові, а також і електронні аналітичні джерела відзначають, що імпічмент Президента України – це «складна і малореальна процедура» [363]. Ще з часів президентства П.Порошенка, оприлюднювались наративи про те, що «під час ухвалення Конституції України в 1996 році складна процедура імпічменту стала одним з компромісів та умовою тодішнього президента Леоніда Кучми» [363]. Отже, сама процедура імпічменту була свідомо розроблена з урахуванням політичних реалій та з метою ускладнення процесу усунення Глави держави з посади.

Такий підхід мав на меті забезпечити стабільність інституту президентства та уникнути зловживань політичними опонентами, які могли б використовувати імпічмент як інструмент для дестабілізації влади. Ця складність процесу

відображає балансування між необхідністю забезпечення відповідальності Президента та запобіганням політичним маніпуляціям, які могли б призвести до частих і невиправданих спроб імпічменту.

Таким чином, складна і багатостадійна процедура імпічменту в Україні, закладена в Конституції, є результатом компромісу та прагнення досягти стабільності в системі державної влади, що підтверджують як сучасні дослідники, так і політичні діячі того часу. «"Питання тоді стояло просто - імпічмент має бути прописаний у Конституції так, щоб реально його ніколи не можна було здійснити", - розповів BBC Україна Сергій Головатий. Він був серед розробників Конституції» [363]. Кореспондент додав, що «Пан Головатий вважає, що для того, щоб імпічмент став реальним, треба міняти Конституцію» [363]. Аналогічна думка була відтворена в аналітичному матеріалі BBC через кілька років. Автор цього матеріалу послався на те, що «ще у грудні 2017 в інтерв'ю BBC юрист Сергій Головатий, співавтор Конституції, а нині – суддя Конституційного Суду, говорив, що без змін самої Конституції будь-яка прописана в законі процедура буде майже нереальною. Тож змінювати потрібно Основний закон» [107]. Але С.Головатий не є єдиним політиком, який висловився з цього питання.

Щодо Закону України від 10 вересня 2019 р. «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» Н. Шуфрич на запит Радіо «Свобода» прокоментував: «у 1996 році прийняття 111-ї статті Конституції – це був певний компроміс. У чому? Щоб прийняти таку норму щодо процедури імпічменту, щоб вона була нездійсненною. Щоб ніколи парламент не мав можливості відправити у відставку і посунути з посади президента України. Що є сьогоднішній закон? Він є фактично цитуванням статті 111 Конституції» [30]. Цей коментар підкреслює основну критику, яку висловлювали багато політиків та експертів щодо процедури імпічменту в Україні. Вона полягає в тому, що процедура імпічменту, встановлена Конституцією 1996 року, була свідомо розроблена таким чином, щоб її реалізація була практично неможливою. Цей підхід відображав бажання тогочасного політичного керівництва забезпечити

максимальний рівень захисту для президента та мінімізувати ризик його відставки через парламентську процедуру.

Н.Шуфрич також звертає увагу на те, що Закон 2019 року не вносить суттєвих змін до існуючої процедури, а лише підтверджує ті самі положення, що й у Конституції. Це означає, що складність і майже нездійсненність процедури імпічменту, закладеної в 1996 році, залишається незмінною і в сучасних умовах. Відповідно, попри прийняття нового закону, реалізація процедури імпічменту залишається теоретичною можливістю, яка на практиці є надзвичайно важкою для виконання.

Таким чином, критика Н.Шуфрича відображає загальну позицію українських політиків і експертів, що процедура імпічменту в Україні, хоча й існує формально, насправді не є ефективним механізмом для контролю за діями (діями чи бездіяльністю) Президента. Це підкреслює необхідність подальшого вдосконалення законодавства, щоб забезпечити можливість застосування імпічменту в разі потреби.

В якості проміжного висновку можна навести думку Р. Мартинюка щодо того, що «процедура імпічменту навіть у державно-правовій практиці високорозвинених країн є явищем вкрай рідкісним, у вітчизняній державно-правовій практиці вона має набути настільки простої конструкції, наскільки це необхідно аби вона стала реальною» [158, с. 104]. Ця цитата підкреслює одну з ключових проблем процедури імпічменту як у світовій, так і в українській правовій практиці: навіть у високорозвинених країнах ця процедура є рідкісною. Це пов'язано з тим, що імпічмент є серйозним інструментом, який має значні політичні та правові наслідки. Процедура імпічменту зазвичай складна та багатоступенева, що забезпечує її справедливість і захищає від зловживань.

Проте в українських реаліях, як зазначає Р. Мартинюк, процедура імпічменту має бути спрощена настільки, щоб вона стала реальною та здійсненою. Це означає, що необхідно знайти баланс між забезпеченням правового захисту Президента (у т.ч. щодо обсягу недоторканості Глави держави) та наданням Парламенту дієвих інструментів контролю. Якщо процедура

залишатиметься надто складною, вона фактично стане недоступною для реалізації, що може призвести до безкарності та зловживань владою.

Важливо зазначити, що вчені в Україні майже не критикують наявність інституту імпічменту як такого. Вони підкреслюють його важливість для адекватного відтворення принципу розподілу державної влади на гілки. «Імпічмент – це найбільш типова форма політичної відповідальності президента, після завершення якої президент втрачає своє звання та статус, й може бути притягнутий до юридичної відповідальності у якості приватної особи» [108, с. 35], - така позиція поширена в українській юридичній літературі.

Єдиним виключенням з цього твердження, яке вдалося знайти автору цього дисертаційного дослідження в українській юридичній літературі, є наукова стаття В. Кошель на тему «Правове регулювання процедури імпічменту президента України в контексті конституційної реформи», що надрукована в одному з національних фахових часописів у 2019 році.

В.Кошель справедливо зауважує, що «закріплення процедури імпічменту також має суттєве значення, адже вона закріплює правові межі недоторканності президента» [101, с. 239]. Після цього автор вдається до ємного, але дуже стислого аналізу переваг та недоліків самого імпічменту (а не його процедури, попри наведену вище цитату).

До числа переваг імпічменту у цілому та процесів імпічменту зокрема В. Кошель вважає належним те, що «такі процеси позитивно сприймаються спільнотою та науковцями, так як сприяють роботі механізму стримувань та противаг, попереджують узурпацію влади, процеси прийняття важливих рішень стають більш публічними, і, як наслідок, розвивається громадянське суспільство» [101, с. 239]. Можна погодитись з поглядом В. Кошеля щодо важливості процесів імпічменту в контексті підтримки механізмів стримувань і противаг у владі. Цей процес дійсно може сприяти запобіганню узурпації влади, оскільки встановлює механізми для відповідального керівництва та забезпечує контроль за діяльністю вищих посадових осіб. Що стосується зростання публічності та прозорості в прийнятті важливих рішень, то це дійсно може

сприяти покращенню участі громадян у демократичних процесах і сприяти розвитку громадянського суспільства. Таким чином, погоджуючись з В. Кошелем, можна визнати важливість імпічменту як інструменту для зміцнення демократії та правової держави.

До числа недоліків імпічменту у цілому та процесів імпічменту зокрема В. Кошель вважає належним те, що «не виключаються спроби маніпулювання, політичного тиску та розповсюдження неправдивої інформації, що компрометує та знижує довіру населення до глави держави» [101, с. 239]. Можна згодитись з В. Кошелем щодо його погляду на недоліки імпічменту, зокрема щодо можливості маніпулювання, політичного тиску та поширення неправдивої інформації.

Ці аспекти можуть вплинути на об'єктивність і справедливність імпічменту, а також на довіру громадськості до цього інституту. Маніпуляції і політичний тиск можуть спотворити об'єктивну оцінку дій глави держави і змусити суспільство сприймати імпічмент як інструмент політичної боротьби і необ'єктивного впливу. Тому важливо, щоб матеріальні та процесуальні законодавчі положення щодо імпічменту були закріплені детально та чітко, щоб мінімізувати можливість зловживань та забезпечити його об'єктивність, а також і практичну реалізацію принципу правової визначеності у цій сфері (що привнесе правову стабільність положенням цього інституту конституційного законодавства).

Вчені підкреслюють, що «імпічмент можна розглядати як механізм впливу, чи як один зі способів унеможливлення узурпації влади» [277, с. 2]. Ця процедура дозволяє забезпечити баланс між різними гілками влади, запобігаючи концентрації влади в одних руках. Імпічмент має важливе значення для практичної реалізації принципу розподілу влад, оскільки надає парламенту засіб контролю за діяльністю президента. Цитата підкреслює, що імпічмент виступає запобіжником проти узурпації влади, забезпечуючи дотримання демократичних принципів.

Ю. Скрипник сформулював, щодо імпічменту, що «зазначена процедура, з одного боку, повинна бути ефективною та можливою для застосування за наявності відповідних підстав, а з іншого - не дестабілізувати механізм стримувань і противаг» [265, с. 119]. Це означає, що процедура імпічменту має бути розроблена таким чином, щоб бути реальною та здійсненою, але при цьому не створювати загрози для стабільності у трикутнику «парламент – глава держави – уряд». Ефективний механізм імпічменту повинен дозволяти усунути президента в разі серйозних порушень, але не призводити до частих політичних криз.

На думку українських вчених, «імпічмент становить спеціальну процедуру притягнення до відповідальності вищої посадової особи держави у випадку вчинення державної зради або іншого злочину. При цьому інститут імпічменту необхідно визнати одним із проявів системи стримувань та противаг» [74, с. 329]. Тут привертає увагу, що автори не вказують – проявом якої саме відповідальності є імпічмент (це є важливим і про це йтиметься далі). Е. В. Гансецька підкреслює, що «основними складовими системи стримувань і противаг у республіках змішаного типу (якою є і Україна) є парламентський контроль у формі застосування імпічменту. Варто відзначити, що рівність впливів різних гілок влади вбачається стратегічно важливою ознакою демократичної та правової держави в умовах сьогодення» [54, с. 73]. Отже, імпічмент відіграє ключову роль у принципі стримувань і противаг. Він забезпечує можливість контролю та відповідальності між гілками державної влади.

Успішне застосування імпічменту свідчить про здатність правової системи реагувати на зловживання владою, зберігаючи при цьому стабільність і ефективність державного управління. З іншого боку, складна і неефективна процедура імпічменту може спричинити правову та політичну нестабільність, що негативно вплине на функціонування всієї системи державної влади. Таким чином, імпічмент є важливим елементом демократичної держави, що дозволяє забезпечити практичну реалізацію принципу розподілу влад як самого по собі, так і у сукупності з такою, що його доповнює, системою стримувань і противаг.

Ефективна та реальна процедура імпічменту сприяє подальшій розбудові правової держави та захисту демократії від узурпації державної влади.

При цьому варто підкреслити: українські дослідники наголошують на необхідності реформування здебільшого процедури імпічменту, уточнення його підстав тощо, вказуючи на необхідність цього для подальшого вдосконалення та / або забезпечення ефективної роботи механізмів політичної відповідальності. Спрощення процедури імпічменту має на меті зробити її ефективним інструментом політичної відповідальності, який буде використовуватися у випадках серйозних порушень з боку Президента. Це також підвищить довіру громадян до державних інститутів та сприятиме зміцненню демократії в Україні. Щодо цього відомий український дослідник Т. О. Цимбалістий сформулював, що «реформа влади і політичної системи, становлення України як демократичної, правової і соціальної держави висуває на порядок денний як одне з основних завдань переосмислення ролі й місця глави держави в системі вищих органів державної влади, пошук найкращої моделі інституту президента з використанням зарубіжного та національного історичного досвіду» [358, с. 51]. Цей вчений зосереджується на проблемі відповідальності глави держави загалом, а також імпічменту зокрема. Він висловлює свою думку щодо того, чи є процедура імпічменту в Україні скоріше проявом політичної або конституційно-правової відповідальності.

Т. О. Цимбалістий запропонував уважати, що «дострокове усунення глави держави із займаної посади в порядку імпічменту слід розглядати як форму конституційно-правової відповідальності – специфічний вид юридичної відповідальності, що настає у випадках і порядку, передбачених в конституції держави, підставою настання якої є вчинення конституційного правопорушення (делікту)» [359, с. 23]. Виходячи з цього положення та деяких наведених вище цитат, варто узагальнити – в національній літературі з конституційного права імпічмент розглядається як політична відповідальність або конституційно-правова відповідальність.

В юридичній літературі з конституційного права типовою є позиція, відповідно до якої «політична відповідальність – це відповідальність влади та посадових осіб перед суспільством за невиконання взятих на себе зобов'язань, обіцянок та політичних програм» [58, с. 9]. Варто погодитись з таким підходом.

Якщо імпічмент розглядається виключно як політична відповідальність без значного конституційно-правового «аспекту», це може мати кілька недоліків.

По-перше, це поглиблює тенденцію щодо політизації цього процесу. Імпічмент, як політична відповідальність, може стати об'єктом політичних маніпуляцій і партійних інтересів. В такому випадку ця процедура може бути використана для вирішення політичних конфліктів або для впливу на публічну думку, незалежно від наявності об'єктивних підстав для усунення з посади.

По-друге, це відсутність правової визначеності, та як наслідок – нестабільність конституційно-правової регламентації імпічменту. Адже відсутність чіткої правової основи і процедур може призвести до непередбачуваності і нестабільності взаємовідносин у трикутнику «парламент – глава держави – уряд». Суто «політичний» імпічмент, без конституційно-правової «компоненти» може негативно впливати на ефективність публічного управління у країні.

По-третє, це підвищення ризиків саме політичного характеру. Якщо імпічмент використовується лише як інструмент політичної боротьби, це може збільшити ризик політичних криз і конфліктів у суспільстві, особливо за наявності економічної кризи. В таких умовах стосунки між політичними силами можуть погіршуватись і перешкоджати розвитку конструктивного діалогу та співпраці, спрямованої на подолання кризових явищ в економічному та політичному житті.

Насамкінець, це втрата довіри організованої та неорганізованої громадськості. «Політичний» імпічмент, як спосіб зміни влади, без ґрунтовної та детальної конституційно-правової бази (регулювання) може спричинити втрату довіри до політичних інститутів і процесів. Це може підривати демократичні цінності та знижувати рівень довіри до органів публічної влади.

Отже, недоліки надмірної політизації інституту імпічменту у цілому та віднесення його до видів лише політичної відповідальності полягають у можливому зловживанні ним, нестабільності і непередбачуваності процесу імпічменту, а також в можливості підірвати довіру до державних інститутів зокрема і публічної влади у цілому.

Відповідно, важливо здійснювати правову регламентацію імпічменту враховуючи його подвійну природу, а саме те, що він виступає як прояв і політичної відповідальності, і конституційно-правової відповідальності.

Може виникнути думка, що конституційне право як галузь права є доволі політизованим, а тому ця «доля» політизації є достатньою для того, щоб уважати: імпічмент це лише конституційно-правова відповідальність - які недоліки такого підходу?

Якщо імпічмент розглядати виключно як конституційно-правову відповідальність без урахування політичних аспектів, це також може мати деякі недоліки:

- перевага форми над змістом: у разі використання виключно юридичних критеріїв для імпічменту ігнорується політичний контекст та обставини, які можуть бути важливими для оцінки дій глави держави;

- юридизація політичного процесу, яка здатна призвести до перетворення політичних рішень і процесів на судові (це може впливати на здатність політиків приймати важливі рішення та реагувати на зміни у суспільстві швидко і ефективно).

Імпічмент насправді можна (і доцільно) розглядати і як прояв політичної відповідальності, і як конституційно-правової відповідальності. Тут немає протиріч, адже політична відповідальність є різновидом соціальної відповідальності, яка настає за порушення корпоративних (політичних) норм. Водночас конституційно-правова відповідальність є різновидом соціальної відповідальності, яка настає за порушення норм права, а також є різновидом юридичної відповідальності.

Поєднання цих двох аспектів сутності імпічменту має кілька важливих переваг:

- комплексність оцінки: адже імпічмент охоплює як формально-юридичні підстави, так і політичний контекст. Це дозволяє всебічно оцінити дії глави держави, враховуючи і правопорушення, і політичні наслідки його діянь;

- соціальна легітимність: оскільки політична відповідальність відображає реакцію суспільства через його представників у парламенті, а конституційно-правова відповідальність є одним з видів юридичної відповідальності, імпічмент поєднує в собі обидва аспекти, що сприяє соціальній легітимності процесу;

- стабільність політичної системи: закріплення у нормах права чіткого переліку підстав для імпічменту сприяє більшій стабільності політичної системи, оскільки зменшується ризик частих ініціацій імпічменту на підставі політичної доцільності.

До числа недоліків такого підходу слід уважати належним:

- обмежений контроль: закріплення у нормах права чіткого переліку підстав для імпічменту може обмежувати можливості парламенту контролювати діяльність президента;

- політична напруга: якщо суспільство вважає, що зміщення Глави держави з поста у порядку імпічменту є бажаним на підставі діяння, що не входить до переліку підстав для імпічменту, це може викликати політичну напругу та недовіру до інститутів публічної влади у частині неможливості адекватної відповіді на суспільний запит.

Аргументи, викладені в обох переліках, мають свою вагу, проте недоліки теперішньої ситуації можуть мати більш серйозні наслідки для демократичного розвитку країни. Небажання визнати імпічмент мірою не лише юридичної (конституційно-правової), але й політичної відповідальності може потенційно призвести до недостатнього контролю за діяльністю президента, що може негативно вплинути на функціонування органів публічної влади на загальнодержавному рівні та відповідно – на рівень довіри суспільства до влади.

Також слід звернути увагу, що у двох наведених вище переліках часто застосовувалось словосполучення «перелік підстав для імпічменту». Цей перелік часто критикується в українській юридичній літературі.

Так, І.І. Омелько пише «якщо ми поглянемо на чинну Конституцію України, яка закріплює модель імпічменту Президента, то побачимо, що його підставою є вчинення державної зради або іншого злочину (ст. 111 Конституції України). У цьому зв'язку виникає дві проблеми. Перша проблема пов'язана із досить обмеженим колом підстав імпічменту у порівнянні із зарубіжними країнами» [183, с. 37]. Він має певну рацію.

При аналізі цієї пропозиції доцільно нагадати про досвід імпічментів глави держави у США, про який детально йшлося у попередній частині нашого дисертаційного дослідження. Варто додати, що відомий український фахівець з конституційного права професор В.М. Шаповал запропонував виокремлювати дві моделі (два різновиди) імпічменту – «англійську та американську за їх походженням» [373, с. 407]. Різницю між цими моделями вчений пояснює, звертаючись до наслідків їхнього застосування, а саме на його думку «наслідком реалізації процедури імпічменту за англійською «моделлю» може бути визначення і застосування кримінального покарання, а імпічмент за американською «моделлю» може мати за безпосередній наслідок дострокове припинення повноважень, що є конституційно-правовою санкцією» [373, с. 412]. Таким чином, вибір моделі імпічменту може суттєво вплинути на політичну стабільність та правову культуру країни.

Принагідно слід зауважити, що у попередній частині дисертації була сформульована пропозиція щодо можливості відкликання народного депутата України за ініціативою виборця за скоєння так званих «компрометуючих» діянь, які можуть не порушувати норми права. Така пропозиція базується на прагненні підвищити відповідальність депутатів перед виборцями та забезпечити більш тісний зв'язок між виборцями та їхніми представниками у парламенті. Зокрема, це може бути важливим інструментом для посилення контролю громадськості за діяльністю депутатів та підвищення рівня їхньої відповідальності.

Водночас, щодо Глави держави застосовувати такий підхід для ініціювання процедури імпічменту навряд чи доцільно – понад усе тому, що він є одноособовим (а не колегіальним, як Парламент) органом державної влади. Президент представляє країну на міжнародному рівні, здійснює верховне командування Збройними Силами, має широкий спектр повноважень, що впливають на національну безпеку та зовнішню політику. Таким чином, механізм імпічменту повинен мати чіткі критерії та процедури, що враховують серйозність і наслідки для держави, пов'язані з відстороненням Президента.

Щодо переліку підстав для того, щоб розпочати процедуру імпічменту, висловлювались і інші фахівці з конституційного права України. Зокрема, Ю.Г. Барабаш, проаналізувавши підстави для імпічменту президента в зарубіжних країнах [20], дійшов висновку про те, що підстава імпічменту має бути пов'язана з інститутом довіри, яка висловлюється главі держави при його обранні. На думку вченого, формулювання підстави має носити характер серйозного політико-правового проступку (наприклад, порушення Конституції, присяги, вчинення злочину) і вказувати на те, що своїми діями Президент завдав шкоди авторитету публічної влади [18, с. 205]. Виходячи з цих міркувань, можна стверджувати, що автор є прихильником того, що імпічмент є проявом не лише конституційно-правової, але також і політичної відповідальності.

С.В. Болдирєв та Б.Ю.Ребриш узагальнили: «дослідження наукової літератури дозволяє стверджувати, що у сучасній конституційній теорії існують два різні погляди щодо тлумачення підстав імпічменту. На думку прихильників вузького трактування, підставою імпічменту необхідно вважати вчинення кримінального злочину. Інші вважають такою підставою порушення будь-яких правових норм, незалежно від галузевої приналежності» [41, с. 107]. У цьому контексті варто нагадати, що частина перша статті 111 Основного закону встановлює: "Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту в разі вчинення ним державної зради або іншого злочину" [128]. Таким чином, має місце так зване вузьке трактування.

Це вузьке трактування, характерне для національного конституційного законодавства, критикує І.І. Омелько. Він підкреслює, що «нинішнє становище зв'язує імпічмент з необхідністю шукати виключно склад злочину (причому будь-який), тоді як порушення конституції не завжди підлягає криміналізації і, відповідно, за формальними ознаками підставою для імпічменту не є. Водночас присяга Президента, його статус як гаранта додержання Конституції доводять нам необхідність в існуванні юридичного механізму впливу на Президента в разі їх порушення» [183, с. 37]. Слід взяти його позицію до уваги та звернути увагу на міркування, сформульовані на її підтримку.

І.І. Омелько продовжує та формулює, що наразі в Україні існує «проблема, пов'язана з моделлю визначення поняття «злочин» і «кримінальне правопорушення» в чинному кримінальному законі (Кримінальному кодексі). Конституція України побудована на «старій» моделі поняття злочину, яка на сьогоднішній день зазначала змін. Нинішня модель звужує перелік можливих підстав для притягнення Президента до відповідальності через еволюцію в бік звуження кримінально-правового розуміння злочину» [183, с. 37]. Варто зауважити, що тут йдеться про зміни та доповнення, яких зазнав Кримінальний кодекс України у 2018 році.

Відповідно до Закону України від 22 листопада 2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [210], у назві розділу III Загальної частини слово "Злочин" було замінено словами "Кримінальне правопорушення", а також відбулась і низка інших змін.

На сучасному етапі стаття 11 «Поняття кримінального правопорушення» та стаття 12 «Класифікація кримінальних правопорушень», які раніше були присвячені виключно злочинам, діють в оновленій редакції.

Стаття 11 містить визначення поняття «кримінальне правопорушення», а саме передбачає, що «кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене

суб'єктом кримінального правопорушення» [139]. Стаття 12 присвячена видам цих правопорушень.

У цій статті встановлюється, що «кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини», та визначається ще одне поняття – «кримінальний проступок». Відповідно до частини другої статті 12, «кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі» [139]. Після цього одразу уміщено частину третю, в якій передбачено, що «злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі» [139]. Таким чином, зараз в Україні немає нормативного визначення поняття «злочин».

Для того, щоб його сформулювати, треба вдатися до певних дій, що нагадують математичні – а саме:

- по-перше, усвідомити, що представляє собою кримінальне правопорушення;

- по-друге, виокремити з переліку кримінальних правопорушень кримінальні проступки.

Отже, варто погодитись з І.І. Омелько в тому, що реформування кримінального законодавства України звузило перелік діянь, за скоєння яких може бути розпочато процедуру імпічменту.

У цьому контексті доречно звернутися до наявної в українській юридичній літературі пропозиції С.А. Даніча та А.В.Стеблянка «назву ст. 111 Конституції України викласти в наступній редакції «Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним порушення Конституції України, державної зради або іншого тяжкого (особливо тяжкого) злочину» [74, с. 331]. Вона викликає кілька зауважень.

По-перше, статті Основного закону України 1996 року не мають назв – варто прагнути термінологічної точності, особливо у наукових публікаціях.

По-друге, словосполучення «порушення Конституції України» не є зрозумілим через свою загальність і нечіткість. Воно не конкретизує, які саме статті чи положення Конституції було порушено, в який спосіб і за яких обставин. Для точнішого розуміння і обговорення необхідно навести конкретні приклади та деталі, що стосуються порушення.

Ці автори сформулювали також і парну до наведеної вище пропозицію. Вона полягає в тому, щоб «ч. 1 ст. 2 Закону України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» викласти в наступній редакції: «Верховна Рада України може усунути Президента України з поста в порядку імпічменту виключно у разі вчинення ним порушення Конституції України, державної зради або іншого тяжкого (особливо тяжкого) злочину» [74, с. 331]. У зв'язку з цією пропозицією, варто висловити міркування щодо недоцільності «дублювати» положення Основного закону 1996 року, відтворюючи їх повністю також і в законах України.

Перш за все, дублювання конституційних положень у звичайних (поточних) законах може призвести до надмірної правової плутанини.

Дублювання конституційних положень у звичайних (поточних) законах може призвести до розмивання їхнього значення та ваги. Якщо положення Конституції будуть повторюватися в законах, це може створити враження, що ці положення є лише одними з багатьох норм і не мають особливого значення. Це може підірвати авторитет Конституції та зменшити повагу до неї.

Крім того, закони можуть бути змінені чи скасовані значно легше, ніж конституційні положення, що створює ризик виникнення правової нестабільності. Якщо одні й ті ж положення будуть міститися як у Конституції, так і в законах, зміни в останніх можуть призвести до виникнення правових колізій та невідповідностей.

Недоцільність дублювання положень Конституції також пов'язана з потребою уникнення зайвої деталізації в Основному законі. Конституція повинна встановлювати загальні принципи та рамки, залишаючи деталізацію конкретних

норм для звичайних законів. Це забезпечує гнучкість правової системи та дозволяє оперативно реагувати на змінювані обставини та потреби суспільства.

Важливо також враховувати, що дублювання положень Конституції може ускладнити процес правотворчості та правозастосування. Законодавці та правозастосовні органи змушені будуть звертатися як до Конституції, так і до законів, що може створити додаткові труднощі та витрати часу.

Таким чином, уникнення дублювання положень Конституції у звичайних (поточних) законах сприятиме збереженню ясності, стабільності та авторитету Основного закону, а також забезпечить гнучкість правової системи та ефективність правозастосування.

Що ж до необхідності або відсутності необхідності змінення переліку підстав для ініціювання процедури імпічменту, на сучасному етапі розвитку держави і суспільство вирішення цього питання уявляється несвоєчасним. Адже в умовах щонайменше економічної нестабільності, подібні зміни до Конституції України 1996 року будуть доволі «революційними». Враховуючи поточну ситуацію, будь-які радикальні зміни можуть дестабілізувати політичну ситуацію та викликати непередбачувані наслідки. Сутність сучасного етапу конституційної реформи передбачає «подаліше удосконалення» правового регулювання окремих інститутів, а отже, не «революційні», а «еволюційні» зміни. Це означає, що необхідно поступово вдосконалювати існуючу правову систему, орієнтуючись на довгострокові результати та стабільний, сталий розвиток держави.

Таким чином, варто зосередитися на покращенні вже існуючих механізмів контролю та відповідальності, уникати надмірних ризиків і забезпечити стабільність та послідовність у конституційних перетвореннях. Це підвищить довіру до державних інститутів та сприятиме розвитку правової держави.

Навіть у разі прийняття рішення щодо внесення відповідних змін – напевно чи зараз вони будуть своєчасними. Відповідні міркування будуть наведені нижче том, що вони стосуються доцільності внесення змін до Конституції України 1996 року у цій частині – або щонайменше проектування тексту таких змін. А нижче

буде аналізуватися концептуальний підхід до реальності процедури імпічменту в Україні – у випадку наявності політичної волі до її реформування, виникне необхідність внесення змін до Основного закону.

Ще у 2016 році Л. Р. Наливайко та І. В. Пізнюр зазначили, що «ще багато питань виникає за відсутності чітко регламентованої на законодавчому рівні процедури імпічменту» [173, с. 20]. Вже після прийняття Закону про імпічмент аналітики «запропоновану документом процедуру імпічменту оцінили як занадто складну для реалізації» [30]. Вчені підкреслювали необхідність подальших реформ у цьому напрямі та наголошували, що «при майбутньому вдосконаленні інституту імпічменту в Україні має бути досягнуто розумний баланс між простотою застосування і захистом президента від невмотивованого політичного тиску з боку парламенту. Виявлені недоліки вітчизняної моделі імпічменту можуть бути ефективно вирішені на загальному конституційному рівні у межах комплексних реформ усього державного механізму, який забезпечує функціонування тріади «парламент – президент – уряд»» [54, с. 74]. Отже, в українській конституційно-правовій літературі поширеною є думка щодо того, що «сучасний стан правового регулювання імпічменту Президента в Україні не є досконалим. Законодавець застосовує процедуру, яка унеможливорює її застосування в практичній площині, принаймні може не завершитися імпічментом глави держави» [74, с. 328]. Варто погодитись з таким твердженням.

Як правило, вчені, які у наукових працях досліджували процедуру імпічменту, сходяться в тому, що остання законодавчо закріплена в Конституції України та Законі України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)», однак не може бути застосована на практиці, а якщо і буде застосована, то навряд завершиться саме імпічментом, у зв'язку з чим існує об'єктивна необхідність у вдосконаленні не лише положень законодавства, але й Основного закону України для розробки дійсно ефективної процедури імпічменту» [74, с. 328]. У статті процитованих вище дослідників С.А. Даніча та А.В.Стеблянка зазначено, що «було прийнято Закон України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)», відповідно до

якого процедура імпічменту є довготривалою та до кінця не визначеною, що унеможлиблює її завершення саме імпічментом» [74, с. 329]. Слід взяти це до уваги.

Варто резюмувати, що автор цього дослідження не знайшов жодної статті у наукових фахових виданнях України, яка б позитивно характеризувала процедуру імпічменту Президента – хоча б як реалістичну. Переважна більшість наукових робіт підкреслює численні проблеми та недоліки цього механізму, акцентуючи увагу на його практичній неможливості в умовах існуючої політичної та правової системи. Навіть найбільш оптимістичні погляди не можуть заперечити існування значних перепон для його ефективної реалізації. Тому можна стверджувати, що процедура імпічменту в сучасних умовах потребує суттєвого вдосконалення та реформування.

Можна звернутися до положень Закону про імпічмент, зокрема до статті 2 «Правові підстави та принципи імпічменту». Частина друга цієї статті передбачає, що «імпічмент здійснюється на принципах: ... 13) розумності строків» [223]. Важливо наголосити на тому, що для практичної реалізації кожної процедури необхідно враховувати не лише строки, а й інші аспекти, які забезпечують ефективність та дієвість цього механізму.

Розумність строків є лише одним з багатьох принципів, які мають бути дотримані для успішного здійснення процедури імпічменту. Також слід звернути увагу на принципи прозорості, об'єктивності та справедливості процесу, які відіграють ключову роль у формуванні довіри до цього інституту як з боку громадськості, так і з боку політичних суб'єктів. Крім того, варто враховувати вимоги щодо доказової бази, процедури збирання та оцінки доказів, а також забезпечення прав всіх учасників процесу.

Таким чином, важливо, щоб законодавство передбачало комплексний підхід до регулювання інституту імпічменту, що включатиме не лише розумні строки, але й усі необхідні правові гарантії, які сприятимуть його ефективному проведенню стадія за стадією – у разі необхідності.

Отже, внесення змін до Конституції України у частині правової регламентації основ інституту імпічменту є необхідними у частині процесу та можливими у частині підстав для його ініціювання. Варто зазначити, що на сучасному етапі, питання про необхідність внесення змін до Конституції України в частині імпічменту є надзвичайно актуальним і водночас спірним. В умовах воєнного стану, який зараз триває в Україні, зміни до Конституції можуть не лише вплинути на стабільність державного управління, але й призвести до непередбачуваних наслідків для правового порядку в цілому.

Історія держави і права зарубіжних країн свідчить про те, що в умовах поствоєнної реконструкції може змінитися різновид форми правління. Це означає, що навіть проектування тексту змін до Конституції зараз може виявитися передчасним та не відповідати реальним потребам держави в період після скасування режиму воєнного стану. Наприклад, можуть бути ініційовані уточнення у частині особливостей існуючого різновиду республіканської форми правління, що потребуватиме зовсім іншого підходу до процедури імпічменту.

Враховуючи такі перспективи, навіть проектування змін до Конституції України у частині імпічменту доцільно відкласти. Перш за все, необхідно стабілізувати внутрішньополітичну ситуацію та забезпечити відновлення нормального функціонування органів публічної влади.

Варто рекомендувати проведення ґрунтовного аналізу існуючих механізмів імпічменту після скасування режиму воєнного стану, з урахуванням нових політичних та правових реалій. Це дозволить визначити, які саме зміни необхідні для забезпечення реалістичності процесу імпічменту. Таким чином, підходити до питання змін до Конституції України 1996 р. у частині імпічменту варто з огляду на визначення оптимального часу для розробки таких пропозицій, ретельно зважуючи всі можливі наслідки та перспективи. Тим більше, що в українській юридичній літературі вже є розробки з цього питання. Наприклад, у своїй дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук відомий фахівець з конституційного права професор Барабаш у підрозділі 2.5 „Імпічмент Президента України та оголошення недовіри Кабінету Міністрів України в

системі форм парламентського контролю» запропонував «запровадити нову підставу імпічменту главі держави – порушення Президентом України присяги та спростити процедуру імпічменту, виключивши із переліку учасників цієї процедури Верховний Суд України» [24, с. 9]. Ця пропозиція аргументована доволі переконливо, та її доцільно взяти до уваги.

В якості проміжного підсумку слід зазначити, що автори видання «Напівпрезиденталізм та інклюзивне врядування в Україні: пропозиції для конституційної реформи» цілком справедливо сформулювали: «напівпрезидентська система, в якій обидві сторони виконавчої влади цілеспрямовано стримуються та є відповідальними перед людьми, – це система, в якій парламент, здійснює певний рівень контролю за діяльністю як уряду, так і президента. Більше того, ці контрольні повноваження повинні містити складову, що породжує негативні наслідки для уряду та президента. Так, напівпрезидентська конституція має: ... б) уповноважити парламент реагувати на свавілля Президента шляхом додання президентських вето, направлення президентських актів до Конституційного Суду або, як останній крок, імпічменту Президента» [370, с. 29] (під «напівпрезидентською системою» автори мають на увазі змішану республіку). Саме тому у наступних частинах нашого дослідження йтиметься про взаємовідносини між Президентом України та єдиним органом конституційної юрисдикції – Конституційним Судом України. Ці відносини потребують свого подальшого удосконалення в рамках конституційної реформи – про це свідчить відповідна практика. Вивчення історичних прикладів та аналіз сучасних викликів дозволяють зробити висновок, що гармонізація взаємодії між цими інститутами є ключовим фактором у зміцненні демократичних процесів та забезпеченні верховенства права в Україні. Очікується, що подальші зміни у конституційній сфері сприятимуть більш ефективній та прозорій роботі Конституційного Суду України, що в свою чергу посилить довіру суспільства до судової системи. Таким чином, наше дослідження спрямоване на глибоке розуміння цих процесів і вироблення рекомендацій для їх оптимізації.

3.2. Теоретичні та практичні проблеми функціонування представницьких органів державної влади

3.2.1. Конституційно-правові проблеми функціонування Верховної Ради України (на матеріалах парламентського контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України)

В умовах сучасного політичного контексту України, аналіз конституційно-правових аспектів функціонування Верховної Ради має важливе значення для забезпечення ефективності державного управління та демократичного розвитку суспільства. Як зазначав А.З. Георгіца, «Верховна Рада України є єдиним органом, який представляє інтереси Українського народу, тобто виражає його суверенну волю (Преамбула Конституції України) [57, с. 105]. У світлі цього, аналіз конституційно-правових аспектів функціонування Верховної Ради стає ключовим для розуміння ролі та важливості цього органу у демократичному житті країни. Це допомагає забезпечити збалансованість і прозорість у діяльності Верховної Ради, сприяючи зміцненню демократичних засад та гарантуючи представництво інтересів українського народу.

Конституційний Суд України у своєму рішенні у справі про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України від 18 листопада 2004 року застерігає, що хоча принцип поділу влади передбачає взаємодію різних органів державної влади, ця взаємодія повинна відбуватися відповідно до Конституції та законів України. Зокрема, це стосується контролю за діяльністю Кабінету Міністрів [321]. Аналізуючи діяльність Верховної Ради України, професор А.Р. Крусян зазначила, що вона є типовим однопалатним парламентом, і відповідно – що "здійснення контролю займає важливе місце в діяльності будь-якого парламенту" [147, с. 130]. Погляд професора А.Р. Крусян на важливість контролю у парламентській діяльності підкреслює актуальність та перспективи використання міжнародного досвіду для покращення ролі Верховної Ради України в системі державного управління. Розгляд зарубіжного досвіду може стати важливим кроком у формуванні ефективних механізмів контролю та забезпеченні демократичного розвитку країни.

Для висвітлення у дисертаційному дослідженні було обрано питання впровадження в Україні інтерпеляції в межах інституту парламентського контролю за діяльністю урядом, оскільки воно є важливим для забезпечення розбудови представницької демократії. Це підкреслюється висловленим С. Косіновим твердженням про те, що «здійснення контрольних функцій з боку парламенту безпосередньо легітимізоване шляхом надання народом згоди на отримання відповідним органом (парламентом) контрольних повноважень ще під час проведення виборів до парламенту» [132, с. 52]. Відтак, у контексті демократичного процесу важливо розглядати можливості та доцільність залучення зарубіжного досвіду для удосконалення конституційного статусу Верховної Ради України.

Контроль парламенту за урядом є важливим аспектом розбудови представницької демократії, оскільки він забезпечує систему раціонального балансу влади та відповідальності перед народом. Умовою справжньої демократії є забезпечення прозорості та відповідальності уряду перед громадянами. Такий контроль є важливим засобом забезпечення реального виконання волевиявлення громадян та формування ефективної системи державного управління, що ґрунтується на принципах демократії та прозорості. Здійснення контрольних функцій з боку парламенту є не лише необхідним, але й легітимованим волею народу, що дозволяє забезпечити демократичний характер державного управління та збереження довіри громадян до політичних інститутів.

Одним із перших українських фахівців-конституціоналістів, який дослідив проблематику парламентського контролю на монографічному рівні, був професор Ю.Г. Барабаш (дивись, наприклад, [19; 22-23; 25]). Він сформулював, що парламентський контроль в Україні – це «важлива функція Верховної Ради України, яка здійснюється парламентом як безпосередньо, так і його органами, посадовими особами, народними депутатами України, та спеціалізованими допоміжними інституціями – Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Рахунковою палатою, - і спрямована на перевірку діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб, та

підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, з точки зору відповідності цієї діяльності вимогам законності, ефективності та доцільності» [24, с. 3]. Таким чином, професор Ю.Г. Барабаш визначив парламентський контроль як складну систему функцій, яка спрямована на перевірку діяльності різних гілок влади (у тому числі, органів виконавчої влади) та органів місцевого самоврядування з точки зору їхньої відповідності законності та ефективності. Це підкреслює важливість ролі парламенту в забезпеченні демократичних принципів та контролю над органами публічної влади.

Вивчення функцій парламентського контролю виявляє різноманіття його аспектів, які включають «управлінські, корегуючі, правоохоронні, інформаційні та превентивні функції» [24, с. 4]. Ця різноманітність вказує на широкий спектр дій парламенту в процесі контролю за діяльністю органів виконавчої влади та інших державних органів.

У контексті становлення правової та демократичної державності, важливо, щоб парламентський контроль відповідав основним принципам, які визначені Ю.Г. Барабашем шляхом переліку, до якого він уважає належними принципи «законності, демократизму, гуманізму, гласності, об'єктивності, політичної коректності, професіоналізму, системності та плановості» [24, с. 7]. Відомий дослідник професор В.М. Шаповал підкреслив, що парламентський контроль в Україні здійснюється через різноманітні органи та посадових осіб, зокрема, комітети, рахункову палату та омбудсмана, що, на його думку, забезпечує системність та плановість у проведенні контрольних заходів [125, с. 74]. Включення парламентських комітетів до переліку органів, які здійснюють парламентський контроль, спровокувало дебати в українській юридичній літературі.

Конституційний Суд України щодо них зауважив, що «здійснення парламентського контролю - це право Верховної Ради України, що реалізується нею безпосередньо чи опосередковано - через визначені Конституцією України державні органи. А комітети Верховної Ради не є самостійними суб'єктами

парламентського контролю. Вони беруть участь у його здійсненні лише на стадії підготовки та попереднього розгляду питань, віднесених до сфери парламентського контролю Верховної Ради України» [295] (абзац сьомий пункту 8 мотивувальної частини Висновку справа про внесення змін до статей 84, 85 та інших Конституції України). Таким чином, Конституційний Суд України вказав, що комітети не є самостійними суб'єктами парламентського контролю, а лише беруть участь у підготовці та попередньому розгляді питань, віднесених до сфери контролю Верховної Ради України.

Також у контексті аналізу парламентського контролю варто врахувати ще одну позицію єдиного органу конституційної юрисдикції. А саме, у Рішенні у справі про статус народного депутата України було зазначено, що «здійснення Верховною Радою України парламентського контролю можливе лише за безпосередньої участі в ньому народних депутатів України. Тому некоректним є протиставлення парламентського контролю Верховної Ради України контролю, який відповідно до своїх повноважень мають здійснювати народні депутати України» [334] (речення третє, четверте абзацу четвертого пункту 3 мотивувальної частини). Це свідчить про те, що реальне виконання контрольних функцій відбувається безпосередньо або опосередковано народними депутатами України, що підтверджує позицію Конституційного Суду та підкреслює важливість ролі самого парламентарію у контролі за органами публічної влади, у т.ч. – за Урядом.

Дослідження конституційно-правових проблем функціонування Верховної Ради України на основі матеріалів парламентського контролю за діяльністю Кабінету Міністрів є актуальним та необхідним кроком для забезпечення розвитку демократичних інститутів в Україні. «З метою запобігання виникненню серйозних проблем у державному управлінні необхідно, саме на етапі прийняття урядових рішень, частіше вдаватися до застосування таких форм контролю як парламентські слухання та депутатські запити» [24, с. 8]. Це сприятиме підвищенню прозорості та відкритості урядових дій і забезпечить більшу

взаємодію між парламентом і виконавчою владою (дивись, наприклад, [52; 76; 94-95]).

Дослідники інституту парламентського контролю підкреслюють, що «у країнах з парламентськими або змішаною республіканської формами державного правління парламентський контроль пов'язаний з політичною відповідальністю уряду перед парламентом, адже результати його здійснення можуть спричинити застосування механізмів такої відповідальності» [125, с. 74]. З метою запобігання виникненню серйозних проблем у державному управлінні, саме на етапі прийняття урядових рішень, необхідно частіше вдаватися до застосування таких форм контролю як парламентські слухання та депутатські запити. Це сприятиме підвищенню прозорості та відкритості урядових дій і забезпечить більшу взаємодію між парламентом і виконавчою владою.

У своїй монографічній праці «Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади як засіб забезпечення законності у сфері державного управління» І.К. Залюбовська узагальнила, що «юридичним контролем парламенту можна вважати депутатські запити (інтерпеляції); депутатські звернення; парламентські розслідування; проведення без скликання у дводенний термін спеціальних (надзвичайних) засідань у разі введення військового або надзвичайного стану; дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим [103, с. 11]. Зазначені процедури та механізми дозволяють парламенту ефективно виконувати свої конституційні функції контролю за діяльністю виконавчої влади, забезпечуючи додержання законності та виконання державних завдань. Ці інструменти стають важливими складовими парламентської демократії та забезпечують взаємовідносини між законодавчою та виконавчою гілками влади.

У наведеній цитаті певні зауваження викликає розміщення згадки про інтерпеляцію у дужках, без додаткової конкретизації. Може здаватися, що ці поняття є синонімами, однак це не так. Дійсно, депутатські запити та інтерпеляції, хоча часто використовуються разом у контексті парламентського контролю, мають відмінності у своєму смислі та застосуванні. Депутатський

запит передбачає звернення депутата до органів публічної влади з питаннями, вимогами або проханнями щодо конкретних ситуацій або проблем. Зазвичай він стосується певного інциденту або конкретної ситуації, і його мета полягає у відповіді на певні питання або у вирішенні певних питань.

З іншого боку, інтерпеляція є більш формальним процедурним інструментом, який зазвичай використовується для контролю за діяльністю уряду або його окремих членів. Вона передбачає подання письмової вимоги від депутата чи групи депутатів до уряду, прем'єр-міністра чи інших членів уряду з метою отримання пояснень або відповідей на конкретні питання щодо їхньої діяльності або загальної політики. Інтерпеляція може виходити за рамки окремих подій або ситуацій і займатися ширшими аспектами роботи уряду (а також і інших органів виконавчої гілки влади).

Отже, хоча обидва ці інструменти використовуються для взаємодії парламенту з урядом та контролю за його діяльністю, вони мають різний характер та різні процедури застосування.

Розгляд аспектів парламентського контролю в Україні природно переходить до обговорення можливостей впровадження інструментів, які вже застосовуються в інших державах, таких як інтерпеляція, з метою покращення ефективності контролю за органами публічної влади (дивись, наприклад, [159; 281-282; 291]). Це може сприяти збалансованому виконанню парламентом його ролі в системі поділу державної влади та забезпечити більшу довіру громадськості до політичних інститутів.

У теорії конституційного права сформувалась думка щодо того, що однією з переваг інтерпеляції є те, що вона надає можливість парламенту контролювати роботу уряду та змусити його пояснити свої дії перед суспільством. Це сприяє підвищенню відкритості та відповідальності органів публічної влади перед народом. Інтерпеляція ефективно застосовується парламентською опозицією — це ще одна перевага, на якій наголошують дослідники.

Однак інтерпеляція може мати й недоліки. Наприклад, її застосування може стати предметом політичних маніпуляцій або використовуватися для

відволікання уряду від реальних проблем. Крім того, велика кількість інтерпеляцій може перешкоджати нормальному функціонуванню уряду та призвести до збільшення адміністративного навантаження на виконавчу владу.

В юридичній літературі наявна низка визначень поняття «інтерпеляція», які доповнюють одне одного. Доцільно послідовно їх проаналізувати.

Так, С.В. Сорока зазначає, що «відповідно до визначення інтерпеляція (від лат. *interpellatio* – переривання промови, порушення) – одна з форм притягнення уряду до відповідальності. Це сформульована одним або групою депутатів і подана в письмовій формі вимога (офіційний запит) до окремого міністра чи глави уряду дати пояснення з приводу суспільно важливого конкретного питання або загальної політики» [283, с. 210-211]. Визначення інтерпеляції, як "однієї з форм притягнення уряду до відповідальності", точно відображає сутність цього інструменту парламентського контролю. Вимога у письмовій формі від міністра або глави уряду надати пояснення щодо певного суспільно важливого питання або загальної політики має на меті забезпечити відкритість і прозорість дій влади перед громадянами.

Подальше аналіз цього поняття дозволить краще зрозуміти механізми його застосування та вплив на функціонування демократичних інститутів в суспільстві. О.Держалюк зазначив, що «інтерпеляція – це поширена у світовій практиці ефективна форма парламентського контролю у країнах сталої демократії, і адресується уряду країни із стратегічних питань внутрішньої та зовнішньої політики, щоб з'ясувати, як вони реалізуються» [78, с. 723-724]. Визначення інтерпеляції, надане О. Держалюком, підкреслює її значення як ефективного інструменту парламентського контролю в країнах з давніми демократичними традиціями. Основна мета інтерпеляції полягає в тому, щоб парламент міг висловити своє обурення або поставити питання уряду стосовно стратегічних аспектів внутрішньої та зовнішньої політики. Це дозволяє відкрито обговорити ключові аспекти управління країною та забезпечити більшу відповідальність уряду перед парламентом та громадянами.

О.Б. Онишко сформулювала, що «інтерпеляція характеризується як особлива процедура, завдяки якій представники різних партій, які є у політично роздробленому парламенті, могли б протистояти політиці уряду й ініціювати зміну окремих міністрів або навіть усього уряду (голосування та заперечення)» [184, с. 21]. Визначення інтерпеляції, як запропоноване О.Б. Онишко, підкреслює її роль як інструменту опозиції в парламентській системі, де існує політична роздробленість. Цей процес надає представникам різних політичних партій можливість виступати проти політики уряду та ініціювати зміни в уряді, включаючи відставку окремих міністрів або всього уряду, використовуючи для цього голосування та заперечення. Такий механізм дозволяє забезпечити баланс сил в парламенті та зберегти його роль як контролюючого органу в системі влади. Також, це істотно підсилює парламентську опозицію.

О.Б. Онишко додає, що «інтерпеляція – це офіційне питання, адресоване Прем'єр-міністру, міністру чи іншому вищому органу виконавчої влади, що стосується надання роз'яснень з питань фундаментального характеру та проблем, пов'язаних із державною політикою» [184, с. 24]. Додавання цитованого речення до визначення О.Б. Онишко доповнює уявлення про суть цього процесу. Воно підкреслює, що інтерпеляція стосується питань фундаментального характеру та державної політики, що вказує на її значущість для парламентського контролю над владними структурами. Таке визначення відображає основний зміст та цільове спрямування інтерпеляційного процесу, а також підкреслює його роль у забезпеченні прозорості та відповідальності уряду як органу виконавчої влади перед парламентом і громадянами.

До процедурної характеристики інтерпеляції звертався і С.В. Сорока. Він охарактеризував її так: «інтерпеляція – це сформульована одним або групою депутатів і подана у письмовій формі вимога до прем'єр-міністра, окремого члена уряду чи уряду в цілому дати пояснення з приводу конкретних дій або з питань загальної політики» [283, с. 184]. Така характеристика інтерпеляції розкриває сутність цієї процедури як вимоги до уряду надати пояснення щодо

конкретних дій чи загальної політики. Це визначення відображає важливість парламентського контролю за урядом та його діяльністю перед громадянами.

Подальший аналіз процедурної характеристики інтерпеляції, як зазначено С.В. Сорокою, виявляє, що цей механізм забезпечує реальний звіт уряду перед парламентом, а також можливість прийняття обґрунтованого рішення стосовно подальшої діяльності уряду чи його окремого члена. Автор продовжує, що «за процедурою інтерпеляції відбувається фактичний звіт уряду або його окремого члена з подальшим обговоренням у парламенті питання, яке є її предметом. Наслідком інтерпеляції є відповідне рішення парламенту, у якому діяльність уряду схвалюється або не схвалюється. Відповідно до останнього можливою є постановка питання про недовіру уряду або його окремому члену і відповідне голосування» [283, с. 184]. Подальший розгляд процедурної характеристики інтерпеляції підкреслює не лише її роль у забезпеченні взаємодії між урядом і парламентом, але й важливість цього механізму для зміцнення демократичних принципів управління. Цей процес відображає сутність парламентського контролю та сприяє забезпеченню відкритості та відповідальності урядових структур перед громадянами.

Завершуючи аналіз доктринальних визначень поняття "інтерпеляція", важливо зазначити визначення, запропоноване професором В.М. Шаповалом. Він уточнює, що «інтерпеляція – це сформульована депутатом або групою депутатів і подана у письмовій формі вимога до окремого міністра чи глави уряду дати пояснення з приводу конкретних дій або з питань загальної політики» [371, с. 39]. Це визначення підкреслює роль парламенту як контролюючого органу та наголошує на праві депутатів вимагати пояснень від урядових посадовців.

Напрацювання українських дослідників стали основою для законотворчості. Так, 18 травня 2020 р. Верховною Радою України було одержано Проект Закону про інтерпеляцію реєстр. № 3499 від 18 червня 2020 р. Попри те, що вже 1 вересня 2020 р. його було знято з розгляду [112], цей Проект та супровідні документи до нього варті уваги з точки зору перспектив впровадження інтерпеляції в Україні.

В Україні існує ряд законодавчих актів, які регулюють процедури парламентського контролю за діяльністю уряду та вищих органів влади. Наприклад, Конституція України визначає загальні принципи організації влади, включаючи взаємовідносини між парламентом і урядом, а також стаття 86 передбачає, що «народний депутат України має право на сесії Верховної Ради України звернутися із запитом до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності» [128]. Важливо відзначити, що Конституція України встановлює загальні принципи організації влади, але для конкретизації цих принципів і визначення конкретних процедур парламентського контролю за діяльністю уряду і вищих органів влади існують окремі законодавчі акти. Тому перехід до аналізу таких законів України є важливим кроком для розуміння процесів та механізмів парламентського контролю в країні.

Крім того, єдиний орган конституційної юрисдикції висловив позицію щодо того, що направлення запиту народного депутата України, з яким він звертається на сесії Верховної Ради України до різних органів та установ, не вимагає прийняття рішення Верховною Радою України. Це передбачено пунктом 1.2 рішення у справі про направлення запиту до Президента України. Відповідно до цього пункту, народний депутат має право направляти запити до органів державної влади та місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, незалежно від їх підпорядкування і форми власності, без необхідності ухвалення відповідного рішення Верховною Радою України [307]. Цю юридичну позицію варто врахувати при проектуванні змін та доповнень до Закону у зв'язку з впровадженням інтерпеляції.

У світлі цього аналіз конституційно-правових аспектів функціонування Верховної Ради України набуває ще більшого значення. Зокрема, стаття 87 Конституції України передбачає, що не менше як одна третина народних депутатів України може ініціювати розгляд питання недовіри Кабінету Міністрів

України. Це означає, що у разі впровадження інтерпеляції, яка є одним із засобів парламентського контролю, таке право дозволить народним депутатам активно залучати виконавчу владу до відповідальності за свою діяльність. Крім того, ця стаття надає можливість одній третині депутатів вимагати скликання позачергової сесії Верховної Ради, що відкриває додаткові можливості для розгляду актуальних питань, включаючи справи, пов'язані з інтерпеляцією.

Важливим нормативним документом є Регламент Верховної Ради України, який визначає порядок роботи парламенту, включаючи процедури здійснення парламентського контролю. Регламент містить положення про порядок висловлення депутатських запитів до уряду, про проведення парламентських слухань та інші процедурні аспекти, що стосуються контролю за діяльністю виконавчої влади. Таким чином, Регламент Верховної Ради є важливим правовим документом, який визначає процедурні аспекти парламентського контролю та забезпечує їх правильне виконання в рамках парламентської діяльності.

Регламент Верховної Ради України, який затверджений Законом України від 10 лютого 2010 року, відіграє важливу роль у регулюванні процедур парламентського контролю. Зокрема, Розділ VI "Розгляд питань, пов'язаних із здійсненням контрольних функцій Верховною Радою України" включає в себе Главу 37 "Розгляд Верховною Радою України питань, пов'язаних із депутатськими запитами" та Главу 38 "Розгляд питань, пов'язаних з парламентським контролем за діяльністю Кабінету Міністрів України" [230; 245].

Отже, Регламент Верховної Ради України містить загальні норми, спрямовані на забезпечення ефективного функціонування парламентського контролю, включаючи розділи та глави, присвячені розгляду питань, пов'язаних із депутатськими запитами та парламентським контролем за урядом. Оскільки ці норми вже існують, додавання відповідних положень про інтерпеляцію може бути легким та логічним кроком. Такий підхід дозволить забезпечити системність та послідовність у проведенні парламентського контролю, у тому числі через впровадження процедур інтерпеляції.

При цьому слід взяти до уваги, що компетенція Верховної Ради України визначається зафіксованими у Конституції України предметами відання та повноваженнями, необхідними для виконання її функцій, а основні процедурні аспекти цієї компетенції регулюються Регламентом. Збереження стабільності Регламенту має велике значення для забезпечення відкритого парламентаризму. Європейська комісія "За демократію через право" наголошувала на необхідності внесення змін до регламенту за умови здійснення кваліфікованою конституційною більшістю від складу парламенту, а саме двома третинами [390].

Під час аналізу Регламенту Верховної Ради України, професор В.М. Шаповал звертає увагу на необхідність розрізняти годину запитань до уряду та інтерпеляцію. Він стверджує: «норми цього Закону встановлюють відповідний порядок, визначений як «година запитань до Уряду». До форм парламентського контролю названий Закон відносить також парламентські слухання. І хоча метою таких слухань проголошено «вивчення питань», що становлять суспільний інтерес і потребують законодавчого врегулювання, на практиці вони мають виключно інформаційне та аналітичне призначення» [125, с. 76]. В цьому контексті важливо розуміти різницю між різними формами парламентського контролю та їхню роль у демократичному процесі. Розрізнення цих процедур сприяє ефективній взаємодії між урядом та парламентом у забезпеченні відкритості та прозорості в державному управлінні.

Закон України "Про Кабінет Міністрів України" є ще одним важливим правовим актом, який регулює взаємовідносини між Кабінетом Міністрів та парламентом, включаючи механізми парламентського контролю за його діяльністю. Отже, цей закон також є важливим базисом для впровадження процедур інтерпеляції в Україні. У цьому Законі України у Розділі VII "Повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з Верховною Радою України, сформованими нею органами та народними депутатами України" у главах 37 та 38 визначено процедури розгляду звернень та запитів народних депутатів, а також механізми інформування Верховної Ради України щодо

діяльності уряду [219]. Ці норми становлять важливу базу для здійснення парламентського контролю над урядом та його діяльністю.

Ймовірно, до цього Закону України буде необхідно внести додаткові зміни та доповнення для врахування процедур інтерпеляції, якщо вони будуть впроваджені в Україні. Вони можуть включати положення про процедуру руху поданих інтерпеляції в Уряді, строки відповідей на них, процедури підготовки матеріалів для обговорення в парламенті та інші важливі аспекти. Такі зміни та доповнення будуть необхідні для забезпечення ефективності та чіткості процедур інтерпеляції в рамках парламентського контролю за діяльністю уряду.

У контексті парламентського контролю важливим є також регламент уряду чи його аналогічний документ, який визначає порядок взаємодії виконавчої влади з парламентом, в Україні це Регламент Кабінету Міністрів України. Цей нормативно-правовий акт містить процедурні норми та вимоги щодо відповідей на депутатські запити, вимоги до звітності перед парламентом та інші аспекти, пов'язані з комунікацією між владними структурами. У цьому документі, зокрема, у Розділі 11 "Здійснення повноважень Кабінету Міністрів у відносинах з Верховною Радою та її органами" і Главі 6 "Розгляд депутатських звернень і запитів, звернень та рекомендацій комітетів Верховної Ради" зазначається процедура розгляду депутатських запитів і звернень. Крім того, в Главі 7 і 8 передбачено підготовку до проведення "години запитань до Уряду" та парламентських слухань відповідно. Також, Глави 9 і 10 регламентують питання звітування Кабінету Міністрів та можливу відповідальність уряду перед парламентом [218; 246].

В зарубіжних країнах, де діє інтерпеляція, регламент уряду традиційно визначає механізми відповіді на інтерпеляції з боку парламенту, а також забезпечує виконання вимог, пов'язаних з парламентським контролем, з боку уряду чи його представників. Таким чином, регламент уряду сприяє забезпеченню взаємодії між виконавчою і законодавчою гілками влади в контексті парламентського контролю. При впровадженні інтерпеляції в Україні, варто буде деталізувати у Регламенті положення про відповідні питання.

О. Сироїд узагальнила, що «для виконання своїх контрольних повноважень парламенти у демократичних країнах використовують доволі стандартні інструменти і процедури», до числа яких, у тому числі віднесла «повноваження депутатів робити письмові звернення, запити чи інтерпеляції потрібне передовсім для реагування на звернення виборців у зв'язку з проблемами, які у них виникають. Крім того, такий інструмент дозволяє депутатам збирати інформацію і проводити особисте розслідування суспільно значущих проблем» [259, с. 24]. З урахуванням цього, вивчаючи існуюче нормативне підґрунтя для впровадження в Україні інтерпеляції, слід звернутися також і до Закону України «Про статус народного депутата України».

Цей Закон України має важливе значення для регулювання взаємодії між парламентом та виконавчою владою у контексті парламентського контролю. Він визначає правовий статус та повноваження депутатів Верховної Ради України, у тому числі положення про процедури взаємодії депутатів з урядом. Такі положення можуть стосуватися внесення питань для обговорення, вимог до розгляду депутатських запитів та інтерпеляцій, а також процедур відповідей на них.

Статті 11 та 15 цього Закону визначають права та процедури здійснення парламентського контролю. Згідно зі статтею 11, народний депутат має право на пленарному засіданні Верховної Ради України звертатися із депутатськими запитами та вимагати відповіді на них. Стаття 15 розглядає право народного депутата на депутатський запит, визначаючи його як вимогу народного депутата або комітету Верховної Ради України щодо отримання офіційної відповіді з питань, віднесених до компетенції відповідних органів та установ [232]. У разі впровадження інтерпеляції в Україні, цей Закон України також потребуватиме змін та доповнень.

Наприклад, в Аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України «Запровадження інституту інтерпеляції в Україні як однієї з форм парламентського контролю за діяльністю уряду» зазначено, що «Закон «Про статус народного депутата України» не визначає чітко

різницю між предметом депутатських запитів та звернень. Основні відмінності між цими формами контролю полягають у порядку їх реалізації та строках розгляду (запит – 15 днів, звернення – 10 днів)» [104]. Отже, автори підкреслюють: в законодавстві відсутня чітка різниця між предметом депутатських запитів та звернень. Однак основні відмінності полягають у строках розгляду, а саме: депутатський запит має строк розгляду 15 днів, у той час як звернення розглядається протягом 10 днів. Вони резюмують, що «на відміну від інтерпеляції, розгляд відповіді на депутатський запит та питання про відповідальність уряду або окремих його членів не є обов'язковим, а може бути здійснені лише добровільному порядку при підтримці визначеної кількості народних депутатів» [104]. Слід взяти це до уваги при подальшому удосконаленні аналізованого Закону України.

Розглядаючи потребу у подальшому вдосконаленні законодавства України у сфері парламентського контролю, зокрема в контексті впровадження інтерпеляції, виникає логічне питання щодо необхідності внесення змін до Основного Закону України – Конституції України 1996 року.

З одного боку, як видно з вищезазначеного, Конституція вже містить базові положення, які можуть бути використані для впровадження інтерпеляцій без потреби в конкретних змінах. С. В. Болдирев відстоює відсутність необхідності внесення змін до Основного закону 1996 р., розмірковуючи, що «постійні спроби реформування за ніби європейським зразком системи вищих органів державної влади призвели до того, що традиційні конституційні ідеали розуміння місця і ролі кожного з цих органів (парламента, президента та уряду) були законодавчо спотворені. Тому базовий етап державного будівництва – прийняття цілісної не суперечливої Конституції до сьогодні ще не завершений, що дає нам змогу здійснювати пошук тієї оптимальної моделі організації публічної влади, за якої, зокрема, Верховна Рада України ... зможе втілювати образ сучасного європейського парламентаризму» [40, с. 3-4]. Слід взяти цю думку до уваги.

З іншого боку, інтерпеляція вимагає нових, більш докладних механізмів та процедур, які не передбачені існуючими положеннями Конституції 1996 року, тому внесення змін є доцільним.

У своїй аналітичній записці, присвяченій запровадженню інституту інтерпеляції в Україні як однієї з форм парламентського контролю за діяльністю уряду, Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України проаналізував конституційні практики різних країн. На підставі опрацювання порівняльної таблиці з цього документу варто рекомендувати уважати найбільш прийнятною для України лаконічний підхід авторів тексту Конституції Словацької Республіки. Згідно зі статтею 80 цієї Конституції, член Парламенту має право подати інтерпеляцію до уряду, члена уряду або голови іншого центрального органу державної влади з питань, що належать до їх юрисдикції, з обов'язковим отриманням відповіді протягом 30 днів. Відповідь на інтерпеляцію підлягає обговоренню в Національній Раді Словацької Республіки, а результатом може бути висловлення вотуму недовіри. А саме, передбачено, що:

«(1) Депутат може внести інтерпеляцію Уряду Словацької Республіки, членові Уряду Словацької Республіки або керівникові іншого центрального органу державної адміністрації з питань їх компетенцій.

Депутат повинен отримати відповідь у термін до 30 днів.

(2) По відповіді на інтерпеляції в Національній раді Словацької Республіки проводиться обговорення, яке може бути пов'язане з голосуванням про довіру» [127].

Відповідно до аналогії з Конституцією Словацької Республіки, до Конституції України 1996 року можна запропонувати внести зміни до статті 86, що містить право народного депутата України подати депутатський запит (частина перша) та кореспондуючий йому обов'язок щодо відповіді на цей запит (частина друга).

У разі доповнення статті 86 частинами третьою та четвертою, слід рекомендувати викласти їх у наступній редакції:

«Народний депутат України може внести інтерпеляцію до Кабінету Міністрів України, члена Кабінету Міністрів України або керівника іншого центрального органу виконавчої влади з питань, що належать до їх компетенції.

Народний депутат України має право отримати відповідь у термін не пізніше ніж через 30 днів. Відповідь на інтерпеляцію підлягає обговоренню у Верховній Раді України, яке може бути пов'язане з голосуванням про висловлення недовіри».

Переходячи до стислого аналізу Проекту Закону «Про інтерпеляцію» реєстр. № 3499 від 18 червня 2020 р. (Проект № 3499) слід почати з того, як у Пояснювальній записці обґрунтовується актуальність прийняття відповідного Закону України. А саме, зазначено, що «основним *завданням* законопроекту є забезпечення конституційного права Верховної Ради України здійснювати контроль за реалізацією внутрішньої і зовнішньої політики Кабінетом Міністрів України. Другим, не менш важливим завданням, є встановлення норм, які забезпечують створення чітких організаційно-правових рамок взаємодії органів законодавчої та виконавчої влади в Україні» [199]. Одразу слід наголосити на тому, що має місце певна невідповідність між поставленим завданням та тим, як його запропоновано розв'язати у тексті Проекту Закону «Про інтерпеляцію».

Варто зауважити, що серед ініціаторів Проекту №3499 є низка відомих фахівців з конституційного права (О.Совгиря, Ф.Веніславський та інші), а тому варта уваги також і їхня оцінка поточної ситуації щодо парламентського контролю за урядом в Україні. А саме, робоча група зазначила, що «парламентський контроль за виконавчою владою в Україні на сьогодні носить переважно інформаційний і рекомендаційний характер» [199]. Пояснювальна записка є важливим аналітичним документом для дослідників інституту інтерпеляції, оскільки вона містить аналіз відповідних нормативних положень з законодавства зарубіжних країн, а також європейських стандартів у цій сфері. Цей аналіз дозволяє краще зрозуміти практику використання інституту інтерпеляції та вивчити ефективні методи його застосування, що сприяє подальшому розвитку цього механізму парламентського контролю. До цієї

складової Пояснювальної записки ми повернемося у наступному підрозділі нашого дослідження.

Проект № 3499 визначає, що інтерпеляція – це «ініціативне проведення обов'язкового розгляду Верховною Радою України питання про діяльність окремого члена Кабінету Міністрів України з вимогою дати пояснення стосовно питань, які належать до його повноважень, та вирішення питання про задовільність його роботи» [237]. Виходячи з цього, очевидно, що в запропонованому варіанті не було заплановано застосовувати інтерпеляцію до усього Уряду у цілому.

Стаття 6 Проекту № 3499 передбачає в якості підстави для здійснення інтерпеляції депутатську вимогу (положення щодо неї деталізовані у цьому ж Проекті), а також наводить виключний перелік з чотирьох підстав, що вказують на потребу в інтерпеляції – наприклад, створено перешкоди для реалізації суб'єктами правовідносин законних інтересів чи свобод тощо. Проект № 3499 містить положення щодо процедури подання та розгляду інтерпеляції, що передбачає дві стадії (заявлення та розгляд депутатської вимоги, а також здійснення інтерпеляції), а також щодо наслідків інтерпеляції.

Висновок Комітету з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування від 17 червня 2020 р. щодо Проекту № 3499 був позитивним, без зауважень – на відміну від Висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України.

У цьому Висновку відзначено відмінності визначення поняття «інтерпеляція» з наукової літератури та того, яке пропонується у Проекті № 3499 щодо кола осіб, яких може стосуватися процедура інтерпеляції. А саме, у Висновку зазначено, що «термін «інтерпеляція» у законопроекті має інший зміст, аніж в європейському конституційному праві. Адже на відміну від наведеного вище визначення інтерпеляція в проекті (п. 1 ч. 1 ст. 2) визначається не як письмова вимога, а як «ініціативне проведення обов'язкового розгляду Верховною Радою України питання про діяльність окремого члена Кабінету Міністрів України з вимогою дати пояснення стосовно питань, які належать до

його повноважень, та вирішення питання про задовільність його роботи»» [46]. Аналогічну пропозицію сформулювала Н.І. Грушанська. Вона зазначила, що «передбачення в Основному Законі України можливості висловлення недовіри парламентом не тільки уряду, але і його окремим членам, а також керівникам інших центральних органів виконавчої влади, що не входять до його складу, може стати ключовим елементом підвищення ефективності парламентського контролю, зміцнення політичної стабільності в Україні» [72, с. 168]. Слід погодитись з цим зауваженням – потенціал інтерпеляції є потужним, а тому навряд чи є сенс обмежувати її застосування, надто звужуючи коло суб'єктів, яким вона може бути адресована.

Авторський колектив Висновку продовжує, що «з огляду на це виникає необхідність у запровадженні ще одного терміну, і у підсумку те, що в інших країнах нині називається «інтерпеляцією», у законопроекті пропонується іменувати «депутатська вимога про інтерпеляцію» (згідно з п. 3 ч. 1 ст. 2 – це «письмова вимога народних депутатів України або комітету Верховної Ради України, яка заявляється на сесії Верховної Ради України щодо призначення інтерпеляції з підстав, передбачених цим Законом»» [46]. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, це зауваження щодо дотримання усталеного тезаурусу є доречним.

Також у Висновку підкреслюється, що «положення проєкту мають змістовні та редакційні недоліки, які потребують виправлення». На нашу думку, з точки зору моделювання інтерпеляції в Україні, найбільш важливим є наступне: «дискусійною є ідея визначення для інтерпеляції спеціальних «підстав» (ст. 6 Проєкту № 3499). Адже відповідальність Уряду та окремих міністрів перед парламентом, який призначає їх на посаду, є не лише юридичною, а й політичною, причому політичний складник у даному разі є більш вагомим. Уряд і його окремі члени мають користуватись довірою і підтримкою парламенту. Якщо ж довіра і підтримка відсутня, то виглядає невиправданим пов'язування розгляду питання про перебування особи на посаді з наявністю тих чи інших

формальних підстав для цього» [46]. Варто повністю погодитись з двома основними акцентами, зробленими у цьому зауваженні.

По-перше, у Висновку наголошено на тому, що наявність інтерпеляції для притягнення до відповідальності лише окремих міністрів, і водночас ненадання можливості адресувати її Уряду у цілому.

В юридичній літературі щодо цього твердження є й «зворотна» пропозиція. О.Б. Онишко, аналізуючи цей Проект, підкреслює: «поданий законопроект указує, що інститут інтерпеляції стосується лише членів Кабінету Міністрів України» [184, с. 24]. Тобто, він починає так само, як і у наведених вище міркуваннях.

О.Б. Онишко продовжує: «однак, в органах виконавчої влади є ще безліч державних служб та інших органів, які призначаються і Верховною Радою України, і Кабінетом Міністрів, а їх роль у реалізації державно-владної діяльності не менш вагома (Фонд державного майна України, Державний комітет телебачення та радіомовлення України, Антимонопольний комітет України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Державна митна служба, Державна податкова адміністрація, Пенсійний фонд України, державні банки тощо)» [184, с. 24]. Після цього автор аналізує практику країн – членів ЄС для ілюстрації доцільності впровадження підходу, який він пропонує.

По-друге, у Висновку наголошено на тому, що інтерпеляція в Проекті № 3499 розглядається як процес, який тягне за собою ймовірність застосування лише юридичної відповідальності.

З цієї точки зору варто процитувати відомого фахівця з парламентського права професора В.М. Шаповала, який сформулював, що «формою парламентського контролю нерідко вважають постановку у Верховній Раді України питання про недовіру Кабінету Міністрів України, однак у цьому контексті слід говорити не про парламентський контроль, а про політичну відповідальність уряду перед парламентом» [125, с. 80]. Аналізуючи це питання

з використанням методу правової аналогії, слід зазначити, що думка професора В.М. Шаповала стосовно форми парламентського контролю та політичної відповідальності уряду перед парламентом має важливе значення для розуміння сутності інтерпеляції. Хоча інтерпеляція та процедура вираження недовіри уряду є різними за формою, вони спільно відображають механізми парламентського контролю та можуть бути використані для притягнення парламентом до відповідальності уряду – до відповідальності не лише юридичної, але й політичної.

С.В. Сорока, звертаючись до аналізу інтерпеляції у країнах – членах ЄС, узагальнив, що «у такий спосіб парламентський контроль за урядом поєднується з політичною відповідальністю останнього у парламенті. Перевагою висловлення вотуму недовіри внаслідок інтерпеляції є прозорість процедури, за якої чітко зрозуміло, за що уряд або окремих міністр відправляється у відставку, чого інколи складно досягти за умов висловлення простого вотуму недовіри. Зазначена процедура існує у більшості країн Європейського Союзу, зокрема в Італії, ФРН, Данії, Іспанії, Словенії, Франції, Швеції, та є дієвим засобом впливу парламенту на уряд» [283, с. 184]. Дослідження С.В. Сороки вказує на те, що інтерпеляція в країнах-членах ЄС є ефективним і прозорим механізмом парламентського контролю, який поєднує в собі контроль за урядом і політичну відповідальність останнього перед парламентом. Його дослідження підтверджує, що цей інструмент є важливим засобом впливу парламенту на уряд і забезпечує прозорість та чіткість у відносинах між двома важливими гілками влади. Фактично, тут йдеться про інший підхід до сутності інтерпеляції, ніж у Проекті №3499.

З урахуванням цих міркувань, варто погодитись з думкою щодо того, що «зареєстрований у Верховній Раді України Проект закону про інтерпеляцію № 3499 від 18.05.2020 не повною мірою відображає мету і завдання інтерпеляції згідно з європейськими та світовими стандартами» [184, с. 24] та резюмувати, що формулювання висновків та пропозицій щодо впровадження інтерпеляції в

Україні потребує узгодження з практикою сучасного європейського парламентаризму.

3.2.2. Конституційно-правові проблеми удосконалення компетенцій Президента України (на матеріалах взаємодії з Конституційним Судом України)

Роль Президента України як глави держави у подальшій розбудові демократичної держави важко переоцінити. «Вважається, що з прийняттям Конституції України у червні 1996 р. президент формально припинив бути головою виконавчої влади» [120, с.90] (докладніше дивись [121, с.92; 106, с. 45; 250, с. 11; 357, с. 55] та інші праці вчених, оприлюднені починаючи з 1996 року).

В. В. Кравченко, Я. Жукорська та Р. Тарасюк описали сучасну ситуацію щодо Глави держави так: «Президент України посідає окреме місце в системі органів державної влади. Конституція України 1996 р., на відміну від Конституційного договору від 8 червня 1995 р., які визначали його статус як Глави держави і Глави виконавчої влади, не відносить Президента України до законодавчої, виконавчої чи судової гілок влади» [138, 320; 92, с. 163]. Таким чином, Президент України виконує функцію арбітра між гілками влади, забезпечуючи баланс та взаємодію між ними. Це дозволяє йому діяти незалежно і без впливу з боку будь-якої з гілок державної влади, що є важливим для збереження стабільності та верховенства права в країні.

В українській юридичній літературі відносно небагато уваги приділяється питанням початку та припинення повноважень Глави держави (див. підрозділ 3.1.2 нашого дисертаційного дослідження). Значно більше науковий інтерес фахівців з конституційного права викликає діяльність Президента України. Одна з найбільш відомих монографічних праць, присвячених Главі Української держави – Президенту України – належить авторству Г.В. Задорожної. Це її дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз» та супутні публікації до неї (дивись, наприклад, [98-100]).

Попри назву, авторка концентрується переважно на проблемах повноважень Глави держави – при цьому, вона майже не звертає увагу на те, що Президент в Україні відноситься до числа представницьких органів.

Так, варто зауважити, що, попри детальність та ґрунтовність цієї монографічної праці у частині аналізу усіх аспектів правового статусу глав держав у республіках, авторка оминає увагою питання, чи слід уважати мандат Президента України представницьким, чи належить глава держави до числа представницьких органів. Про представництво вона згадує лише у підрозділі 4.1 «Представницька компетенція глави держави в Україні та зарубіжних країнах».

У цьому підрозділі Г.В. Задорожна зазначила, що «представницька компетенція глави держави становить зумовлений політико-правовим призначенням у механізмі держави, визначений Конституцією і законами України, комплекс державно-владних повноважень у сфері здійснення відносин і представництва держави як на міжнародному рівні, так і в середині країни, механізм реалізації яких передбачений нормами національного і міжнародного права» [97, с. 26]. З урахуванням цього, вона запропонувала виокремлювати внутрішньопредставницьку компетенцію глави держави та зовнішньопредставницьку компетенцію глави держави. Такий підхід дозволяє більш чітко розмежувати функції Президента України як «внутрішнього керівника» держави та як представника на міжнародній арені.

Що ж до інших питань обрання та роботи Глави держави, ця робота залишається найбільш ґрунтовною у науці конституційного права України. Її дослідження розкривають сутність президентської влади, її обмеження та взаємодію з іншими гілками влади, що є важливим для розуміння конституційних принципів державного управління. А тому при дослідженні питань, пов'язаних з виконанням Президентом України своїх повноважень, на сучасному етапі розвитку науки конституційного права вчені і досі спираються переважно на статті у наукових фахових виданнях. Ці публікації надають детальний аналіз правових аспектів діяльності Президента, що робить їх незамінними джерелами для подальших досліджень та розробок у цій галузі.

Можливо, це пов'язано з тим, що в Україні кілька разів змінювався вид змішаної республіканської форми правління, що відображалось на обсязі повноважень не лише Парламенту, але й глави держави. Переходи від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління та зворотні зміни значно вплинули на практичну реалізацію принципу розподілу державної влади з точки зору балансу між трьома її гілками, та не могли оминати своїм впливом також і функціональні можливості Президента України. Ці трансформації відображали політичні процеси та зміни в суспільних пріоритетах, які, у свою чергу, впливали на характер і обсяг повноважень Президента. Така динаміка вимагала постійного наукового аналізу та перегляду існуючих правових норм і положень, що регулюють діяльність глави держави. Тому наукові дослідження залишаються ключовим інструментом для розуміння та адаптації до цих змін, забезпечуючи стабільність та послідовність при проведенні конституційної реформи.

М. Савенко констатував, що «у ст. 102 Конституції України функції Президента України сформульовано в узагальненій формі. Реалізуються ці функції через конкретизовані повноваження Глави держави, визначені у ст. 106 Конституції України» [252, с. 3]. Це означає, що хоча загальні функції Президента визначені абстрактно, їх конкретне виконання залежить від чітко окреслених юридичних рамок та процедур. Таким чином, стаття 106 слугує ключовим інструментом для практичного здійснення президентських обов'язків та забезпечення їх відповідності конституційним принципам.

Конституційний Суд України розтлумачив, що, «стосовно тлумачення повноважень Президента та способів їх реалізації, частина друга статті 102 Конституції України проголошує, що Президент є "гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина"» (абзац четвертий мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України від 8 травня 1997 року «Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Романчука Миколи Павловича щодо офіційного тлумачення

положення статті 102 Конституції України») [205]. Цитата з Ухвали Конституційного Суду України від 8 травня 1997 року підкреслює важливу роль Президента як гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності та додержання конституційного ладу.

Ця роль включає не лише формальне дотримання конституційних положень, але й активну участь у забезпеченні прав і свобод громадян. Конституційний Суд розтлумачив повноваження Президента як такі, що виходять за рамки виключно виконавчої влади, підкреслюючи його функцію як ключового суб'єкта, відповідального за стабільність і правопорядок у державі. Цей аспект особливо важливий у контексті сучасних викликів, які стоять перед Україною, таких як питання державного суверенітету та територіальної цілісності. Взаємодія Президента з іншими гілками влади та його вплив на конституційний лад підкреслюють необхідність гармонійного співіснування та співпраці для зміцнення демократичної держави.

Конституційний Суд України у наступному абзаці цієї Ухвали продовжив, що «за главою держави закріплено широкі повноваження як у вирішенні загальнодержавних проблем, котрі вимагають поєднання політичних, економічних, соціальних та інших аспектів функціонування держави, так, рівнозначно, і у розгляді локальних питань, що стосуються захисту справедливості, прав, свобод та інтересів окремої людини в разі їх порушення будь-ким, в тому числі і державою. Для реалізації цих функцій Президент приймає рішення, які мають силу законодавчих актів, а в разі необхідності - безпосередньо втручається в критичну ситуацію з метою усунення будь-якої загрози для держави та її громадян» [205]. Цитата підкреслює значні повноваження Президента як глави держави у вирішенні як загальнодержавних, так і місцевих проблем. Конституційний Суд визнає, що Президент має широкі повноваження, які охоплюють політичні, економічні, соціальні та інші аспекти функціонування держави. Це означає, що Президент може активно втручатися у вирішення проблем, які можуть виникати на різних рівнях, від загальнонаціональних криз до індивідуальних порушень прав громадян.

Президент має право приймати нормативні акти, що дозволяє йому оперативно реагувати на зміни у державному та суспільному житті – більш оперативно, ніж Верховна Рада в рамках законодавчого процесу. Це забезпечує можливість швидкого усунення загроз для держави та її громадян. Такі повноваження роблять Президента важливою фігурою у системі органів держави, що дозволяє ефективно підтримувати правопорядок в Україні.

Загалом, ця цитата з одної з ухвал єдиного органу конституційної юрисдикції підкреслює важливість балансу між владними повноваженнями та відповідальністю Президента, що є ключовим для підтримання стабільності та розвитку демократичної держави. Тут доречно навести думку відомого фахівця з конституційного права М.В. Савчина, який підкреслив, що «належне функціонування Конституційного Суду є осердям конституційного принципу поділу влади в умовах семіпрезиденталізму. Навіть попри дисбаланс у системі координат «парламентська більшість – опозиція», незалежний конституційний суд дозволить відстояти баланс повноважень, не допустити свавільних рішень всупереч верховенству права і запобігти узурпації влади» [253]. Слід взяти це до уваги.

Конституційний Суд у наступному, п'ятому, абзаці Ухвали резюмував, що «поряд з цим діє конституційний механізм розподілу прерогатив у галузі управління, який зв'язує Президента з різними ланками державного апарату. Для забезпечення конституційного порядку, нормального функціонування держави існує структурована, багаторівнева, ієрархічна система органів виконавчої і судової влади. Вони наділені відповідною юрисдикцією, мають свій предмет ведення і реалізують повноваження через визначені законодавством процедурні рамки та технології» [205]. Це твердження підкреслює важливість конституційного механізму розподілу прерогатив у галузі публічного управління, який забезпечує зв'язок Президента з різними ланками державного апарату. Цей механізм створює структуровану, багаторівневу, ієрархічну систему органів виконавчої та судової влади, яка є фундаментом для підтримання конституційного правопорядку та оптимального функціонування держави.

Органи виконавчої та судової влади наділені відповідною юрисдикцією і мають свій предмет ведення, що забезпечує спеціалізацію і ефективність у виконанні державних функцій. Вони реалізують свої повноваження на підставі та з дотриманням положень чинного законодавства, що гарантує правову визначеність і передбачуваність дій цих органів публічної влади.

Ця розгалужена система дозволяє забезпечити баланс між різними гілками влади та сприяє ефективному управлінню державою. Вона також підкреслює важливість взаємодії між Президентом і іншими органами державної влади, що є необхідним для підтримання стабільності та розвитку демократичної держави. Такий підхід забезпечує дотримання принципу верховенства права, що є основою демократичного урядування.

Водночас наведений вище аналіз одного з документів єдиного органу конституційної юрисдикції підкреслює наявність тісного зв'язку між цим органом та Главою держави. А саме: Конституційний Суд України (КСУ) впливає на Президента тим, що тлумачить конституційні положення про його конституційно-правовий статус. Цей вплив виявляється в ухваленні єдиним органом конституційної юрисдикції рішень тощо та у наданні висновків щодо конституційності дій або нормативних актів, які приймає Президент. Крім того, КСУ має повноваження тлумачити конституційні положення, що стосуються процедури імпічменту, призначення та звільнення посадових осіб, а також інших аспектів, що стосуються функціонування інституту президентства. Це означає, що Конституційний Суд може впливати на правове середовище, в якому діє Президент, та на його можливості реалізовувати свої конституційні повноваження.

Це узагальнення має під собою нормативну основу. Чинне законодавство України передбачає, що «Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції

України» [220]. Ця цитата підкреслює ключову роль Конституційного Суду України у правовій системі держави. По-перше, вона вказує на основну функцію Суду – забезпечення верховенства Конституції. Це означає, що Конституційний Суд виступає як гарант того, що всі закони та нормативно-правові акти, прийняті в Україні, відповідають Основному Закону. У випадках, коли виникають сумніви щодо конституційності тих чи інших актів, саме Конституційний Суд має повноваження вирішувати ці питання.

По-друге, Конституційний Суд України виконує функцію офіційного тлумачення Конституції. Це означає, що Суд надає обов'язкові для виконання роз'яснення щодо змісту та застосування конституційних норм. Таке тлумачення є необхідним для забезпечення однозначності та послідовності у застосуванні Конституції на практиці, особливо у випадках, коли виникають суперечки або неоднозначності.

Нарешті, цитата зазначає, що Конституційний Суд має й інші повноваження, передбачені Конституцією України. Це включає, наприклад, розгляд конституційних подань від Президента, Верховної Ради, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, та інших суб'єктів, а також розгляд справ щодо конституційних прав і свобод громадян.

Таким чином, наведена цитата підкреслює важливість Конституційного Суду як центрального елементу механізму конституційного контролю в Україні. Його рішення мають значний вплив на правову систему та політичний процес у країні, забезпечуючи верховенство Конституції та стабільність правового порядку.

Закон України від 13 липня 2017 року «Про Конституційний Суд України» у статті 7 містить 9 повноважень, з яких при формулюванні 5 у тексті кожного з них згадується Глава держави.

Зокрема зазначено, що «до повноважень Суду належить: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної

Республіки Крим» [220]. Одним з доволі гучних прикладів, який привернув увагу теоретиків та практиків – фахівців з конституційного права, було рішення Конституційного Суду України від 28 серпня 2020 року № 9-р/2020 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України „Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України“ від 16 квітня 2015 року № 218/2015.

Те, що єдиний орган конституційної юрисдикції сприяє виявленню недоліків та прогалин у законодавстві у частині повноважень Глави держави – що є важливим для конституційної реформи – доцільно продемонструвати, стисло проаналізувавши цю справу, яку було розглянуто за поданням 51 народного депутата України.

Факти справи можна проаналізувати, звернувшись до аргументів заявників. У конституційному поданні заявники стверджували:

- що Указ порушує статті 5, 6, 8, 19, і 106 Конституції України, оскільки Президент України перевищив свої конституційні повноваження, призначивши Директора НАБУ;

- що посада Директора НАБУ не входить до переліку посад, призначення на які здійснюється Президентом України відповідно до Конституції.

У конституційному поданні було наведено аргументи про підвідомчість Конституційному Суду всіх актів Президента України, незалежно від їх нормативного чи індивідуального характеру.

Розглянувши ці фактичні обставини, Конституційний Суд дійшов наступних висновків, які узагальнив у кілька груп.

По-перше, єдиний орган конституційної юрисдикції наголосив, що, вирішуючи цю справу, судді виходять з наступного:

- Україна є правовою державою, де Конституція має найвищу юридичну силу;

- органи публічної влади можуть здійснювати свої повноваження лише у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України;

- Президент України має право видавати укази тільки в межах своїх конституційних повноважень – а Конституційний Суд України, у свою чергу, має повноваження вирішувати питання конституційності актів Президента України;

- Президент України може призначати на посади, які прямо передбачені Конституцією. Перелік таких посад є вичерпним і не може бути розширений законами чи іншими нормативно-правовими актами.

У наступному «блоці» мотивувальної частини аналізованого рішення Конституційний Суд України констатував перевищення повноважень Президентом України, а саме:

- Президент призначив А. Ситника на посаду, яка не входить до конституційного переліку посад, призначення на які здійснює Президент;

- Національне антикорупційне бюро України є державним органом правопорядку і не є консультативним чи допоміжним органом, створення яких допускається Президентом.

Далі Конституційний Суд наголосив на фундаментальному значенні поділу влади для правової держави та на тому, що будь-яке порушення принципу поділу влади порушує гарантії прав і свобод людини і громадянина.

Рішення Конституційного Суду у цій справі сформульовано таким чином: «Указ Президента України від 16 квітня 2015 року № 218/2015 про призначення А. Ситника Директором НАБУ визнано неконституційним. Вказаний Указ суперечить статтям 8, 19 і 106 Конституції України» [313].

Таким чином, Конституційний Суд України визнав, що Указ Президента про призначення А. Ситника Директором НАБУ є неконституційним, оскільки Президент перевищив свої повноваження, передбачені Конституцією України [141].

Про важливість цього Рішення для конституційної реформи свідчать коментарі аналітиків щодо його змісту.

А саме, фахівці підкреслюють «що рішення КСУ не скасовує результати конкурсу, на якому серед двох обраних Конкурсною комісією кандидатів також був і чинний директор НАБУ. Тим не менш, предметом конституційного

провадження було саме визнання вищевказаного Указу неконституційним, у той час, як результат конкурсу, як інструменту обрання директора НАБУ, ніким не був оскаржений» [142]. Це є логічним, адже основним предметом конституційного провадження було визнання Указу неконституційним, тоді як результати конкурсу не були оскаржені.

Також поширеною після оприлюднення Рішення була думка про те, що «Верховній Раді України доцільно невідкладно привести статус НАБУ та ДБР у відповідність до положень Конституції України з врахуванням необхідності збереження гарантій незалежності інституції» [383]. Це наочно свідчить про важливість цієї «точки дотику» між Главою держави та єдиним органом конституційної юрисдикції. Щодо цього Н.О. Малишкіна доречно узагальнила, що «важливою є ... функція суду, спрямована на визначення внутрішніх та зовнішньої правових меж функціонування вищих органів державної влади, в тому числі Президента України» [157, с. 114]. Слід погодитись з цим твердженням.

Друге повноваження міститься в аналізованій статті (варто нагадати, що це ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України») у п. 3), а саме це «надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість» [220]. Це повноваження набуває особливої важливості з урахуванням євроінтеграційних прагнень та перспектив України.

Щодо права звернення Глави держави до Конституційного Суду України (дивись ст. 150, ч. 1 ст. 151 Конституції України, статті 13, 40, 41 Закону України «Про Конституційний Суд України»), то його Президент реалізує через свого Представника у цьому органі (дивись Указ Президента України від 27 липня 2007 р. «Про Представника Президента України у Конституційному Суді України» [225]). Відповідно до Положення про Представника Президента України у Конституційному Суді України, цей Представник «є особою, яка

уповноважується Президентом України представляти на постійній основі у Конституційному Суді України Президента України як суб'єкта права на конституційне подання, брати участь у конституційному провадженні» [195]. Представник робить це без додаткового спеціального доручення Глави держави.

Третє повноваження міститься в аналізованій статті у п. 4), а саме це «надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою» [220]. Нещодавно протягом кількох років, в умовах фактичної відсутності законодавчих положень щодо проведення всеукраїнських референдумів (дивись [215; 318]), це повноваження дещо втратило свою актуальність. На сучасному етапі, попри наявність чинного Закону України «Про всеукраїнський референдум», проведення всеукраїнського референдуму також фактично не є можливим, що продовжує період перебування цього повноваження Конституційного Суду України у числі «сплячих» повноважень.

Четверте повноваження міститься в аналізованій статті у п. 5), а саме це «надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України» [220]. Це повноваження також відноситься до числа «сплячих», щодо причин цього дивись п.п.3.2.1 нашого дисертаційного дослідження.

Останнє з повноважень, які охоплюють взаємозв'язок між Конституційним Судом України та Главою Української держави, міститься в аналізованій статті у п. 8), а саме це «вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України згідно з частиною другою статті 137 Конституції України» [220]. Це повноваження також наразі відноситься до числа «сплячих» повноважень єдиного органу конституційної

юрисдикції в Україні. В межах виконання цього повноваження Конституційного Суду України було прийнято три рішення, перше з яких датується 1998 роком, а останнє – 2014 роком. Підстави для розгляду цих справ були наступні:

- обчислення часу та часового поясу, а саме «наявність спору щодо встановлення зазначеними нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим правових засад в галузі обчислення часу і віднесення до виключної компетенції Автономної Республіки Крим в особі Верховної Ради Автономної Республіки Крим обчислення часу, визначення часового поясу, порядку переходу на території Криму на літній час, а також зобов'язання всіх організацій, установ, підприємств, служб на території Криму перейти з 26 жовтня 1997 року на встановлений Верховною Радою Автономної Республіки Крим час за третім часовим поясом» [333];

- зарахування податків та прийняття нормативно-правових актів, а саме «наявність спору стосовно повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим приймати рішення про зарахування до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим податку на додану вартість та акцизного збору і видавати нормативно-правові акти у формі закону» [335];

- проведення референдуму, а саме «твердження суб'єктів права на конституційне подання про неконституційність Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим „Про проведення загальнокримського референдуму“ від 6 березня 2014 року № 1702-6/14» [346].

Перші дві підстави для розгляду спорів Конституційним Судом України, пов'язаних з нормативно-правовими актами Верховної Ради АРК, вказують на важливу проблему, яка була виявлені за допомогою як Президента України, так і єдиного органу конституційної юрисдикції, та мають бути враховані при проведенні чергового етапу конституційної реформи після деокупації території Автономної Республіки Крим.

Ця проблема полягає у наявності прогалини у розподілі компетенції між державою та автономією. Обидва випадки демонструють конфлікти між правом автономії на самоврядування та повноваженнями центральних органів державної

влади, відображаючи проблеми в розмежуванні компетенцій між різними рівнями публічної влади АРК. Ці приклади підкреслюють необхідність більш чіткої правової регламентації повноважень автономій у законодавстві, щоб уникнути подібних конфліктів у майбутньому. Таким чином, розглянуті підстави для конституційного провадження свідчать про необхідність подальшого удосконалення правової бази для врегулювання цих взаємовідносин.

Також слід зазначити, що Президента України безпосередньо стосується ще одне повноваження єдиного органу конституційної юрисдикції, яке сформульовано без згадки про нього. Це повноваження, що міститься у пункті 2 частини першої статті 7 «Повноваження Суду» Закону України «Про Конституційний Суд України», а саме «офіційне тлумачення Конституції України» [220]. Йдеться про офіційне тлумачення статей Розділу V «Президент України» Основного закону України 1996 року.

Цей розділ містить 11 статей, 7 положення яких станом на 1 січня 2025 року було розтлумачено у 5 рішеннях Конституційного Суду України. Відповідні положення наведено у Таблиці 3.1.

Фактично, розтлумачено положення п'яти статей з одинадцяти, які уміщені в цьому Розділі, тобто майже кожна друга. Ці статистичні показники, у сукупності з аргументованою у пункті 3.1.2 необхідністю внесення змін до статті 111 Конституції України після скасування режиму воєнного стану, надають підстави запропонувати після скасування режиму воєнного стану внести зміни до Розділу V «Президент України» Основного закону України 1996 року, виклавши його у новій редакції.

Аргументами на користь цього є:

- статистичні показники: майже половина положень Розділу V вже була розтлумачена, що свідчить про наявність неоднозначностей та необхідність уточнень;

- необхідність удосконалення процедури імпічменту: існуюча процедура імпічменту потребує подальшого вдосконалення для забезпечення її ефективності та відповідності сучасним викликам;

Таблиця 3.1.

Офіційне тлумачення положень Розділу V «Президент України» Основного закону України 1996 року Конституційним Судом України

Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.	Офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 див. в Рішенні Конституційного Суду України № 5-рп/2014 від 15 травня 2014 р. [296].
Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд.	Офіційне тлумачення положень частини третьої статті 103 див. в Рішенні Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003 [343].
Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень.	Офіційне тлумачення положень частини п'ятої статті 103 див. в Рішенні Конституційного Суду України № 5-рп/2014 від 15 травня 2014 р.
Президент України, обраний на позачергових виборах, складає присягу у п'ятиденний строк після офіційного оголошення результатів виборів.	Офіційне тлумачення положень статті 104 див. в Рішенні Конституційного Суду України від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002 [310].

Стаття 105. Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень.	Офіційне тлумачення частини першої статті 105 див. в Рішенні Конституційного Суду України від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002.
б) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 цієї Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою;	Офіційне тлумачення пункту 6 частини першої статті 106 див. в Рішенні Конституційного Суду України від 15 жовтня 2008 року № 23-рп/2008 [314].
Стаття 111. Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину.	Офіційне тлумачення частини першої статті 111 див. в Рішенні Конституційного Суду України від 10 грудня 2003 року № 19-рп/2003 [297].

-історичний контекст: історія свідчить про часті зміни особливостей республіканської форми правління під час післявоєнної реконструкції, що підкреслює необхідність адаптації правових норм до нових реалій та вимог суспільства.

З огляду на ці фактори, можна стверджувати, що після скасування режиму воєнного стану доцільно провести комплексний аналіз і внести зміни до Розділу V «Президент України». Ці зміни мають бути спрямовані на усунення існуючих правових колізій, уточнення повноважень Президента, вдосконалення процедури імпічменту та адаптацію положень Конституції до нових політичних і соціально-економічних умов – та будуть представляти собою викладення цього Розділу у новій редакції.

З іншого боку, Президент також має вплив на Конституційний Суд України. Згідно з Основним законом України 1996 року, Президент має право призначати третину суддів Конституційного Суду. Це дає йому можливість впливати на склад суду, а відповідно і на його рішення. Крім того, Президент може звертатися до Конституційного Суду з поданнями щодо тлумачення Конституції, що дозволяє йому ініціювати розгляд питань, які можуть впливати на його повноваження та діяльність.

Щодо вагомості впливу, то він залежить від конкретної політичної ситуації та складу Конституційного Суду. В умовах стабільної політичної системи з чітким розподілом влади, вплив Конституційного Суду на Президента може бути більш значущим, оскільки суд має можливість контролювати конституційність дій Президента. Водночас, у випадках політичної кризи або нестабільності, вплив Президента на Конституційний Суд може зрости, особливо якщо він має підтримку значної частини парламенту та може забезпечити призначення лояльних суддів.

Отже, вплив між Президентом та Конституційним Судом є взаємним і залежить від багатьох чинників. Проте у загальному контексті Конституційний Суд відіграє ключову роль у забезпеченні правової визначеності та стабільності,

контролюючи конституційність дій Президента і підтримуючи баланс влади у державі.

Отже, в Україні зв'язок між Главою держави та єдиним органом конституційної юрисдикції проявляється у різних формах.

Важливість оптимізації усіх форм цього зв'язку є актуальною тому, що Конституційний Суд України відіграє ключову роль у забезпеченні практичної реалізації принципу верховенства права. Як єдиний орган конституційної юрисдикції, він здійснює контроль за відповідністю законів та інших нормативно-правових актів Конституції України, забезпечуючи тим самим правову стабільність та передбачуваність державної політики. Взаємовідносини Президента України з Конституційним Судом є критично важливими для збереження балансу між гілками державної влади та забезпечення ефективного функціонування державного механізму. Президент, як гарант дотримання конституційних норм, має не лише поважати рішення Суду, але й активно сприяти його незалежності та авторитету, забезпечуючи необхідні умови для здійснення правосуддя.

Дослідники справедливо зазначають з цього приводу, що «побудова в Україні правової і демократичної держави безпосередньо пов'язана з практичним втіленням таких фундаментальних принципів як верховенство конституції та верховенство права. Очевидно, що зазначена проблема може бути розглянута як з точки зору висвітлення її теоретичного змісту, так і через дослідження тих складових елементів системи державної влади, які виступають інституційними гарантіями забезпечення статусу конституції як акту найвищої юридичної сили» ([8]; також дивись [169; 148]). Відповідно, роль Президента полягає у забезпеченні дотримання цих принципів на всіх рівнях публічного (у першу чергу – державного) управління. Важливо також, щоб Президент сприяв розвитку інститутів, які гарантують верховенство права.

У цьому контексті доцільно розглянути механізми, за допомогою яких Президент може впливати на забезпечення законності та правопорядку. Важливим аспектом є забезпечення незалежності судової системи як однієї з

інституційних гарантій, що можуть сприяти зміцненню демократичних засад конституційного ладу. Таким чином, подальші дослідження в цьому напрямку сприятимуть глибшому розумінню ролі Президента в утвердженні демократичних цінностей та принципів у публічному управлінні.

О.В. Волощук запропонувала уважати, що до числа основних форм взаємодії між Президентом України і судовою владою в Україні слід уважати належними такі: «формування суддівського корпусу й органів; утворення і ліквідація судів; право помилування; право звернення до Конституційного Суду України» [51]. Аналогічний перелік вважає справедливим також і І.І. Головей [59, с. 32]. З числа пунктів цього переліку до Конституційного Суду України мають відношення перший та останній. Останній вже було прокоментовано вище, а щодо першого – участь у формуванні суддівського корпусу – йтиметься у наступному підрозділі нашого дисертаційного дослідження тому, що в останні роки конституційна реформа у цій частині відбувалась з урахуванням вектору європеїзації.

Таким чином, важливість взаємодії між Президентом України і судовою владою, зокрема в контексті формування суддівського корпусу та права звернення до Конституційного Суду України, є суттєвою для забезпечення незалежності судової влади та дотримання принципів верховенства права. С. Чоудрі, Т. Седеліус та Ю. Кириченко у праці «Напівпрезиденталізм та інклюзивне врядування в Україні: пропозиції для конституційної реформи» у 2018 році зазначили, що «протягом останніх десятиліть конституційна стабільність в Україні зіштовхнулася з чотирма основними викликами», одним з яких назвали «слабкий Конституційний Суд, що проявляється через політично-мотивовані та односторонні зміни Конституції» [370, с. 5]. Також вони констатували «появу нових проблем: президентське ... посягання на незалежність судової влади та конституційного судочинства» [370, с. 23]. Варто взяти цю думку фахівців Центру політико-правових реформ до уваги, а відповідні міркування з цього приводу викладені у підпункті 3.3. цього дисертаційного дослідження.

Резюмуючи, зазначимо, що конституційні реформи, які здійснюються в останні роки з урахуванням європейських стандартів, мають на меті підвищення ефективності судової системи і зміцнення демократичних інститутів в Україні. Це підкреслює важливість глибокого аналізу і постійного удосконалення правових норм, що регулюють взаємодію між різними гілками влади в країні.

3.3. Європеїзація як основний напрям подальшого удосконалення правового регулювання створення та діяльності представницьких органів державної влади в Україні в умовах сучасної конституційної реформи

Практичні аспекти подальшого удосконалення законодавства України в умовах конституційної реформи часто пов'язані з таким напрямом діяльності, як європеїзація публічного права. Досліджуючи особливості європеїзації публічного права України, професор Т.О. Карабін сформулювала, що «європеїзація є досить розповсюдженим поняттям та поряд із євроінтеграцією, конвергенцією, адаптацією, апроксимацією, наближенням, глобалізацією, координацією та іншими останнім часом широко використовується у правовій та політологічній науці» [111, с. 311]. Вона дотримується позиції щодо того, що термін «європеїзація» є методологічно вірним, коли йдеться про публічне право України, та варто погодитись з таким підходом.

Процес європеїзації конституційного статусу органів державної влади України є невід'ємною частиною загальної стратегії євроінтеграції країни. Питання еволюції конституційного статусу Президента України на сучасному етапі конституційної реформи тісно пов'язане з цими прагненнями. Цікаво відзначити, що європеїзація передбачає майже відсутність рекомендацій щодо глави держави, тоді як стосовно парламенту існує значна кількість рекомендацій та активних реформ.

Питання еволюції конституційного статусу Президента України на сучасному етапі конституційної реформи тісно пов'язане з євроінтеграційними прагненнями України.

При проведенні подальшого удосконалення цього статусу європейські стандарти доцільно враховувати з низки причин.

По-перше, адаптація конституційних норм до європейських стандартів сприятиме посиленню демократичних інститутів та верховенства права.

По-друге, забезпечення прозорості та підзвітності президентської влади відповідатиме міжнародним зобов'язанням України.

Нарешті, інтеграція європейських практик та підходів до здійснення публічного управління підвищить довіру громадян до державних інститутів та сприятиме стабільності політичної системи України.

Варто підкреслити, що європейські стандарти управління та демократії, які Україна прагне імплементувати, фокусуються переважно на реформуванні парламенту. Це обумовлено необхідністю зміцнення представницької демократії та забезпечення ефективної законодавчої діяльності. Проте, в аспекті реформування статусу Президента України, європейські рекомендації є менш численними та конкретними.

До числа причин такої диспропорції слід уважати належними наступні.

По-перше, в багатьох країнах-членах Ради Європи та особливо Європейського Союзу парламент є основним інститутом, що реалізує не лише законодавчу, але й представницьку функції держави, а отже, подальше вдосконалення його створення та функціонування в ході конституційних реформ є більш пріоритетним в контексті підвищення ефективності публічного управління та відповідності демократичним стандартам.

По-друге, у багатьох європейських країнах глава держави виконує переважно символічні або церемоніальні функції, що зменшує потребу в детальних рекомендаціях щодо цього інституту. Те, що у багатьох європейських країнах глава держави виконує переважно символічні або церемоніальні функції, означає: їхня роль не передбачає активного втручання у повсякденне управління державою або прийняття важливих політичних рішень. Замість цього, вони виконують функції представництва країни на міжнародній арені, ведення

офіційних церемоній, підписання законів і указів, які вже були ухвалені іншими органами влади, та забезпечення стабільності й спадковості влади.

Відомими прикладами країн з такими моделями є Німеччина, Італія та Австрія, де президент, попри свій офіційний статус, має обмежені виконавчі повноваження. У Німеччині федеральний президент виконує в основному представницькі функції, тоді як реальна політична влада зосереджена в руках федерального канцлера. В Італії президент також має здебільшого символічну роль, хоча іноді він може втручатися в політичні процеси, зокрема у випадках політичної кризи. В Австрії президент виконує церемоніальні функції, тоді як урядова влада належить федеральному канцлеру.

Венеціанська комісія, аналізуючи конституційно-правовий статус глави держави у країнах-членах Ради Європи, узагальнила, що «у сучасний період фактично відсутні держави з тотожним конституційно-правовим статусом президента» [160, с. 4-5], - слід взяти до уваги цю думку впливового європейського консультативного органу та констатувати: історично склалося так, що обмеження влади глави держави в багатьох країнах – членах Європейського Союзу (це також частина ситуація у країнах – членах Ради Європи) стало наслідком прагнення уникнути концентрації влади в одних руках, що могло б призвести до авторитаризму. Після Другої світової війни у багатьох країнах Європи відбулися значні конституційні реформи, спрямовані на встановлення демократичних систем правління з чітким розподілом влади. Ці реформи передбачали обмеження повноважень глави держави, зокрема щодо втручання у виконавчу та законодавчу діяльність.

Через цю обмежену роль глави держави, європейські інституції, такі як Європейський Союз (а також і Рада Європи), рідко надають детальні рекомендації щодо реформування цього інституту. Основна увага зосереджується на вдосконаленні функціонування парламентів, судової системи та виконавчої влади, які мають безпосередній вплив на ефективність управління та дотримання демократичних стандартів.

Таким чином, церемоніальна роль глави держави в багатьох країнах-членах Ради Європи та особливо Європейського Союзу зменшує необхідність у детальних рекомендаціях щодо цього інституту в контексті конституційних реформ. Основні зусилля та рекомендації зосереджені на тих органах влади, які відіграють ключову роль у забезпеченні демократичного управління та правопорядку, що є критичним для успішної євроінтеграції України.

Таким чином, в якості проміжного висновку можна зазначити, що при проведенні подальшого удосконалення конституційного статусу Президента України європейські стандарти доцільно враховувати з кількох причин: адаптація конституційних норм до європейських стандартів сприятиме посиленню демократичних інститутів та верховенства права; забезпечення прозорості та підзвітності президентської влади відповідатиме міжнародним зобов'язанням України; інтеграція європейських практик та підходів до управління підвищить довіру громадян до державних інститутів та сприятиме стабільності політичної системи України.

Поточну оцінку конституційно-правового статусу глави держави в Україні у 2024 році дав відомий фахівець з конституційного права професор Савчин. В одній зі своїх аналітично-популярних публікацій він запропонував звернути увагу на те, що «Нещодавно перший віцеспікер Верховної Ради Олександр Корнієнко висловився буквально так: «Ми зараз тестуємо модель переходу від парламентсько-президентської держави до президентської, з сильним президентом» » [253]. Ця заява відображає поточні дискусії щодо можливих змін у балансі влади в Україні, особливо в умовах дії режиму воєнного стану. Він продовжив, що «Насправді йде мова лише про інституційну спроможність держави як під час війни, так і після неї. Якщо бодай якісь правила діяльності влади під час війни Конституція України встановлює – і то, правда, фрагментарно, то про те, що буде після війни, – майже нічого» [253]. Ці обговорення підкреслюють важливість чіткого визначення президентських повноважень у майбутній конституційній реформі, щоб уникнути правової невизначеності.

О. Кондратенко зазначає, що «на тлі воєнного стану питання президентських повноважень дедалі актуалізується, адже за умов збереження де-юре конституційної моделі парламентсько-президентської республіки Україна значною мірою (де-факто) залишається президентсько-парламентською республікою» [120, с. 88].

Цікаво, що цей же автор у цій же публікації надає ще одну власну трактовку сучасних подій, зазначаючи, що «з повномасштабним вторгненням Росії в Україну відбулося різке посилення президентської вертикалі влади на тлі набуття главою держави повноцінних функцій Верховного головнокомандувача Збройних Сил України. Нинішня організація української влади відповідає фактично всім критеріям президентської республіки. Було запроваджене так зване кризове управління, з чим вибудована єдина мобілізована вертикаль виконавчої влади» [120, с. 100]. Таким чином, у своїй публікації О. Кондратенко вказує на протиріччя у сучасному конституційно-правовому статусі України в контексті воєнного стану. З одного боку, спочатку автор зазначає, що формально Україна залишається парламентсько-президентською республікою, але фактично функціонує як президентсько-парламентська республіка. З іншого боку, через кілька сторінок він підкреслює, що повномасштабне вторгнення Росії призвело до значного посилення президентської влади, що наблизило організацію державної влади до моделі президентської республіки. У будь-якому випадку, очевидною є авторська позиція щодо того, що влада Глави держави посилилась після початку повномасштабного вторгнення.

Варто зазначити, що такі зміни можуть суттєво вплинути на взаємодію між різними гілками влади, зокрема на судову систему, яка потребує незалежності для ефективного функціонування. Особливо вразливим з цієї точки зору є найбільш політизований орган судової гілки влади – Конституційний Суд України.

С. Чоудрі, Т. Седеліус та Ю. Кириченко у праці «Напівпрезиденціалізм та інклюзивне врядування в Україні: пропозиції для конституційної реформи» щодо цієї особливості політичного життя в Україні у 2018 році узагальнили, що «спроби розширити президентські повноваження, іноді за конституційні межі,

мали місце в обох типах напівпрезиденталізму. Приклади включають зловживання повноваженнями щодо призначення та звільнення суддів (включно з головами та заступниками голів судів), розпуск Парламенту Указами Президента, використання силових органів в політичних цілях, відсутність прогресу в реформах децентралізації, маніпуляції з Конституційним Судом» [370, с. 17]. Таким чином, «вразливість» єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні – та водночас його важливість для забезпечення балансу між гілками державної влади та у взаємовідносинах з Главою держави – було та залишається актуальним питанням конституційної реформи в Україні.

У документі Венеційської Комісії «Доповідь про правовладдя» у пункті 55 зазначено, що «Судівництво має бути незалежним і безстороннім. Незалежність означає, що судівництво є вільним від зовнішнього тиску та що його не контролюють інші гілки влади, особливо виконавча. Ця вимога є невіддільною частиною засадничого демократичного принципу поділу влади» [83, с. 17]. Це є важливим для врахування при здійсненні подальшої європеїзації правового регулювання взаємовідносин між Президентом України та Конституційним Судом України. Попри те, що наразі Венеційська Комісія веде роботу з перегляду цієї доповіді, адже вона потребує істотного оновлення, виходячи з еволюції практики Європейського суду з прав людини та з появи нових документів органів Ради Європи, поки що доцільно керуватися наявним «м'яким правом».

Також варто зазначити, що на сучасному етапі конституційної реформи важливою є європеїзація взаємовідносин між Главою держави та Конституційним Судом України.

Доречно нагадати, що Венеційська комісія, проаналізувавши текст Конституції України 1996 року (у т.ч. у частині взаємовідносин органів державної влади в межах системи стримувань і противаг), не висловлювала зауважень щодо того, як врегульовано взаємовідносини між Президентом України та Конституційним Судом України (дивись висновок щодо проекту Конституції від 11 березня 1996 року [402] та висновок щодо прийнятого тексту Основного Закону України від 7-8 березня 1997 року [400]). Дослідники

підкреслюють, що експерти резюмували: «Конституція України 1996 року запровадила сильну виконавчу владу під керівництвом сильного Президента. Водночас у тексті експерти висловлювали сподівання, що передбачена система стримувань і противаг мала запобігти застосуванню авторитарних рішень. Окрім того, наголошувалось на ... ролі Конституційного Суду України» [85, с. 162]. Втім, покладені на нього очікування єдиний орган конституційної юрисдикції виправдовував не в усіх кризових ситуаціях – з різних причин. Часто ці причини повністю чи частково усувались внаслідок саме конституційної реформи. Так, у 2020 році інституційний конфлікт між Президентом України та Конституційним Судом України став предметом широкого обговорення.

При аналізі цього конфлікту з конституційно-правової точки зору варто виходити з того, що в Україні Президент не входить до жодної з гілок державної влади. Це дозволяє уникнути надмірного посилення будь-якої з гілок влади та сприяє вирішенню конфліктів між ними, у разі їх виникнення. Однак, це не запобігає виникненню конфліктів між Главою держави та органами державної влади. Одним із останніх підстав конфлікту між Президентом України і Конституційним Судом України мало своїм наслідком ініційований Президентом України Проект Закону реєстр. № 4288 від 29 жовтня 2020 р., який мав на меті відновлення суспільної довіри до конституційного судочинства.

Пояснювальна записка до цього Проекту акцентує увагу на тому, що «ухвалене 27 жовтня 2020 року Рішення Конституційного Суду України за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо визнання неконституційними окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» та Кримінального кодексу України [298] є прикладом свавільного та необґрунтованого рішення, що суперечить принципу верховенства права. Така позиція підкреслює необхідність забезпечення європейського та євроатлантичного вибору українського суспільства, дотримання принципу верховенства права та усунення загроз національній безпеці України» [198]. На думку авторів Пояснювальної записки, при ухваленні згаданого вище Рішення Конституційним Судом України «не було наведено належного обґрунтування

вказаного Рішення. Крім того, таке Рішення істотно виходить за межі конституційного подання, за яким було визнано неконституційними відповідні положення. Конституційний Суд України шляхом маніпуляцій вдався до ухвалення Рішення» [198]. Проект цього Закону України пропонував наступне:

Перше. «Визнати неправосудним (нікчемним) Рішення Конституційного Суду України № 13-р/2020 у справі № 1-24/2020(393/20) як таке, що прийняте у приватних інтересах суддів Конституційного Суду України, є свавільним та необґрунтованим, суперечить принципу верховенства права та заперечує європейський та євроатлантичний вибір Українського народу» [236]. Щодо цього положення слід зазначити наступне.

Визнання неправосудним рішення Конституційного Суду України Верховною Радою України своїм законом є юридично сумнівним кроком, який не відповідає принципу верховенства права і порушує розподіл влад між гілками влади.

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції, уповноваженим тлумачити Конституцію України і вирішувати питання конституційності актів. Його рішення є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені. Згідно зі статтею 151-2 Конституції України, рішення Суду мають обов'язкову силу на всій території України, є остаточними та не підлягають оскарженню.

Верховна Рада України, як законодавчий орган, не має повноважень визнавати рішення Конституційного Суду незаконними або нікчемними (у тому числі за ініціативою Президента України). Це суперечить принципу незалежності судової влади і може розцінюватися як втручання в діяльність судової гілки влади. Більше того, такий крок може бути розцінений як порушення міжнародних зобов'язань України в контексті забезпечення верховенства права, оскільки європейські стандарти чітко встановлюють незалежність судової влади як основоположний принцип демократії і правової держави.

Тому, питання перегляду або скасування рішень Конституційного Суду України можуть вирішуватися лише самим Конституційним Судом, зокрема,

через процедури, передбачені Законом України «Про Конституційний Суд України».

Друге. «Забезпечити безперервність дії норм Кримінального кодексу України, Закону України «Про запобігання корупції» незалежно від ухвалення Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020 у справі № 1-24/2020(393/20)» [236]. Це положення проекту також викликає певні міркування.

Так, Верховна Рада України не може своїм законом забезпечити безперервність дії норм Кримінального кодексу України та Закону України «Про запобігання корупції» незалежно від ухвалення Рішення Конституційного Суду України. Такий крок суперечить принципу верховенства права та конституційній ієрархії правових норм. Варто ще раз наголосити на тому, що Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції, уповноваженим вирішувати питання конституційності законів та інших нормативних актів. Відповідно до статті 151-2 Конституції України, рішення єдиного органу конституційної юрисдикції є обов'язковими, остаточними і не підлягають оскарженню. Визнання певних норм неконституційними означає їх втрату чинності з моменту ухвалення рішення Конституційним Судом України.

Варто підкреслити, що спроба Верховної Ради України своїм законом забезпечити безперервність дії норм, які були визнані неконституційними, є юридично неможливою, оскільки це порушує принципи верховенства права і поділу влади. Законодавчий орган не має права ігнорувати або скасовувати рішення Конституційного Суду, оскільки це порушує незалежність судової влади.

Також слід звернути увагу і на те, що міжнародні стандарти та практика, зокрема європейські, чітко вказують на необхідність забезпечення незалежності судової влади та обов'язковості виконання рішень конституційних судів. Відповідно, будь-які законодавчі ініціативи, що суперечать цим принципам, можуть негативно вплинути на міжнародний імідж країни та її правову систему.

В якості проміжного висновку слід зазначити, що відповідно до Основного закону України 1996 року та взятих на себе Україною міжнародних зобов'язань,

Верховна Рада України має дотримуватися рішень Конституційного Суду України та не наділена повноваженнями забезпечувати дію норм, визнаних неконституційними. Єдиний шлях для відновлення дії таких норм – це їх перегляд або прийняття відповідних нормативно-правових актів у такій новій редакції, що відповідає чинній Конституції України.

Третє положення аналізованого Проєкту полягало у тому, щоб «припинити повноваження складу Конституційного Суду України, що діяв у приватних інтересах та всупереч інтересам народу, який є носієм влади та єдиним джерелом суверенітету» [236]. Очевидно, що тут Президент України як суб'єкт законодавчої ініціативи діяв (на думку відповідних фахівців, які консультували написання Проєкту цього Закону України) у межах належних йому кадрових повноважень. Щодо них Н.О. Малишкіна влучно зазначила наступне: «окремої уваги заслуговують кадрові повноваження Президента України в сфері судової гілки влади, адже цілком зрозуміло, що саме від судді, рівня його професійності та компетентності залежить якість здійснення судочинства, а також певною мірою своєчасність та оперативність розгляду справ» [157, с. 115]. Тим не менш, це положення Проєкту викликає певні зауваження.

Відомий юрист В.Ковальський, коментуючи фактичні підстави цього інциденту (який можна визнати конституційним конфліктом, дивись детальніше [90; 130; 258]), зауважив, що «Президент не може звільняти суддів КСУ. Він може лише призначити шість суддів за своєю квотою – і не більше» [116]. Це цілком відповідає чинному законодавству.

Професор Ковальський продовжив: «Президенту не подобаються двоє суддів, які були призначені ще Президентом Януковичем. І дійсно, у громадськості є питання до цих суддів. Проте у Президента немає повноважень звільняти їх» [116]. Можливо, саме тому і виникла ідея «покласти виконання суспільного запиту» це на Верховну Раду України.

Повертаючись до аналізу положень Проєкту, продовжимо щодо Парламенту України. Верховна Рада України не має повноважень припиняти повноваження складу Конституційного Суду України своїм законом. Такий крок

порушує конституційний принцип поділу влади та незалежність судової влади. Адже відповідно до Конституції України, Конституційний Суд України є незалежним органом конституційної юрисдикції (стаття 147). Незалежність суддів Конституційного Суду гарантується Конституцією, і будь-які спроби законодавчої чи виконавчої влади втрутитися в їхню діяльність суперечать принципам верховенства права та поділу влади.

Відповідно до статті 149 Конституції України, повноваження суддів Конституційного Суду можуть бути припинені лише у випадках, передбачених Конституцією. Це включає добровільне складання повноважень, набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо них, втрату громадянства, визнання недієздатним, смерть або втрату суддею здатності виконувати обов'язки за станом здоров'я. У цьому контексті важливо вдатися до системного нормативно-доктринального аналізу та наголосити на тому, що Конституція України 1996 року не передбачає можливості припинення повноважень суддів Конституційного Суду України за рішенням Верховної Ради України на підставі політичних чи інших мотивів (дивись, наприклад, [71]). Втручання в незалежність судової влади з боку законодавчого органу підриває основи конституційного ладу і є порушенням принципу верховенства права.

Органи, що приймають та / або тлумачать документи європейських організацій, які містять у собі європейські стандарти (Парламентська асамблея Ради Європи, Венеційська комісія та інші європейські інститути), підкреслюють необхідність забезпечення незалежності конституційних судів і суддів. Втручання законодавчої або виконавчої влади в роботу конституційних судів може бути розцінене як порушення демократичних принципів і верховенства права.

Таким чином, навряд чи Верховна Рада України має право своїм законом припиняти повноваження складу Конституційного Суду України. Такі дії суперечать Конституції України і принципу незалежності судової влади. Єдиний законний шлях для припинення повноважень суддів Конституційного Суду – це випадки, передбачені Конституцією України.

Четверте – та останнє – положення Проекту: «Забезпечити добір та призначення суддів Конституційного Суду України у порядку, встановленому Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України» [236]. Варто звернути увагу на те, що його формулювання є коректним і відповідає положенням чинного законодавства України, а також і міжнародним зобов'язанням.

Це пояснюється тим, що Конституція України (стаття 148) визначає порядок добору та призначення суддів Конституційного Суду України. Цей порядок передбачає, що судді призначаються Президентом України, Верховною Радою України та з'їздом суддів України. У свою чергу, Закон України «Про Конституційний Суд України» конкретизує ці конституційні положення та детально описує процедуру добору та призначення суддів. Використання цього закону як керівного документу забезпечує прозорість та відповідність процесу призначення суддів встановленим правовим нормам.

Також, слід відмітити і так звану «правову коректність» - а саме, що формулювання, яке підкреслює необхідність дотримання Конституції та відповідного закону, є коректним з точки зору «букви та духу» чинного законодавства України, і понад усе – не протирічить принципам верховенства права та законності.

Резюмуючи, слід зазначити, що цей конфлікт підкреслює значення розмежування повноважень та забезпечення незалежності судової системи, особливо в контексті євроінтеграційних прагнень України. Вплив глави держави на Конституційний Суд України залишається важливим аспектом конституційної реформи та потребує подальшого дослідження і вдосконалення законодавчих механізмів для забезпечення належного функціонування конституційного судочинства в Україні.

Можливо, частково цей конфлікт обумовив одну з умов членства України в ЄС, яка стосується цієї сфери. А саме, одною з 7 рекомендації для членства є реформування Конституційного Суду України (докладніше дивись аналітичні матеріали, наприклад, [203; 114; 200]).

З точки зору європейського вектору конституційної реформи слід погодитись з узагальненням В.В. Дубас щодо того, що «початком нового етапу конституційного процесу, який триває досі, стали зміни конституційного ладу внаслідок Революції гідності. Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» передбачалась парламентсько-президентська форма державного правління за Конституцією в редакції від 08 грудня 2004 року» [85, с. 165]. На цьому етапі конституційної реформи було на законодавчому рівні виправлено недоліки щодо формування Конституційного Суду України (у т.ч. за участю Президента України), на які Венеційська комісія вказала ще у 2005 році (дивись [399]) та у 2006 році (дивись [398]) – але, конституційна реформа у частині її впливу на формування та функціонування Конституційного Суду України викликала певні зауваження цього дорадчого органу Ради Європи (дивись позицію щодо судової реформи, висловлену 23-24 жовтня 2015 року [406]).

Вектором якісних та реальних змін в аналізованій сфері Венеційська комісія вбачала у тому, щоб на практиці реалізувати «зменшення повноважень Президента та посилення парламентських рис правління в Україні» [85, с. 168], акцентуючи увагу на тому, що вони «можуть призвести до непотрібних політичних конфліктів і в такий спосіб підірвати необхідне зміцнення верховенства права в країні. Наявні положення не дають змоги повністю досягти мети конституційної реформи – створити збалансовану та функціональну систему правління» [85, с. 168]. Детальніше про це йдеться в документах Венеційської комісії від 11–12 березня 2016 р. [166] та від 6-7 грудня 2019 року [404]. Щодо Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції, «Комісія обстоює позицію щодо необхідності комплексного реформування його організації та діяльності» [279]. Це навряд чи можна зробити інакше, аніж поступово, крок за кроком.

Конкретно у сфері взаємодії Президента України з Конституційним Судом України найбільш актуальним на чинному етапі конституційної реформи є роль Глави держави у конкурсному доборі суддів.

Зокрема, Європейська Комісія «повністю погоджується з рекомендаціями Венеціанської комісії до закону №7662 про Конституційний суд і очікує, що Україна відповідним чином приведе у відповідність свій процес відбору суддів КСУ» [202]. Варто нагадати, що з аналізованого нами питання Венеційська комісія підкреслила два важливих аспекти:

- по-перше, у Дорадчу групу експертів, яка перевірятиме кандидатів, слід включити ще одного, сьомого, члена з міжнародних експертів. Це сприятиме зниженню політичного впливу на комісію;

- по-друге, рішення Дорадчої групи експертів повинні бути обов'язковими. Кандидат, який отримав негативну оцінку під час їхньої перевірки, не може бути призначений суддею КСУ за жодних обставин (детальніше дивись документ від 16-17 грудня 2022 року [403], також аналітичні коментарі до нього, наприклад [110]).

За підсумками розв'язання низки проблем, здебільшого політичного та юридичного характеру, Президент України підписав Закон України від 27 липня 2023 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України» [211].

У проєкті Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України (реєстр. № 9322 від 25 травня 2023 р.) було передбачено суттєві зміни, що мають на меті вдосконалення процесу відбору кандидатур на посаду суддів єдиного органу конституційної юрисдикції. Важливим аспектом цього законопроекту стало внесення змін до Закону України "Про Конституційний Суд України", у тому числі до розділу IV "Перехідні положення". Зокрема, була запропонована нова редакція пункту 8, який зобов'язує Президента України протягом тридцяти днів після набрання чинності законом призначити особу до першого складу Дорадчої групи експертів та обрати її заступника. Для цього Президент повинен видати відповідний указ.

Аналіз цього положення свідчить про намагання реформувати процедуру конкурсу на посаду судді Конституційного Суду України, зокрема шляхом створення нової Дорадчої групи експертів – а також про наявність політичної волі Глави держави підтримувати цей напрям конституційної реформи. Запровадження нових норм мало на меті підвищення прозорості та об'єктивності процесу відбору кандидатів, що в свою чергу може сприяти зменшенню політичного впливу на цей важливий орган конституційної юрисдикції.

Про наявність політичної волі Глави держави підтримувати напрям конституційної реформи свідчить факт видання указу, згаданого в аналізованому Законі, 16 жовтня 2023 року [227]. Наразі він є чинним зі змінами та доповненнями від 17 червня 2024 року [214]. Внесення цих змін та доповнень до Указу також свідчить про те, що політична воля Президента в згаданій сфері наявна і зараз, і що він та його Офіс оперативно реагують на виклики сьогодення та на зміну ситуації. Це підтверджує системний підхід Президента до конституційної реформи і його прагнення забезпечити ефективне функціонування органів публічної влади відповідно до сучасних вимог і викликів.

У цілому, призначення першого складу Дорадчої групи експертів та обрання її заступника Президентом України, згідно з новими положеннями, стало важливим кроком у реалізації конституційної реформи у частині, яка стосується Конституційного Суду України. Це свідчить про спробу створення чіткої і структурованої системи, що має забезпечити ефективний і незалежний відбір кандидатур на посаду суддів єдиного органу конституційної юрисдикції, а також укріпити довіру до Конституційного Суду України у цілому. Проте, зазначений механізм вимагає уважного моніторингу, аби уникнути можливого зловживання і забезпечити відповідність реформаторських ініціатив принципам верховенства права та демократичного публічного управління. У цьому вбачаються перспективи подальшого розвитку цього напрямку конституційної реформи, кінцевою метою якої на сучасному етапі є виконання необхідних умов для членства України в Європейському Союзі.

Також варто констатувати, що на підставі Закону України від 27 липня 2023 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України» та таких, що його деталізують, підзаконних актів (у тому числі згаданих вище Указів Президента України вже відбулось призначення суддів єдиного органу конституційної юрисдикції. Станом на 1 серпня 2024 року останнє – та поки що єдине – призначення за участю Дорадчої групи експертів відбулося 23 травня 2024 року, коли Верховна Рада України призначила на цю посаду професора С. Різника [226]. Це призначення демонструє поступову реалізацію нових механізмів конкурсного відбору, спрямованих на забезпечення прозорості та справедливості в процесі формування складу Конституційного Суду України.

Враховуючи те, що більшість держав – членів Європейського Союзу мають парламентську форму правління (тобто, є парламентськими республіками або парламентськими монархіями), в якості перспективного питання для дискусії про напрям продовження конституційної реформи після скасування режиму воєнного стану у частині взаємовідносин між Президентом України та Конституційним Судом України доречно розглянути пропозицію, сформульовану в українській юридичній літературі. Ця пропозиція стверджує, що «кадрові повноваження Президента щодо судової влади мають носити номінальний характер. В світлі минулого українського досвіду використання Президентом Конституційного Суду для досягнення власних політичних цілей (включно з конституційними змінами), доцільно розглянути перехід президентських повноважень щодо призначення суддів Конституційного Суду України до Парламенту» [145, с. 28].

Переваги такої пропозиції полягають у:

- зниженні політичного впливу, адже передача повноважень з призначення суддів Конституційного Суду від Президента до Парламенту може зменшити ризик використання судової системи для досягнення політичних цілей;

- підвищенні прозорості та легітимності: відкрита парламентська процедура призначення суддів може сприяти підвищенню довіри громадян до судової системи;

- Гармонізації з європейськими стандартами, так як врахування досвіду країн ЄС, де повноваження щодо призначення суддів розподілені між різними гілками влади, допоможе зміцнити практичну реалізацію принципу верховенства права в Україні;

- подальшому забезпеченню балансу між гілками державної влади, так як передача повноважень Парламенту сприятиме більшій незалежності судової гілки влади від виконавчої (органи якої здебільшого залучаються до прийняття Главою держави відповідних рішень).

Недоліки пропозиції також є вагомими:

- по-перше, це ризик політичних маніпуляцій у Верховній Раді України, адже перехід повноважень може призвести до політичних «ігор» та «торгів» у Парламенті, що може вплинути на об'єктивність призначень;

- по-друге, це також і певні процесуальні труднощі: зміна процедури призначення може вимагати значних змін у законодавстві, що може бути складним і тривалим процесом;

- нарешті, це потенційна нестабільність: у разі частих змін у складі Парламенту можуть виникнути проблеми з безперервністю та стабільністю в призначеннях суддів.

Тим не менш, переваги даної пропозиції є більш вагомими та численними, ніж недоліки. Основна причина цього полягає в тому, що зниження політичного впливу на судову систему та підвищення прозорості процесу призначення суддів матимуть довгострокові позитивні наслідки для демократії та практичної реалізації принципу верховенства права в Україні. Зниження політичного впливу на судову владу сприятиме більшій незалежності судів, що є критично важливим для справедливого здійснення правосуддя.

Запропоновані заходи сприятимуть підвищенню незалежності судової влади та зменшенню політичного тиску на Конституційний Суд України, що є

важливим кроком на шляху до європейської інтеграції та зміцнення демократичних інститутів в Україні. Однак слід зазначити, що таке рішення буде доволі революційним, що навряд чи буде доречним одразу після скасування режиму воєнного стану в Україні. А тому варто рекомендувати повернутися до цього питання щонайменше через п'ять років після скасування режиму воєнного стану, коли буде майже завершена післявоєнна відбудова України.

Питання еволюції конституційного статусу Верховної Ради України на сучасному етапі конституційної реформи тісно пов'язано з євроінтеграційними прагненнями України. При проведенні подальшого удосконалення цього статусу європейські стандарти доцільно враховувати з низки причин.

По-перше, надзвичайно важливим є максимально можливе «зближення» з відповідними європейськими стандартами (стандарти Європейського Союзу). Адже процес європеїзації діяльності Парламенту дозволяє Україні наблизитися до стандартів та практик, які існують в країнах Європейського Союзу. Це допомагає створити єдиний простір у процесі європейської інтеграції України.

По-друге, важливим є як подальше зміцнення демократії, так і подальша розбудова правової держави. Європеїзація сприяє розбудові «сильних» інститутів та підвищенню рівня демократії, що має своїм наслідком більше наближення України до повної практичної реалізації у країні концепції правової держави. Подальше удосконалення функціонування Парламенту є ключовим аспектом в цьому процесі.

По-третє, все більше і більше значення набуває швидкість інтеграції до Європейського Союзу – адже активна європеїзація Парламенту сприяє збільшенню шансів на інтеграцію України до ЄС. Забезпечення відповідності законодавства та норм гармонізує Україну з європейським співтовариством.

По-четверте, європеїзація по відношенню до подальшого удосконалення функціонування представницьких органів завжди передбачає розширення кола випадків, у яких необхідним є залучення громадськості. Досвід тих країн, які відносно нещодавно приєдналися до ЄС, свідчить про те, що процес європеїзації включає в себе активну участь громадськості. Удосконалення роботи Парламенту

на європейських засадах сприятиме залученню громадськості до прийняття рішень та стимулюватиме взаємодію між Урядом і громадянами України.

Насамкінець, слід відмітити таку важливу для сучасної Української держави мету, як економічна та соціальна стабільність. Ефективна робота Парламенту за європейськими стандартами сприяє стабільності в економіці та соціальній сфері. Зміцнення інститутів та правових механізмів робить країну привабливішою для іноземних інвесторів та партнерів – чи то йдеться про надання допомоги під час війни, чи про відбудову країни після її закінчення.

Отже, подальше удосконалення функціонування Парламенту в контексті європеїзації є ключовим напрямком для досягнення стратегічних цілей України на шляху до інтеграції до ЄС.

Таким чином, актуальність аналізованого питання не викликає сумнівів. А отже, можна сконцентрувати увагу на визначенні основних завдань та перспектив подальшого удосконалення функціонування Парламенту України з урахуванням такого стратегічного вектору, як вектор європеїзації.

Найбільш важливим для подальшого удосконалення діяльності Парламенту України на сучасному етапі є такий документ, як Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року.

Ця угода вже знайшла оцінку в українській юридичній літературі. Здебільшого фахівці доходять думки, що «фактично ця Угода за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України. Враховуючи цю обставину, визначити межі європейської інтеграції України на підставі аналізу положень цієї Угоди можна лише в загальних рисах, шляхом описання цих меж, адже із 486 статей Угоди більшість статей визначають окремі напрями взаємодії України та ЄС» [170, с. 34]. Отже, в контексті подальшого удосконалення діяльності Парламенту України, особливу увагу слід приділити вивченню та аналізу важливих аспектів Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Це дозволить ефективно впроваджувати європейські

стандарти та норми в українське законодавство, сприяти гармонізації внутрішньопарламентських процедур з європейськими стандартами та практиками, а також забезпечити взаємодію та співпрацю з колегами з Європейського Парламенту та інших країн-членів Європейського Союзу. Такий підхід сприятиме подальшій інтеграції України в європейський правовий та політичний простір, зміцненню демократії та правової державності у нашій країні.

З точки зору концепції взаємодії між Європейським Парламентом та Верховною Радою України, у тому числі щодо подальшої європеїзації діяльності останньої, привертає увагу зміст статей 467 та 468 Угоди.

Згідно з статтею 467:

- формується Парламентський комітет асоціації, який стає майданчиком для взаємодії між членами Верховної Ради України та Європейського Парламенту, де вони можуть проводити засідання та обмінюватися думками. Засідання Парламентського комітету асоціації проводяться на регулярній основі, визначеній самим комітетом;

- Парламентський комітет асоціації складається з представників Верховної Ради України з одного боку та членів Європейського Парламенту - з іншого боку;

- Парламентський комітет асоціації встановлює свій власний порядок денний;

- періодично головування в Парламентському комітеті асоціації здійснюється по черзі: представником Верховної Ради України і представником Європейського Парламенту відповідно до встановлених ними правил.

Стаття 468 Угоди передбачає, що:

- Парламентський комітет асоціації має право запитувати в Ради асоціації необхідну інформацію щодо виконання угоди. Рада асоціації, у свою чергу, надає Комітету запитану інформацію;

- Парламентський комітет асоціації повинен бути інформований про рішення та рекомендації Ради асоціації;

- Парламентський комітет асоціації може надавати рекомендації Раді асоціації;

- Парламентський комітет асоціації має можливість утворювати відповідні підкомітети [350].

Таким чином, згідно зі статтями 467 та 468 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, встановлено механізми взаємодії між Верховною Радою України та Європейським Парламентом щодо подальшої європеїзації діяльності останньої. Зокрема, створено Парламентський комітет асоціації, який є майданчиком для діалогу та обміну думками між членами Верховної Ради України та Європейського Парламенту; він має право запитувати інформацію щодо виконання Угоди, надавати рекомендації Раді асоціації та утворювати відповідні підкомітети.

Такий механізм сприяє активній взаємодії між українським та європейським парламентами, що сприяє подальшій європеїзації законодавства та політичного процесу в Україні. Таким чином, вектори європеїзації діяльності Верховної Ради України можна визначити через активну участь у взаємодії з європейськими інституціями та підтримку спільних ініціатив і рекомендацій, а також через підтримку та впровадження європейських стандартів, норм та практик у внутрішній законодавчий процес та в інші сфери діяльності Парламенту України.

Враховуючи сутність цих двох векторів, можна стверджувати: взаємодія з європейськими інституціями та підтримка спільних ініціатив і рекомендацій є проблематикою, що в основному належить до сфери міжнародного права. З іншого боку, підтримка та впровадження європейських стандартів, норм та практик у внутрішній парламентський процес (процедури) є складовою конституційного та адміністративного права. Галуззю конституційного права вивчаються основні принципи та норми, що регулюють організацію та функціонування парламентської системи, а також роль та повноваження Верховної Ради України в рамках європейської інтеграції. У той час, адміністративне право зосереджується на вивченні процедур, механізмів та

інструментів реалізації європейських стандартів та норм у внутрішньому законодавчому процесі, включаючи адаптацію законодавства та адміністративні процедури до вимог європейських стандартів.

Адаптація законодавства України до європейських стандартів відбувається на основі положень Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. [217]. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є стратегічним документом, спрямованим на гармонізацію законодавства України з європейськими стандартами та нормами. Вона визначає конкретні заходи та строкові рамки для адаптації українського законодавства до законодавства ЄС. Положення цієї програми є важливими для європеїзації діяльності Верховної Ради України, оскільки вони визначають конкретні напрями та завдання для адаптації законодавства України до європейських стандартів. До цих напрямів можна віднести гармонізацію законодавства у сферах права та правосуддя, економіки та торгівлі, прав людини та громадянства, транспорту та інфраструктури, середовища та енергетики тощо.

Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу складається з двох змістовних частин.

Перша присвячена пріоритетними сферами, в яких здійснюється адаптація законодавства України до *acquis communautaire*. До числа таких сфер парламентське право не входить. Проте, це не означає, що парламентська діяльність не має важливості в контексті процесу європеїзації. Парламент відіграє важливу роль у забезпеченні відповідності національного законодавства європейським стандартам та нормам через ухвалення відповідних законів та реформування законодавчого процесу.

Як раз цим питанням і присвячена друга частина Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Передбачено, що «державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова частина правової реформи в Україні та спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроєктування,

обов'язкового врахування вимог законодавства Європейського Союзу під час нормопроєктування, підготовки кваліфікованих спеціалістів, створення належних умов для інституціонального, науково-освітнього, нормопроєктного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України» [217]. Загальнодержавна програма покладає на Верховну Раду України такі етапи адаптації, як:

- «визначення переліку законопроектних робіт;
- підготовка проєктів законів України та інших нормативно-правових актів, включених до переліку законопроектних робіт, та їх прийняття» [217].

Після визначення переліку законопроектних робіт та підготовки відповідних проєктів законів, наступним етапом є їх прийняття Верховною Радою України. Цей процес включає ухвалення законодавчих актів та інших нормативно-правових документів, які відповідають вимогам та стандартам Європейського Союзу та сприяють адаптації законодавства України до *acquis communautaire*. Положення щодо цього деталізовано у Розділі VIII «Інституціональний механізм», у якому розглядаються положення щодо інституційного механізму. Верховна Рада України має такі обов'язки: забезпечення виконання Програми з питань, які належать до компетенції Верховної Ради України; розгляд проєктів законів України, розроблених на виконання Програми; визначення цілей та завдань другого та наступних етапів виконання Програми, встановлення їх часових меж; у разі потреби внесення змін до Програми; проведення щорічних слухань про стан виконання Програми; забезпечення експертизи внесених до Верховної Ради України всіма суб'єктами права законодавчої ініціативи законопроектів на їх відповідність *acquis communautaire* на всіх етапах їх розгляду [217].

Безпосередньо до законодавчого процесу відносяться також і положення Розділу IX «Особливості розгляду законопроектів та проєктів інших нормативно-правових актів, що належать за предметом правового регулювання до сфер, правовідносини в яких регулюються правом Європейського Союзу». Слід зазначити, що вони розроблені з урахуванням європейських стандартів у

законотворчій діяльності, на підставі аналізу основних етапів створення закону в європейських парламентах. Застосування європейських стандартів у процесі законотворчої роботи Парламенту України можна визначити як один з пріоритетних напрямів подальшого удосконалення діяльності Верховної Ради України.

Ці положення спрямовані на забезпечення відповідності законодавства України європейським нормам і стандартам, що є важливим кроком у зміцненні співпраці між Україною та Європейським Союзом. Це сприяє гармонізації законодавства України з правовими стандартами Європейського Союзу і підвищує його відповідність міжнародним нормам. Такий підхід сприяє покращенню якості законодавчого процесу в Україні та підвищенню довіри до законодавчих органів у країні і за кордоном.

Важливість врахування цих чинників підкреслює відома дослідниця парламентаризму в Україні І.Є. Словська. На її думку, незважаючи на загальновизнану рівноправність усіх ланок державного апарату, саме законодавча інституція декларує основи конституційного ладу і правового статусу особи. Дискусії про представницький характер парламенту, його місце і роль у системі державного апарату не мають за мету применшити значення інших органів державної влади. Кожна з ланок є необхідною і невід'ємною складовою влади й наділена особливим конституційно-правовим статусом. Але призначення саме парламенту полягає у вираженні волі народу та наданні їй загальнообов'язкового характеру шляхом прийняття законів [273, с. 14]. Як представницький орган, Верховна Рада України має максимально точно відображати волю народу.

Таким чином, органами публічної влади в Україні вже вжито ряд заходів у напрямі європеїзації функціонування Верховної Ради України. При цьому, практична реалізація цих заходів поки що не завершена – а тому у цілому справедливим буде стверджувати, що наявні необхідні програмні документи з відповідних питань, на підставі яких проводяться та / або у майбутньому можуть проводитися реформи, що стосуються діяльності Верховної Ради України.

Щодо цього професор Д.М. Белов зауважив, що «на сьогодні відсутнє системне науково обґрунтоване бачення шляхів розвитку парламентаризму в Україні, залишається недосконалим конституційне закріплення статусу Верховної Ради України, її органів і народних депутатів України, а також відсутнє узгоджене комплексне законодавче регулювання повноважень, порядку їх реалізації, форм роботи Верховної Ради України, статусу її керівництва, органів та народних депутатів України» [32, с. 657]. А тому, коли йдеться про євроінтеграцію України, у різних сферах розробляються та періодично оновлюються відповідні програмні документи. Щодо подальшого удосконалення конституційного статусу Верховної Ради України на сучасному етапі варто взяти до уваги положення такого документу, як Доповідь та дорожня карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. У цій доповіді деталізовано положення Угоди, зокрема Розділ 2 присвячено питанням політичного нагляду за виконавчою гілкою влади [84, с. 7]. А отже, його положення дотичні до питання інтерпеляції, про яку йшлося у попередньому підрозділі нашого дослідження,

До того, як звернутися до сутнісних положень щодо інтерпеляції у світлі Проєкту № 3499, слід наголосити на структурі Пояснювальної записки до цього проєкту. Вона містить 2 важливих блока інформації, яка стає у нагоді при аналізі питання щодо особливостей застосування інтерпеляції у країнах – членах ЄС, та при дослідженні відповідних європейських стандартів.

Так, у Пояснювальній записці на с.с. 2-3 наведено інформацію щодо застосування інтерпеляції у Польщі, Литві, Північній Македонії, Нідерландах, Німеччині, а на с.с. 5-6 Пояснювальної записки охарактеризовано позицію Венеціанської комісії щодо інтерпеляції. Варто уважати це позитивною практикою та рекомендувати в межах подальшого удосконалення законодавчого процесу у Парламенті України передбачити, що до структури пояснювальної записки, яка обов'язково подається разом з текстом проєкту закону, мають входити такі розділи, як «Кращі практики країн-членів ЄС щодо предмету

правового регулювання закону» та «Європейські стандарти та правові позиції щодо предмету правового регулювання закону».

Переходячи до аналізу питання врахування вищезазначених практик, стандартів та позицій при розробці моделі інтерпеляції в Україні, варто звернутися до праць О.М. Бориславської. Відома дослідниця зазначила, що «у європейській моделі конституціоналізму конституційні системи правління засновані на моделі гнучкого поділу державної влади, що передбачає досить широкі повноваження законодавчої влади, яка відповідальна за формування уряду та здійснює контроль за його діяльністю. Така система взаємовідносин між вищими органами державної влади є змістом парламентаризму, що є ключовим елементом конституційних систем правління європейських держав» [42, с. 51-52]. Таким чином, фактично вказується на те, що впровадження інтерпеляції є доречним та не протирічить кращим практикам країн – членів ЄС, європейським стандартам парламентаризму.

Аналогічної думки дотримувались автори Проекту № 3499, зазначаючи, що «питання, що становлять предмет проєкту закону, унормовуються європейськими стандартами парламентаризму, викладеними у звітах та консультативних висновках Венеційської комісії» [197]. Зокрема, вони послались на положення консультативного висновку загального характеру CDL-AD(2019)015 “Контрольний список параметрів взаємозв’язків між парламентською більшістю та опозицією у демократичних країнах” [409] та консультативних висновків щодо України CDL(1995)040-е [405], CDL-AD(2003)019-е [407] та CDL-AD(2010)044-е [401].

У Пояснювальній записці резюмовано, що «сам факт того, що вказані міжнародні організації підтримують необхідність впровадження інструментів парламентського контролю на практиці, а також їх позиція щодо надання державам широкого розсуду в частині вибору конкретних методів реалізації вказаних завдань, свідчить на користь впровадження інституту інтерпеляції в Україні» [197]. Тут слід звернути увагу на певну підміну конкретних фактів загальними фактами – адже цитуються лише висновки (правові позиції)

Венеціанської комісії, тому навряд чи мову можна вести про підтримку «міжнародних організацій» у множині щодо впровадження в Україні інтерпеляції. Але у цілому тенденція вказана вірно – саме так вона характеризується в українській юридичній літературі (а саме: «рівень депутатського контролю в Україні є найнижчим в Європі» [189, с. 19], дивись також [154; 102]).

Водночас, «головною перевагою інтерпеляції над іншими формами парламентського контролю є те, що в демократичних державах на законодавчому рівні ця форма перетворилася на дієвий інструмент здійснення контролю законодавчої влади (парламенту) за діяльністю виконавчої влади (уряду)» [78, с. 724]. Інтерпеляція не має аналогів – О. Майданик доводить у своєму монографічному дослідженні на тему «Теоретичні проблеми контрольної функції парламенту України» «на основі порівняльного аналізу таких форм парламентського контролю, як депутатський запит та інтерпеляція..., що немає переконливих підстав для їхнього ототожнювання, оскільки за всіма основними ознаками, окрім можливості звернення до членів уряду, інтерпеляція не відповідає критеріям депутатського запиту» [155, с. 10]. Впровадження в Україні інтерпеляції підтримують більшість дослідників проблематики парламентського контролю (дивись, наприклад, [76, с. 271; 156, с. 12]), а О.В. Совгіря підкреслює, що інтерпеляція – це «цивілізований парламентський контроль» [365] тому, що у випадку звільнення посадової особи чи посадових осіб, воно є обґрунтованим та зрозумілим для пересічних громадян.

У цілому, рекомендації, що містяться у правових позиціях Венеціанської комісії, та кращі практики країн-членів ЄС щодо інтерпеляції надають можливість застосувати європейський досвід для того, щоб обрати оптимальну її модель для України (наприклад, може бути впроваджена «інтерпеляція з вотумом довіри та інтерпеляція без вотуму довіри» [283, с. 213], може бути запозичено досвід Німеччини щодо більш та менш важливих підстав для інтерпеляції тощо). У цьому випадку тренд європеїзації сприятиме подальшому удосконаленню інституту представницької демократії в Україні.

Однак, такий підхід можна застосовувати не завжди.

В українській юридичній літературі справедливо зауважено, що «традиції парламентаризму в Україні започаткувалися з 90-х років XX ст. і не можуть конкурувати із здобутками країн усталеної демократії» [78, с. 722]. Це є констатацією об'єктивного факту, з яким важко не погодитись. А тому, застосовувати досвід країн – членів ЄС у цій сфері, так само як і європейські стандарти, навіть і рекомендації органів Ради Європи та ЄС варто після аналізу переваг та недоліків їхнього впровадження.

Щодо проаналізованих вище перспектив впровадження в Україні інтерпеляції варто зазначити, що переваги є переконливішими за недоліки. А ось щодо охарактеризованого у першому підрозділі цього розділу питання відкликання народних депутатів України виборцями – навпаки.

Звертаючись до досвіду країн – членів ЄС, О.М. Бориславська підкреслила: «що стосується практики європейських держав у питаннях відкликання депутатів, то така відсутня» [42, с. 52]. Вона аргументувала своє твердження прикладами з посиланнями на відповідні статті конституцій.

Зокрема, О.М. Бориславська зазначила, що «конституції низки держав прямо забороняють імперативний мандат (ст. 53 Конституції Андорри; ст. 67.2 Конституції Іспанії; ст. 67 Конституції Італії; ст. 59 Конституції Литви; ст. 27 Конституції Франції; ст. 38.1 Основоположного Закону Німеччини; ст. 74 Конституції Хорватії). Лише у деяких кантонах Швейцарії громадяни можуть вимагати відкликання кантонального уряду, парламенту або будь-якого кантонального чи муніципального виборного органу» [42, с. 52]. Це свідчить про різноманітність підходів до визначення політичних механізмів в різних країнах. Однак впровадження можливості відкликання обраних представників може стати важливим кроком в зміцненні демократії та відкритості політичних процесів у країні.

У контексті європейських стандартів щодо можливості відкликання парламентаріїв, важливо зауважити, що органи Європейського Союзу наразі не розглядали жодних документів, що б містили такі стандарти. Це питання частіше стає предметом уваги органів Ради Європи, зокрема Венеціанської комісії. По

відношенню до відкликання народних депутатів України, Комісія у 2003 році гостро критикувала положення Закону України №2222-15 від 8 грудня 2004 р. у частині встановлення можливості дострокового припинення повноважень народного депутата України у разі, якщо він, обраний від політичної партії, не вступає у склад депутатської фракції цієї партії або виходить із її складу. Комісія надала цьому правову оцінку як втручання у незалежність депутата, вказавши, такий механізм не сприяє розвитку демократії, та що для досягнення партійної дисципліни слід використовувати інші методи впливу на народних представників (детальніше дивись [408; 399]).

У цьому випадку варто зосередитися на кінцевій меті впровадження відкликання народного депутата України виборцями, яка полягає у тому, щоб забезпечити більшу відповідальність перед обранцями та збільшити прозорість та підзвітність діяльності депутата. Це може сприяти підвищенню рівня довіри між народом та його представниками у парламенті, а також сприяти більш ефективному функціонуванню демократичних інститутів в Україні.

Впровадження відкликання народного депутата України виборцями може сприяти досягненню більшої відповідності європейським стандартам сучасного парламентаризму. В основі цих стандартів, як зазначила В.Дубас, «лежить концепція обмеженого правління, яка повинна відповідати певним вимогам європейської конституційної спадщини, а саме: 1) легітимність законодавчого органу; 2) парламентарна незалежність; 3) баланс політичних сил в парламенті та наявність опозиції; 4) підзвітне правління» [86]. Отже, впровадження відкликання може сприяти зміцненню легітимності Парламенту України, подальшому забезпеченню його незалежності, створенню балансу політичних сил та забезпеченню підзвітності його діяльності перед виборцями.

Підводячи підсумок, варто резюмувати, що усі зазначені у цьому підрозділі питання, у частині яких подальше удосконалення конституційного статусу Парламенту України має відбуватися з огляду на відповідний європейський досвід, передбачені ще одним важливим документом – Меморандумом про взаєморозуміння між Верховною Радою України та Європейським парламентом

про спільні рамки парламентської підтримки та підвищення інституційної спроможності від 3 липня 2015 р. У частині II «Цілі та завдання» проголошено, що «для реалізації партнерства з підвищення інституційної спроможності у Меморандумі визначаються такі пріоритетні сфери: забезпечення ефективного виконання конституційних функцій Верховної Ради України - законодавчої, контролюючої та представницької; підвищення якості українського парламентаризму; підвищення прозорості, передбачуваності, ефективності та відкритості процесу роботи Верховної Ради України; реалізація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» [162]. Ці напрямки, визначені у Меморандумі, вказують на важливість співпраці з Європейським парламентом для вдосконалення роботи Верховної Ради України та впровадження найкращих практик з європейського досвіду у сфері парламентської діяльності. Це може сприяти покращенню якості законотворчого процесу, збільшенню прозорості та ефективності роботи парламенту (детальніше дивись [191; 129]), а також сприяти виконанню зобов'язань України перед Європейським Союзом в рамках Угоди про асоціацію.

Таким чином, незважаючи на обмежену кількість рекомендацій щодо реформування інституту Президента, європеїзація цього аспекту є важливим кроком у контексті конституційної реформи України. Врахування європейських стандартів сприятиме не лише адаптації національного законодавства до вимог ЄС, але й підвищенню ефективності державного управління та зміцненню демократичних цінностей в Україні.

Висновки до Розділу 3

1. Сформульовано, що мандат народного депутата України характеризує сутність відносин між ним та виборцями, а також обов'язки та повноваження, які впливають із цього мандату. Виявлено, що відсутність механізму відкликання народного депутата України, так само як і відсутність безпосередньої відповідальності перед виборцями, відображають ключові проблеми у сучасній системі представництва в Україні. Аргументовано, що політико-правова природа

мандату утворює підґрунтя для застосування, у разі необхідності, як юридичної відповідальності, так і політичної відповідальності.

2. Констатована відсутність в українській юридичній літературі позиції щодо кількості видів мандатів представників та відповідно – номенклатури цих мандатів (серед яких дослідники пропонують розрізняти імперативний, вільний, змішаний, партійно-імперативний, напіввільний та ін.). Сформульовано гіпотезу, що причиною цього є традиція уважати можливість відкликання виборцями свого представника ознакою імперативного та похідних від нього мандатів. Аргументовано пропозицію щодо «розтотожнення» імперативного мандату та відкликання виборцями свого представника.

Запропоновано уважати, що імперативний мандат передбачає можливість відкликання виборцями свого представника у випадку невиконання їхніх наказів, але відносини між представником та виборцями складніші, ніж просте виконання або невиконання наказів, і враховують багатофакторність взаємин (наприклад, можливість відкликання може бути обумовлена не невиконанням конкретних вимог виборців, а різницею у моральних цінностях чи поглядах між представником та виборцями). Наголошено, що, якщо виборці втрачають довіру до особи з моральних або етичних причин, це може підірвати їхню віру в представницьку демократію.

3. Сформульовано, що для забезпечення рівних прав і можливостей участі в політичному процесі, доцільним є надання права ініціативи відкликання і тих народних депутатів України, які обрані за пропорційною системою. Звернення до політичних партій, які представляють інтереси цих громадян, може стати важливим механізмом для забезпечення цього права, симетричного до права відкликання народних депутатів України, обраних за мажоритарною системою відносної більшості. Зокрема, це забезпечить консистентність і прозорість процесу відповідальності перед виборцями для всіх обраних народних депутатів України, незалежно від типу виборчої системи, за якою вони були обрані, а також підкреслить рівність народних депутатів України перед виборцями та підсилить довіру громадян до парламентської демократії.

4. Аргументовано важливість здійснювати правову регламентацію імпічменту Президента України, враховуючи його подвійну природу як прояву політичної та конституційно-правової відповідальності. Узагальнено, що недоліки надмірної політизації процедури імпічменту включають: а) зниження рівня правової визначеності та відсутність чіткої правової регламентації; б) використання імпічменту як інструменту політичної боротьби, що підвищує ризик політичних криз; в) можливу втрату довіри громадянського суспільства до політичних процесів та інститутів. Продемонстровано, що недоліки неврахування політичної складової імпічменту включають: а) ймовірність переваги форми над змістом; б) надмірну політизацію процесу, що може перетворити політичні рішення на судові справи.

5. Доведено необхідність удосконалення правової регламентації процедури імпічменту: а) перегляд процедури задля надання їй реалістичності; б) закріплення переглянутої процедури шляхом внесення змін до статті 111 Основного закону України 1996 року та інших актів конституційного законодавства; в) неможливість внесення таких змін в умовах режиму воєнного стану; г) недоцільність проектування змін до стабілізації внутрішньополітичної ситуації та відновлення функціонування державних інституцій в умовах мирного часу, оскільки це може відволікати ресурси та увагу від більш нагальних проблем і форма правління може змінитися. Резюмовано, що в Україні удосконалення процедури імпічменту необхідно, але відповідні заходи доцільно розпочинати після стабілізації внутрішньополітичної ситуації та відновлення функціонування державних інституцій, у т.ч. тому, що історія держави і права зарубіжних країн демонструє, що під час поствоєнної відбудови може відбутися зміна форми правління.

6. Отримала подальшу аргументацію недоцільність дублювання положень Конституції України 1996 року в законах України, оскільки це може призвести до правової плутанини, зниження авторитету Основного закону та ускладнення процесу правотворчості та правозастосування. Уникнення дублювання сприятиме збереженню ясності, стабільності та ефективності правової системи.

7. Отримала подальшу аргументацію теза щодо того, що контроль парламенту за діяльністю уряду є необхідною складовою представницької демократії, оскільки він гарантує дотримання принципу поділу державної влади та відповідальність перед громадянами, сприяє підвищенню прозорості урядових дій, забезпечує ефективну взаємодію між парламентом і органами виконавчої влади, а також сприяє збалансованому виконанню парламентом його ролі в системі поділу державної влади, що підвищує довіру громадськості до політичних інститутів.

8. Аргументовано доцільність впровадження в Україні інтерпеляції як одної з форм притягнення уряду або його членів до політичної чи юридичної відповідальності. Запропоновано уважати, що йдеться про інтерпеляцію як про сформульовану групою народних депутатів України та подану у письмовій формі вимогу, адресовану Прем'єр-міністру, міністру чи керівнику іншого центрального органу виконавчої влади стосовно питань внутрішньої та зовнішньої політики, розгляд якої відбувається за встановленою в законі процедурою.

9. Запропоновано внести зміни до Конституції України, доповнивши статтю 86 частинами третьою та четвертою у наступній редакції:

«Народний депутат України може внести інтерпеляцію до Кабінету Міністрів України, члена Кабінету Міністрів України або керівника іншого центрального органу виконавчої влади з питань, що належать до їх компетенції.

Народний депутат України має право отримати відповідь у термін не пізніше ніж через 30 днів. Відповідь на інтерпеляцію підлягає обговоренню у Верховній Раді України, яке може бути пов'язане з голосуванням про висловлення недовіри».

Підкреслено необхідність внесення змін і доповнень до низки нормативно-правових актів, до числа яких належать Регламент Верховної Ради України, Закон України "Про Кабінет Міністрів України", Закону України «Про статус народного депутата України», Регламент Кабінету Міністрів України.

10. За підсумками аналізу Проекту Закону про інтерпеляцію реєстр. № 3499 від 18 червня 2020 р. сформульовано такі основні зауваження до його змісту: а) надати парламенту можливість притягнення відповідних суб'єктів за підсумками розгляду інтерпеляції не лише до юридичної, але й до політичної відповідальності; б) не обмежувати застосування інтерпеляції, надто звужуючи коло суб'єктів, яким вона може бути адресована.

11. З застосуванням статистичного методу, методу аналізу та історичного методу доведено доцільність внесення змін до Розділу V «Президент України» Конституції України 1996 року шляхом його викладення у новій редакції. Наголошено, що такі зміни мають бути ретельно підготовлені на основі комплексного аналізу і консультацій з експертами, з урахуванням сучасних викликів та потреб українського суспільства на початку післявоєнної реконструкції.

При дослідженні практики функціонування Президента України у контексті аналізу інституту представницької демократії обґрунтовано необхідність приділення уваги правовому статусу та межах повноважень Глави держави. Констатовано, що Конституційний Суд України має важливу роль у тлумаченні норм Конституції, що стосуються президентських повноважень, та у визначенні правових меж функціонування інституту президентства (це забезпечує стабільність правової системи, а також сприяє визначенню чітких меж взаємодії Президента з іншими гілками влади, що є важливим для підтримання демократії та верховенства права).

Проаналізовано практику Конституційного Суду України у питаннях перевищення президентських повноважень та запропоновано розглядати відповідні рішення як аргумент на користь необхідності у процесі конституційної реформи врегулювати питання забезпечення узгодження актів Глави держави з Конституцією України (адже рішення КСУ щодо перевищення повноважень, як у випадку призначення директора НАБУ, підкреслюють актуальність перегляду правових норм та вдосконалення згаданих механізмів контролю).

12. Продemonстровано, що європейські стандарти управління та демократії, які Україна прагне імплементувати, зосереджуються переважно на реформуванні парламенту. Це зумовлено необхідністю зміцнення представницької демократії та забезпечення ефективної законодавчої діяльності. У багатьох європейських країнах глава держави виконує переважно символічні або церемоніальні функції, що зменшує потребу в детальних рекомендаціях щодо цього інституту. Основна увага приділяється парламенту як ключовому інституту, що визначає законодавчу та представницьку функції держави, тому його реформа є більш пріоритетною в контексті підвищення ефективності управління та відповідності демократичним стандартам.

Узагальнено, що органи Європейського Союзу висувають як одну з умов членства України в ЄС комплексну реформу формування та функціонування Конституційного Суду України. Вони вважають доцільним розпочати цю реформу з врегулювання ролі Глави держави та інших центральних органів публічної влади у відборі кандидатів на посади суддів єдиного органу конституційної юрисдикції. Європейська Комісія повністю погоджується з позицією Венеційської комісії, що надає їй документам обов'язковий характер для України щодо цього питання.

Визначено два основні вектори європеїзації відносин між Президентом України та Конституційним Судом України: а) продовження моніторингу всіх дій Глави держави, пов'язаних із формуванням цього органу; б) заміна Президента України у процесі призначення суддів Конституційного Суду України на Верховну Раду України.

Щодо першого вектору зазначено, що заходи конституційної реформи спрямовані на створення чіткої системи для ефективного та незалежного відбору суддів Конституційного Суду України. Це має зміцнити довіру до суду, але вимагає уважного моніторингу для запобігання зловживанням і дотримання принципів верховенства права та демократичного управління. Це є важливим кроком на шляху до виконання умов для членства України в Європейському Союзі.

Щодо другого вектору аргументовано, що передача президентських повноважень з призначення суддів Конституційного Суду України до Парламенту має переваги і недоліки. Основна перевага – зміцнення незалежності судової влади та зменшення політичного впливу, що сприятиме демократичному розвитку та європейській інтеграції України. Недоліком може бути тривалий період адаптації та труднощі в реалізації таких змін одразу після скасування воєнного стану. Тому рекомендується розглянути це питання щонайменше через п'ять років після завершення воєнного стану для більш стабільної реалізації поточного на той момент етапу конституційної реформи.

13. Визначено два вектори європеїзації діяльності Верховної Ради України: а) активізація участі у взаємодії з європейськими інституціями та підтримка спільних ініціатив; б) впровадження європейських стандартів, рекомендацій та кращих практик у внутрішній законодавчий процес та в інші сфери діяльності Парламенту України. Зазначено, що перший вектор забезпечується наукою міжнародного права, а другий – конституційного та адміністративного права.

14. Аргументовано, що, хоча впровадження відкликання народного депутата України виборцями може не відповідати безпосередньо європейським стандартам та кращим практикам, проте його впровадження в Україні може бути доцільним з урахуванням національного контексту та внутрішніх потреб держави. Цей крок може допомогти збільшити відповідальність народних депутатів України перед виборцями, зробити процес прийняття рішень більш прозорим і підзвітним, тим самим сприяючи зміцненню демократичних інститутів в Україні. Хоча це може відрізнятися від практики країн ЄС, але враховуючи специфіку українського суспільства, такий крок може мати позитивний вплив на політичну культуру та довіру громадян до їхніх представників у парламенті.

15. З метою ухвалення Верховною Радою України законодавчих актів та інших нормативно-правових документів, які відповідають вимогам та стандартам Європейського Союзу та сприяють адаптації законодавства України до *acquis communautaire*, рекомендовано в межах подальшого удосконалення

законодавчого процесу у Парламенті України передбачити, що до структури пояснювальної записки, яка надається разом з текстом проєкту закону, включатимуться розділи, присвячені "Кращим практикам країн-членів ЄС щодо предмету правового регулювання закону" та "Європейським стандартам і правовим позиціям щодо предмету правового регулювання закону".

4. ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ОРГАНИ МІСЦЕВОГО РОЗДІЛ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

4.1. Проблеми формування представницьких органів місцевого самоврядування: теорія і практика (на матеріалах відкликання членів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів)

У цьому підрозділі дисертаційного дослідження розглянуто проблеми персонального складу представницьких органів місцевого самоврядування в Україні. Варто відмітити, що представницькі органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у забезпеченні реалізації прав і свобод особистості на місцевому рівні, а також у побудові ефективної системи місцевого самоврядування, яка відповідає європейським стандартам. Однак, незважаючи на значні зусилля, спрямовані на вдосконалення правового регулювання їхнього формування, залишаються певні проблеми, пов'язані як із нормативно-правовим забезпеченням, так і з практичною реалізацією повноважень цих органів. Аналіз теоретичних підходів та практичного досвіду формування представницьких органів місцевого самоврядування у контексті предмету нашого дисертаційного дослідження дозволить виявити ключові проблеми та запропонувати шляхи їхнього вирішення, що сприятиме покращенню функціонування органів місцевого самоврядування в Україні.

Один з найбільш відомих фахівців з муніципального права України професор О.В. Батанов справедливо підкреслює значення конституційних положень для формування нормативної та методологічної основи публічної влади в Україні, зокрема її диференціації на державну, муніципальну владу та народовладдя (пряме волевиявлення), що є фундаментальним для розуміння сучасного правового регулювання місцевого самоврядування. Він зазначив, що «конституційні правоположення стосовно того, що 'носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ' і що 'народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування', стали

нормативною та методологічною базою для конституювання і правової ідентифікації публічної влади та її диференціації на безпосереднє народовладдя, державну та муніципальну владу» [31, с. 176]. Відповідно, доцільно проаналізувати також і напрацювання вчених щодо органів місцевого самоврядування. Відповідно, аналіз теоретичних підходів та практичного досвіду формування представницьких органів місцевого самоврядування у контексті нашого дисертаційного дослідження дозволить виявити ключові проблеми та запропонувати шляхи їхнього вирішення, що сприятиме покращенню функціонування органів місцевого самоврядування в Україні.

Відомий фахівець з конституційно-правових питань дострокового припинення повноважень органів публічної влади та посадових осіб О.В. Олькіна цілком слушно зауважує, що «інститут дострокового припинення повноважень є невід'ємним елементом механізму взаємного контролю, засобом реагування на порушення конституційного законодавства, вирішення конституційних конфліктів, спонукання учасників конституційно-правових відносин до консолідації та єдності, забезпечення безперервності функціонування державних органів» [182, с. 12]. Аналізуючи досвід інших країн, можна зазначити, що дострокове припинення повноважень окремих членів представницьких органів місцевого самоврядування та посадових осіб є важливим інструментом забезпечення їхньої соціальної (як юридичної, так і політичної) відповідальності та дотримання положень чинного законодавства на місцевому рівні. Важливо, щоб цей механізм функціонував в умовах чіткого регламентування та правової прозорості, аби уникнути зловживань. В Україні інститут дострокового припинення повноважень також може відігравати роль запобіжника проти зловживань публічною владою та політичних конфліктів, що, у свою чергу, сприятиме стабільності і ефективності місцевого самоврядування.

Ефективність функціонування органів місцевого самоврядування залежить значною мірою як від персонального складу цих органів, так і від довіри суспільства до них та їх здатності максимально повно представляти інтереси членів територіальної громади (громад). Важливим чинником у цьому контексті

є виборча система, яка визначає механізми формування представницьких органів. Відповідно, варто звернути увагу на виклики, пов'язані з використанням пропорційної виборчої системи. «Пропорційна система часто викликає недовіру серед електорату, оскільки, на їхню думку, депутати після їх обрання досить часто віддаляються від своїх виборців. Це сприяє появі в суспільстві загальної недовіри до влади, до розчарування та до небажання йти обирати взагалі» [145, с. 25]. Ця думка підкреслює ключову проблему сучасного етапу розвитку демократії в Україні. Відчуження депутатів місцевих рад від своїх виборців після виборів не тільки послаблює зв'язок між членами територіальних громад та представницькими органами місцевого самоврядування, але й призводить до зниження активності виборців на майбутніх виборах. Це своєю чергою підриває основи представницької демократії, де ключовим принципом є прямий зв'язок між обраними представниками та їхніми виборцями.

Щодо посадових осіб слід зазначити, що їх можна обирати виключно за мажоритарною виборчою системою. Посадові особи місцевого самоврядування, обрані за мажоритарною системою, зазвичай мають більш прямий зв'язок зі своїми виборцями, оскільки представляють інтереси конкретного округу або територіальної громади. Це сприяє тіснішій взаємодії між виборцями та їхніми представниками, що дозволяє ефективніше реагувати на місцеві потреби. Однак, незалежно від виборчої системи, основною місією кожного обраного представника є діяти в інтересах тих, кого він представляє.

Термін «представляти» в політичному контексті означає не просто фізичну присутність обраної особи в органі публічної влади, але й активну діяльність на благо територіальної громади. Як влучно зазначає М.О. Ларченко, «термін «представляти» використовується у значенні слова «діяти в інтересах». Принцип політичного представництва належить до істотних дій представника та виходить за рамки чисто формального, символічного чи описового представництва» [145, с. 25]. Це підкреслює, що представництво має глибше значення, ніж просто «бути обраним»; воно передбачає соціальну відповідальність за активне відстоювання інтересів громади та прийняття рішень, які будуть сприяти її розвитку.

На основі огляду української юридичної літератури щодо застосування відкликання за народною ініціативою на місцевому рівні слід відмітити дві тенденції.

Перша тенденція полягає у тому, що у цілому автори, які виступають проти відкликання народних депутатів України, допускають наявність відкликання на місцевому рівні. Так, А.О. Григоренко висловив думку, що «процедура дострокового відкликання депутата своїми виборцями має розповсюджуватися у високорозвинених демократичних країнах лише відносно виборних органів місцевого самоврядування» [66, с. 7]. Варто охарактеризувати цю тенденцію як перспективну та методологічно виважену.

Аналіз сучасних доктринальних досліджень конституційної реформи в Україні свідчить про аналогічне. Так, професор Щербанюк зауважила, що одним з перспективних напрямів подальшої конституційної реформи є «вдосконалення конституційного законодавства в сфері розширення засобів реального впливу громадян на державну владу» [379, с. 20]. Слід підкреслити, що відкликання виборцями особи з представницьким мандатом є проявом «застосування такого методу конституційного права, як метод реординації» [284, с. 31]. В українській юридичній літературі поки що не висловлювалось пропозицій щодо того, що інститут відкликання депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів слід скасувати. Вчені досліджують можливості його подальшого удосконалення в ході конституційної реформи.

Аналіз законодавчої діяльності народних депутатів України свідчить, що питання відкликання депутатів періодично привертає увагу законотворців у процесі конституційних реформ. На сучасному етапі конституційної реформи останньою спробою був Проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» (реєстраційний № 3485 від 18 травня 2020 р.), який включав пропозиції щодо вдосконалення системи відкликання представників місцевих громад [208]. Однак запропоновані зміни в цій частині були «точковими» і несистемними, що створювало ризик розбалансування існуючого правового регулювання. Недостатню увагу цьому

питанню підтверджує і відсутність будь-яких згадок про механізм відкликання у Пояснювальній записці до законопроекту (дивись [208]). У підсумку цей Проєкт так і не був прийнятий.

Друга тенденція вбачається хибною та полягає у тому, що відкликання асоціюється з наявністю імперативного мандату.

По відношенню до відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів у публікаціях висловлюється позиція, аналогічна тієї, що висловлюється і по відношенню до відкликання народних депутатів України – про те, що таке відкликання можливе лише за умови існування імперативного мандату.

Дослідник П.В. Романюк узагальнив, що «інститут відкликання як елемент імперативного типу мандату є одним зі способів конституційної відповідальності виборних осіб. Так, в Україні він представлений на місцевому рівні» [249, с. 39]. П.В. Романюк розмірковує, що доцільно «вести мову про представницький мандат сільського, селищного, міського голови ... як виборної посадової особи, що набувається на підставі волевиявлення територіальної громади та якому характерні такі риси: виборний, територіальний, імперативний та несумісний характер» [249, с. 150 - 151]. Навряд чи можна погодитись з цією позицією.

Ще один приклад. О.В. Чернецькою при підготовці монографічного дослідження на тему «Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад в Україні» було «здійснено аналіз підстав дострокового припинення повноважень депутата місцевої ради і способів контролю територіальної громади за виконанням своїх повноважень обраними депутатами та обґрунтовано висновки про імперативний характер депутатського мандату», на підставі чого «запропоновано внести до виборчого законодавства пропозицію щодо можливого відкликання депутата політичною партією або блоком як підставу дострокового припинення повноважень за умови застосування на місцевих виборах пропорційної виборчої системи» [366, с. 4]. О.В. Чернецька виступає проти відкликання неорганізованою громадськістю тих посадових осіб, які обрані на місцевому рівні.

Хоча О.В. Чернецька обґрунтовує (не дуже переконливо, на наш погляд) імперативний характер мандату депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів та пропонує надати право відкликання цих осіб політичним партіям, така позиція має певні недоліки. Перш за все, передача цього права виключно політичним партіям може обмежити можливість членів територіальної громади безпосередньо контролювати своїх обранців, що може знижувати підзвітність цих представників перед територіальною громадою (а не перед партійними структурами). Крім того, такий підхід може створити ризик посилення партійного впливу та використання процедури відкликання як інструменту політичного тиску, що суперечить ідеї самостійності місцевого самоврядування.

Логічним продовженням цих розробок О.В. Чернецької стала її пропозиція щодо того, що «до законодавства, що регулює конституційно-правовий статус депутата місцевої ради, необхідно внести наступні зміни та доповнення: привести усі елементи конституційно-правового статусу депутата місцевої ради у відповідність до теоретичних засад народного представництва та визначити доктрину депутатського мандату, в основу якого покладені наступні принципи: представницький характер, виключно виборний характер набуття мандату та імперативність мандату» [366, с. 12-13]. Пропозиція О.В. Чернецької щодо імперативного мандату для депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів викликає певні застереження. Імперативний мандат, орієнтований на жорстке підпорядкування депутата волі виборців або партійних структур, обмежує його самостійність у прийнятті рішень та може знизити гнучкість у реагуванні на нові виклики, що виникають у територіальній громаді. Крім того, така концепція суперечить загальноприйнятим демократичним засадам, згідно з якими депутати повинні мати свободу дій для прийняття рішень, виходячи з інтересів громади, а не з короткострокових вимог виборців чи політичної партії.

Наступний приклад. Т. Радь, аналізуючи чинне законодавство України, доходить висновку, що «у прикінцевих та перехідних положеннях Закону України «Про місцеві вибори» вперше прописано механізм відкликання депутатів

місцевих рад та міських / селищних / сільських голів за народною ініціативою. Іншими словами ця новела запроваджує в українську політичну практику інститут імперативного мандату» [244]. Однак, це є помилковим тлумаченням, з яким навряд чи можна погодитись. Низка аргументів «проти» такого підходу викладена у підрозділі 3.1.1. нашого дослідження. До них можна додати наступні міркування.

У науковій літературі дійсно часто зустрічається думка, що відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних і міських голів можливо лише за умови існування імперативного мандату. Проте, цей підхід є помилковим і не в повній мірі відповідає чинному українському законодавству. Насправді, процедура відкликання за народною ініціативою не є аналогом імперативного мандату, сутність якого передбачає обов'язкове виконання депутатами вимог виборців під загрозою втрати мандату. Механізм відкликання, закріплений у законодавстві, дозволяє виборцям вимагати відкликання представників у випадках, коли ті не виправдовують довіри більшої частини членів громади, але не встановлює жорсткого обов'язкового виконання передвиборчих обіцянок чи інструкцій виборців.

Так, у 2024 році на одному з аналітично-інформаційних веб-сайтів <http://vinnitsa.info> було розміщено повідомлення довідкового характеру, яке стосувалось можливостей відкликання міського голови. Зокрема, у цьому повідомленні констатувалось, що «на підтримку пропозиції про відкликання сільського, селищного, міського голови має бути зібрано кількість підписів, що перевищує кількість голосів, поданих за нього на місцевих виборах, за результатами яких він був обраний головою» [385]. Також, у ньому наводився і практичний приклад, а саме зазначалось, що «для відкликання Хмільницького міського голови, необхідно зібрати більше 3437 голосів, так як за нього проголосували 3437 виборців» [385]. Про зрілість громадянського суспільства свідчить і те, що в останні роки в Україні на місцевому рівні є низка прикладів ініціювання процедури відкликання виборних представників.

В якості першого прикладу можна навести розміщену на електронній платформі «*DEM. Місцеві петиції*» петицію Р.В. Власюка «Про дострокове припинення повноважень міського голови Новограда-Волинського В.Л. Весельського рішенням депутатів міської ради сьомого скликання за ініціативи громади». Ця петиція була розміщена 6 вересня 2018 року та до 5 жовтня 2018 року набрала 207 з необхідних 200 підписів. У петиції було зазначено причини її ініціювання (тобто, відкликання міського голови з посади), усього 11 причин. Для полегшення сприйняття їх можна угрупувати за кількома напрямками.

Перший напрям охоплює правові та адміністративні порушення. У петиції зазначено, що по відношенню до голови територіальної громади:

- «відкрите кримінальне провадження про навмисну підміну рішення міської ради щодо орендних ставок на землю (номер кримінальної справи у реєстрі: 12018060090000982);

- ухвалено Рішення № 75372057 від "13" липня 2018 р. по справі № 906/212/18 Господарського суду Житомирської області щодо визнання недійсним та скасування рішення тендерного комітету на будівництво «Прозорого офісу»;

- існує справа про адміністративне правопорушення 3/0285/1190/18 у Новоград-Волинському міськрайонному суді на Весельського Віктора Леонідовича, яка призначена до розгляду 17.09.2018 р.» [216].

Другий напрям – невиконання передвиборчої програми, про що прямо зазначено у петиції. Це, у свою чергу, підкреслює актуальність міркувань, викладених у підрозділі 3.1.1, стосовно відкликання народних депутатів України: активні члени громади прагнуть контролювати виконання «народним обранцем» його передвиборних обіцянок. Оскільки в петиції не конкретизовано, які саме пункти програми не було виконано, більш детальне коментування цього положення наразі ускладнене.

Третій напрям – це стан міської інфраструктури та благоустрою, а саме:

- «стан водопостачання у місті;
- стан доріг;

- неналежне управління полігоном твердих побутових відходів (ТПВ)» [216].

Четвертий напрям охоплює такі питання, як кадрова політика та управління комунальними установами. У петиції перераховані неефективна кадрова політика та невідповідність стану пожежної безпеки у комунальних установах, що призвело до пожежі в історичній будівлі «Молодіжний центр».

Останній напрям стосується соціально-економічних проблем та безпекових питань. До числа найбільш нагальних автор петиції відніс такі:

- «стан криміногенної ситуації у місті та повна безвідповідальність щодо забезпечення правопорядку у місті;
- повне знищення позитивного інвестиційного клімату в місті» [216].

Варто зауважити, що ця петиція з відповідями – одразу після її тексту розміщено відповідні пояснення посадової особи, про відкликання якої йдеться.

В якості ще одного прикладу варто навести такий. У середині лютого 2022 р. група виборців Приморської міської громади (Запорізька область) зробила спробу дострокового відкликання міського голови Приморська та трьох депутатів міської ради. Підставою для такого кроку стало невдоволення рішеннями щодо розподілу земельних ділянок. Окрім міського голови О. Кошелевича, виборці також намагалися відкликати депутатів А. Стуліна (фракція ОПЗЖ), Д. Мухамедова ("Опозиційний блок") та А. Розумного ("Батьківщина", дивись [109]). Цей приклад ілюструє, як механізм відкликання може стати у нагоді виборцям для реагування на рішення органів місцевого самоврядування, які, на їхню думку, порушують принципи прозорості та справедливості у процесі розпорядження власністю територіальної громади. Така ситуація підкреслює важливість участі неорганізованої та організованої громадськості у місцевому самоврядуванні та демонструє прагнення забезпечити підзвітність обраних посадових осіб.

Цей приклад привертає увагу ще до одної проблеми, яка є важливою не лише для України, але й для інших зарубіжних країн. Це співвідношення між свободами слова та інформації та необхідністю захисту честі, гідності та ділової

репутації. Спочатку наведемо фрагмент з публікації «Лише суд або рада вправі припинити повноваження міського голови. Не піддавайтесь на провокації у соціальних мережах, – роз’яснення юристів», яку 8 серпня 2023 р. було розміщено на Офіційному веб-сайті Дрогобицької міської ради: «що ж стосується опитувань в соціальних мережах, ініційованих окремими особами, чи засобами масової інформації – вони не можуть вважатись законним волевиявленням мешканців та не можуть бути підставою для припинення повноважень влади. Тим паче «накручування» голосів фейковими, неіснуючими сторінками свідчить про зацікавленість окремих осіб в дестабілізації ситуації та поваленні інституту місцевого самоврядування, негативного впливу на реформу децентралізації» [149]. Така проблема існує не лише у Дрогобицькій міській громаді, більше того – не лише в Україні.

Булінг депутатів місцевих рад, а також сільських, селищних і міських голів у соціальних мережах є новим викликом, який став особливо помітним у період пандемії. З посиленням впливу соціальних мереж та зростанням кількості інформаційних платформ, посадові особи на місцях стали об’єктами частих інформаційних атак, які спрямовані на підрив їхньої репутації та довіри з боку громадськості. В умовах криз, зокрема під час пандемії та режиму воєнного стану в Україні, дії органів місцевого самоврядування перебувають під пильною увагою членів територіальних громад, які, часто без розуміння повного контексту їхніх рішень та дій (бездіяльності), можуть піддавати критичним нападам та маніпулятивним оцінкам представників органів місцевого самоврядування. Про постановку цього питання Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи йтиметься у п. 4.3. цього дисертаційного дослідження, а нижче викладені загальні міркування щодо цієї проблеми.

Булінг у соціальних мережах несе кілька загроз. По-перше, такі дії можуть демотивувати депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів виконувати свої обов’язки, що впливає на стабільність та якість місцевого самоврядування. По-друге, булінг створює ризик дестабілізації роботи інститутів місцевого самоврядування, порушуючи принципи децентралізації та підриваючи

довіру до самої сутності місцевого самоврядування. Постійні інформаційні атаки, які можуть містити неправдиві або перекручені факти, впливають на суспільну думку, а також на готовність конкретних людей з досвідом та бажанням працювати в органах місцевого самоврядування займати виборні посади, що ускладнює роботу органів місцевого самоврядування.

В якості перспектив подальших досліджень у цьому напрямі слід рекомендувати звернутися до розробок загального характеру, які стосуються так званої «*hate speech*» з метою екстраполювати їх на рівень місцевого самоврядування. Після формування теоретичного підґрунтя доцільно продовжити роботу з тим, щоб внести відповідні зміни до чинного законодавства України про місцеве самоврядування (таким чином, щоб забезпечити баланс між свободою слова і захистом честі, гідності та репутації публічних осіб. Зокрема, доцільно розробити законодавчі механізми, що дозволятимуть швидке реагування на неправдиву інформацію та булінг, а також регулюватимуть відповідальність за систематичне поширення дезінформації щодо посадових осіб місцевого самоврядування. Одним із варіантів є встановлення чітких критеріїв щодо відповідальності за наклеп, а також запровадження правових інструментів для захисту депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів від безпідставних інформаційних атак).

Водночас слід розглянути можливість створення ресурсів, які допоможуть депутатам місцевих рад та сільським, селищним, міським головам протидіяти булінгу, включаючи освітні програми з інформаційної безпеки та правову підтримку органів місцевого самоврядування органами державної влади, інститутами громадянського суспільства у випадках маніпуляцій та нападів у медіа.

Представляє інтерес ще один приклад, який також датується лютим 2022 р. У новинах було повідомлено, що «із Запорізької обласної ради за народною ініціативою мають намір відкликати чотирьох депутатів від "Слуги народу": В. Толочека, С. Селевича, Ю. Капустянського та Р. Терехова. Таке рішення ухвалили під час зборів обласної організації партії, яку ініціював її голова П. Мельник.

"Для відкликання цих депутатів за народною ініціативою є відповідні підстави, зокрема, невходження депутатів до фракції місцевої організації партії, за виборчим списком якої вони були обрані", - йдеться в рішенні зборів» [386]. Через це С. Селевич, разом із трьома колегами, вирішив вийти з фракції та створити окрему «Зе-фракцію». Ця ситуація не мала логічного розвитку внаслідок введення режиму воєнного стану, однак вона є цікавою з точки зору науки конституційного права.

Цей приклад демонструє ще один аспект використання механізму відкликання за народною ініціативою – можливість його застосування політичними партіями як інструменту контролю над діяльністю своїх представників в органах місцевого самоврядування. Тут ініціатива з відкликання чотирьох депутатів від партії "Слуга народу" в Запорізькій обласній раді ґрунтувалась не на порушеннях інтересів виборців, а на внутрішньопартійних розбіжностях – депутати не увійшли до фракції місцевої організації політичної партії, від якої були обрані. Це свідчить про те, що існують спроби застосувати механізм відкликання за народною ініціативою політичними партіями.

Відповідно, виникають обґрунтовані побоювання, що він може слугувати не лише інструментом контролю для неорганізованої громадськості, але й способом забезпечення дисципліни серед членів політичної партії та збереження політичної єдності на місцевому рівні. А отже, постає питання, чи не перетворюється цей механізм на внутрішньопартійний інструмент впливу та контролю, що може не завжди відповідати інтересам територіальної громади. Це питання потребує свого окремого дослідження.

Відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів в Україні може бути важливим інструментом демократичного контролю членів представницьких органів та виборних посадових осіб з боку виборців, однак чинне законодавство не забезпечує достатньої логічності та доступності для його реалізації. На сьогодні, норми про можливість відкликання містяться в різних законодавчих актах, зокрема, в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» та Законі України «Про статус депутатів місцевих рад». Розглянемо

аргументи за та проти необхідності систематизації цих положень у єдиному нормативному документі (а також і логіку такого підходу до нормативно-правової регламентації аналізованого інституту).

Першим аргументом на користь того, щоб зберегти існуючий підхід до нормативно-правової регламентації відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів в законах України є стабільність та уникнення частих змін у законах. Вважається, що в окремих випадках це може сприяти стабільності правового регулювання, оскільки законодавство розвивається поступово – конкретний етап конституційної реформи може передбачати внесення змін та доповнень лише до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», але не до Закону України «Про статус депутатів місцевих рад». Це дозволяє оптимізувати ресурси, необхідні для досягнення поставленої на відповідному етапі конституційної реформи мети по відношенню до динаміки муніципального законодавства.

Другим аргументом може бути наявність загальних та спеціальних законів та послідовна динаміка їхнього змісту. Так, Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» регулює ширший спектр питань щодо організації та функціонування органів місцевого самоврядування. Дослідники висловлюють думку, що цьому Закону притаманний кодифікований характер (дивись, наприклад, [396]) та що він *de facto* є муніципальним кодексом України (дивись, наприклад, [168]). У свою чергу, Закон «Про статус депутатів місцевих рад» присвячений правовому регулюванню прав та обов'язків депутатів. Тобто, у розподілі нормативно-правового матеріалу є певна логіка, яку не варто порушувати.

Третім аргументом може бути ризик надмірного «перевантаження» одного з законів правовим матеріалом. Аргументом проти систематизації також може бути побоювання щодо надмірної кількості норм у єдиному акті, що може утруднити його застосування. Занадто громіздкий закон може стати складним для сприйняття і для юристів, і для виборців, а отже, не досягти мети щодо прозорості та доступності.

Більш переконливими, однак, виглядають аргументи «за» проведення систематизації відповідних положень у законах України.

По-перше, варто взяти до уваги вимоги логіки та системності правового регулювання (і це є особливо важливим у галузі конституційного права, враховуючи її ознаки та місце, яке вона займає у системі права України). Саме з точки зору логіки законодавства, було б доцільно об'єднати всі норми щодо відкликання депутатів місцевих рад та голів у межах одного закону. На даний момент ці положення розпорошені між кількома нормативно-правовими актами, що ускладнює для виборців та органів місцевого самоврядування процес розуміння та застосування механізму відкликання. Систематизація допоможе створити законодавство, яке полегшить користування відповідними нормами як для виборців, так і для органів публічної влади.

По-друге, це підвищення ефективності та правової визначеності. Об'єднання норм у єдиному законодавчому акті зменшить ризики правової колізії (суперечностей між нормами різних законів). Наявність одного нормативного документа забезпечить більше правової визначеності та чіткості в процедурі відкликання. Це також дозволить уникнути можливих правових прогалин, які можуть виникнути через розпорошеність положень у різних законах.

По-третє (і цей аргумент, на наш погляд, є найбільш вагомим), це спрощення пошуку та ознайомлення з нормативно-правовою регламентацією щодо відкликання для членів територіальних громад – виборців. Одним із ключових аспектів процедури відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів має бути її доступність для виборців (тобто, для неорганізованої громадськості), оскільки йдеться про відкликання саме за їхньою ініціативою. Зараз, через розміщення відповідних норм у різних законодавчих актах, виборці змушені витратити більше часу на пошук необхідної інформації та вивчення різних положень, що створює зайві бар'єри для їх участі у демократичному контролі. Об'єднання норм у єдиному законі забезпечить прозорість, спрощення процесу та, як наслідок, підвищення залученості громадян.

Виходячи з цього, доцільно запропонувати систематизувати усі норми про відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, що містяться у законах України, у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні». Є кілька важливих аргументів на користь включення відповідних нормативних положень саме до цього Закону.

По-перше, це ширше охоплення питань місцевого самоврядування. Вище вже згадувалось, що дослідники констатують кодифікований характер Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», який регулює систему місцевого самоврядування в Україні, організацію, функції та повноваження органів місцевого самоврядування у цілому, а також їхню взаємодію з членами територіальної громади тощо. Преамбула Закону проголошує, що «цей Закон відповідно до Конституції України визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування» [221]. Так як відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів є питанням не стільки статусу окремих депутатів та голів, скільки частиною демократичного процесу контролю, який забезпечується саме у сфері місцевого самоврядування, логічно, що регулювання процесу відкликання має належати до сфери цього Закону, який охоплює всі ключові аспекти діяльності органів місцевого самоврядування.

По-друге, це така, що була згадана вище, доступність для виборців – так як Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» є основним нормативно-правовим актом, з яким знайомляться громадяни, що цікавляться питаннями місцевого значення. Усі процедури, які стосуються організації місцевого самоврядування у територіальній громаді, будуть логічно об'єднані в одному місці, що зробить закон більш зрозумілим та легкодоступним для громадян. Якщо положення про відкликання будуть розміщені тут, виборці зможуть простіше знайти інформацію та зрозуміти процедуру.

По-третє, це узгодженість із іншими нормами Закону – адже у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» вже існують положення, які стосуються прав

та обов'язків сільських, селищних, міських голів і депутатів місцевих рад. Включення норм про їхнє можливе відкликання за ініціативою виборців до цього Закону створить узгоджену структуру, в якій положення про виборність, відповідальність перед територіальною громадою і можливість відкликання перебуватимуть «в одному місці». Це дозволить уникнути дублювання положень та забезпечить більшу правову визначеність. Якщо брати до уваги цей аргумент, то в якості ще одної опції можна запропонувати включення систематизованих положень до Виборчого кодексу України (до Книги четвертої «Місцеві вибори» або у Розділ XXXXI «Заміщення депутатів, позачергові, повторні, проміжні, додаткові та перші місцеві вибори» [45], або в окремий розділ, який логічно розмістити одразу за Розділом XXXXI).

Ще одним варіантом є пропозиція виокремлення положень про відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів в окремий Закон України. Можливою назвою такого закону могло б бути: Закон України «Про відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою». Цей Закон регулював би всі аспекти відкликання місцевих депутатів та голів, зокрема процедури ініціювання відкликання, необхідні підстави, умови проведення голосування та підрахунку голосів тощо.

До числа переваг наявності такого окремого закону належать:

- чіткість і деталізація (такий спеціальний закон дозволив би детально врегулювати всі етапи та умови процесу відкликання, що підвищить ймовірність уникнення неоднозначностей та роз'яснить виборцям і іншим зацікавленим суб'єктам механізм відкликання);

- забезпечення єдності правового регулювання (прийняття такого Закону дозволить систематизувати всі положення, що стосуються відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою, в одному місці. Це підвищить зручність правозастосування – зацікавлені суб'єкти зможуть ознайомитися з усіма відповідними матеріальними та процесуальними нормами в одному законі, а не шукати розпорошені положення в різних законах);

- посилення підзвітності та контролю (спеціальний Закон підкреслить важливість інституту відкликання як засобу громадського контролю. Це може сприяти підвищенню рівня підзвітності депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів перед виборцями, а також нагадуватиме їм про можливість відкликання за народною ініціативою).

Водночас, існують і недоліки прийняття такого спеціального закону.

Першим недоліком є надмірна спеціалізація законодавства. Адже прийняття окремого закону для конституційно-правової регламентації відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів може розглядатися як необґрунтована деталізація, яка може створити зайву складність у національній системі права у цілому та конституційного права зокрема. У теорії держави і права наразі по відношенню до такого виду нормативно-правового акту як закон, панує підхід, відповідно до якого їх система має бути максимально простою і структурованою, а не містити безліч вузькоспеціалізованих актів (аргументацію цієї позиції дивись, наприклад, [290, с. 101-103]). Відокремлення норм відкликання в окремий закон створить ще один нормативно-правовий акт, який може стати громіздким і складним для сприйняття.

Другим недоліком може бути поява ускладнень процедури відкликання для громадян. На сучасному етапі існуюча процедура відкликання характеризується аналітиками як доволі складна та важка для практичної реалізації. Про це свідчать такі приклади. У 2022 р. цю процедуру аналітики пояснили членам Коломийської міської громади так: «Чи може ініціатива громади стати приводом для відкликання міського голови з посади? Теоретично так... Кількість голосів, яку має зібрати ініціативна група, має перевищувати кількість голосів, яка принесла голові ради перемогу на виборах. У випадку Коломийської громади це 7395 голосів. І на збір цих підписів в ініціативній групі всього 20 днів» [368]. Автори аналітичного матеріалу не зробили оціночного судження щодо цих показників, але згадка про «всього 20 днів» свідчить про їх ставлення до реальності реалізації нормативної вимоги на практиці.

Це один приклад, знову на матеріалах Коломийської міської громади. Наприкінці 2022 р. аналітики повідомили, що ініціативна група організувала відповідні громадські слухання. «На громадських слуханнях 19 грудня один із виступаючих заявив, що збирає підписи за відставку міського голови Б. Станіславського, бо вважає його роботу неефективною. М. Семенюк узяв слово на звітні міського голови і повідомив, що не вважає роботу Б. Станіславського гідною, а тому організував збір підписів за відкликання мера з посади. За словами активіста на це треба щонайменше 8000 підписів. Він зібрав наразі тільки 256 підписів» [118]. Цей приклад демонструє підсумок спроби практичного застосування цієї норми на практиці – і те, що досягти поставленого результату активістам доволі нелегко.

Цей приклад підкреслює, наскільки складно застосувати процедуру відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів на практиці. Досвід показує, що навіть за наявності організованих громадських слухань і ініціативних груп досягти значної кількості підписів, необхідної для реалізації процедури відкликання, є непростим завданням. У даному випадку, попри активну участь громадськості та висловлення недовіри міському голові, активістам вдалося зібрати лише 256 підписів із необхідних 8000 – тобто лише невелику частину.

Законодавча практика свідчить, що будь-яке оновлення чи перегляд правових норм, особливо у сфері місцевого самоврядування, часто супроводжується збільшенням обсягу та ускладненням правових процедур. Таким чином, навіть зараз непроста процедура відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою може стати ще більш складною, якщо її положення будуть додатково деталізовані в окремому законі. Це може створити бар'єри для громадськості, особливо для неорганізованої громадськості, оскільки складні та розгалужені процедури вимагають значних зусиль, часу та ресурсів для виконання.

Відповідно, важливо враховувати, що надмірне ускладнення законодавчого регулювання відкликання може знизити його доступність для виборців, які

прагнуть реалізувати своє право на відкликання своїх представників, але не мають достатніх ресурсів для подолання численних юридичних і процедурних перешкод. Тому оптимізація та спрощення чинного механізму відкликання могли б сприяти більшій залученості громадян у процес контролю за діяльністю своїх представників, а не віддаляти їх від цього інструменту.

Третій недолік частково пов'язаний з другим та полягає у тому, що прийняття окремого закону не обов'язково полегшить розуміння процедури відкликання для виборців. Навпаки, створення ще одного нормативного документа може внести додаткову плутанину, адже основні положення про місцеве самоврядування містяться в інших законах, і пересічні громадяни, не знайомі з правом, можуть не мати інформації про наявність окремого закону. Це призведе до ситуації, коли важлива інформація виявиться менш доступною, ніж якби вона містилася у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні».

Четвертий недолік є доволі гіпотетичним, але вартий врахування. Він стосується ймовірних юридичних колізій та ризиків суперечностей. Адже виокремлення нормативних положень про відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів в окремий закон може призвести до суперечностей із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими актами муніципального права. Надалі це може спричинити правові колізії, коли різні акти міститимуть суперечливі положення, що утруднить їх застосування на практиці.

П'ятий недолік охоплює зростання витрат на законодавче регулювання та адміністрування. Загальновідомо, що прийняття нового закону потребуватиме витрат на його розробку, ухвалення, роз'яснення для громадян і навчання посадових осіб, які знаходяться на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування. Окрім того, у майбутньому можуть виникнути додаткові витрати на внесення змін, якщо виникнуть суперечності чи потреба в узгодженні з іншими законами.

Нарешті, можна навести ще один аргумент теоретичного характеру, який наголошує на можливості зниження ефективності законодавчого регулювання у

разі прийняття такого Закону. Адже чим більше нормативних актів регулюють суспільні відносини, тим більше часу і ресурсів витрачається на вивчення і застосування їхніх положень (усіма суб'єктами правозастосування без виключення). Це знижує ефективність системи права, бо замість одного логічно структурованого законодавчого акту суб'єкти правозастосування змушені звертатися до кількох джерел. Як наслідок, зростають ризики помилок і правової плутанини.

Отже, хоча створення окремого Закону України «Про відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою» (чи закону з подібною назвою) могло б підвищити деталізацію і забезпечити єдність регулювання питань відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою, недоліки такого рішення є більш вагомими. Тому доцільніше систематизувати «розпорошені» зараз положення у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні», де вони будуть краще інтегровані в систему законодавчого регулювання місцевого самоврядування та доступнішими для суб'єктів правозастосування.

Таким чином, розміщення положень про відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» є логічним і функціонально доцільним рішенням. Це забезпечить єдність та зручність у використанні законодавства як для виборців, інститутів громадянського суспільства, так і для органів публічної влади, підвищить прозорість та сприятиме більш системному підходу до регулювання місцевого самоврядування законами України.

На завершення цього підрозділу варто сформулювати, які ж положення про відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою пропонується систематизувати у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» з урахуванням його поточної архітекτονіки.

Зараз Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» містить такі положення щодо відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів:

- у ч. 5 ст. 49 «Депутат ради», яка передбачає, що «у разі пропуску депутатом протягом року більше половини пленарних засідань ради або засідань постійної комісії, невиконання ним без поважних причин рішень і доручень ради та її органів відповідна рада може звернутися до виборців з пропозицією про відкликання такого депутата у встановленому законом порядку» [221];

- у ст. 79 «Дострокове припинення повноважень сільського, селищного, міського голови», яка містить у ч. 1 п. 4 вказівку на те, що воно є можливим, у тому числі, внаслідок «відкликання з посади за народною ініціативою» [221] та деталізує ці положення у пунктах 3-11.

Таким чином, варто відмітити несиметричність нормативних положень про відкликання за їхнім обсягом:

– 1 з 11 частин статті 49 про відкликання депутатів місцевих рад (*de facto* це одне речення, що складається з 47 слів);

– 9 з 11 частин статті 79 про відкликання сільського, селищного, міського голови (це у сукупності 943 слова).

Наявність симетричності нормативних положень про відкликання могла б бути досягнута у тому разі, якби у Законі містилося лише «дзеркальне» положення про можливість дострокового припинення повноважень голів за народною ініціативою. Зараз воно уміщено у п. 5 ст. 79: «Сільський, селищний, міський голова може бути відкликаний з посади за народною ініціативою в порядку, визначеному Законом України "Про статус депутатів місцевих рад" з особливостями, передбаченими частинами шостою - десятою цієї статті, не раніше як через рік з моменту набуття ним повноважень» - без згадки про строк один рік та деталізацію процесу відкликання у ч.ч. 6-10 цієї статті.

Варто також зазначити, що частини 6-10 аналізованої статті передбачають те, як має бути організована процедура відкликання, але ця процедура деталізується також і у частинах 3-5 ст. 79.

Для покращення структури і забезпечення більшої симетричності нормативних положень про відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою, варто провести узагальнення

наявних положень у Законі України «Про місцеве самоврядування» та в Законі України від 11 липня 2002 року «Про статус депутатів місцевих рад». Преамбула цього Закону проголошує, що він, «відповідно до Конституції України, Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", інших законів України визначає правовий статус депутата сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради ... як представника інтересів територіальної громади, виборців свого виборчого округу та рівноправного члена місцевої ради, встановлює гарантії депутатської діяльності та порядок відкликання депутата місцевої ради.» [231]. А стаття 5 «Дострокове припинення повноважень депутата місцевої ради» в якості першої підстави, за наявності якої повноваження депутата місцевої ради припиняються достроково без прийняття рішення відповідної ради, називає «його відкликання за народною ініціативою у встановленому цим Законом порядку» [231]. Таку систематизацію нормативних положень на рівні законів України можна реалізувати на практиці, створивши єдину, логічно структуровану статтю або розділ. Пропонується два можливі підходи до організації цих положень.

Підхід 1. Відокремлені статті для відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою (таким чином пропонується спроектувати дві статті – першу щодо відкликання депутатів місцевих рад, другу щодо відкликання сільського, селищного, міського голови).

Стаття про відкликання депутатів місцевих рад за народною ініціативою має б охоплювати всі матеріальні та процесуальні положення, які стосуються їхнього відкликання. У ній було б доцільно викласти загальні вимоги для відкликання депутатів за народною ініціативою, причини для ініціювання такого відкликання, права та обов'язки виборців та інших суб'єктів, а також механізм ініціювання та підтвердження волевиявлення виборців – членів територіальної громади. Ця стаття також може регулювати строки, протягом яких можна ініціювати відкликання, зокрема положення щодо обов'язкового терміну перебування відповідного суб'єкта на посаді перед початком процедури відкликання (наприклад, рік після обрання).

Стаття про відкликання сільського, селищного, міського голови за народною ініціативою мала б охоплювати аналогічні аспекти для відкликання сільського, селищного, міського голови, включаючи як матеріальні, так і процесуальні норми, що забезпечать деталізацію прав та обов'язків відповідних суб'єктів, умов для відкликання за народною ініціативою, а також для процедури, яка дозволить зібрати підписи та провести належні консультації з членами територіальної громади. Це також включає положення про строки, процедуру збору підписів, обов'язковість громадських слухань та інші етапи процесу відкликання.

Такий підхід до законодавчого регулювання відкликання за народною ініціативою дозволив би чітко розділити вимоги для відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів і зменшити юридичні суперечності. Окремі статті допоможуть уникнути плутанини, якщо будуть різні підстави, строки та умови для відкликання.

Підхід 2. Єдиний розділ (або стаття) Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» про відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою з узагальненими положеннями.

Другий підхід полягає в тому, щоб створити розділ (систематизовану статтю), який би охоплював питання відкликання як депутатів місцевих рад, так і сільських, селищних, міських голів, з урахуванням як матеріальних, так і процесуальних аспектів (тобто, викласти разом загальні та спеціальні положення). Враховуючи існуючу логіку структурування (архітектоніки) Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», це має бути стаття, а не розділ.

У такій статті можна було б закріпити єдиний процес відкликання за народною ініціативою, який включав би основні матеріальні підстави для ініціювання цього процесу, вимоги до збору підписів, строки, а також інші стандарти для як депутатів місцевих рад, так і сільських, селищних, міських голів. Єдиний процес для цих двох груп суб'єктів створив би рівні умови і полегшив розуміння процедур для виборців.

Крім того, у цій статті можна було б виділити:

- частину, яка стосується матеріальних норм (підстави для відкликання за народною ініціативою, гарантії для суб'єкта, якого хочуть відкликати члени територіальної громади);

- частину, яка стосується процесуальних аспектів (стадії процесу відкликання, вимоги до підписів, що збираються ініціаторами відкликання тощо).

Це дозволило б охопити всі важливі аспекти у межах однієї статті, але при цьому чітко розмежувати норми матеріального та процесуального права (про деякі проблеми у цій сфері детальніше дивись [79, с. 181]), що полегшить їх застосування на практиці.

Також, у цій статті можна було б передбачити єдину загальну процедуру для відкликання за народною ініціативою, а також встановити додаткові специфічні вимоги окремо для депутатів місцевих рад, а окремо – для сільських, селищних, міських голів, якщо це необхідно (наприклад, для відкликання сільських, селищних, міських голів можна запровадити обов'язкове проведення громадських слухань, або підвищені вимоги до кількості підписів, які збираються на підтримку їхнього відкликання). Це дозволить зберегти гнучкість конституційно-правового регулювання, але уникнути «розпорошеності» норм про відкликання у законах України про місцеве самоврядування.

На підставі викладеного, варто сформулювати рекомендацію, що полягає в тому, щоб усі норми про відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою були об'єднані в одному законі України – у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні». Це підвищить рівень їхньої систематизованості, а також матиме позитивний вплив на зручність у правозастосуванні.

Перший підхід (окрема стаття для відкликання депутатів місцевих рад, а окрема – для відкликання сільських, селищних, міських голів) має в якості основного недоліку те, що він може створити додаткову фрагментацію та ускладнити законодавчу регламентацію через у цілому подібні, але подекуди

різні процедури для різних суб'єктів. Це може призвести до плутанини та різночитань у застосуванні норм.

Другий підхід (єдина стаття про відкликання депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів) має такий основний недолік, як ризик правової невизначеності. «Об'єднання» законодавчих положень для двох груп суб'єктів в одній статті може створити ризик правової невизначеності або неоднозначного тлумачення – а отже, суб'єкти, які задіяні у процесі відкликання, можуть мати труднощі з чітким розумінням застосування норм до конкретної групи осіб (депутатів місцевих рад чи сільських, селищних, міських голів), що може ускладнити саму процедуру.

У зв'язку з вищевикладеним, вибір між підходом 1 і підходом 2 доцільно здійснити з урахуванням цих та інших недоліків, але лише після того, як буде наявна політична воля провести систематизацію положень про відкликання депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні».

4.2. Теоретичні та практичні проблеми функціонування представницьких органів місцевого самоврядування

Цей підрозділ присвячений аналізу теоретичних та практичних проблем функціонування представницьких органів місцевого самоврядування, які є ключовими елементами демократичного публічного управління (адміністрування) на місцевому рівні. Ці органи, будучи основними «носіями» представницької демократії, покликані забезпечувати реалізацію інтересів членів територіальної громади, що вимагає як чітко визначеної законодавчої бази для їхнього функціонування, так і ефективних механізмів для здійснення ними своїх повноважень. Однак, у процесі їхньої діяльності виникають численні проблеми, які потребують наукового дослідження з метою формулювання обґрунтованих пропозицій для їх вирішення.

На сучасному етапі теоретична база щодо функціонування представницьких органів місцевого самоврядування в Україні вже сформована.

По-перше, в науковій літературі вже склалась думка про те, яка ж саме теорія про природу місцевого самоврядування є провідною (це важливо враховувати при проведенні конституційної реформи, особливо при формулюванні тексту змін до Основного закону 1996 року). Такі фахівці з муніципального права, як О.В. Батанов, М.О. Баймуратов та інші з-поміж трьох теорій – громадської, державницької та змішаної – виокремили саме останню, змішану (громадсько-державницьку) як таку, на якій ґрунтуються положення як розділу Конституції України про місцеве самоврядування, так і Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (дивись [9, с. 5]). Також в доктринальній літературі висловлюється думка щодо того, що певні нормативно-правові акти повністю або частково не відповідають цій теорії (дивись, наприклад, [43, с. 11]). А отже, це варто враховувати при подальшому проведенні конституційної реформи.

По-друге, вже сформовано достатнє доктринальне підґрунтя, яке стосується діяльності цих органів. Однією з ключових монографічних праць з цього питання є робота О.Ю. Лялюка, присвячена функціонуванню колегіальних представницьких органів місцевого самоврядування, зокрема місцевим радам, та супутні публікації до неї (дивись, наприклад, [150; 152-153]). Ця праця стала важливим внеском у розуміння та дослідження особливостей діяльності місцевих рад в Україні.

Важливість свого дослідження автор формулює, у тому числі, так: «провідне місце в системі органів місцевого самоврядування належить місцевим радам як представникам волі територіальних громад, виразникам і захисникам їх потреб та інтересів. Тому зміцнення основ місцевого самоврядування має розпочинатися саме з цих органів» [151, с. 2]. Цей висновок особливо важливий, оскільки місцеві ради відіграють ключову роль у реалізації представницької демократії на місцевому рівні. Саме через ці органи територіальні громади можуть реалізовувати свої права та інтереси, що робить їх основними виразниками місцевої політики. У контексті нашого дослідження цей аспект важливий для розуміння того, як місцеві ради забезпечують представництво

інтересів членів територіальної громади та як це впливає на ефективність місцевого самоврядування.

Варто погодитись і з тим, як вчений підкреслив актуальність свого дослідження: «на жаль, основи організації і діяльності місцевих рад досі залишалися поза межами уваги вітчизняних науковців і не були темою самостійного дисертаційного дослідження. Означені фактори обумовлюють актуальність теми даного дисертаційного дослідження, її істотне значення для муніципально-правової теорії та практики» [151, с. 2]. Це зауваження є критично важливим, адже воно підкреслює брак комплексних наукових досліджень, які б системно охоплювали організацію та діяльність місцевих рад в Україні (тобто, колегіальних представницьких органів місцевого самоврядування) станом на 2007 р. Вивчення цього питання дозволяє поглибити розуміння механізмів функціонування представницької демократії на місцевому рівні, що є необхідним для вдосконалення правового регулювання діяльності місцевих рад та забезпечення ефективного представництва інтересів членів територіальних громад.

У цілому, можна підтримати такий підхід, особливо з урахуванням того, що автор робить наголос на представництві інтересів, яке здійснюють місцеві ради по відношенню до членів територіальних громад. Це є важливим аспектом для дослідження представницької демократії, оскільки місцеві ради виступають як інститути, через які члени територіальних громад здійснюють своє право на участь у вирішенні місцевих питань. Аналіз функціонування цих органів допоможе зрозуміти, наскільки ефективно вони виконують свою роль у системі місцевого самоврядування та як можна покращити цей процес.

Автор неодноразово підкреслює, що місцеві ради є представницькими органами.

По-перше, він називає місцеві ради «представницькими колегіальними органами місцевого самоврядування» [151, с. 3], що є цілком справедливим твердженням.

По-друге, ця характеристика місцевих рад стала основою для пропозиції авторської концепції реформування територіальної основи їх організації та діяльності. Зокрема, у дисертації «запропоновано дворівневу систему представницьких органів місцевого самоврядування, оптимізацію адміністративно-територіального устрою та запровадження поселень як базових адміністративно-територіальних одиниць» [151, с. 4]. Цей аргумент виглядає переконливим, та зараз можна констатувати, що ця розробка буде реалізована у ході конституційної реформи (але замість «поселень» така одиниця буде іменуватися «громадою»).

Варто зазначити, що хоча ця робота не є єдиним дослідженням, присвяченим вивченню місцевих рад як представницьких колегіальних органів місцевого самоврядування, вона є фундаментальною для дослідників інституту представницької демократії завдяки своїй комплексності та системному підходу. Саме на її основі відбувалась розбудова доктринального підґрунтя з цього питання.

Одна з найбільш відомих монографічних праць, присвячених поточній діяльності сільських, селищних та міських голів в Україні, належить Ю.Ю. Бальцію. Його дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Правовий статус міського голови в Україні» та супутні публікації (див., наприклад, [14-16]) є провідними джерелами в цій області. Ця праця залишається ключовою для розуміння правового статусу голів місцевих рад.

Проте, варто підкреслити, що з точки зору дослідження інституту представницької демократії, автор не звертає увагу на питання, чи є ці одноособові органи місцевого самоврядування справді представницькими. Таким чином, хоча робота Ю.Ю. Бальція є важливим внеском у правову теорію місцевого самоврядування, вона не охоплює всі аспекти, що стосуються представницького характеру цих органів. Так, Ю.Ю. Бальцій у своїй роботі зауважує, що «на основі системно-функціонального підходу в системі МСВ²

2 Місцевого самоврядування. – В.Г.

виокремлюються три основні суб'єкти (органи): сільський, селищний, міський голова; представницький ОМСВ; виконавчий орган представницького ОМСВ³» [13, с. 9]. Важливо зазначити, що місцева рада іменується «орган місцевого самоврядування», а не «колегіальний орган місцевого самоврядування», що може свідчити про те, що автор не відносить сільських, селищних та міських голів до числа представницьких органів місцевого самоврядування. Це припущення підтверджується також тим, що автор не згадує про представницьку природу міських голів у контексті їх характеристик.

Зокрема, при розгляді конституційно-правового статусу міського голови Ю.Ю. Бальцій зазначає, що «міський голова є одноосібним суб'єктом, який відповідно до законодавства покликаний здійснювати реалізацію публічної самоврядної (муніципальної) влади. Обрання цієї посадової особи членами ТГ⁴ свідчить про її важливе місце як у системі МСВ, так і в механізмові його реалізації» [13, с. 12]. Водночас, у цьому контексті згадка про представництво була б доцільною. Далі, при описі місця міського голови у системі органів місцевого самоврядування, автор констатує, що «міський голова в системі ОМСВ посідає одне з центральних місць як у статутарному, так і в функціональному аспектах, оскільки він є головною посадовою особою міської ТГ, що виступає у якості первинного суб'єкта МСВ, нею утворений та підзвітний цій громаді» [13, с. 12]. Однак, і тут відсутня згадка про представництво.

Прикметник «представницький» застосовується лише в контексті аналізу повноважень міського голови. Ю.Ю. Бальцій формулює, що «нормативний аналіз повноважень міського голови у різних сферах функціонування ТГ та формованих нею органів дає можливість виокремити такі їх групи: організаційні; по забезпеченню реалізації міською ТГ форм безпосереднього волевиявлення; у сфері розвитку території; у сфері бюджету та фінансів; розпорядчі; представницькі...» [13, с. 13]. Хоча це і є важливим аспектом, його недостатньо для повного висвітлення проблеми представницької природи цих органів.

3 Орган місцевого самоврядування. – В.Г.

4 Територіальної громади. – В.Г.

Незважаючи на цей недолік, праця Ю.Ю. Бальція залишається ключовою для розуміння ролі міських голів, і ці положення можуть бути застосовані також до сільських і селищних голів (за аналогією).

Що ж до практичних проблем, пов'язаних з аналізованим питанням, то низку з них було виявлено у ході проведення реформи децентралізації публічної влади. Зокрема, «науковці виділяють групи ризиків у процесі децентралізації влади в Україні: ризики, пов'язані з необхідністю перегляду меж адміністративно-територіальних одиниць; послаблення державного контролю органів місцевого самоврядування на регіональному⁵ та субрегіональному⁶ рівнях за реалізацією повноважень, які будуть передані виконавчим органам місцевих рад, в умовах слабкості інститутів громадянського суспільства поза межами великих міст; ризики для бюджетної системи країни» [188].

Крім цього, на практиці спостерігаються й інші проблеми функціонування представницьких органів місцевого самоврядування, серед яких варто виокремити наступні:

- концентрація повноважень «у руках» виконавчих органів ради або місцевого голови при недостатній ролі представницького органу (ради) у процесі контролю та прийняття рішень;

- відсутність сталої системи підготовки та підвищення кваліфікації депутатів місцевих рад щодо реалізації ними повноважень представницького та правозахисного спрямування (більшість наявних програм спрямована на працівників органів суду, прокуратури, державних службовців та не враховує специфіку органів місцевого самоврядування);

- формальність процедур громадської участі у вирішенні питань місцевого значення, коли консультації з громадськістю носять декларативний характер і не впливають на відповідні рішення (на сучасному етапі це особливо стосується низького рівня залученості до вирішення питань місцевого значення таких

⁵ Обласному. – В.Г.

⁶ Районному. – В.Г.

вразливих груп населення, як внутрішньо переміщені особи та особи, що повертаються в Україну, жінки, молодь, ветерани та члени родин ветеранів);

- недостатній розвиток правозахисної роботи на місцевому рівні.

В умовах зазначених викликів постає питання пошуку додаткових інституційних механізмів, які б забезпечували реальну комунікацію між представницькими органами місцевого самоврядування та членами територіальних громад, а також сприяли б підвищенню довіри до органів місцевого самоврядування у цілому. У цьому контексті у нашому дисертаційному дослідженні пропонується розглядати концепцію інституту місцевого омбудсмана - уповноваженої особи з прав людини територіальної громади, яка обирається безпосередньо її членами. Саме такий підхід дозволяє логічно поєднати низку теоретичних і практичних проблем функціонування представницьких органів місцевого самоврядування з питанням належної реалізації їх правозахисної функції. З цього питання професор Л.М. Дешко слушно зазначає, що «права і свободи людини і громадянина є і цінністю, і основним об'єктом, на який спрямовано політичну діяльність суб'єкта політики» [79, с. 186], - отже, це є актуальним також і для органів місцевого самоврядування.

Таким чином, запропонована модель місцевого омбудсмана не є самоціллю чи штучно сконструйованою новацією. Вона впливає із об'єктивної потреби вдосконалення механізмів представницької демократії в умовах сучасної конституційної реформи в Україні та відповідає принципам правової держави й локальної демократії. Враховуючи зазначене, необхідність впровадження нових інституційних механізмів - таких як інститут місцевого омбудсмана - є закономірною відповіддю на наявні проблеми та виклики у сфері функціонування представницької демократії на місцевому рівні.

Варто зауважити, що ця пропозиція узгоджена як з європейськими стандартами прав людини, та і з європейськими муніципальними стандартами.

Так, у 2011 році Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи у Резолюції 327 (2011)¹ схвально оцінив інститут місцевого омбудсмана та

зазначив: «Загальновизнано, що не існує єдиного зразка структури інституту омбудсмена в державі-члені. Кожна країна має обрати найбільш підходящу структуру відповідно до своєї конкретної ситуації. У деяких країнах це призведе до створення спеціальних місцевих і регіональних служб омбудсмена; в інших країнах скарги, що стосуються місцевих і регіональних служб, можуть більш ефективно розглядатися централізовано» (п.6 [412]). Отже, вирішення цього питання віддається на розсуд країнам-членам Ради Європи.

У 2019 році такий підхід схвалила також і Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія), зазначивши дискрецію держав у цій сфері та «відзначаючи, що на даний час більш ніж в 140 державах існують інститути омбудсмена на національному, регіональному або місцевому рівнях, що володіють різною компетенцією» (дивись преамбулу Принципів захисту та просування інституту омбудсмена («Венеціанські принципи» [201])).

Запровадження інституту місцевого омбудсмана може бути обґрунтовано також і як комплексна відповідь на системні проблеми функціонування представницьких органів місцевого самоврядування в Україні.

По-перше, сучасна практика доводить, що навіть за умов розвиненої системи місцевого самоврядування формальні процедури виборів депутатів не гарантують належного рівня комунікації між представницькими органами місцевого самоврядування та членами територіальної громади, а також не забезпечують ефективного контролю за дотриманням прав людини на місцевому рівні. Модель місцевого омбудсмана покликана "оживити" зв'язок між членами територіальної громади та місцевим самоврядуванням через наявність постійного уповноваженого посередника – незалежної особи, яку доцільно обирати шляхом прямих виборів разом з депутатами місцевих рад та сільськими, селищними, міськими головами.

По-друге, місцевий омбудсман може стати важливим механізмом локальної превенції порушень прав людини, оперативного реагування на конфлікти, сприяння підвищенню правової культури членів територіальної громади та правової відповідальності органів місцевого самоврядування. Це безпосередньо

відповідає меті сучасної конституційної реформи, яка орієнтована на посилення реального змісту представницької демократії, а не лише її процедурних проявів.

По-третє, впровадження інституту місцевого омбудсмана сприятиме формуванню нової якості представництва у місцевому самоврядуванні – представництва не лише політичних інтересів, а й фундаментальних прав і свобод людини.

В українській юридичній літературі висловлюється думка, що «нові виклики соціально-економічного та політичного характеру вимагають подальших змін та структурних перетворень правозахисних інституцій, зокрема – запровадження спеціалізованих омбудсменів із захисту окремих вразливих категорій осіб» (дивись Корчевна Л. О., Левенець А. В. [131, с. 8]). При цьому, на теоретичному рівні спостерігається певна динаміка, коли йдеться про увагу до місцевих омбудсменів.

Так, автори, які досліджували інститут омбудсмана приблизно до 2010-х років, як правило, взагалі не згадували про місцевих омбудсменів. Прикладом можуть бути публікації Дідковської І.О. [80], Наулік Н.С. [175], Нєдова І. М. [176]. Л. В. Голяк узагальнено, що «інститут спеціалізованого омбудсмена запроваджується тоді, коли суспільство і держава визнають необхідність гарантування не тільки прав та свобод більшості населення, а й прав і законних інтересів меншин та окремих категорій громадян, зокрема тих, які з різних причин не можуть здійснювати їх самостійно у повному обсязі; він є чинником формування громадянського суспільства, збагачення та універсалізації каталогу прав та свобод людини на міжнародному та національному рівнях, а також розвитку правозахисної функції держави» [61, с. 66], аналогічну думку висловлено і її у монографічному дослідженні 2010 р., присвяченому світовому досвіду організації та діяльності інституту спеціалізованого омбудсмана – тобто, немає згадки про місцевих омбудсменів (дивись [60]).

Варто констатувати, що у виданнях, які вийшли друком після 2010 року, інколи також немає згадки про місцевих омбудсменів – наприклад, у праці С.В. Банаха «Функції омбудсменів у сучасному світі» (монографія 2016 р. [176]).

Буханевич О.М., Івановська А.М., аналізуючи правову природу публічного контролю у 2021 р., також не згадують про місцевих омбудсманів [44], але такі дослідження все частіше є виключенням з правил. Так, у 2019 р. О.Грезіна зауважила, що «зарубіжній практиці відомі багато моделей омбудсмена – парламентські (представницькі), виконавчі та квазіомбудсмени, одноособові та колегіальні омбудсманівські служби, наднаціональні (наддержавні), регіональні та місцеві омбудсмени, спеціалізовані омбудсмени» [64, с. 135]. Зарубіжний досвід свідчить, що місцеві омбудсмани успішно функціонували і до 2010-х років – просто у сферу уваги українських дослідників вони попадали значно більш рідко.

В українській юридичній літературі існує кілька визначень поняття «омбудсмен».

Палєєва Ю.С. запропонувала уважати, що «це незалежна авторитетна особа, головна мета якої полягає в тому, щоб діяти як посередник між певною групою населення й державними органами чи органами місцевого самоврядування, а також у цій якості проводити моніторинг законодавства й діяльності органів управління на основі повноважень, які дозволяють звертатися з запитами та мати доступ до необхідної інформації, подавати рекомендації щодо протидії фактам поганого управління й усунення порушень прав людини» [190, с. 85]. Запропоноване Ю.С. Палєєвою визначення омбудсмана видається надзвичайно вдалим для обґрунтування ідеї запровадження інституту місцевого омбудсмана в Україні.

Насамперед, акцент на тому, що омбудсман є незалежною та авторитетною особою, яка виступає посередником між населенням та органами влади - повністю узгоджується з концепцією правозахисної діяльності на рівні територіальної громади.

Особливо важливим у контексті місцевого самоврядування є положення про моніторинг діяльності органів управління, доступ до інформації, а також право надавати рекомендації щодо усунення порушень прав людини та фактів неналежного управління (*maladministration*). Саме ці функції та інструменти

дозволяють розглядати місцевого омбудсмана як не лише "посередника", а й як незалежного правозахисника у межах конкретної територіальної громади.

Марцеляк О.В. сформулював, що омбудсман – «це призначений вищими органами державної влади контрольно-наглядовий, правозахисний, незалежний, політично нейтральний, одноособовий чи колегіальний орган державної влади (посадова особа), уповноважений конституцією чи законом за вла сною ініціативою або зверненням громадян контролювати діяльність органів і посадових осіб (насамперед виконавчої гілки влади) з точки зору дотримання ними прав і свобод людини та громадянина, який, зазвичай, діє неформально на власний розсуд та рекомендує коригуючі дії, спрямовані на належне забезпечення цих прав і свобод» [161, с. 6]. Зазначене визначення омбудсмана, запропоноване О.В. Марцеляком, є надзвичайно важливим для обґрунтування доцільності та особливостей запровадження інституту місцевого омбудсмана в Україні, з урахуванням його специфічної моделі – обрання безпосередньо членами територіальної громади.

З одного боку, таке визначення підкреслює класичну природу омбудсмана як контрольно-наглядового, правозахисного та політично нейтрального органу, що діє поза рамками виконавчої влади й виконує функцію зовнішнього нагляду за дотриманням прав людини. Особливу увагу у цьому підході приділено незалежності, неформальності процедур діяльності омбудсмана та рекомендаційному характеру його впливу на органи публічної влади.

З іншого боку, у контексті місцевого самоврядування, обрання омбудсмана прямими виборами членами територіальної громади є логічним розвитком ідеї про його легітимність та довіру з боку населення як джерела влади на локальному рівні. Така модель не суперечить загальним підходам до природи інституту омбудсмана, адже:

- по-перше, незалежність місцевого омбудсмана забезпечується саме через його безпосереднє обрання членами територіальної громади, а не призначення органами публічної влади;

- по-друге, механізм прямого обрання підсилює його підзвітність та прозорість діяльності перед членами територіальної громади.

Крім того, неформальний стиль діяльності омбудсмана, його медіативна роль та можливість ініціювати рекомендації щодо усунення порушень прав людини повністю відповідає специфіці місцевого рівня публічного управління, де важливими є довіра, персональна комунікація та знання місцевих особливостей.

Таким чином, визначення О.В. Марцеляка дозволяє адаптувати загальну модель омбудсмана до потреб територіальних громад України та аргументує доцільність запровадження виборної посади місцевого омбудсмана як органічного елементу представницької демократії та локальної правозахисної інфраструктури.

В якості проміжного висновку слід зазначити, що концепція місцевого омбудсмана впливає з наведених вище визначень і відповідає сучасним тенденціям розвитку інститутів демократичного контролю за діяльністю органів публічної влади. В умовах децентралізації та розширення повноважень органів місцевого самоврядування особливо актуально створювати на місцевому рівні механізми незалежного правозахисного моніторингу та оперативного реагування на випадки порушення прав членів територіальної громади. А отже, місцевий омбудсман виступатиме важливим елементом балансу інтересів, гарантом захисту прав людини та підвищення рівня довіри населення до органів місцевого самоврядування. Водночас інституціоналізація цієї посади має враховувати принципи незалежності, підзвітності перед громадою та відкритості у своїй діяльності.

Може здаватися, що наявність регіональних представництв Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини робить зайвим впровадження інституту місцевих омбудсманів. Але це не зовсім так.

По-перше, регіональні представництва діють в областях України, а місцевих омбудсманів доречно впровадити у кожній адміністративно-територіальній одиниці, а не лише в областях.

По-друге, важливим є не лише рівень роботи омбудсмана, а й природа цього інституту. Зараз регіональні представництва уособлюють державну владу. В аналітичному звіті Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи, презентованому у квітні 2025 р., було приділено увагу успішності функціонування регіональних представництв Омбудсмана, у т.ч. у частині взаємодії з органами місцевого самоврядування – у цілому. Авторами звіту у цій сфері виявлено низку проблем (здебільшого комунікаційного характеру, зокрема утрудненість співпраці тому, що органи місцевого самоврядування часто вбачають у посадових особах регіональних представництв контролюючих їхню діяльність суб'єктів, дивись [105, с. 20-21]). На нашу думку, зазначені проблеми зумовлені насамперед природою самого інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (як органу державної влади), а також природою органів місцевого самоврядування (як муніципальної влади). Відтак, їх навряд чи можливо системно вирішити у межах існуючої моделі чи запобігти їхній появі в майбутньому.

Тут привертає увагу така, що інколи зустрічається в українському інформаційному полі, плутанина щодо природи аналізованого інституту. Так, на офіційному веб-сайті Київської міської ради зазначено, що «з метою захисту прав і свобод членів територіальної громади, пропонується запровадити інститут Громадського уповноваженого територіальної громади з питань захисту їхніх прав – Муніципальний омбудсмен» [294]. Далі про цю пропозицію надано більше інформації, а саме йдеться про те, що, «переймаючи кращі європейські практики, міська влада запроваджуватиме інститут омбудсмана. На сьогодні єдиним омбудсменом в нашій державі є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. І це потрібно виправляти, адже питання захисту прав людей та дітей спочатку має підійматися на місцевому рівні. Ми наразі тісно працюємо над створенням регіонального представництва Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Меморандум між Київською міською радою та Уповноваженим ВРУ маємо підписати вже найближчим часом», - зазначив заступник міського голови – секретар Київради Володимир Прокопів» [294].

Очевидно, що йдеться про посадову особу, яка буде здійснювати державну владу, а не належатиме до посадових осіб місцевого самоврядування. А отже, потенційні конфлікти, які можуть бути наслідком різної природи органів місцевого самоврядування та такого муніципального омбудсмана, про якого йдеться вище, неминучі.

Викликає побоювання і динаміка нормотворчої активності у сфері захисту прав людини на місцевому рівні. Так, у чинному законодавстві України про омбудсмана (а саме, у Законі України від 23 грудня 1997 р. «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини») йдеться окремо про «органи державної влади», а окремо – про «органи місцевого самоврядування» [233].

Що ж до сучасних напрацювань про внесення змін та доповнень до цього Закону, то у них не проводиться різниця між органами державної влади та місцевого самоврядування. Так, одне з положень найновішого проєкту передбачає, що «Закон ... поширюється на усіх фізичних осіб, юридичних осіб чи групи осіб, незалежно від їхнього громадянства, місця реєстрації чи будь-якого іншого статусу чи ознак, якщо діяльність органів державної влади України, в країні та за кордоном, порушує їхні права і свободи» [387, с. 22]. У контексті цього проєкту «орган державної влади – це орган влади на рівні держави, місцевого самоврядування чи іншого наявного рівня; підприємство, установа, орган, організація, юридична чи фізична особа або будь-який інший суб'єкт, на якого згідно із законом покладено державні повноваження чи надання публічних послуг, незалежно від його організаційно-правової форми та форми власності (далі – органи державної влади)» [387, с. 22]. Ймовірно, це робиться для того, щоб зробити текст цього нормативно-правового акту більш компактним, але таке узагальнення вбачається методологічно хибним.

Єдиним системним вирішенням цих проблем може стати чітке розмежування природи відповідних органів публічної влади та впровадження омбудсмана, який матиме не державний, а муніципальний статус – тобто місцевого омбудсмана.

У такому випадку за органами місцевого самоврядування буде здійснюватися не зовнішній державний контроль (як форма адміністративного контролю з боку держави), а внутрішній контроль – з боку самої територіальної громади через незалежну посадову особу, якій громада делегувала відповідні повноваження.

Повноваження місцевого омбудсмана передбачатимуть:

- моніторинг порушень прав і свобод людини на місцевому рівні - у взаємодії з органами місцевого самоврядування або іншими суб'єктами у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- моніторинг порушень прав органів місцевого самоврядування - з подальшою підготовкою документів для судового захисту таких прав або звернення до інших уповноважених органів.

Запровадження такої моделі дозволить суттєво посилити механізми демократичного контролю та правозахисту на місцевому рівні, зміцнюючи правову державу не лише у вертикальних відносинах «державна – територіальна громада», а й у горизонтальних - всередині самої територіальної громади.

Пропозиції щодо впровадження в Україні місцевих омбудсманів вже висловлювались в юридичній літературі.

Професор О.В. Марцеляк зауважував, що «позитивний досвід функціонування регіональних і місцевих омбудсманів Великобританії, Іспанії, Канади, США, ФРН, Швейцарії та низка національних чинників дають підстави говорити про необхідність якнайскорішого запровадження в Україні представників Уповноваженого на місцях та введення місцевих омбудсманів, які б виступали інституціями органів місцевого самоврядування» [161, с. 22]. У своїй дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук він сформулював свою пропозицію детальніше.

Зокрема, в якості одного з пунктів наукової новизни свого дослідження Марцеляк О.В. розмістив наступний: «запропоновано новий концептуальний підхід до вирішення проблеми забезпечення прав людини на місцевому рівні, обґрунтовується думка, що українському суспільству слід урахувати позитивний

досвід ряду країн і запровадити хоча б на рівні міст з мільйонним населенням (Київ, Харків, Одеса, Донецьк, Дніпропетровськ) місцевих омбудсманів, які виступали б інституціями місцевого самоврядування. Їх запровадження стало б рухом у напрямку створення місцевої системи захисту прав людини в Україні, яка буде більше доступна громадянам і більше налаштована на їх правові проблеми у повсякденних взаємовідносинах з місцевими органами влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, їх посадовими особами» [161, с. 7]. Варто погодитися з обґрунтованістю позиції О.В. Марцеляка щодо доцільності запровадження інституту місцевих омбудсманів в Україні як елементу розбудови місцевої системи захисту прав людини. Справді, наближення правозахисних механізмів безпосередньо до жителів територіальних громад є одним із ключових викликів сучасної моделі публічного управління в Україні, особливо в умовах децентралізації.

Разом з тим, на нашу думку, обмеження сфери запровадження місцевих омбудсманів лише великими містами видається необґрунтованим з позицій як конституційної рівності прав громадян, так і європейських стандартів розвитку локальної демократії. Захист прав людини є однаково актуальним і необхідним як у мегаполісах, так і у невеликих населених пунктах – наприклад, у селищах чи селах, де навпаки може бути ще менше доступу до правової допомоги та механізмів впливу на органи публічної влади.

Крім того, в запропонованому підході залишаються «відкритими» важливі питання щодо порядку наділення повноваженнями місцевих омбудсманів. Зокрема, незрозуміло, чи передбачається їх призначення органами місцевого самоврядування, чи їх обрання безпосередньо членами територіальної громади шляхом прямих виборів. На нашу думку, саме виборна модель місцевого омбудсмана – членами територіальної громади – є найбільш демократично виправданою та легітимною. Вона дозволяє гарантувати реальну незалежність цієї посадової особи від органів публічної влади та забезпечити її підзвітність

громаді, що відповідає європейській практиці *good governance* та принципу публічної відкритості влади.

Смоляр О. А., досліджуючи на монографічному рівні державний та громадський контроль у сфері місцевого самоврядування, запропонував «утворити в Україні інститут муніципальних омбудсменів, які мають обиратися населенням, для захисту муніципальних прав громадян і контролю за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування» [278, с. 6]. Автор деталізував свою пропозицію так: «для посилення механізму контролю територіальної громади варто запровадити інститут незалежного контролера (муніципального омбудсмана), який на відповідній території має здійснювати контроль реалізації та забезпечення прав людини на місцевому рівні, моніторинг стану дотримання законодавства муніципальними органами та посадовцями, надавати інформаційно-методичну допомогу інститутам громадянського суспільства, щорічно оприлюднювати доповідь за наслідками контролю» [278, с. 19]. Пропозиція О.А. Смоляра щодо запровадження інституту місцевого (муніципального) омбудсмана в Україні заслуговує на особливу увагу у контексті розвитку демократичних механізмів контролю та захисту прав людини на місцевому рівні.

На відміну від окремих інших наукових підходів, автор не лише підтримує саму ідею запровадження такого омбудсмана, а й чітко деталізує основні його функції та завдання, що є суттєвим внеском у розвиток доктрини місцевого самоврядування.

Позитивним аспектом запропонованої концепції є пропозиція щодо обрання муніципальних омбудсменів безпосередньо членами територіальної громади. Саме цей підхід забезпечує найбільшу демократичну легітимність цієї посадової особи, гарантує її незалежність від органів публічної влади та створює додаткові умови для реальної підзвітності перед територіальною громадою.

Окремої уваги заслуговує також увага автора до превентивно-контрольних функціях муніципального омбудсмана – таких як моніторинг дотримання прав людини, контроль за законністю дій органів місцевого самоврядування,

інформування громадськості та оприлюднення щорічної доповіді за результатами діяльності. Це наближає інститут місцевого (муніципального) омбудсмана до європейських моделей локальної правозахисної інфраструктури та *good governance*.

Важливим також є й визначення консультативно-освітньої функції омбудсмана – надання інформаційно-методичної допомоги інститутам громадянського суспільства. Це відповідає сучасним тенденціям розвитку локальної демократії, коли правозахисна діяльність тісно поєднується з правопросвітництвом та зміцненням правової культури населення.

Таким чином, концепція муніципального омбудсмана, запропонована О.А. Смоляром, є логічно обґрунтованою та такою, що відповідає сучасним потребам територіальних громад України в умовах децентралізації.

Отже, пропозиція запровадження інституту місцевого омбудсмана безумовно заслуговує на підтримку й подальшу наукову розробку.

Для подальшої деталізації на теоретичному та практичному рівнях вбачається актуальною така модель:

-місцевий омбудсман – це незалежний гарант прав людини на місцевому рівні (перспективним є провести додаткові дослідження, чи буде доцільним покласти на цю посадову особу також і гарантування прав місцевого самоврядування);

- він сприяє комунікації та посередництву між членами територіальної громади та органами місцевого самоврядування;

- місцевий омбудсман – це чинник (складова, елемент) локальної правової культури та превенції правопорушень.

Впровадження такої інституції відповідає сучасним тенденціям розвитку представницької демократії в умовах конституційної реформи та реалізує основний конституційний принцип – людина, її права та свободи є найвищою соціальною цінністю.

Для ефективної практичної реалізації цієї моделі важливо:

- законодавчо визначити порядок обрання місцевого омбудсмана шляхом прямих виборів;
- забезпечити можливість його обрання в усіх територіальних громадах, незалежно від їх розміру, а також в районах та областях;
- визначити функції та повноваження місцевого омбудсмана.

У цілому відповідно до цієї моделі, місцевий омбудсман – це гарант прав людини у межах територіальної громади чи кількох громад, покликаний забезпечувати захист прав та законних інтересів людини у відносинах з органами публічної влади та іншими суб'єктами.

До основних функцій місцевого омбудсмана доцільно віднести:

- консультаційно-правозахисну функцію – надання юридичних консультацій, роз'яснення прав людини і механізмів їх захисту;
- контрольну функцію – здійснення незалежного контролю за дотриманням прав людини органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами;
- медіаційну функцію - сприяння врегулюванню конфліктів між членами територіальної громади та органами публічної влади у досудовому порядку;
- правопросвітницьку функцію – проведення інформаційних кампаній, заходів з правової освіти, навчань для членів територіальної громади щодо їх прав та гарантій їхньої реалізації;
- аналітично-правотворчу функцію – підготовка щорічного звіту про стан дотримання прав людини в територіальній громаді та внесення пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування, якщо їх предмет правового регулювання стосується прав і свобод людини.

З метою забезпечення легітимності та довіри до місцевого омбудсмана доцільно передбачити процедуру його обрання шляхом прямих виборів членами територіальної громади (громад) одночасно з виборами до місцевих рад.

При нормопроєктуванні виборчого процесу можна врахувати такі важливі положення:

- висування кандидатів членами територіальної громади або громадськими організаціями;

- відкрите обговорення кандидатур, у т.ч. за допомогою онлайн заходів та платформ;

- проведення виборів на принципах загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування;

- строк повноважень – співпадає зі строком повноважень місцевих рад, з правом одноразового переобрання на посаду;

- одна з вимог до кандидата – політична нейтральність та незалежність. омбудсмана.

Насамкінець варто наголосити на важливості того, щоб місцевий омбудсман був не лише незалежним, а й підзвітним громаді. До механізмів підзвітності можна віднести:

- обов'язкове щорічне звітування перед територіальною громадою на загальних зборах, на сесії місцевої ради з публікацією звіту у відкритому доступі;

- регулярне інформування про свою діяльність у режимі реального часу через окрему веб-сторінку місцевого омбудсмана, розміщену на офіційному вебсайті відповідної місцевої ради або на спеціалізованому сайті, створеному з цією метою. Така сторінка має містити інформацію про звернення, результати перевірок, рекомендації омбудсмана та інші актуальні дані, що сприятимуть прозорості та підзвітності його діяльності;

- можливість відкликання омбудсмана членами територіальної громади у разі втрати довіри за окремою процедурою (дивись п. 4.1. нашого дисертаційного дослідження; процедуру для відкликання омбудсмана важливо зробити такою самою, як процедура відкликання депутата місцевої ради з метою запобігання плутанини та спрощення застосування).

Проблематика ефективного функціонування представницьких органів місцевого самоврядування в Україні є однією з ключових у сучасній конституційно-правовій науці та практиці державного управління. Конституційна реформа, децентралізація влади, трансформація системи місцевого самоврядування актуалізували цілу низку як теоретичних, так і практичних проблем, що стосуються демократичної легітимності, підзвітності,

прозорості, інклюзивності та захисту прав членів територіальних громад. У цьому підрозділі було розглянуті сучасні проблеми, що виникають у процесі функціонування представницьких органів місцевого самоврядування, а також проаналізовані теоретичні підходи до їх вирішення. Особливу увагу було приділено питанням реалізації та гарантування прав людини у діяльності цих органів, а також подальшому удосконаленню нормативно-правової регламентації цих питань. Аналіз відповідних практичних прикладів дозволив не лише виявити існуючі проблеми, але й запропонувати шляхи їх подолання для підвищення ефективності місцевого самоврядування в Україні при проведенні конституційної реформи.

4.3. Європеїзація як основний напрям подальшого удосконалення правового регулювання створення та діяльності представницьких органів місцевого самоврядування в Україні в умовах сучасної конституційної реформи

Євроінтеграційні процеси, якщо розкласти їх на складові, охоплюють два типи об'єктів, які відрізняються за ступенем інтеграції та впровадження європейських стандартів. Перший тип об'єктів передбачає прагнення до максимальної інтеграції, що стосується сфер, у яких уніфікація європейських підходів сприяє створенню ефективних наднаціональних механізмів співпраці. Наприклад, це економічна інтеграція, яка включає гармонізацію митних, торговельних та фінансових правил, а також екологічна політика (яка все частіше досліджується фахівцями з конституційного права, дивись, наприклад, [188, с. 106]), захист прав людини та цифрова трансформація, де спільні стандарти та політики забезпечують синергію між державами-членами ЄС.

Другий тип об'єктів характеризується помірним ступенем інтеграції та вибіркоvim впровадженням європейських стандартів. У таких сферах прагнення до надмірної уніфікації може поставити під загрозу національну ідентичність держави, включаючи її конституційну ідентичність (принагідно слід зауважити, що поняття «інтеграція» розглядають також і ті фахівці з конституційного права

України, які досліджують її інші види; прикладом можуть бути праці такого відомого вченого, як В.В. Гомонай [62]). Саме тому в цих галузях зберігається більший рівень автономії та самостійності держав-членів. До таких сфер належать культура, мова, освіта, релігія та інші аспекти, які мають фундаментальне значення для збереження унікальності національних спільнот – і територіальних спільнот (громад).

З точки зору нашого дисертаційного дослідження, особливе значення в межах другої групи об'єктів має місцеве самоврядування. Воно відіграє ключову роль у забезпеченні принципів субсидіарності та демократичної участі громадян у процесі ухвалення рішень на місцевому рівні. Помірність інтеграційних процесів у цій сфері пояснюється необхідністю збереження місцевої (локальної) автономії та врахування унікальних особливостей територіальних громад, які є важливою частиною національної ідентичності.

Саме тому ЄС наразі не має «власних» (затверджених органами Європейського Союзу) документів, які б містили муніципальні стандарти. Так як усі країни – члени ЄС водночас є членами Ради Європи, то склався підхід, відповідно до якого застосовуються релевантні документи, прийняті органами Ради Європи (детальніше дивись [27, с. 106]).

Основним з числа цих документів є Європейська хартія місцевого самоврядування [89]. Прийнята у 1985 р., вона була ратифікована Україною шляхом прийняття Парламентом Закону “Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування” 15 липня 1997 р. [229]. Так як ч. 1 ст. 9 Конституції України проголошує, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [128], Європейська хартія місцевого самоврядування наразі має відповідний статус у системі права України.

Варто відмітити, що Європейська хартія місцевого самоврядування (далі – Хартія 1985 р.) розглядається Радою Європи як один з ключових її документів – разом з Конвенцією 1950 р., Європейською соціальною хартією (переглянутою) тощо. Таке відношення до Хартії 1985 р. не є випадковим та обґрунтовано тим,

що її положення демонструють баланс між впровадженням загальних стандартів демократії на місцевому рівні та збереженням національних традицій і систем місцевого самоврядування (як у вузькому, так і у широкому значенні цього поняття). Також, Хартія 1985 р. у своєму тексті містить низку принципів місцевого самоврядування – вони закріплені у ньому безпосередньо, а також і витлумачуються з її положень в Офіційному коментарі до цього документу (найбільш сучасне дослідження цих принципів в українській юридичній літературі належить авторству В.Д. Барвіненка та датується 2022 - 2024 р.р, дивись [26; 28; 389]; у 2024 р. дослідник узагальнив свої напрацювання у монографії [29]).

Аналізуючи Хартію 1985 р. як документ, у якому міститься більшість європейських стандартів місцевого самоврядування, слід зазначити, що її зміст приводиться у відповідність з вимогами сьогодення не лише шляхом здійснення офіційного тлумачення, але й шляхом внесення змін та доповнень.

З цієї точки зору слід відмітити Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади від 16 листопада 2009 р.[82], який у тому ж році був ратифікований Україною.

А станом на 1 березня 2025 р. Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи веде роботу над текстом так званого «зеленого» додаткового протоколу. Поки що інформації щодо того, коли його буде прийнято та відкрито для ратифікації, немає. Також поки що на офіційному веб-сайті Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи немає інформації щодо майбутнього змісту такого протоколу.

Варто зазначити, що екологічний вимір місцевого самоврядування стає все більш актуальним у контексті сучасних глобальних викликів, пов'язаних із змінами клімату, забрудненням довкілля та необхідністю забезпечення сталого розвитку. З цієї точки зору органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у вирішенні екологічних питань, оскільки саме на місцевому рівні здійснюється управління природними ресурсами, впроваджуються заходи з

енергоефективності, організовується утилізація відходів та забезпечується адаптація громад до наслідків кліматичних змін. Варто зазначити, що в Україні такі ініціативи існують вже доволі давно – тут практика правозастосування не відстає від сучасних європейських тенденцій муніципального розвитку.

Таким чином, в Україні ініціативи як самих органів місцевого самоврядування, так і інших суб'єктів за участю цих органів в екологічній сфері існують вже доволі давно. Одним із прикладів є співпраця органів місцевого самоврядування з міжнародними організаціями, державними органами та громадськими об'єднаннями у реалізації екологічних проектів і програм. Зокрема, Україна активно долучається до реалізації екологічних програм через синергію європейських та міжнародних ініціатив. До числа останніх належать:

- Меморандум про співпрацю із змін клімату 2004 р.;
- Меморандум про співпрацю щодо сталого розвитку, охорони довкілля та енергетики 2004 р.;
- Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та Програмою Розвитку ООН в Україні про співробітництво у сфері сталого розвитку, навколишнього природного середовища та енергетики 2008 р. та інші документи (продовження переліку актуальних меморандумів та аналогічних угод [288]).

На цьому факті важливо наголосити щоб підкреслити: екологічна сфера є такою, в якій на місцевому рівні слід враховувати відсутність протиріч між європейськими та міжнародними (світового рівня) стандартами. Відсутність таких протиріч доцільно контролювати на державному рівні – про що зазначається в програмних актах чинного законодавства України (дивись, наприклад, Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р. [187; 222]), так і в літературі з цього питання (дивись, наприклад, [50; 255]).

Такий підхід не входить в протиріччя з екологічними муніципальними розробками Ради Європи. Більше того – органи Ради Європи активно підтримують відповідні світові тенденції та стандарти. Так, на офіційному веб-

сайті Конгресу місцевих і регіональних влад розміщено посилання на кілька стандартів сталого розвитку (*SDG, Sustainable Development Goals*), які розроблені ООН. Принагідно слід зауважити, що ці стандарти вважають для себе обов'язковими усі країни – члени ЄС; вони приділяють значну увагу їхньої реалізації як на державному, так і на місцевому рівнях.

На підставі європейських та міжнародних документів, в Україні на місцевому рівні вже тривалий час успішно реалізується низка освітніх і просвітницьких програм. Наприклад, проекти на базі університетів, як-от Сумський державний університет, включають взаємодію з органами місцевого самоврядування для формування екологічної політики та розробки стратегій сталого розвитку регіонів. (дивись, наприклад, сфери залучення органів місцевого самоврядування до вирішення екологічних питань у текстах Програми охорони навколишнього природного середовища м. Суми на 2011 – 2015 рр. [235], Програми моніторингу довкілля Сумської області на ці ж роки [234], Комплексної програми охорони навколишнього природного середовища Сумської області на ці ж роки [119]).

Враховуючи, що муніципальні стандарти екологічного спрямування розробляються Конгресом місцевих і регіональних влад, який є одним з ключових органів Ради Європи, не можна обійти увагою проблематику прав людини – у контексті аналізованого питання це екологічні права людини.

Тут до європейських муніципальних стандартів органічно доєднуються європейські стандарти прав людини. А саме, це положення, які містяться у статті 37 Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р. (у цій статті немає згадки про місцевий рівень захисту та реалізації цих прав, детальніше дивись [354]). Тим не менш, в юридичній літературі не викликає зауважень щодо того, що органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль у реалізації та захисті екологічних прав людини, оскільки вони знаходяться найближче до суб'єктів цих прав і мають безпосередній вплив на якість довкілля у територіальних громадах.

У цілому, в юридичній літературі констатується, що екологічні права людини, які включають право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, доступ

до екологічної інформації та участь у прийнятті рішень, закріплені у міжнародних документах, зокрема в Орхуській конвенції про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні екологічних прав може бути важливою у наступних напрямках.

Першим напрямом на сучасному етапі є забезпечення права на безпечне довкілля. Органи місцевого самоврядування відповідають за впровадження заходів для зменшення забруднення повітря, води та ґрунтів, організацію управління відходами, а також розвиток зелених зон. Наприклад, прийняття місцевих екологічних програм та стратегій сталого розвитку дозволяє інтегрувати екологічні пріоритети у щоденне управління громадами. Зокрема, програми енергоефективності та переходу на відновлювані джерела енергії не лише сприяють боротьбі зі змінами клімату, але й забезпечують членів територіальних громад чистішим довкіллям (в останні роки органи місцевого самоврядування активно залучають зарубіжних грантодавців до реалізації проектів за цим напрямом).

Другим напрямом є гарантування доступу до екологічної інформації, тут органи місцевого самоврядування виступають в якості одного з суб'єктів, на який покладено обов'язок, виконання якого є необхідною умовою реалізації цього екологічного права особистості. Адже ця інформація є критично важливою для підвищення прозорості управлінських процесів та участі громадськості в ухваленні рішень як на державному, так і на місцевому рівнях.

Третім напрямом як раз і є сприяння участі членів територіальної громади в ухваленні рішень як на державному, так і на місцевому рівнях. Їхня участь у цьому процесі щодо рішень, які стосуються екології, є важливою запорукою реалізації екологічних прав особистості. Органи місцевого самоврядування організовують громадські слухання, консультації та обговорення, які дозволяють враховувати думку членів територіальної громади при реалізації екологічних проектів, таких як забудова, створення промислових зон чи зміни в інфраструктурі. Це також підвищує рівень довіри членів територіальної громади

до органів публічної влади у цілому та до органів місцевого самоврядування зокрема.

Залучення членів територіальних громад до участі у прийнятті рішень, пов'язаних із захистом довкілля, відповідає як загальним принципам Хартії 1985 р., так і Додатковому протоколу 2009 р., який закріплює право громадян брати участь у справах місцевих органів публічної влади. Участь громадян у розробці екологічних стратегій, консультаціях щодо впровадження інфраструктурних проектів чи ініціативах з енергетичної незалежності громад не лише посилює легітимність рішень, але й сприяє підвищенню екологічної свідомості населення.

Четвертим напрямом є те, що органи місцевого самоврядування нерідко виступають в якості суб'єктів у різноманітних механізмах захисту екологічних прав. Іншими словами, у випадках порушення екологічних прав особистості, органи місцевого самоврядування можуть виступати посередниками між членами територіальної громади та органами державної влади (у першу чергу - судовими інстанціями). Наприклад, вони можуть сприяти у зверненнях до суду щодо порушення стандартів екологічної безпеки або впливати на місцеві підприємства для забезпечення дотримання ними норм екологічного законодавства.

В якості п'ятого, останнього напрямку варто відмітити розвиток партнерства і міжнародної співпраці в екологічній сфері. В Україні органи місцевого самоврядування активно долучаються до міжнародних проектів та ініціатив, таких як «Угода мерів щодо клімату та енергії», які сприяють впровадженню інноваційних рішень для сталого розвитку. Такі партнерства дозволяють обмінюватися найкращими практиками та залучати фінансову та технічну допомогу, особливо з-за кордону, для вирішення екологічних проблем.

Отже, органи місцевого самоврядування є ключовими учасниками у захисті та реалізації екологічних прав людини. Їхня діяльність спрямована не лише на вирішення проблем екологічного характеру, але й на забезпечення правової захищеності членів територіальної громади, прозорості місцевого самоврядування у частині вирішення цих питань та на сталий розвиток

екологічно відповідальних громад. У контексті роботи Ради Європи розвиток за зазначеними напрямками є важливим компонентом синергії європейських стандартів у сфері прав людини та стандартів місцевого самоврядування (муніципальних стандартів).

У.В. Антонюк, аналізуючи зміст законів України з цього питання, дійшов висновку, що «на законодавчому рівні, зокрема в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», не повною мірою врегульовані і визначені гарантії забезпечення екологічних прав саме органами місцевого самоврядування» [7, с. 114]. Отже, в Україні нормативна регламентація залучення органів місцевого самоврядування до вирішення питань екологічного значення потребує уточнення, у тому числі гармонізації з європейськими стандартами.

У цьому контексті варто наголосити, що Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 р. закладає основи для розвитку екологічної політики на місцевому рівні, зокрема через принципи децентралізації та субсидіарності, які сприяють передачі повноважень щодо екологічного управління найближчому до громад рівню влади. Ця ідея знайшла відображення у багатьох практичних ініціативах, таких як розробка місцевих стратегій сталого розвитку (дивись вище приклади міста Суми та Сумщини) тощо.

Запропонований «зелений» додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування, над яким зараз працює Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи, має потенціал стати важливим кроком до посилення екологічної складової у роботі органів місцевого самоврядування. Його прийняття може закріпити зобов'язання щодо реалізації заходів з охорони довкілля, адаптації до змін клімату та забезпечення сталого розвитку територіальних громад. Такий протокол також може встановити чіткі стандарти екологічного управління, які дозволять гармонізувати зусилля різних європейських держав у цій сфері. Таким чином, європеїзація як основний напрям подальшого удосконалення правового регулювання створення та діяльності представницьких органів місцевого самоврядування в Україні в умовах сучасної конституційної реформи, передбачатиме внесення змін та

доповнень у закони, які регламентують участь органів місцевого самоврядування у вирішенні проблем екологічного спектру.

Процеси європеїзації місцевого самоврядування в Україні зокрема передбачають адаптацію національного законодавства та практик управління до стандартів Ради Європи. У цьому контексті особливу увагу слід звернути на проблему мови ворожнечі (*hate speech*), яка становить проблему не лише на загальнодержавному, але й на місцевому рівні – як в Україні, так і в інших країнах – членах цієї міжнародної організації.

Досліджуючи питання мови ворожнечі в Україні, лінгвісти Т.Монахова та О.Тулузакова у 2022 р. підкреслили, що вона «в епоху діджиталізації, коли користувачі Інтернету мають можливість доносити власні думки до широкого загалу, потребує подальшого лінгвістичного опрацювання» [397, с. 9]. Варто погодитись з цією думкою і коли йдеться про юридичні аспекти цього питання.

Міжнародні організації, пояснюючи свої проекти про мову ворожнечі в Україні, зазначають про те, що для розуміння сутності проблеми доцільно брати до уваги та враховувати наступне.

По-перше те, що «мова ворожнечі - це будь-яка комунікація, в тому числі в зображеннях, відео, піснях тощо, в мові, письмі чи поведінці, яка є агресивною, принизливою або дискримінаційною щодо людини чи групи людей просто через те, ким вони є. Дискримінація може ґрунтуватися на релігійній або етнічній приналежності, національності, расі, кольорі шкіри, походженні, статі, стані здоров'я, сексуальній орієнтації, гендерній ідентичності та інших факторах ідентичності» [413]. Розуміння природи мови ворожнечі та її різновидів дозволяє краще визначати масштаб і специфіку проблеми. Зокрема, визнання того, що мова ворожнечі виходить за межі вербального вираження і охоплює широкий спектр форм, таких як зображення, відео чи навіть пісні, допомагає адекватно реагувати на випадки дискримінації та агресії, що часто ховаються за непрямими або прихованими формами комунікації.

По-друге (і на цьому було наголошено у наведеній вище цитаті), доцільно брати до уваги та враховувати, що «мова ворожнечі також існує в Інтернеті, в

соціальних мережах та інших формах онлайн-медіа. В Україні більшість випадків мови ворожнечі можна знайти у *Facebook*, телеграм-групах та інших онлайн-медіа» [413]. Врахування інтернет-середовища як простору, де поширюється мова ворожнечі, є критично важливим у сучасному цифровому світі. Соціальні мережі та онлайн-медіа часто виступають потужним каналом для поширення агресивного чи дискримінаційного контенту через їхній глобальний характер, швидкість поширення інформації та відносну анонімність користувачів. У цьому контексті Україна, як і багато інших країн, стикається з серйозними викликами, адже основна частина мови ворожнечі поширюється саме у *Facebook*, *Telegram*-групах та інших популярних платформах.

Знання каналів та форм поширення мови ворожнечі допомагає розробляти ефективніші інструменти протидії, включаючи моніторинг, модерацію контенту та освітні програми для користувачів мережі. Це також сприяє формуванню політики щодо онлайн-простору, яка балансує між свободою вираження та захистом від дискримінації.

Зрештою, врахування цих факторів має значення для адаптації міжнародних стандартів до реалій України. Це забезпечує системний і цілеспрямований підхід до подолання проблеми мови ворожнечі як на рівні держави, так і на місцевому рівні, в контексті конкретних освітніх, правозахисних і комунікаційних ініціатив.

Постановку питання у муніципально-правовому контексті було здійснено у п. 4.1. нашого дисертаційного дослідження, а у цьому підрозділі доцільно навести положення про можливості екстраполяції загальнонаукових напрацювань та кращих практик з державного рівня на місцевий рівень.

Рада Європи приділяє багато уваги цьому питанню, але поки що обмежується державним рівнем. Так, з 2015 по 2023 рр. в Україні тривав проєкт Ради Європи «Протидія мові ворожнечі в Україні», спрямований на інтеграцію європейських підходів до подолання цього явища (але, він не передбачав залучення до участі у ньому органів місцевого самоврядування). Висновки та пропозиції, зроблені експертами проєкту, не містили згадки про можливості

використання потенціалу органів місцевого самоврядування у цій сфері (дивись [391]). Зрозуміло, що жоден проєкт не може охопити усі вертикальні рівні публічної влади, але все ж таки відсутність уваги до органів місцевого самоврядування можна uważати певним недоліком.

Адже саме на місцевому (локальному) рівні здійснюється безпосередня взаємодія з неорганізованою громадськістю – з членами територіальних громад, що відкриває можливості для ефективного реагування на прояви мови ворожнечі та сприяння формуванню культури поваги до прав людини (а отже – якомога більш повної реалізації стандартів Ради Європи).

Важливість аналізованої проблеми для України у контексті євроінтеграції підкреслюється також і тим, що аналогічний проєкт майже у той же самий проміжок часу фінансувала ще одна європейська організація – ОБСЄ. Експерти ОБСЄ зосередились на проявах мови ворожнечі у засобах масової інформації; за підсумками проєкту було підготовано звіт – однак, про органи місцевого самоврядування у ньому згадок не було (дивись [392]) – так само, як і у проєкті Ради Європи.

Варто зауважити, що проєкт Ради Європи було продовжено на 2024 рік в дещо іншому форматі – про це було повідомлено у новинах на Офіційному веб-сайті цієї організації [410]. Євроінтеграційний вектор цього проєкту було зміцнено тим, що в якості партнера до Ради Європи доєднався Європейський Союз. Але, рівень, на який звертали увагу експерти проєкту, для якого були сформовані висновки та пропозиції, залишився державним. Про органи місцевого самоврядування у 2024 р., як і у попередніх роках, не згадувалось.

Частково пояснення такого підходу можна знайти у документах Ради Європи, які слугують концептуальною основою для проєктів цієї організації. Зокрема, кожен проєкт Ради Європи ґрунтується на ключових європейських стандартах і принципах, визначених у її основоположних документах, таких як Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 р., Конвенція 1950 р. та інших нормативних актах. Вагомими є і документи, прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи.

В аналізованій сфері основним документом є Рекомендація CM/Rec(2022)161 Комітету Міністрів державам-членам щодо боротьби з мовою ворожнечі, прийнята Комітетом Міністрів 20 травня 2022 р. на 132-й сесії Комітету Міністрів. У цій рекомендації про місцевий рівень у цілому (без згадки про місцеве і регіональне самоврядування, органи місцевого самоврядування) йдеться лише у п. 10. Так як цей документ поки що не перекладено на українську мову, доцільно навести зміст цього пункту у повному обсязі:

«10. До запобігання та протидії мові ворожнечі має бути залучено багато різних суб'єктів. До них належать: державні установи, включаючи виборні органи та органи влади на федеральному, регіональному та місцевому рівнях, їхні представники та співробітники, зокрема у сфері освіти, регулювання ЗМІ, охорони правопорядку, державних ЗМІ та судової системи, національні правозахисні установи та органи з питань рівності, а також інші зацікавлені сторони, такі як політичні партії, громадські діячі, інтернет-посередники, приватні ЗМІ, включаючи комерційні, місцеві ЗМІ та ЗМІ меншин, професійні асоціації, організації громадянського суспільства, правозахисники, релігійні організації, представники меншин та інших груп, соціальні партнери, наукові кола та науково-дослідні інститути. Рекомендація має на меті допомогти державам-членам і всім зацікавленим сторонам у розробці комплексної політики, стратегій і планів дій для ефективного запобігання та протидії мові ненависті, підтримуючи при цьому свободу вираження поглядів. Глава 3 містить конкретні рекомендації відповідним ключовим суб'єктам» [411]. Слід додати, що у Главі 3 органи місцевого самоврядування не згадуються.

Аналізована Рекомендація супроводжується Пояснювальним меморандумом до неї. У цьому документі знов-таки згадується місцевий рівень (разом з державним), але не згадуються органи місцевого самоврядування – в одному з абзаців Пояснювального меморандуму, а саме в абзаці 77. Так як цей документ поки що не перекладено на українську мову, доцільно навести зміст цього пункту у повному обсязі – тим більше, що попри його розміщення у Пояснювальному меморандумі, він є лаконічним.

«77. Державні органи або установи, такі як поліція, навчальні заклади, зокрема школи та державні ЗМІ, відіграють вирішальну роль у виконанні позитивних зобов'язань держав-учасниць щодо запобігання та протидії мові ворожнечі та її поширенню. Відповідно до статті 4с МКЛРД, держави-учасниці не повинні дозволяти органам державної влади або державним установам, національним або місцевим, заохочувати расову дискримінацію або підбурювати до неї. Враховуючи значний вплив органів державної влади на державну політику та публічний дискурс, а також їхній особливий обов'язок поважати права людини, Рекомендація вимагає від держав-учасниць забезпечити, щоб державні органи чи установи та їхні представники уникали мови ворожнечі» [393]. Слід деталізувати, що МКЛРД – це Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1969 р. [164], це є важливим як для розуміння сутності наведеного положення, так і для акцентування уваги на тезі, яку вже було наведено у нашому дисертаційному дослідженні – європейські стандарти утворюються з урахуванням стандартів світового рівня (МКЛРД була розроблена ООН). Якщо звертатись до документів більш загального характеру, що містять міжнародні права людини, то слід послатися на ч.2 ст. 20 (2) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (відповідно до якої «Будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом» [165]). Така синергія є важливою.

Повертаючись до місцевого (локального) рівня, варто виокремити дві ключові сфери, в яких мова ворожнечі «перетинається» з діяльністю органів місцевого самоврядування, у т.ч. представницьких.

Перша сфера пов'язана із випадками нападів на депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Ці напади можуть включати як фізичні дії, так і використання мови ворожнечі в публічному просторі, зокрема в онлайн-форматі. Такі прояви не лише порушують особисті права, але й підривають довіру до демократичних інститутів, створюючи атмосферу ненависті та нетерпимості на рівні територіальної громади.

При цьому може стати у нагоді такий документ Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи, як Методичні рекомендації для місцевих та регіональних органів влади щодо запобігання радикалізації та проявам ненависті на місцевому рівні, затверджені Резолюцією 384 (2015) 1 Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи [395]. Його прийнято доволі давно, але поки що не перекладено на українську мову (варто зазначити, що саме для органів місцевого самоврядування, які мають менше ресурсів, ніж органи державної влади, такі переклади є надзвичайно важливими, тому варто ще раз наголосити на важливості перекладу цієї Резолюції на українську мову. Хоча вона й не носить обов'язкового характеру, а містить рекомендаційні положення, вони стануть у нагоді у процесі реалізації конституційної реформи в Україні).

Слід зазначити, що у 2024 році Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи почав роботу з оновлення цих Методичних рекомендацій. Було узагальнено практику, на підставі чого було констатовано, що упродовж останніх років у Європі спостерігається зростання насильства щодо місцевих обраних представників, включно з фізичними, психологічними та вербальними нападами. Ця проблема стала одним із ключових викликів для місцевого самоврядування, оскільки створює загрози не лише для особистої безпеки депутатів місцевих рад, сільських, селищних і міських голів, але й для сталості демократичних інститутів. Протягом 2024 року Конгрес здійснював постановку питання, розробляв методичні підходи до його вирішення, та акумулював кращий досвід у цій сфері.

Важливу роль у цьому процесі відігравали члени представницьких органів місцевого самоврядування. Так, «про важливість розробки глобальної стратегії для захисту місцевих обраних представників від мови ворожнечі та фейкових новин наголосив Жан-Поль Бастен, мер міста Мальмеді та заступник голови бельгійської делегації до Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. У своєму виступі в Сенаті Франції 30 травня 2024 р. під час круглого столу на тему «Як краще захищати європейських місцевих обраних представників?» він акцентував увагу на тривожних умовах виконання їхніх повноважень, особливо

в контексті послідовних криз, які пережила Європа» [388]. Цю доповідь було прийнято до уваги та обговорено у вересні 2024 р. Групою незалежних експертів з питань Європейської хартії місцевого самоврядування (*GIE*) [394]. Відповідно до наявної інформації, протягом наступних років пропонується розробка глобальної стратегії, яка:

- об'єднуватиме зусилля органів всіх рівнів публічного управління та залучатиме ключових зацікавлених сторін, включаючи інтернет-посередників і інших представників технологічної галузі;

- включатиме регуляторні механізми для попередження та протидії загрозам і залякуванням, особливо в онлайн-середовищі;

- балансуватиме свободу вираження поглядів та її межі, надаючи інструменти для ефективної боротьби з мовою ворожнечі та фейковими новинами, що особливо важливо для місцевих обраних представників, кандидатів на виборах, правоохоронних органів та судової системи.

На відміну від більшості згаданих вище у цьому підрозділі документів, які містять міжнародні стандарти прав людини та / або міжнародні муніципальні стандарти, нова глобальна стратегія у контексті мови ворожнечі буде приділяти особливу увагу місцевому рівню.

У контексті нашого дисертаційного дослідження важливо підкреслити, що на місцевому рівні проблема мови ворожнечі безпосередньо пов'язана із безпекою обраних членами територіальної громади представників. Для них все частіше виникають три типи загроз.

Найбільш давніми є фізичні та психологічні загрози. Це напади на депутатів місцевих рад або голів громад, що супроводжуються мовою ворожнечі, підривають довіру до демократичних інститутів та створюють небезпечний прецедент для депутатів місцевих рад та виборних посадових осіб територіальних громад.

Новим типом загроз є онлайн-залякування. Більшість проявів мови ворожнечі та фейкових новин сьогодні зосереджена в соціальних мережах, таких

як *Facebook* та *Telegram*. Відсутність регуляторного контролю посилює вплив таких явищ на суспільну свідомість та довіру до публічної влади.

У цій сфері обговорюється важливість таких дій, які може реалізувати кожна з країн – членів Ради Європи у процесі конституційної реформи:

- розробка стандартів компенсації для місцевих обраних представників, що враховують навантаження і ризики їхньої діяльності (не лише в Україні, але й багатьох країнах – членах Ради Європи депутати місцевих рад не отримують винагороди за свою роботу в цих органах місцевого самоврядування, доцільність такого підходу зараз поставлена під сумнів частими випадками мови ворожнечі на їхню адресу);

- забезпечення гендерної рівності та паритету у представництві (у процесі конституційної реформи Україна запровадила певні кроки у цьому напрямі);

- навчання представників, обраних членами територіальної громади, для підвищення їхньої спроможності реагувати на виклики мови ворожнечі та фейкових новин.

Таким чином, протидія мові ворожнечі та фейковим новинам є важливим компонентом захисту демократичних інституцій на місцевому рівні. Інтеграція європейських стандартів у правову та практичну діяльність представницьких органів місцевого самоврядування України сприятиме зміцненню соціальної згуртованості, підвищенню довіри до цих органів та забезпеченню безпечних умов для реалізації мандату представників, обраних членами територіальних громад.

Друга сфера стосується активної ролі органів місцевого самоврядування у запобіганні мові ворожнечі шляхом інформаційної та просвітницької роботи. Завдяки безпосередньому контакту з членами територіальної громади, органи місцевої влади мають унікальні можливості для поширення європейських цінностей та формування культури толерантності. Так як органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у забезпеченні прав людини, зокрема екологічних, соціальних та культурних, то у контексті боротьби з мовою ворожнечі вони мають можливість:

-розробляти концептуальні документи, спрямовані на запобігання мові ворожнечі, зокрема через створення місцевих програм рівності та недискримінації (ці документи не обов'язково мають мати нормативно-правових характер);

-сприяти діалогу з усіма інститутами громадянського суспільства у територіальній громаді, підтримуючи освітні ініціативи, культурні заходи та інформаційні кампанії, які сприяють формуванню інклюзивного суспільства;

-інтегрувати підходи, засновані на європейських стандартах прав людини, у свою діяльність. Це стосується як представницьких, так і виконавчих органів місцевого самоврядування та є важливим тому, що надаватиме можливість враховувати потреби всіх членів територіальних громад, включаючи меншини, та запобігати соціальній ізоляції у конкретній територіальній громаді.

Таким чином, європеїзація місцевого самоврядування в Україні передбачає активне використання стандартів Ради Європи для створення інклюзивного суспільства. Протидія мові ворожнечі є одним із важливих елементів цього процесу, що сприяє зміцненню демократії, верховенства права та захисту прав людини.

Висновки до Розділу 4

1. Виявлено, що одна з основних проблем у функціонуванні представницьких органів місцевого самоврядування в Україні полягає в недосконалості механізму відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, що призводить до низької ефективності інструментів громадського контролю та підзвітності і відповідальності перед територіальними громадами обраних шляхом прямих виборів органів та посадових осіб.

2. На основі огляду української юридичної літератури щодо застосування відкликання за народною ініціативою на місцевому рівні виявлено дві тенденції. Перша тенденція полягає в тому, що більшість авторів, які критично ставляться до ідеї відкликання народних депутатів України, водночас визнають можливість відкликання на місцевому рівні як ефективного інструменту контролю за

діяльністю органів місцевого самоврядування. Ця тенденція охарактеризована як перспективна та методологічно виважена, оскільки враховує специфіку місцевого самоврядування на сучасному етапі конституційної реформи. Друга тенденція, яку запропоновано вважати хибною, полягає в асоціюванні процедури відкликання за народною ініціативою з наявністю імперативного мандату. Така позиція призводить до невірної уявлення про природу представницького мандату на місцевому рівні, обмежуючи можливості розвитку демократичних процедур контролю здійснення місцевого самоврядування неорганізованою громадськістю.

3. Продемонстровано, що громіздкі й «розпорошені» у законах України положення ускладнюють процедуру відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів для виборців, а також знижують її доступність. Аргументовано, що включення норм про відкликання до одного закону: а) підвищить системність правового регулювання; б) забезпечить доступність відповідних процедур для виборців; в) усуне правові колізії; г) знизить ризик різночитань при правозастосуванні; д) спростить процедуру для усіх задіяних у ній суб'єктів.

4. Запропоновано два підходи до систематизації норм про відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою: а) дві окремі статті для депутатів місцевих рад і для сільських, селищних, міських голів; б) єдина стаття з узагальненими положеннями. Вказано основні недоліки кожного підходу, а саме: ускладнення регулювання через дублювання процедур (для першого підходу) та ризик правової невизначеності (для другого). Рекомендовано здійснити вибір між цими підходами після появи політичної волі до систематизації процесу відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою в рамках Закону «Про місцеве самоврядування в Україні».

5. Виокремлено основні практичні проблеми функціонування представницьких органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації публічної влади, серед яких: ризики, пов'язані з адміністративно-територіальною

реформою, послабленням державного контролю та бюджетною нестабільністю; концентрація повноважень у виконавчих органах; низький рівень кваліфікації депутатів місцевих рад; формальність громадської участі та слабкий розвиток правозахисної діяльності на місцях. У контексті пошуку ефективних інституційних механізмів взаємодії між органами місцевого самоврядування та членами територіальних громад запропоновано концепцію інституту місцевого омбудсмана – уповноваженої особи з прав людини територіальної громади, яка обирається її членами та сприяє підвищенню довіри до органів місцевого самоврядування й реалізації їх правозахисної функції.

6. Обґрунтовано доцільність упровадження інституту місцевого омбудсмана як відповіді на сучасні виклики децентралізації та потребу у зміцненні демократичного контролю за діяльністю органів публічної влади. Показано, що місцевий омбудсман може стати ефективним механізмом незалежного правозахисного моніторингу на рівні територіальних громад, виступаючи гарантом захисту прав людини, балансування інтересів та підвищення довіри до органів місцевого самоврядування. Наголошено на необхідності інституціоналізації цієї посади з дотриманням принципів незалежності, підзвітності перед територіальною громадою та відкритості і прозорості діяльності.

7. Доведено, що інститут місцевого омбудсмана не дублює функції регіональних представництв Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а навпаки – доповнює їх у межах багаторівневої системи захисту прав людини. Аргументовано, що ключова відмінність полягає як у рівні функціонування (місцевий проти регіонального), так і в природі цих органів (відповідно у належності до державної влади та до муніципальної влади). Звернено увагу на проблеми у взаємодії регіональних представництв із органами місцевого самоврядування, виявлені у звіті Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи (2025), та показано, що ці труднощі зумовлені інституційною несумісністю.

8. Рекомендовано виокремлювати п'ять основних напрямів діяльності муніципального омбудсмана: а) консультаційно-правозахисний, б) контрольний, в) медіаційний, г) правопросвітницький та д) аналітично-правотворчий. Обґрунтовано необхідність закріплення у законодавстві процедури прямих виборів місцевого омбудсмана членами територіальної громади за участі громадськості, із встановленням чітких вимог до кандидатів, строку повноважень та принципів політичної нейтральності й незалежності.

9. Охарактеризовано значення інституційної підзвітності місцевого омбудсмана як одного з фундаментальних принципів його діяльності. До механізмів забезпечення підзвітності запропоновано включити: а) щорічне звітування перед громадою з відкритим доступом до звітів; б) постійне інформування про діяльність омбудсмана через офіційний вебресурс; в) можливість відкликання з посади за спеціальною процедурою у разі втрати довіри. Така модель дозволить досягти балансу між незалежністю місцевого омбудсмана та демократичним контролем з боку членів територіальної громади, сприятиме прозорості, підзвітності та підвищенню довіри до цього інституту.

10. Продемонстровано, що Європейський Союз не має власних нормативних документів, які б регламентували муніципальні стандарти. Це обумовлено тим, що всі країни-члени ЄС водночас є членами Ради Європи, що дозволяє застосовувати релевантні документи Ради Європи, зокрема Європейську хартію місцевого самоврядування та інші акти Конгресу місцевих і регіональних влад. Аргументовано, що така модель співпраці забезпечує уніфікацію підходів до місцевого самоврядування на місцевому і регіональному рівнях. Водночас тенденція узгодження положень документів Ради Європи з міжнародними стандартами (зокрема у сфері прав людини) сприяє гармонізації регіональних і глобальних підходів до розвитку місцевого самоврядування.

11. Виявлено два основні напрямки європеїзації місцевого самоврядування в Україні на найближчому етапі конституційної реформи: а) інтеграція європейських стандартів у сферу екологічної політики, що включає децентралізацію, сталий розвиток, адаптацію до змін клімату та управління

природними ресурсами; б) активізація боротьби з мовою ворожнечі по відношенню до виборних органів місцевого самоврядування через впровадження інформаційних та просвітницьких ініціатив.

12. На прикладі екологічних стратегій для територіальних громад продемонстровано, що сфера місцевого самоврядування є яскравим прикладом інтеграції європейських та міжнародних стандартів. Така інтеграція забезпечує відповідність принципів демократичного врядування, рівності та інклюзивності глобальним вимогам, що є критично важливою умовою для подальшої розбудови України.

13. Запропоновано віднести до числа кращих практик розробку типових екологічних стратегій для територіальних громад. Такі стратегії сприятимуть посиленню ролі органів місцевого самоврядування у гарантуванні та захисту прав людини, у досягненні цілей сталого розвитку та водночас забезпечуватимуть виконання міжнародних і європейських зобов'язань України, передбачених відповідними правовими та програмними документами.

14. Встановлено, що поширення мови ворожнечі у соціальних мережах становить значну загрозу для соціальної згуртованості, демократичних процесів та ефективності діяльності представницьких органів місцевого самоврядування. Такі прояви послаблюють довіру громадян до місцевої влади, підривають авторитет обраних представників і створюють умови для дестабілізації місцевих громад.

15. Запропоновано розробити та впровадити національну стратегію протидії мові ворожнечі, яка базуватиметься на комплексному підході. Основні елементи стратегії щодо місцевого самоврядування можуть включати: а) освітні програми для представників органів місцевого самоврядування, спрямовані на підвищення обізнаності щодо виявлення, попередження та ефективної протидії мові ворожнечі; б) інформаційні кампанії для членів територіальних громад, акцентовані на просуванні цінностей толерантності, інклюзивності та поваги до прав людини; в) механізми моніторингу проявів мови ворожнечі у цифровому

просторі, що дозволить своєчасно реагувати на виклики, пов'язані з онлайн-залякуванням та фейковими новинами.

16. Аргументовано, що зміцнення правових механізмів захисту обраних представників, зокрема їхньої фізичної безпеки, їхніх трудових прав та інструментів боротьби з фейковими новинами, є ключовим фактором підвищення ефективності діяльності представницьких органів місцевого самоврядування. Такий підхід дозволить забезпечити стабільність місцевого самоврядування, зміцнити демократичні інститути на місцевому рівні та сприяти формуванню стійких і згуртованих територіальних громад.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено наукову проблему теоретико-праксеологічного дослідження правового регулювання інституту представницької демократії на сучасному етапі конституційної реформи в Україні з метою виявлення недоліків та розробки пропозицій для їх усунення.

За результатами дослідження сформульовано такі основні висновки:

1. Інститут представницької демократії в Україні – це система матеріальних і процесуальних норм, які регулюють конституційно-правові основи функціонування парламенту, глави держави та представницьких органів місцевого самоврядування. Цей інститут має міжгалузевий характер, виконує установчо-регулятивні функції та охоплює три підінститути: парламенту, глави держави та представницьких органів місцевого самоврядування.
2. Інституту представницької демократії в Україні притаманна низка ознак як загального, так і спеціального характеру. До числа ознак загального характеру слід уважати належними: а) використання доктринальних і конституційних інструментів; б) наявність власного предмету правового регулювання в межах конституційного права; в) функціональна спрямованість; г) нормативна виокремленість груп норм у джерелах конституційного права. До числа ознак загального характеру слід уважати належними: а) профілюючий характер інституту; б) зв'язок з іншими галузями права; в) синергія стабільності та динаміки норм інституту, яка забезпечує його розвиток та адаптацію до нових викликів.
3. До основних принципів інституту представницької демократії в конституційному праві України належать такі принципи: а) верховенства права; б) верховенства Конституції; в) республіканізму; г) унітаризму; д) поділу державної влади на гілки; е) визнання та гарантування місцевого самоврядування; є) гарантування прав і свобод людини і громадянина; ж)

юридичної рівності; з) гласності; и) субсидіарності та інші (перелік не є вичерпним).

4. Запропоновано систематизувати доктринальні дослідження інституту представницької демократії в Україні за такими напрямками: а) загальнотеоретичні дослідження, які висвітлюють еволюцію, конституційно-правові основи та теоретичні аспекти представницької демократії; б) спеціальні дослідження, що стосуються конкретних представницьких органів (Верховної Ради України, Президента України, місцевих рад, а також сільських, селищних, міських голів). Такий підхід упорядковує наукову базу, сприяючи виділенню ключових аспектів правового регулювання інституту представницької демократії.

5. За підсумками аналізу положень Конституції України 1996 р., які регламентують інститут представницької демократії: а) запропоновано внести зміни до Конституції України, доповнивши статтю 86 частинами третьою та четвертою у наступній редакції: «Народний депутат України може внести інтерпеляцію до Кабінету Міністрів України, члена Кабінету Міністрів України або керівника іншого центрального органу виконавчої влади з питань, що належать до їх компетенції. Народний депутат України має право отримати відповідь у термін не пізніше ніж через 30 днів. Відповідь на інтерпеляцію підлягає обговоренню у Верховній Раді України, яке може бути пов'язане з голосуванням про висловлення недовіри»; б) з застосуванням статистичного методу, методу аналізу та історичного методу запропоновано внести зміни до Розділу V «Президент України» Конституції України 1996 року шляхом його викладення у новій редакції; в) отримала подальшу аргументацію недоцільність дублювання положень Конституції України 1996 року в законах України, оскільки це може призвести до правової плутанини, зниження авторитету Основного закону та ускладнення процесу правотворчості та правозастосування. Уникнення дублювання сприятиме збереженню ясності, стабільності та ефективності правової системи.

6. На основі кількісного аналізу актів Конституційного Суду України, що стосуються представницької демократії, запропоновано систематизувати їх у групи: а) рішення, у яких безпосередньо згадується представницька демократія (4 рішення, 2005–2022 рр.); б) рішення, які стосуються представницьких органів (24 рішення, 1998–2017 рр.); в) рішення, в яких аналізується представницький мандат (22 рішення, 1997–2021 рр.). Пропозиція щодо доктринальної інкорпорації судової практики спрямована на сприяння визначення основних проблем правового регулювання представницької демократії.

7. При дослідженні формування персонального складу представницьких органів в Україні у контексті інституту представницької демократії обґрунтовано необхідність приділення уваги механізму відкликання членів представницьких колегіальних органів за ініціативою виборців як важливому інструменту демократичного контролю. Недосконалість або відсутність такого механізму знижує ефективність підзвітності виборних представників перед населенням, ускладнює здійснення громадського контролю та забезпечення відповідальності обраних посадових осіб перед виборцями.

8. У процесі дослідження можливості впровадження відкликання народних депутатів України запропоновано: а) уважати, що наявність можливості відкликання члена парламенту за ініціативою виборців не означає автоматично, що його мандат є імперативним; б) для забезпечення рівних прав і можливостей участі громадян у політичному процесі надати право ініціювати відкликання депутатів, обраних за пропорційною виборчою системою, аналогічно до депутатів, обраних за мажоритарною системою відносної більшості. Наявність цього механізму: а) сприятиме «симетрії» соціальної відповідальності парламентарів, незалежно від типу виборчої системи, та забезпечить консистентність і прозорість процедури відкликання; б) підкреслить рівність усіх народних депутатів України

перед виборцями, зміцнить довіру громадян до Парламенту та сприятиме підвищенню рівня відповідальності його членів.

9. У процесі дослідження практики відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів за народною ініціативою: а) узагальнено сучасні тенденції щодо відкликання у конституційно-правовій літературі: 1) дослідники, які критично ставляться до ідеї відкликання народних депутатів України, водночас визнають можливість відкликання на місцевому рівні як ефективного інструменту контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування; 2) асоціювання процедури відкликання за народною ініціативою з наявністю імперативного мандату; б) аргументовано необхідність систематизації норм про відкликання депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» та запропоновано два підходи до цієї систематизації з рекомендацією вибору підходу після появи політичної волі для цього процесу: 1) окремі статті для депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів; 2) одна узагальнена стаття для обох груп суб'єктів.

10. Доведено, що: а) на відміну від можливого впровадження відкликання народних депутатів України за ініціативою виборців, процедура імпічменту Президента є виключною прерогативою парламенту, оскільки Основний закон не передбачає права громадян ініціювати цей процес. Це зумовлено прагненням уникнути зловживань і політичної нестабільності в державі, і є типовим для парламентсько-президентських республік; б) необхідним є удосконалення процедури імпічменту Президента України шляхом внесення змін до статті 111 Конституції України та інших конституційних актів для підвищення її реалістичності; в) відповідні зміни недоцільно впроваджувати до стабілізації внутрішньополітичної ситуації та завершення режиму воєнного стану, оскільки це може відволікати ресурси від нагальних проблем (у тому числі тому, що досвід зарубіжних країн свідчить про

можливу зміну форми правління в період поствоєнної відбудови, що додатково обумовлює необхідність виваженого підходу до реформування процедури імпічменту).

11. При дослідженні практики функціонування Верховної Ради України у контексті аналізу інституту представницької демократії обґрунтовано необхідність впровадження інтерпеляції як інструменту притягнення уряду чи його членів до політичної та юридичної відповідальності. Щодо впровадження інтерпеляції в Україні: а) запропоновано розглядати її як письмову вимогу групи народних депутатів України до Прем'єр-міністра, міністра чи керівнику іншого центрального органу виконавчої влади стосовно питань внутрішньої та зовнішньої політики, чи міністрів з питань внутрішньої та зовнішньої політики, розгляд якої відбувається за визначеною процедурою; б) за результатами аналізу законопроектів, які зараз знаходяться на розгляді у Парламенті України, рекомендовано: 1) розглянути можливість надання парламенту права притягнення відповідних суб'єктів за підсумками розгляду інтерпеляції не лише до юридичної, але й до політичної відповідальності; 2) не обмежувати застосування інтерпеляції, надто звужуючи коло суб'єктів, яким вона може бути адресована.

12. Узагальнено, що європеїзація правового регулювання створення та діяльності представницьких органів влади в Україні в умовах конституційної реформи на державному рівні передбачає значне зосередження на Парламенті, оскільки європейські стандарти акцентують увагу на зміцненні представницької демократії та реформуванні законодавчої діяльності. Визначено два вектори європеїзації діяльності Верховної Ради України: а) активізація участі у взаємодії з європейськими інституціями та підтримка спільних ініціатив; б) впровадження європейських стандартів, рекомендацій та кращих практик у внутрішній законодавчий процес та в інші сфери діяльності Парламенту України.

13. З метою ухвалення Верховною Радою України законодавчих актів та інших нормативно-правових документів, які відповідають вимогам та стандартам Європейського Союзу та сприяють адаптації законодавства України до *acquis communautaire*, рекомендовано в межах подальшого удосконалення законодавчого процесу у Парламенті України передбачити, що до структури пояснювальної записки, яка надається разом з текстом проєкту закону, включатимуться розділи, присвячені "Кращим практикам країн-членів ЄС щодо предмету правового регулювання закону" та "Європейським стандартам і правовим позиціям щодо предмету правового регулювання закону".

14. При дослідженні практики здійснення Президентом України власних повноважень у контексті аналізу інституту представницької демократії: а) підкреслено необхідність удосконалення правового статусу та чітких меж повноважень Глави держави та одночасно наголошено, що Конституційний Суд України відіграє важливу роль у тлумаченні конституційних норм щодо президентських повноважень, що сприяє стабільності правової системи та ефективній взаємодії Глави держави з іншими гілками влади; б) продемонстровано, що практика КСУ у питаннях перевищення Президентом України повноважень, зокрема в разі призначення директора НАБУ, свідчить про потребу в постійному вдосконаленні механізмів контролю за діями Глави держави; в) доведено, що цей факт реагування на нього у процесі конституційної реформи, що забезпечить більш точне узгодження актів Президента України з Конституцією України та підвищить ефективність взаємодії між Главою держави та КСУ, що є важливим для зміцнення внутрішньої стабільності та зовнішньої політики, зокрема у рамках євроінтеграції.

15. Узагальнено, що європейські стандарти щодо глав держав обмежені за своїм змістом, оскільки в багатьох країнах Європи ці посадові особи виконують переважно представницькі та церемоніальні функції. Визначено два основні вектори європеїзації відносин між Президентом

України та Конституційним Судом України: а) продовження моніторингу всіх дій Глави держави, пов'язаних із формуванням цього органу; б) заміна Президента України на Верховну Раду України у процесі призначення суддів Конституційного Суду України.

16. Обґрунтовано доцільність запровадження інституту місцевого омбудсмана як елементу системи захисту прав людини на рівні територіальних громад. Аргументовано, що цей інститут покликаний стати ефективним механізмом демократичного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, забезпечуючи баланс інтересів, підзвітність, прозорість та підвищення рівня довіри до публічної влади на місцевому рівні. Доведено, що місцевий омбудсман не дублює існуючі державні механізми захисту прав, а органічно доповнює їх, враховуючи специфіку місцевого рівня. Запропоновано наділити муніципального омбудсмана низкою функцій (правозахисною, контрольною, медіаційною, просвітницькою та аналітичною), а також передбачити такі принципи його легітимності, як незалежність, політична нейтральність, демократичний мандат і підзвітність перед територіальною громадою. Наголошено на необхідності закріплення відповідних правових механізмів, зокрема прозорості виборчої процедури, звітування та можливості відкликання, що у своїй сукупності дозволить перетворити місцевого омбудсмана на реальний інструмент зміцнення правової держави на місцевому рівні.

17. Запропоновано два основні напрями європеїзації місцевого самоврядування в Україні на найближчому етапі конституційної реформи: а) інтеграція європейських стандартів у сферу екологічної політики, що включає децентралізацію, сталий розвиток, адаптацію до змін клімату та управління природними ресурсами (у тому числі аргументовано, що місцеве самоврядування є прикладом як вертикальної, так і горизонтальної інтеграції стандартів: європейських та міжнародних, а також муніципальних та прав людини, що відповідає принципам демократичного управління та інклюзивності); б) активізація боротьби з мовою ворожнечі

по відношенню до виборних органів місцевого самоврядування через впровадження інформаційних та просвітницьких ініціатив (у тому числі запропоновано розробити національну стратегію, яка включатиме освітні програми для представників органів місцевого самоврядування, інформаційні кампанії для членів територіальних громад та механізми моніторингу проявів мови ворожнечі в цифровому просторі).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адашис Л., Борисевич М. Правова відповідальність президента в Україні та Європі: порівняльно-правовий аналіз. *Молодий вчений*. 2016. № 12. С. 559-563.
2. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>
3. Александров О. А. Актуальні питання несумісності мандата народного депутата України з державною службою. *Вісн. НАДУ*. 2006. № 2. С. 90-95.
4. Александров О. А. Конституційно-правові засади статусу народного депутата України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
5. Александров О. А. Повноваження народного депутата України: питання класифікації. *Бюл. Мін-ва юстиції України*. 2007. № 1 (63). С. 123-132.
6. Александров О. А. Принцип несумісності депутатського мандату. *Наук. вісн. Чернівець. ун-ту : зб. наук. пр.* 2001. Вип. 125: Правознавство. С. 55-59.
7. Антонюк У.В. Роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні екологічних прав в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія Право. Випуск 40. Т. 1. С. 111-114.
8. Бабенко К.А. Конституційний Суд України і його роль у забезпеченні верховенства конституції. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/257-konstitutsijnij-sud-ukrajini-i-jogo-rol-u-zabezpechenni-verkhovenstva-konstitutsiji.html>
9. Баймуратов М.О., Батанов О.В., Приходько Х.В. Муніципальна реформа в Україні з позиції теорії сучасного муніципалізму: у пошуках доктринального оптимуму. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 2. С. 3-8.

10. Бальцій Ю. Ю. Деякі проблеми правового статусу сільських, селищних, міських голів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 177-180.
11. Бальцій Ю. Ю. Основні моделі місцевого самоврядування в містах України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 61. С. 187-196.
12. Бальцій Ю. Ю. Основні моделі побудови системи місцевого самоврядування в містах України. *Юридичний вісник*. 2013. № 4. С. 35-38.
13. Бальцій Ю. Ю. Правовий статус міського голови в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2006. 18 с.
14. Бальцій Ю.Ю. Правовий статус міського голови в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 176 с.
15. Бальцій Ю.Ю. Правові основи діяльності сільського, селищного, міського голови. *Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць*. Вип. 12. Одеса, 2001. С. 218-222.
16. Бальцій Ю.Ю. Функції міського голови у системі місцевого самоврядування в Україні. *Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць*. Вип. 11. Одеса, 2001. С. 157-161.
17. Банах С.В. Функції омбудсманів у сучасному світі. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 196 с.
18. Барабаш Ю.Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права. Харків : Право, 2008. 220 с.
19. Барабаш Ю.Г. Завдання та функції парламентського контролю на сучасному етапі державотворення. *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць*. Вип. 180: Правознавство. Чернівці: Рута, 2003. С. 42 – 46.
20. Барабаш Ю.Г. Імпічмент як форма конституційно-правової відповідальності і засіб урегулювання державно-правових конфліктів. *Проблеми законності*. 2008. № 2. С. 44-53.

21. Барабаш Ю. Г. Конституційно-правовий статус народного депутата України [відеолекція]. URL: <http://acs.nlu.edu.ua/html/lections/lection011.html>
22. Барабаш Ю.Г. Контрольна функція вищого представницького органу України. *Вісник прокуратури*. 2003. №3. С. 39-43.
23. Барабаш Ю. Механізм парламентського контролю в Україні: інституціональний аспект. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: Зб. наук. ст. Вип. 10. 2002. С. 25-32.
24. Барабаш Ю.Г. Парламентський контроль в Україні: проблеми теорії та практики: автореф... Харків, 2004. 20 с.
25. Барабаш Ю.Г. Принципи парламентського контролю. Підприємництво, господарство і право. 2003. № 7. С. 82-85.
26. Барвіненко В.Д. Європейська хартія місцевого самоврядування як джерело принципів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. № 62. С. 14–17.
27. Барвіненко В.Д. Європейські муніципальні стандарти та адміністративне законодавство України. *Юридичний вісник*. 2023. № 6. С. 103–109.
28. Барвіненко В.Д. Принципи європейського адміністративного права та принципи місцевого самоврядування України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. № 64. С. 24–27.
29. Барвіненко В.Д. Принципи побудови системи органів місцевого самоврядування в Україні: теорія і практика: монографія. Одеса : Олді+, 2024. - 397 с.
30. Баркар Д. Закон про імпічмент – фасадна реформа, яка нічого не змінює – депутат від «Голосу». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zakon-pro-impichment/30156860.html>

31. Батанов О.В. Народовладдя та муніципальна влада: феноменологія співвідношення і взаємодії. *Право України*. 2019. № 10. С. 175-194.
32. Белов Д.М. Парламентська реформа в Україні: виклики та перспективи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 657-659.
33. Бисага Ю.М. Конституційне право України : навч.-метод. розробка 2024-2025 н.р. / Ю. М. Бисага, Ю. Ю. Бисага, В. В. Гомонай, та ін. Ужгород, 2024. 52 с.
34. Богів Я.С. Народний суверенітет та права людини як два основоположні, взаємопов'язані принципи конституціоналізму. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/037-207-210.pdf
35. Богів Я.С. Народний суверенітет: правова теорія та державотворча практика: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2019. 416 с.
36. Богів Я.С. Народний суверенітет та механізм його реалізації публічною владою: теоретико-правовий аспект: автореф. дис... д-ра юрид.наук 12.00.01 Львів, 2020. 40 с.
37. Богів Я.С. Роль правосвідомості в процесі реалізації народного суверенітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: *Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 540–547.
38. Богів Я.С. Співвідношення народного суверенітету та державного суверенітету. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: *Право*. 2018. № 52. С. 76–81.
39. Богів Я.С., Ковальчук В.Б. Народний суверенітет та права людини в європейській доктрині конституціоналізму. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 1. С. 4–9.
40. Болдирев С.В. Місце Верховної Ради України в системі органів державної влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 30. С. 3-13.

41. Болдирєв С.В., Ребриш Б.Ю. Підстави проведення імпічменту глави держави за Конституцією України: перспективи удосконалення. *Право*. 2012. № 23. С. 106–115.
42. Бориславська О.М. Парламентаризм в умовах європейської моделі конституціоналізму: доктринальні основи та сучасні виклики. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 51–58.
43. Бутирін Є.О. Громадівська теорія місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2018. № 4. Ч. 2. С. 9-16.
44. Буханевич О.М., Івановська А.М. До питання про правову природу публічного контролю. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 103–109.
45. Виборчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>
46. Висновок Головного науково-експертного управління до Проекту Закону «Про інтерпеляцію» реєстр. № 3499 від 18 червня 2020 р. від 2 червня 2020 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/web-proc34?id=&pf3511=68867&pf35401=528445>
47. Висновок Науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проєкт Закону України «Про відкликання народного депутата України з ініціативи виборців» реєстр. № 7672 від 15 серпня 2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1471689>
48. Виступ Уїнстона Черчілля в Палаті громад Британського парламенту 11 листопада 1947 р. URL: <https://churchill.pw/hronologija-i-rechi.html>
49. Войтенко Ю. М. Інститут імпічменту у політико-правовій системі України та світу. *Науковий вісник Гілея*. 2015. № 94. С. 408–412.
50. Войцеховська О.В. Екологічні аспекти і функції місцевого самоврядування. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7308/1/zbirnyk_tez_15-17_05_19_05.pdf
51. Волощук О.Т. Повноваження Президента України щодо судової влади. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць*. Вип. 578: Правознавство. 2011. С. 46-50.

52. Волощук О. Т. Поняття та сутність уряду як носія виконавчої влади. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2011. Вип. 597. С. 50–55.
53. Галюк Р.Г. Традиційні та інноваційні підходи до систематизації українського права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 1. С. 7-11.
54. Гансецька Е. В. Практичні проблеми реалізації процедури імпідменту в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 72-74.
55. Гараджаєв Дж.Я. Конституційний Суд Азербайджанської Республіки: теорія та практика : автореф. дис. ... д-ра. юрид наук. Одеса, 2017. 46 с.
56. Георгіца А. З., Чепель О. Д. Особливості правового регулювання статусу парламентаріїв України у контексті вітчизняного та зарубіжного досвіду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-1(1). С. 97–100.
57. Георгіца А. Законодавча влада: поняття, правова природа, місце і роль у системі органів публічної влади. *Право України*. 2009. № 11. С. 100–116.
58. Гецько В. В. Конституційно-правова відповідальність народних депутатів України та депутатів місцевих рад: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд.юрид.наук. Ужгород, 2015. 20 с.
59. Головей І.І. Президент України та судова влада: форми взаємодії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2018. Серія ПРАВО*. Вип. 50. Том 1. С. 31-33.
60. Голяк Л. В. Інститут спеціалізованого омбудсмана: світовий досвід організації та діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2010. 20 с.
61. Голяк Л. В. Становлення та розвиток інституту спеціалізованого омбудсмана. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2011. Вип. 1. С. 61–67.

62. Гомонай В.В. Міжнародний досвід інтеграції країн у НАТО: рецептивні кейси для України. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №3 (21). С. 561–570.
63. Гордова Я. Зміст принципу субсидіарності у муніципальному праві. Нормативні, управлінські та міжнародні аспекти розвитку економіки та права : матер. науково-практичної конференції, 02 вересня 2014 р., Тернопіль. – Тернопіль :ГО «Всеукраїнський центр громадського права», 2014. № 1. С. 20-22.
64. Грезіна О. Зарубіжний досвід упровадження інституту освітнього омбудсмена: компаративний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 134-137.
65. Греца Я.В., Греца С.М. Особливості застосування доктрини «ділової мети» у податкових відносинах. П'яті наукові читання пам'яті академіка В.К. Мамутова: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 28 червня 2024 р.). за заг. ред. В.А. Устименка; НАН України, ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України». Київ-Чернігів, 2024. С.48-52.
66. Григоренко А.О. Конституційно-правовий статус народного депутата України і парламентаріїв Італії, Польщі та Угорщини: порівняльний аналіз: автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 2005. 19 с.
67. Григорук Н.Г. Деякі аспекти теорії статусу народного депутата України. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 12. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. С. 126–132.
68. Григорук Н. Г. Конституційно-правовий статус народного депутата України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 22 с.
69. Григорук Н.Г. Конституційно-правовий статус народного депутата України. *Органи державної влади України*. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. С.145-188.
70. Григорук Н.Г. Принципи несумісності представницького мандату народного депутата України. *Парламентаризм в Україні: теорія та*

практика: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. К., 2001. С. 399-403.

71. Гринюк Р.Ф. Судова влада як фундаментальний чинник становлення правової держави в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 2. С. 27–36.

72. Грушанська Н.І. Відповідальність і контроль щодо діяльності парламентаріїв України та європейських країн. Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем. К., 2000. С. 165–168.

73. Данилюк І. В. Етимологія та сутнісні характеристики принципу субсидіарності. *Грані*. 2017. Т. 20. № 7. С. 130-135.

74. Даніч С.А., Стеблянюк А.В. Імпічмент Президенту України в світлі положень конституційного законодавства: міф чи реальність? *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 328-331.

75. Дахова І. І. Конституційно-правовий статус уряду в зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 20 с.

76. Дахова І. І. Процедури припинення повноважень уряду: зарубіжний досвід. *Форум права*. 2010. № 4. С. 268–273.

77. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>

78. Держалюк О. Міжнародний досвід здійснення депутатського контролю та доцільність його запозичення в Україні. *Україна дипломатична*. 2011. Вип. 12. С. 713–733.

79. Дешко Л.М., Васильченко О.П., Лотюк О.С. Співвідношення конституційно-правової та політичної відповідальності суб'єктів виборчого процесу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 85. Ч.1. С. 181-187.

80. Дідковська І.О. Омбудсмен у системі інститутів правової держави: порівняльно- політологічний аналіз: автореф. дис... канд. політ. наук. К., 2007. 19 с.

81. Добробог Л. М. Підгалузь права і комплексна галузь права як елементи системи права: проблемні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 11(1). С. 27-29.
82. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади від 16 листопада 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#n2
83. Доповідь про правовладдя: Ухвалено Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr)
84. Доповідь та дорожня карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. Європейський парламент. Вересень 2015 року – лютий 2016 року. URL: <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20160301RES16508/20160301RES16508.pdf>
85. Дубас В. В. Вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні: дис. ... доктора філософії в галузі права знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Львів, 2022. 284 с.
86. Дубас В. Європейські стандарти сучасного парламентаризму (за позиціями Європейської комісії «За демократію через право». *Український часопис конституційного права*. 2019. № 2. С. 60–73.
87. Дудник Р.М. Комплексні галузі права: роль та місце в системі права України. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/19589/>
88. Електронна петиція від 28 грудня 2021 №22/130488-еп «Про відкликання народного депутата України». URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/130488>
89. Європейська хартія місцевого самоврядування. Рада Європи: Страсбург, 2017. 56 с. URL: <https://rm.coe.int/-pdf-a6-59-pages/168071a536>

90. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні. Одеса: Юридична література, 2008. 240 с.
91. Желіховський С. Імпічмент як інститут політичної відповідальності Президента Сполучених Штатів Америки. *Проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць*. 2020. № 17. С. 154-178.
92. Жукорська Я., Тарасюк Р. Конституційно-правовий статус Президента України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4. С. 163-167.
93. Журавель Я.В. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування: автореф. ... дис. канд.юрид. наук. К., 2007. 22 с.
94. Журавльова Г. Форми та механізми парламентського контролю. *Вісник ЗНУ. Юридичні науки*. 2009. № 2. С. 41–47.
95. Журавльова Г. Форми та механізми парламентського контролю в Україні. *Вісник ЦВК*. 2007. № 1. С. 51–55.
96. Журавський В. С. Про зміст та співвідношення понять депутатського мандату, статусу та повноважень народного депутата України. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2001. №3. С. 102-109.
97. Задорожня Г.В. Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. К., 2016. 43 с.
98. Задорожня Г.В. Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : моногр. К.: Алерта, 2016. 552 с.
99. Задорожня Г.В. Повноваження глави держави в механізмі юридичної відповідальності парламенту України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2012. № 4 (38). С. 5 – 9.
100. Задорожня Г.В. Юридичні форми глави держави на території України. *Право та державне управління*. 2014. № 3. С. 4 – 8.

101. Закоморна К., Зал Д. Імпічмент у системі стримувань і противаг: досвід країн американського континенту. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 164–170.
102. Залюбовська І.К. Інтерпеляція як форма парламентського контролю за діяльністю органів виконавчої влади в Україні. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 1. С. 24-27.
103. Залюбовська І.К. Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади як засіб забезпечення законності у сфері державного управління: автореф. ... Одеса, 2002. 20 с.
104. Запровадження інституту інтерпеляції в Україні як однієї з форм парламентського контролю за діяльністю уряду: аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1588/#_ftn2
105. Звіт за результатами оцінювання впровадження підходу, що ґрунтується на пріоритеті прав людини, на місцевому та регіональному рівнях. Березень 2025. Рада Європи. URL: <https://rm.coe.int/ukr-assessment-report-on-human-rights-full-ukr/1680b5231e>
106. Зозуля О.І. Конституційне регулювання правового статусу Президента України як глави держави. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1. С. 44-51.
107. Іванцова А., Дудка Е. Імпічмент президента по-українськи. Що це і як відбувається? URL: <https://voxukraine.org/impichment-prezidenta-po-ukrayinski-shho-tse-i-yak-vidbuvayetsya>
108. Івченко В.О. Проблема правового регулювання імпічменту в Україні. Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності : тези доп.учасників XXV наук.-практ. конф. курсантів та студентів, м. Харків, 17 трав.2018 р. / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 35-36.
109. Ільєва А., Ларіонова О. У Приморську намагалися розпочати процедуру щодо відкликання міського голови. 14 лютого 2022. URL:

<https://suspilne.media/zaporizhzhia/206469-u-primorsku-namagalisa-rozpocati-proceduru-sodo-vidklikanna-miskogo-golovi/>

110. Іщовщікова А. Зеленський підписав закон про КСУ. Що він передбачає. URL: <https://suspilne.media/342580-zelenskij-pidpisav-zakon-pro-ksu-so-vin-peredbacaе/>

111. Карабін Т.О. Особливості європеїзації публічного права України. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-83>

112. Картка Проекта Закону «Про інтерпеляцію» реєстр. № 3499 від 18 червня 2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/web-proc4_1?pf3511=68867

113. Картка Проекту Закону про відкликання народного депутата України з ініціативи виборців реєстр. № 7672 від 15 серпня 2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40246>

114. Кацімон О. Зеленський підписав указ про конкурсний відбір на посаду судді Конституційного Суду. URL: <https://suspilne.media/695882-zelenskij-pidpisav-ukaz-pro-konkursnij-vidbir-na-posadu-suddi-konstitucijnogo-sudu/>

115. Квітка С. А. Принцип субсидіарності та процеси децентралізації в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 4. С. 28-35.

116. Ковальський В. Президент і Конституційний Суд України: як мають формуватися їх взаємини. URL: <https://yvu.com.ua/prezydent-i-konstytutsijnyj-sud-ukrayiny-yak-mayut-formuvatysya-yih-vzayemyny/>

117. Колісник В. П. Теоретико-правові аспекти подальшого вдосконалення статусу Конституційного Суду України. Конституційний Суд у системі органів державної влади: актуальні проблеми та шляхи вирішення: матеріали міжнародної конференції, м. Київ, 16 травня 2008 р. К.: Ін Юре, 2008. С. 86-91.

118. Коломиянин збирає підписи за відставку міського голови. 19 грудня 2022 р. URL: <https://kl.informator.ua/2022/12/19/kolomyuanyn-zbyraye-pidpysy-za-vidstavku-miskogo-golovy//>

119. Комплексна програма охорони навколишнього природного середовища Сумської області до 2015 р. URL: http://env.teset.sumdu.edu.ua/doc/ProgONPS-1_1-42_.pdf
120. Кондратенко О. Інститут Президента України: динаміка сфер компетенції. *Політичні дослідження / Political Studies*. 2023. № 1. С. 87–107.
121. Конституційна реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи. Аналітична доповідь. *Національна безпека і оборона*. 2007. № 1. С. 28–41.
122. Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. К.: Український центр правничих студій, 1999. 376 с.
123. Конституційне право України: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. академіка АПрН України, д.ю.н., проф. Ю.М. Тодики, д.ю.н., д.п.н., проф. В.С. Журавського. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2002. 544 с.
124. Конституційне право України: прагматичний курс. Навчальний посібник. Одеса: Юридична література, 2017. 256 с.
125. Конституційний контур парламенту : Посібник для народних депутатів України / В. М. Шаповал. К.: Друкарський дім Олега Федорова, 2019. 118 с.
126. Конституція (Основний Закон) України: прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. (зі змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>
127. Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. URL: https://www.slov-lex.sk/documents/10184/493489/460_1992_1.pdf/716c7f51-7b5b-416f-9fbe-f09b4dcb2127
128. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

129. Концепція парламентської реформи «Україна після перемоги». Бачення України 2030. Київ, 2023. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Kontsepsiya_reformy_parlamentaryzmu-1.pdf
130. Корнієнко П.С. Президент України у системі органів правозахисної діяльності. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 89-92.
131. Корчевна Л. О., Левенець А. В. Інститут спеціалізованого омбудсмена в механізмі захисту прав людини та перспективи його запровадження в Україні. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Правознавство*. 2018. Т. 23. Вип. 1. С. 7-14.
132. Косінов С. Контроль над публічною владою: теоретико-правова характеристика. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 49-57.
133. Кошіль Н.М. Новели доктринального підґрунтя досліджень систематизації конституційного законодавства. *Наук. вісник МГУ. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 22. С. 49-52.
134. Кошіль Н.М. Систематизація виборчого законодавства України. *Юрид. вісник*. 2011. № 2. С. 30-37.
135. Кошіль Н.М. Систематизація конституційного законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 26 с.
136. Кошіль Н.М. Систематизація конституційного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 187 с.
137. Кошіль Н.М. Систематизація конституційного законодавства України: сучасний стан та основні проблеми. *Юрид. вісник*. 2011. № 4. С. 28-35.
138. Кравченко В. В. Конституційне право України. К. : Атіка, 2000. 510 с.
139. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

140. Крусян А. Р. Взаємодія місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 1999. 19 с.
141. КСУ визнав неконституційним указ про призначення Ситника директором НАБУ – офіційно. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-artem-sytynyk/30809260.html>
142. Курінний С. КСУ визнав указ про призначення Ситника неконституційним: про що йдеться у рішенні. URL: <https://ti-ukraine.org/news/ksu-vyznav-ukaz-pro-pryznachennya-sytynyka-nekonstytutsijnym-pro-shho-jdetsya-u-rishenni/>
143. Лабенська Л.Л. Правовий статус депутатів місцевих рад : автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 2004. 20 с.
144. Лавренова О. І. Адміністративно-правовий статус державної служби як центрального органу виконавчої влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2014. 20 с.
145. Ларченко М. О. Принцип представництва в парламенті України в контексті європейської парламентської традиції. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 20-27.
146. Левицька Н. О. Принципи нормативно-правового інституту: деякі загальнотеоретичні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 33(1). С. 24-27.
147. Лекція професора А. Крусян «Верховна Рада України». *Право України*. 2015. № 5. С. 124-137.
148. Летнянчин Л.І. Конституційна судова реформа: проблеми та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 194–203.
149. Лише суд або рада вправі припинити повноваження міського голови. Не піддавайтесь на провокації у соціальних мережах, – роз’яснення юристів. 8 серпня 2023 р. URL: <https://drohobych-rada.gov.ua/lishe-sud-abo-rada-vpravi-pripiniti-pov/>

150. Лялюк О.Ю. Загальносоціальні основи організації і діяльності місцевих рад. *Науковий журнал „Правничий часопис Донецького університету”*. 2005. № 1(3). С.24-28.
151. Лялюк О.Ю. Основи організації і діяльності місцевих рад в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 20 с.
152. Лялюк О.Ю. Основи організації і діяльності місцевих рад: теоретико-правовий аспект. *Право і безпека*. 2005. № 5. Т. 4. С.28-32.
153. Лялюк О.Ю. Системність основ організації і діяльності місцевих рад в Україні. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XI регіональної наук.-практ. конф., 3-4 лютого 2005 р. Л.: Юрид. ф-т Львівськ. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2005. С.110-112.
154. Майданник О. Депутатський запит та інтерпеляція як форми реалізації парламентом контрольної функції: характерні ознаки, співвідношення. *Юридична Україна*. 2009. № 7. С. 18–21.
155. Майданник О. О. Теоретичні проблеми контрольної функції парламенту України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2007. 42 с.
156. Майданник О. Повноваження та форми діяльності народного депутата України у сфері парламентського контролю (теоретичний аспект). *Право України*. 2007. № 8. С. 9-13.
157. Малишкіна Н. О. Президент України та судова влада: основні форми та правові засоби взаємодії. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр.* Вип. 82. Одеса : Гельветика, 2019. С. 112-119.
158. Мартинюк Р. Інститут імпідменту в Україні: вади вітчизняної моделі. *Право України*. 2008. № 2. С. 105-108.
159. Мартинюк Р. Парламентська відповідальність уряду в зарубіжній та вітчизняній практиці: компаративний аналіз. *Вибори та демократія*. 2010. № 1. С. 54–62.
160. Мартинюк Р. Теоретико-правові підходи до визначення конституційно-правового статусу президента у змішаній республіці. Актуальні питання реформування правової системи України: збірник

наукових статей за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції, Луцьк, 2010 р., 4-5 червн.: Луцьк: Волинська обласна друкарня. 2010. Т. 1. С. 220-222.

161. Марцеляк О.В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель: автореф. дис... д-ра юрид. наук. Одеса, 2004. 35 с.

162. Меморандум про взаєморозуміння між Верховною Радою України та Європейським парламентом про спільні рамки парламентської підтримки та підвищення інституційної спроможності від 3 липня 2015 р. автореф. дис. ... канд. юрид. наук. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002001-15>

163. Миськевич Т. Законодавче врегулювання процедури усунення Президента України з поста (імпічмент). *Громадська думка про правотворення*. 2019. № 15 (180). С. 11–13.

164. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105

165. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

166. Мірило правовладдя: ухвалено Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11–12 березня 2016 р.). Venice Commission: Council of Europe. CDL-AD (2016)007-ukr. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-ukr)

167. Мішина Н.В. Органи самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2009. 595 с.

168. Можаровська К.В. Муніципальний кодекс України: за чи проти? *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 33–38.

169. Москаленко С.О., Горбатюк В.В. Інститут Президента України в механізмі стримувань і противаг у системі розподілу влади. *Вісник Національного технічного університету України «Київський*

- політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право: Зб. наук. праць. Київ: ІВЦ «Політехніка», 2011. № 1 (9) С. 178–182.*
170. Мосьондз С.О., Казміришин Е.О. Стратегічні вектори адміністративно-правового забезпечення державної політики у сфері європейської інтеграції України. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 3. С. 32-38.
171. Мошак О.В. Правовий зміст принципу субсидіарності в умовах євроінтеграції України. *Lex portus*. 2017. № 3. С. 35-48.
172. Назарко А.Т. Міське самоврядування в Україні: автореф. ... дис. канд.юрид. наук. Одеса, 2015. 28 с.
173. Наливайко Л.Р., Пізнюр І. В. Процедура імпічменту: проблемні питання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 3. С. 17-21.
174. Наливайко Л.Р., Ковбаса Ю.В. Принцип субсидіарності як один із головних принципів діяльності органів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 6. Т. 1. С. 28-31.
175. Наулік Н.С. Інститут омбудсмана в Україні та Республіці Польща: порівняльне дослідження: автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 2007. 19 с.
176. Недов І.М. Функції місцевого омбудсмана як головна характеристика його сутності. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2011. № 1. С. 50–57.
177. Носенко О.В. Інститути конституційного права України: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2006. 24 с.
178. Носенко О.В. Інститути конституційного права України: стан та перспективи розвитку. Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку; Зб. тез міжнародної наук.-практ. конф. студентів та аспірантів (Луцьк, 17-18 березня 2006 р.). Луцьк, 2006. С. 243-245.

179. Носенко О.В. Категорія “інститут конституційного права” в сучасній конституційно-правовій науці. *Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 34. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. С. 198-205.
180. Носенко О.В. Класифікація інститутів конституційного права України. *Держава та регіони*. 2005. № 2. С. 83-87.
181. Носенко О.В. Співвідношення та взаємодія інститутів конституційного права України й інших галузевих інститутів права. *Адвокат*. 2007. № 1. С. 11-15.
182. Олькіна О.В. Конституційний інститут дострокового припинення повноважень вищих посадових осіб України: розвиток законодавства та юридичної практики : автореф. дис. ... канд. юрид.наук. Одеса, 2011. 21 с.
183. Омелько І.І. Підстави імпічменту президента у Конституціях зарубіжних країн і України: порівняльний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022 № 57. С. 37-40.
184. Онишко О.Б. Інститут інтерпеляції: перспективи запровадження в Україні. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 4 (14). С. 20-27.
185. Орзіх М. П., Крусян А.Р. Сучасний конституціоналізм в Україні. Вступ до українського конституційного права : монографія. К.: Алерта, 2006. 290 с.
186. Основи конституційного права України: підручник / М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Стер. вид. К.: Юрінком Інтер, 2001. 287 с.
187. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року: затверджено Законом України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>
188. Очікувані ризики у процесі децентралізації. Аналітична записка. Сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1021/>

189. Павлишин О.В. Реформування правової системи України як філософсько-правова проблема (семіотичний підхід). *Юридична наука*. 2011. № 2. С. 19-24.
190. Палєєва Ю. С. Спеціалізовані омбудсмени в зарубіжних країнах: досвід для України. *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип. 7. С. 84–91.
191. Парламентська реформа має продовжуватися, - Олександр Корнієнко. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. Опубліковано 01 серпня 2023, о 14:14. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/239655.html>
192. Пережнюк Б.А., Бальцій Ю.Ю. Нормативно – правова регламентація статусу міського голови. Муніципальний рух: новий етап розвитку: Матеріали VII Всеукраїнських муніципальних слухань “Муніципальний рух в Україні – 10 років розвитку” (6-8 вересня 2001р., м.Бердянськ) / Заг.ред.М.Пухтинського. К.:Логос, 2002. С.374 – 376.
193. Погорєлова З.О. Парламентаризм, народний суверенітет і законодавча влада: проблеми взаємозв’язків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2021. Вип. 65. С. 31-37.
194. Подорожна Т.С. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції: монографія. Львів: ПАІС, 2014. 308 с.
195. Положення про Представника Президента України у Конституційному Суді України: затверджено Указ Президента України від 27 липня 2007 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667/2007#Text>
196. Поляковська Т.В. Україні хочуть дозволити виборцям відкликати нардепів. URL: <https://www.unian.ua/politics/v-ukrajini-hochut-dozvoliti-vi-borcyam-vidklikati-nardepiv-zareyestrovano-zakonoproekt-novini-ukrajina-11949294.html>

197. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про відкликання народного депутата України з ініціативи виборців» реєстр. № 7672 від 15 серпня 2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1437899>
198. Пояснювальна записка до Проекту Закону про відновлення суспільної довіри до конституційного судочинства, реєстр. № 4288 від 29 жовтня 2020 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/web-proc4_1?pf3511=70282
199. Пояснювальна записка до Проекту Закону «Про інтерпеляцію» реєстр. № 3499 від 18 червня 2020 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/web-proc34?id=&pf3511=68867&pf35401=527427>
200. Президент підписав закон про відбір суддів КСУ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3750000-prezident-pidpisav-zakon-pro-vidbir-suddiv-ksu.html>
201. Принципи захисту та просування інституту омбудсмена («Венеціанські принципи»). Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) CDL-AD(2019)005. URL: https://boi.org.ua/upload/wn/sr/ombudsman%20principles_ukr.pdf
202. Причепя Я., Матвійшина Г. "Ціна надзвичайно висока": нардепи пояснили важливість конкурсу на посаду суддів КСУ. URL: <https://suspilne.media/468770-cina-nadzvicajno-visoka-nardepi-poasnili-vazlivist-konkursu-na-posadu-suddiv-ksu/>
203. Прищепя А. Рада проголосувала за зміну процедури обрання кандидатів на посаду судді КСУ. Юристи кажуть про ризики Доповнено. URL: <https://suspilne.media/337798-rada-progholosuvala-za-zminu-proceduri-obranna-kandidativ-na-posadu-suddi-ksu/>
204. Про відкликання народного депутата України: Закон України від 19 жовтня 1995 р. (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396/95-BP>

205. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Романчука Миколи Павловича щодо офіційного тлумачення положення статті 102 Конституції України від 8 травня 1997 року: Ухвала Конституційного Суду України № 11-з/97. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/11-z.pdf>
206. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21 лютого 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#n6>
207. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення виборчого законодавства: Пояснювальна записка до проєкту Закону України, реєстраційний № 3485 від 18 травня 2020 р. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/web-proc34?id=&pf3511=68847&pf35401=527375>
208. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення виборчого законодавства: Проєкт Закону України, реєстраційний № 3485 від 18 травня 2020 р. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/web-proc4_1?pf3511=68847
209. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою Автономної Республіки Крим: Закон України від 23 серпня 2023 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-20>
210. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n54>
211. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України: Закон України від 27 липня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3277-20>

212. Про внесення змін до Закону України «Про статус народного депутата України»: Закон України від 22 березня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 42. Ст. 212.
213. Про внесення змін і доповнень до статей 104, 114-5 і 114-9 Конституції (Основного Закону) України: Закон України від 27 жовтня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст. 671.
214. Про внесення зміни до Указу Президента України від 16 жовтня 2023 року № 691/2023: Указ Президента України від 17 червня 2024 року № 350/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350/2024#n4>
215. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 26 січня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20>
216. Про дострокове припинення повноважень міського голови Новограда-Волинського В. Л. Весельського рішенням депутатів міської ради сьомого скликання за ініціативи громади. Петиція з відповідями. URL: <https://petition.e-dem.ua/novograd-volynskyi/Petition/View/7>
217. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>
218. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF>
219. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>
220. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>
221. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
222. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>

223. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент): Закон України від 10 вересня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20>
224. Про офіційне тлумачення статей 58, 78, 79, 81 Конституції України та статей 243-21, 243-22, 243-25 Цивільного процесуального кодексу України (у справі щодо несумісності депутатського мандата): Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-97>
225. Про Представника Президента України у Конституційному Суді України: Указ Президента України від 27 липня 2007 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667/2007#Text>
226. Про призначення Різника С.В. на посаду судді Конституційного Суду України: Постанова Верховної Ради України від 23 травня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3746-20#Text>
227. Про призначення та обрання осіб до першого складу Дорадчої групи експертів: Указ Президента України від 16 жовтня 2023 року № 691/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691/2023#Text>
228. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>
229. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15 липня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №38. Ст.249.
230. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>
231. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 липня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 40. Ст. 290.
232. Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>

233. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>
234. Програма моніторингу довкілля Сумської області на 2011 – 2015 рр. URL: <https://env.teset.sumdu.edu.ua/spivrobotnictvo-z-organami-vladi/#>
235. Програма охорони навколишнього природного середовища м. Суми на 2011 – 2015 рр. URL: <http://env.teset.sumdu.edu.ua/doc/Prog-ONPS-Sumy-2011.pdf>
236. Проєкт Закону про відновлення суспільної довіри до конституційного судочинства, реєстр. № 4288 від 29 жовтня 2020 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70282
237. Проєкт Закону «Про інтерпеляцію» реєстр. № 3499 від 18 червня 2020 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=68867&pf35401=527370>
238. Проєкт Закону про відкликання народного депутата України з ініціативи виборців реєстр. № 7672 від 15 серпня 2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFilezip/1437897>
239. Прошко В. Принцип субсидіарності – інструмент розподілу повноважень. *Аспекти самоврядування*. 2000. № 1. С. 2 – 7.
240. Радченко О.І. Загальна характеристика правового становища депутата парламенту. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 10. С.80-82.
241. Радченко О.І. Парламентський мандат як підстава набуття особою статусу депутата. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. № 20. С. 249-253.
242. Радченко О. І. Статус народного депутата України: проблеми теорії і правового регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 20 с.
243. Радченко О.І. Функціональна характеристика депутата парламенту. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 35-37.

244. Радь Т. Відкликання депутата за народною ініціативою. URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Rad_Vidklykannya_deputata_z_narodn_iniciatyvoyu.htm
245. Регламент Верховної Ради України: затверджений Законом України від 10 лютого 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>
246. Регламент Кабінету Міністрів України: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF>
247. Римарчук Н.А. Процедура імпічменту в зарубіжних країнах: конституційно-правові засади та проблеми. Закарпатські правові читання: матеріали VI міжнар. наук.-прак. конф. (Ужгород, 25-27 квітня 2014 р.). Ужгород : Вид-во УжНУ "Говерла", 2014. С. 209-214.
248. Розумний М.М. Конституційна реформа: від задуму до наслідків, стратегічні пріоритети. *Правові інновації*. 2007. № 1(2). С. 34–39.
249. Романюк П.В. Конституційно-правові засади інституту представницького мандату в Україні: дис. ... кандид. юрид.наук. Харків, 2015. 180 с.
250. Рудик П. Конституційно-правовий статус Президента України в умовах парламентсько-президентської республіки. *Віче*. 2014. № 20. С. 9-14.
251. Руссо Ж-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. К: Port-Royal, 2001. 349 с.
252. Савенко М. Конституційний Суд як інституція системи стримувань і противаг у системі державної влади Роль Конституційного Суду в державі та суспільстві: Міжнародний семінар. К. 2001. С. 30-46.
253. Савчин М.В. Інституційна спроможність під час і після війни. URL: <https://zbruc.eu/node/116584?fbclid=IwAR2I83uiKhBF51au27PSavA5FWPYUK8XFZpkkgjVRl0ijAGb4tx5U1Xh1Zc>
254. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

255. Саханенко С., Колісніченко Н. Екологія місцевого самоврядування в умовах децентралізації публічної влади. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2019. № 1. С. 100-106.
256. Селіванов А.О. Конституційні проблеми в сучасній теорії права: доктрина стабільності та охорони Конституції України в контексті її модернізації та ефективного конституційного правосуддя. К.: Логос, 2012. 152 с.
257. Сердюк Л.М. Конституційне регулювання імпічменту глави держави в Україні й окремих пострадянських країнах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 52-65.
258. Серьогіна С.Г. Президент України у механізмі забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Права людини і правова держава (до 50-ї річниці Загальної декларації прав людини) : тези доповідей та наукових повідомлень наук. конф. проф.-викл. складу (м. Харків, 10–11 грудня 1998 р.). Харків, 1998. С. 20–22.
259. Сироїд О. Контрольна функція парламенту: щоб країна була заможною і в безпеці. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2018/08/kontrolna_funkciya_parlamentu.pdf
260. Сінькевич О.В. Норми конституційного права України: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 20 с.
261. Сінькевич О.В. Особливості структури норм конституційного права України. *Часопис Київського університету права*. 2003. № 1. С.10-13.
262. Сінькевич О.В. Функції конституційного права як галузі права України: монографія. Київ: Вид-во Ліра-К, 2020. 462 с.
263. Сінькевич О.В. Щодо особливостей норм конституційного права України. *Право України*. 2002. № 11. С.15-18.
264. Сітар Д.В. Субсидіарність як принцип розподілу повноважень суб'єкта публічної адміністрації. *Вчені записки Таврійського*

Національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». 2020. Том 31. №2. С. 105-109.

265. Скрипник Ю. Імпічмент: вдосконалення механізму застосування в Україні крізь призму зарубіжного досвіду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 118 -122.

266. Скрипник Ю. Реалізація процедури імпічменту в зарубіжних країнах: досвід для України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 148 – 151.

267. Скрипнюк О.О. Вдосконалення інституту народовладдя в процесі сучасної конституційної модернізації України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 281–300.

268. Скрипнюк О.О. Демократизація політичної системи України як фактор європейської інтеграції : проблеми і перспективи. *Юридична Україна*. 2013. № 2. С. 26–30.

269. Скрипнюк О.О. Інституціональне і нормативне забезпечення адаптації законодавства України до законодавства ЄС. *Держава і право: Зб . наук . пр Юридичні і політичні науки*. К. : Ін -т держави і права ім . В. М. Корецького НАН України , 2013. Вип . 59. С. 449–454.

270. Скрипнюк О.О. Реалізація принципу народного суверенітету в Україні : теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 22 с.

271. Скрипнюк О.О. Реалізація принципу народного суверенітету в Україні : теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 212 с.

272. Скрипнюк О.О. Утвердження демократії у правовому контексті європейської інтеграції України. *Студентський юридичний журнал . Додаток до журналу " Право України"*. 2011. № 1. С. 133–138.

273. Словська І.Є. Верховна Рада України в системі вітчизняного парламентаризму: конституційно-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2014. 47 с.

274. Словська І.Є. Депутатський мандат як форма взаємозв'язку народного депутата і виборця: питання теорії. *Юридичний вісник*. 2011. № 2. С. 38-42.
275. Словська І.Є. Конституційно-правовий статус парламенту – Верховної Ради України: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2013. 336 с.
276. Словська І.Є. Принцип народного суверенітету та принцип поділу влад у діяльності Верховної Ради України. *Право і суспільство*. 2010. № 5. С. 77-81.
277. Смольська Я., Шутова О. Конституційно-правове регулювання процедури імпічменту в Україні та зарубіжних країнах. *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. № 123. С. 163–171.
278. Смоляр О. А. Державний та громадський контроль у сфері місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.
279. Собенко Н. Венеційська комісія дала рекомендації до законопроекту щодо реформи КСУ. URL: <https://suspilne.media/323558-venecijska-komisia-dala-rekomendacii-do-zakonoprojektu-sodo-reformi-ksu/>
280. Совгиря О. В. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України: сучасний стан та тенденції розвитку. К.: Юрінком Інтер, 2012. 464 с.
281. Совгиря О. Правове регулювання формування уряду: досвід зарубіжних країн та проблеми вітчизняного законодавства. *Вісник КНУ ім. Т.Г. Шевченка. Юридичні науки*. 2011. Вип. 89. С. 38–41.
282. Солієнко О. Зарубіжний досвід взаємодії парламенту та уряду в законодавчому та бюджетному процесах. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 2. С. 29–38.
283. Сорока С.В. Механізми взаємодії уряду і парламенту в процесі державного управління: досвід країн Європейського Союзу та українська практика : монографія. Миколаїв: ФОП Ємельянова Т. В., 2012. 421 с.
284. Станік С.Р. Інститут відкликання народного депутата України виборцями: проблеми теорії і практики: дис. ... д-ра філософії за

- спеціальністю 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 252 с.
285. Станік С.Р. Конституційно-правова відповідальність народних депутатів України: стан дослідженості проблеми. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 77–83.
286. Станік С.Р. Конституційно-правова відповідальність парламентаріїв України перед виборцями: ціннісний та історичний підходи. *Конституційно-правові академічні студії*. 2019. № 1. С. 168–174.
287. Станік С. Р. Щодо визначення кола суб'єктів притягнення до конституційно-правової відповідальності парламентаріїв України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 37. С. 48–50.
288. Стець А.В. Співпраця України з міжнародними екологічними організаціями. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7046/1/earth-day-15.pdf>
289. Стопченко М. І. Конституційно-правовий статус голови парламенту в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 240 с.
290. Сухонос В. В. Теорія держави і права: Навчальний посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2012. 536 с.
291. Терещук М.М. Актуальні питання відповідальності уряду в сучасних республіках. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 30. Т. 1. С. 51–54.
292. Тодика Ю.М. Основи конституційного строю України: учбовий посібник. Харків: Факт, 1999. 320 с.
293. Тулик І.І. Конституційно-правові засади делегування повноважень як форма взаємодії органів публічної влади: дис. ... канд.юрид.наук. Ужгород, 2016. 223 с.

294. У Концепції Статуту територіальної громади столиці передбачено запровадження муніципального омбудсмена. 2 листопада 2017 р. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_kontseptsi_statutu_teritorialno_gromadi_stolitsi_peredbacheno_zaprovadzhennya_munitsipalnogo_ombudsmena/
295. У справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проєкту Закону України "Про внесення змін до Конституції України (статей 84, 85, 89, 92, 93, 94, 106, 147, 150, 151 та пункту 6 розділу XV Конституції України)" вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статей 84, 85 та інших Конституції України): Висновок Конституційного Суду України від 14 березня 2001 року № 1-в/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-01>
296. У справі за конституційним поданням 101 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положень частин першої, п'ятої статті 103 Конституції України у системному зв'язку з пунктом 16 розділу XV „Перехідні положення” Конституції України (справа про строк, на який обирається Президент України): Рішення Конституційного Суду України від 15 травня 2014 року № 5-рп/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-14#n27>
297. У справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпідменту Президента України): Рішення Конституційного Суду України від 10 грудня 2003 року № 19-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-03#Text>
298. У справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України „Про запобігання корупції“, Кримінального кодексу України: Рішення Конституційного Суду України

від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>

299. У справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 частини першої статті 3 та пункту 6 статті 4 Закону України "Про статус народного депутата України" (справа щодо сумісності посад народного депутата України і члена Кабінету Міністрів України): Рішення Конституційного Суду України від 4 липня 2002 року № 14-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-02>

300. У справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96-1, 96-2 Кримінального кодексу України (щодо спеціальної конфіскації): Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2022 року № 1-п/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22>

301. У справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 3 та 5 Закону України "Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів" (справа щодо статусу депутатів рад): Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1998 року № 6-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-98>

302. У справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 136, частини третьої статті 141 Конституції України, абзацу першого частини другої статті 14 Закону України „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів“: Рішення Конституційного Суду України від 29 травня 2013 року № 2-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-13#Text>

303. У справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності)

окремих положень частини четвертої статті 26, частини третьої статті 31, частини другої статті 39 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" (справа про стаж для зайняття посади судді в апеляційних, вищих спеціалізованих судах та Верховному Суді України): Рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2011 року № 3-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-11>

304. У справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини другої статті 12 Закону України "Про місцеві державні адміністрації" (справа про поєднання посади в місцевій державній адміністрації з мандатом депутата місцевої ради): Рішення Конституційного Суду України 4 грудня 2001 року № 16-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-01>

305. У справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини дев'ятої статті 61, частини третьої статті 105 Закону України „Про вибори народних депутатів України“, пункту 3 розділу II „Прикінцеві та перехідні положення“ Закону України „Про внесення змін до Закону України „Про вибори народних депутатів України“ щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку партії у багатомандатному окрузі“ (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії): Рішення Конституційного Суду України від 21 грудня 2017 року № 3-р/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17>

306. У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення частини четвертої статті 12 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" щодо сумісності посади сільського, селищного, міського голови з мандатом депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим (справа щодо сумісності посади сільського, селищного, міського голови з мандатом депутата

Верховної Ради Автономної Республіки Крим): Рішення Конституційного Суду України від 20 травня 2004 року № 12-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-04>

307. У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 84, пункту 34 частини першої статті 85, частини першої статті 86, статті 91 Конституції України, частин другої, третьої, четвертої статті 15 Закону України "Про статус народного депутата України" (справа про направлення запиту до Президента України): Рішення Конституційного Суду України від 14 жовтня 2003 року N 16-рп/2003. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-03>

308. У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Конституції Автономної Республіки Крим та Закону України "Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим" (справа про Конституцію Автономної Республіки Крим): Рішення Конституційного Суду України від 16 січня 2003 року № 1-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-03>

309. У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин п'ятої, шостої статті 13 Закону України "Про статус народного депутата України", частини четвертої статті 61 Регламенту Верховної Ради України та офіційного тлумачення положень пункту 6 частини другої, частини шостої статті 81, частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 13 Закону України "Про статус народного депутата України" (справа про перебування народного депутата України у депутатській фракції): Рішення Конституційного Суду України від 25 червня 2008 року № 12-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-08>

310. У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 75, 82, 84, 91, 104 Конституції України (щодо повноважності Верховної Ради України): Рішення Конституційного Суду України від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-02>
311. У справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної": Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року № 1-п/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21>
312. У справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин п'ятої, шостої статті 75, частини четвертої статті 77 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України „Про Регламент Верховної Ради України“ (справа про обрання Голови Верховної Ради України): Рішення Конституційного Суду України від 11 липня 2012 року № 15-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-12>
313. У справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України „Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України“: Рішення Конституційного Суду України від 28 серпня 2020 року № 9-п/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-20>
314. У справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення пункту 6 частини першої статті 106 Конституції України (справа про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою): Рішення Конституційного Суду України від 15 жовтня 2008 року № 23-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-08#Text>

315. У справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності" та конституційним поданням 89 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 90 Конституції України, статті 5 Закону України "Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності" (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення): Рішення Конституційного Суду України від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-08>

316. У справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини першої статті 7, пункту 2 розділу VIII „Прикінцеві та перехідні положення“ Закону України „Про засади запобігання і протидії корупції“: Рішення Конституційного Суду України від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-12>

317. У справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України "Про судоустрій і статус суддів", Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України: Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11>

318. У справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про всеукраїнський референдум": Рішення Конституційного Суду України від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18#n60>

319. У справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про засади державної мовної політики": Рішення Конституційного Суду України від 28 лютого 2018 року № 2-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18>
320. У справі за конституційним поданням 58 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 3, 4, 5, 6 статті 9, пунктів 3, 4, 5 статті 10, підпункту "г" пункту 1 статті 24, пункту 3 статті 26 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", пункту 10 статті 14, статті 33-1 Закону України "Про комітети Верховної Ради України": Рішення Конституційного Суду України від 10 червня 2010 року № 16-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-10>
321. У справі за конституційним поданням 58 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України "Про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України з питань моніторингу реалізації законодавства про вибори Президента України" (справа про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України) : Рішення Конституційного Суду України від 18 листопада 2004 року N 17-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-04>
322. У справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом): Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05#Text>

323. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України "Про статус суддів" (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу): Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04>

324. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 2, абзацу другого пункту 2 розділу II „Прикінцеві та перехідні положення“ Закону України „Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи“, статті 138 Закону України „Про судоустрій і статус суддів“ (справа щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці): Рішення Конституційного Суду України від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-13>

325. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України "Про засади запобігання та протидії корупції", "Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень", "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення" (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів): Рішення Конституційного Суду України від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10>

326. У справі за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини сьомої статті 3 Закону України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим" (справа про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим):

Рішення Конституційного Суду України від 17 квітня 2003 року № 9-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-03>

327. У справі за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 розділу II "Прикінцеві положення" Закону України "Про затвердження зміни до статті 22 Конституції Автономної Республіки Крим щодо строку повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим": Рішення Конституційного Суду України від 17 грудня 2009 року № 33-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v033p710-09>

328. У справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України: Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>

329. У справі за конституційним поданням Київської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 141 Конституції України: Рішення Конституційного Суду України від 4 червня 2009 року № 13-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-09>

330. У справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 28 Закону України "Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів" (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад): Рішення Конституційного Суду України від 26 березня 2002 року № 6-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-02>

331. У справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 5, частини третьої статті 6, статті 32 Закону України "Про угоди про розподіл продукції" (справа про угоди про розподіл продукції):

Рішення Конституційного Суду України від 6 грудня 2001 року № 17-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-01>

332. У справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів "район" та "район у місті", які застосовуються в пункті 29 частини першої статті 85, частині п'ятій статті 140 Конституції України, і поняття "організація управління районами в містах", яке вживається в частині п'ятій статті 140 Конституції України та в частині першій статті 11 Закону України "Про столицю України - місто-герой Київ", а також щодо офіційного тлумачення положень пункту 13 частини першої статті 92 Конституції України, пункту 41 частини першої статті 26 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" стосовно повноваження міських рад самостійно вирішувати питання утворення і ліквідації районів у місті (справа про адміністративно-територіальний устрій): Рішення Конституційного Суду України від 13 липня 2001 року № 11-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01>

333. У справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закону Автономної Республіки Крим "Про обчислення часу" та Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим "Про введення в дію Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закону Автономної Республіки Крим "Про обчислення часу": Рішення Конституційного Суду України від 25 березня 1998 року № 4-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-98>

334. У справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України "Про статус народного депутата України" в редакції Закону України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про статус народного депутата України" від 25 вересня 1997 року (справа про

статус народного депутата України): Рішення Конституційного Суду України від 10 травня 2000 року № 8-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-00>

335. У справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим "Про республіканський бюджет Автономної Республіки Крим на 1998 рік" (справа про бюджет Автономної Республіки Крим на 1998 рік): Рішення Конституційного Суду України від 2 червня 1998 року № 7-рп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-98>

336. У справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 4 статті 9, пунктів 4, 5 статті 10, підпункту "г" пункту 1 статті 24, пункту 3 статті 26 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю": Рішення Конституційного Суду України 27 травня 2009 року № 12-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-09>

337. У справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Регламенту Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Положення про Рахункову палату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Положення про порядок управління майном, що належить Автономній Республіці Крим або передане в її управління, затверджених відповідними постановами Верховної Ради Автономної Республіки Крим, та Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим "Про заходи щодо посилення кадрової роботи в Автономній Республіці Крим" (справа про правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим): Рішення Конституційного Суду України 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-01>

338. У справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 5, частини сьомої статті 6 Закону України "Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим" (справа щодо сумісності мандата депутата Верховної Ради АРК з іншими видами діяльності): Рішення Конституційного Суду України від 21 грудня 2001 року № 19-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-01>
339. У справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України): Рішення Конституційного Суду України від 7 липня 1998 року № 11-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-98>
340. У справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування): Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09>
341. У справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України і виконавчого комітету Вінницької міської ради щодо офіційного тлумачення положень статей 38, 78 Конституції України, статей 1, 10, 12, частини другої статті 49 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (справа про сумісництво посад народного депутата України і міського голови): Рішення Конституційного Суду України від 6 липня 1999 року № 7-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-99>
342. У справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами

місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови): Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>

343. У справі за конституційними поданнями 53 і 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 103 Конституції України (справа щодо строків перебування на посту Президента України): Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-03#Text>

344. У справі за конституційними поданнями 56 та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України в редакції Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад": Рішення Конституційного Суду України від 27 травня 2008 року № 11-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-08>

345. У справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої, абзаців першого, другого, четвертого, шостого частини п'ятої статті 141 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та положень пункту 5 розділу III "Прикінцеві положення" Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення" (справа про щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці): Рішення Конституційного Суду України від 8 червня 2016 року № 4-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-16>

346. У справі за конституційними поданнями виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції

України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим "Про проведення загальнокримського референдуму" (справа про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим): Рішення Конституційного Суду України від 14 березня 2014 року № 2-пп/2014. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/2-rp/2014.pdf>

347. У справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі): Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 року № 6-пп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08#n54>

348. Убері Т. П. Конституційно-правовий статус парламентарів України та Грузії (порівняльний аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 19 с.

349. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : [монографія]. Х. : «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.

350. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

351. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.

352. Федоренко В.Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти: Монографія. К.: Ліра-К, 2009. 580 с.

353. Хамходера О.П. Адміністративно-правовий статус державної інспекції як центрального органу виконавчої влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2014. 23 с.

354. Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00303>
355. Худякова О., Міхальков С. Обіцянка на всі часи: хто і коли обіцяв запровадити механізм відкликання депутата. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/11/15/statija/polityka/obicyanka-vsi-chasy-xto-koly-obicyav-zaprovadyty-mexanizm-vidklykannya-deputata>
356. Цвік М. В. Взаємодія законодавчої, виконавчої влади та референдуму в системі народовладдя. *Вісник Академії правових наук України*. 1995. № 3. С. 27-35.
357. Цвік М., Процюк І. Про державно-правову природу влади Президента України в системі розподілу влад. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 1. С. 51–61.
358. Цимбалістий Т.О. Інститут імпичменту в системі конституційно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 2. С. 51-55.
359. Цимбалістий Т.О. Конституційна юстиція в Україні: навч. посіб. К. : Центр навчальної літератури, 2007. 200 с.
360. Чабаненко М.М. Загальна характеристика аграрно-правових інститутів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. №2. С. 127-131.
361. Чепель О. Д. Конституційно-правовий статус та професіоналізація діяльності депутатів парламенту на сучасному етапі (порівняльно-правове дослідження): монографія. Чернівці: Рута, 2010. 254 с.
362. Чепель О. Д. Проблеми статусу та професіоналізації діяльності депутатів парламенту на сучасному етапі (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. 20 с.
363. Червоненко В. Закон про імпичмент ухвалили. Як можна звільнити президента. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-49646919>
364. Червоненко В. "Народний імпичмент" Порошенку: чи можна це зробити? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42227641>

365. Черетун Д. Парламент хоче посилити контроль за урядом – взялися за інтерпеляцію. URL: <https://www.chesno.org/post/4069/>
366. Чернецька О.В. Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 2006. 16 с.
367. Чи можна в Україні відкликати народного депутата? Центр політичного консалтингу. <https://cpc.com.ua/articles/chi-mozhna-v-ukraini-vidklikati-narodnogo-deputata>
368. Чи реально відкликати мера з посади? URL: <https://kl.informator.ua/2022/12/22/chy-realno-vidklykaty-mera-z-posady/>
369. Чикурлій С.О. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади України: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2008. 211 с.
370. Чоудрі С., Седеліус Т., Кириченко Ю. Напівпрезиденталізм та інклюзивне врядування в Україні: пропозиції для конституційної реформи. К.: Центр політико-правових реформ, 2018. 74 с.
371. Шаповал В.М. Виконавча влада в розвинутих країнах. К.: Академія державного управління при Президентіві України, 1996. 210 с.
372. Шаповал В.М. Основи теорії парламентаризму. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. 136 с.
373. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 560 с.
374. Шаповал В., Шаповал Т. Про сутнісні характеристики народного представництва. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2011. № 2. С. 45-47.
375. Шевченко Т. О. Законодавче регулювання припинення повноважень народного депутата України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 16 с.
376. Шинькович А. Принцип субсидіарності як базова засада поділу влади та розподілу повноважень між державною владою і місцевим самоврядуванням. *Публічне урядування*. 2020. № 2. С. 221-229.

377. Шульженко Ф. П., Андрусак Т. Г. Історія політичних і правових вчень. К.: Юрінком Інтер, 1999. 304 с.
378. Щербанюк О.В. Забезпечення народного суверенітету в умовах європейської інтеграції України (конституційно-правовий аспект). *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць*. Вип. 660: Правознавство. Чернівці: ЧНУ, 2013. С. 38–43.
379. Щербанюк О.В. Народний суверенітет в політико -правовому будівництві сучасної держави : автореф . дис докт . юрид . наук : 12.00.02. К., 2014. 35 с.
380. Щербанюк О.В. Народний суверенітет в політико -правовому будівництві сучасної держави : дис докт . юрид . наук. Чернівці, 2014. 473 с.
381. Щербанюк О.В. Народний суверенітет і владоспроможність демократичної держави: монографія. Книга II. К.: Логос, 2013. 303 с.
382. Щербанюк О.В. Роль виборчого законодавства у забезпеченні легітимності виборних органів державної влади. *Право України*. 2013. № 5. С. 158–164.
383. Юридичні наслідки Рішення Конституційного Суду України щодо визнання призначення Директора Національного антикорупційного бюро України неконституційним. URL: <https://pravo.org.ua/yurydychni-naslidky-rishennya-konstytutsijnogo-sudu-ukrayiny-shhodo-vyznannya-pryznachennya-dyrektora-natsionalnogo-antykorrupsijnogo-byuro-ukrayiny-nekonstytutsijnym-onovleno/>
384. Юркевич Х. І. Представницький мандат у конституційній теорії та практиці: вітчизняний та зарубіжний досвід: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
385. Як вінничани можуть відкликати новообраних депутатів та мерів міст. URL: <https://vinnitsa.info/article/yak-vinnichani-mozhut-vidklikati-no-voobranih-deputativ-ta-meriv->

mist?__cf_chl_tk=DN8M5.Ucbpim0kLxR.yUYINVezEmYyVKB8b6ew-cgfds-1725363434-0.0.1.1-5396

386. Яковлева О. В "Служі народу" планують відкликати чотирьох депутатів із Запорізької обласної ради. 2 лютого 2022 р. URL: <https://suspilne.media/zaporizhzhia/203373-v-sluzi-narodu-planuut-vidklikati-cotiroh-deputativ-iz-zaporizkoi-oblasnoi-radi/>

387. Янкович С. Правовий огляд проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правових засад діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» та положень інших відповідних законів. Проєкт Ради Європи «Підтримка впровадження європейських стандартів прав людини в Україні». К., 2024. 23 с.

388. At the French Senate, Congress calls for a global strategy against hate speech. 31 May 2024. URL: <https://www.coe.int/en/web/congress/-/at-the-french-senate-congress-calls-for-a-global-strategy-against-hate-speech>

389. Barvinenko V., Mishyna N., Qaracayev C. Ukrainian local government and Council of Europe's standards: human rights protection and decentralisation at the times of militarisation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. Vol. 9. № 4. P. 31–36.

390. CDL-AD(2010)025-e, Report on the role of the opposition in a democratic Parliament, adopted by the Venice Commission, at its 84th Plenary Session (Venice 15-16 October 2010) / Venice Commission. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)025-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)025-e)

391. Combating hate speech in Ukraine. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/combating-hate-speech-in-ukraine>

392. Comparative Legal Analysis of Ukrainian Regulation of Hate Speech in the Media. Commissioned by the Office of the OSCE Representative on Freedom of the Media and prepared by Toby Mendel, Executive Director of the Cen-

tre for Law and Democracy, Halifax, Canada, and Independent Media and Freedom of Expression Legal Expert. January 2018. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/e/384567.pdf>

393. Explanatory Memorandum Recommendation CM/Rec(2022)16 of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech 1434th meeting, 11, 13 and 17 May 2022. Steering Committee on Anti-Discrimination, Diversity and Inclusion (CDADI) and Steering Committee on Media and Information Society (CDMSI). URL: <https://rm.coe.int/prems-083822-gbr-2018-recommendation-on-combating-hate-speech-memorand/1680a710c9>

394. Group of independent experts on the European Charter of local self-government (GIE). URL: <https://www.coe.int/en/web/congress/group-of-independent-experts-on-the-european-charter-of-local-self-government-gie>

395. Guidelines for local and regional authorities on preventing radicalisation and manifestations of hate at the grassroots level: Resolution 384 (2015) 1. Congress Of Local And Regional Authorities. URL: <https://rm.coe.int/168071a407>

396. Mishyna N. European court of human rights' judgements implementation by local and regional authorities: relevant publications on the topic. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 33. С. 52-57.

397. Monakhova T., Tuluzakova O. Hatespeech in Ukrainian media discourse. *Cognitive Studies | Études cognitives*. 2022 (22). Art. 2624. URL: <https://doi.org/10.11649/cs.2624>

398. Opinion on possible Constitutional and Legislative Improvements to ensure the uninterrupted functioning of the Constitutional Court of Ukraine adopted by the Venice Commission at its 67th Plenary Session (Venice, 9–10 June 2006). Venice Commision: Council of Europe. CDL-AD (2006)016-e. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2006\)016-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2006)016-e)

399. Opinion on the amendments to the Constitution of Ukraine adopted on 8.12.2004 adopted by the Commission at its 63rd plenary session (Venice, 10-

- 11 June 2005) / CDL-AD(2005)015-e, Venice Commission. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2005\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2005)015-e)
400. Opinion on the Constitution of Ukraine, adopted by the Commission at its 30th plenary meeting in Venice, on 7–8 March 1997. Venice Commission: Council of Europe. CDL-INF (1997)002. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/-documents/?pdf=CDL-INF\(1997\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/-documents/?pdf=CDL-INF(1997)002-e)
401. Opinion on the Constitutional Situation in Ukraine adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session, Venice (17-18 December 2010). CDL-AD(2010)044-e. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282010%29044-e>
402. Opinion on the draft Constitution of Ukraine (text approved by the Constitutional Commission on 11 March 1996 (CDL(96)15)). Venice Commission: Council of Europe. CDL-INF (1996)006-e. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/-documents/?pdf=CDL-INF\(1996\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/-documents/?pdf=CDL-INF(1996)006-e)
403. Opinion on the draft law “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on improving the procedure for the selection of candidates for the position of judge of the Constitutional Court of Ukraine on a Competitive Basis”, adopted by the Venice Commission at its 133rd Plenary session (Venice, 16-17 December 2022). CDL-AD(2022)054-e. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2022\)054-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2022)054-e)
404. Opinion on the Legal framework in Ukraine governing the Supreme Court and judicial self-governing bodies, adopted by the Venice Commission at its 121st Plenary Session, Venice, 6–7 December 2019. Venice Commission: Council of Europe. CDL-AD (2019)027-e. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/-documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)027-e#](https://www.venice.coe.int/webforms/-documents/?pdf=CDL-AD(2019)027-e#)
405. Opinion on the present constitutional situation in Ukraine following the adoption of the Constitutional Agreement between the Supreme Rada of Ukraine and the president of Ukraine. CDL(1995)040-e. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL%281995%29040-e>

406. Opinion on the Proposed Amendments to the Constitution of Ukraine regarding the Judiciary as approved by the Constitutional Commission on 4 September 2015 adopted by the Venice Commission at its 104th Plenary Session (Venice, 23–24 October 2015). Venice Commission: Council of Europe. CDL-AD (2015)027-e. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)027-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)027-e)
407. Opinion on three Draft Laws proposing Amendments to the Constitution of Ukraine adopted by the Venice Commission at its 57th Plenary Session (Venice, 12-13 December 2003) / CDL-AD(2003)019-e. Venice Commission. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2003\)019-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2003)019-e)
408. Opinion on three Draft Laws proposing Amendments to the Constitution of Ukraine adopted by the Venice Commission at its 57th Plenary Session (Venice, 12-13 December 2003). CDL-AD(2003)019-e. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282003%29019-e>
409. Parameters on the relationship between the parliamentary majority and the opposition in a democracy: a checklist. Adopted by the Venice Commission at its 119th Plenary Session (Venice, 21-22 June 2019). CDL-AD (2019)015. – para 127 URL: [https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:20KiKvjyJyUJ:https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx%3Fpdf%3DCDL-AD\(2019\)015-e+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua](https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:20KiKvjyJyUJ:https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx%3Fpdf%3DCDL-AD(2019)015-e+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua)
410. Reaffirming the partnership between the Council of Europe and Ukrainian beneficiaries to advance on combating hate speech. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/reaffirming-the-partnership-between-the-council-of-europe-and-ukrainian-beneficiaries-to-advance-on-combating-hate-speech>
411. Recommendation CM/Rec(2022)161 of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech (Adopted by the Committee of Ministers on 20 May 2022 at the 132nd Session of the Committee of Ministers). URL:

<https://rm.coe.int/prems-083822-gbr-2018-recommendation-on-combating-hate-speech-memorand/1680a710c9>

412. The office of Ombudsperson and local and regional authorities. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. Resolution 327 (2011)¹. URL: <https://rm.coe.int/16807198aa>

413. What is hate speech and how to combat it. 14 January 2022. URL: <https://ukraine.un.org/en/168160-what-hate-speech-and-how-combat-it>

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій В.Е. Гедульянова за темою дисертації

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації:

Статті в періодичних фахових наукових виданнях України:

1. Гедульянов В.Е. Європеїзація як основний напрям подальшого удосконалення правового регулювання створення та діяльності представницьких органів місцевого самоврядування в Україні в умовах сучасної конституційної реформи. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 1. С. 14-18. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/6_2024/5.pdf
2. Гедульянов В.Е. Європеїзація правового регулювання створення та діяльності представницьких органів державної влади в Україні в умовах сучасної конституційної реформи. *Law. State. Technology*. 2025. №1. С. 3-8. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2025-1-1>
3. Гедульянов В.Е. Імпічмент Президента України: сучасний стан та завдання для наступного етапу конституційної реформи. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2024. № 6. С. 33-37. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2024/7.pdf
4. Гедульянов В.Е. Представницька демократія на місцевому рівні та мова ворожнечі: рекомендації Ради Європи. *Juris Europensis Scientia*. 2024. № 6. С. 14-18. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/6_2024/5.pdf
5. Гедульянов В.Е. Застосування європейських стандартів у процесі законотворчої роботи як один з пріоритетних напрямів подальшого удосконалення діяльності Верховної Ради України. *Law. State. Technology*. 2024. № 1. С. 20-25. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2024-1-3>
6. Гедульянов В.Е. Конституційно-правові проблеми функціонування Верховної Ради України (на матеріалах інтерпеляції). *Juris Europensis Scientia*. 2024. № 2. С. 9-13. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.2>

7. Гедульянов В.Е. Інститут представницької демократії як інститут галузі конституційного права України. *Юридичний вісник*. 2023. № 4. С. 7-13. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2023/1.pdf
8. Гедульянов В.Е. Конституційні дослідження проблематики правового положення членів представницьких органів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2023. Вип. 61. С.14-17. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc61/3.pdf>
9. Гедульянов В.Е. Українські доктринальні дослідження статусу членів представницьких органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 73-75. URL: http://lsej.org.ua/3_2023/15.pdf
10. Гедульянов В.Е. Інститут представницької демократії як інститут галузі конституційного права України. *Juris Europensis Scientia*. 2023. №5. С. 9-12. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/5_2023/2.pdf
11. Гедульянов В.Е. Конституційні положення про представницьку демократію в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2022. Вип. 57. С. 28-31. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc57/6.pdf>
12. Гедульянов В.Е. Акти Конституційного Суду України: питання представницької демократії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 73-76. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/13.pdf
13. Гедульянов В.Е. Інститут представницької демократії та органи самоорганізації населення. *Juris Europensis Scientia*. 2022. №2. С. 61-64. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/2_2022/14.pdf
14. Гедульянов В.Е. Відкликання виборних посадових та інших осіб в Україні: постановка питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 85-87. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/16.pdf
15. Гедульянов В.Е. Принцип субсидіарності та представницька демократія в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного*

університету. Серія: «Юриспруденція». 2022. Вип. 60. С. 14-17. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc60/3.pdf>

16. Гедульянов В.Е. Представницька демократія, народне представництво та принцип народного суверенітету в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 67-72. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v5_2022/6.pdf

17. Гедульянов В.Е. До питання можливості відкликання народного представника, мандат якого не є імперативним. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 17-23. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v6_2022/2.pdf

1. Статті в періодичних нефархових наукових виданнях України:

18. Гедульянов В.Е. Представницька демократія в Україні: основи конституційної регламентації. *Гарантії прав людини і громадянина в контексті європейської інтеграції України: монографія* / Юринець Ю.Л., Токарева К.С., Філінович В.В. та ін. Чернівці : Технодрук, 2023. С.9-24.

1.Статті в зарубіжних наукових виданнях:

19. Hedulianov V. Representative Bodies of Local Self-Government in Ukraine: Nomenclature and Constitutional Regulation. *PNAP. Scientific Journal of Polonia University*. 2023. Vol. 56 (1). P. 328-334. DOI: <https://doi.org/10.23856/5720>

20. Hedulianov V. Representative Bodies in Ukraine: Doctrinal Developments. *PNAP. Scientific Journal of Polonia University*. 2023. Vol. 57 (2). P. 151-156. DOI: <https://doi.org/10.23856/5720>

2. Hedulianov V. Representative Democracy in Research of Ukrainian Constitutionalists. *PNAP. Scientific Journal of Polonia University*. 2022. Vol. 55(6). P. 158-164. DOI: <https://doi.org/10.23856/5521>

2. Статті в періодичних наукових виданнях, які індексуються в наукометричних базах *Web of Sciences* та *Scopus*:

21. Barvinenko, V., Hedulianov, V., & Mishyna, N. (2023). Ukrainian local government, human rights protection and Council of Europe standards: the principle of subsidiarity. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(5), 42-47. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-5-42-47>
22. Ivantsova, Z., Hedulianov, V., & Zadyraka, N. (2024). Protection Of Economic Human Rights by Representative Bodies: European Standards. *Baltic Journal of Economic Studies*, 10(3), 156-161. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2024-10-3-156-161>
23. Shumak, I., Batan, Y., Kravchenko, S., Hedulianov, V., & Bysaha, Y. (2024). Representative democracy under martial law. *Amazonia Investiga*, 13(77), 159–169. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.77.05.12>

3. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

24. Гедульянов В.Е. Органи самоорганізації населення – інститут представницької демократії? *Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 червня 2022 року)*. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 84 – 86.
25. Гедульянов В.Е. До питання уточнення номенклатури інститутів представницької демократії на місцевому рівні. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (17 червня 2022 р., м. Львів) / [за наук.ред. проф. О. В. Батанова, проф. Д. Вацінкевича, доц. Р. Б. Бедрія]*. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка; Київ; Щецин, 2022. С. 294-298.

26. Гедульянов В.Е. Представницька демократія: конституційне регулювання (у вузькому розумінні). *Осінні юридичні читання – 2022. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки. Випуск XXXII: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Осінні юридичні читання – 2022».* 24 листопада 2022 р. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 111-117.
27. Гедульянов В.Е. Конституційні положення про представницьку демократію в Україні: євроінтеграційний аспект. *Юридична осінь 2022 року: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів (Харків, 17 листоп. 2022 р.)* / за г. ред. Д.В. Лученка. Х.: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 104-106. ([електронне наукове видання](#)).
28. Гедульянов В.Е. Відкликання виборних посадових та інших осіб в Україні: захист прав людини чи захист вільного мандату? *Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення: збірник тез Науково-практичного круглого столу, присвяченого 74-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Хмельницький, 9 грудня 2022 року).* Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С.64-66.
29. Гедульянов В.Е. Відкликання народного представника з вільним мандатом: перспективи для України. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 31 березня 2023 року).* Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 107-109.
30. Гедульянов В.Е. Народне представництво та принцип народного суверенітету в Україні. *Актуальні питання розвитку юридичної науки і*

практики в умовах воєнного стану та мирної розбудови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (5 травня 2023 року): [ел. збірник](#). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023. С. 44-45.

31. Гедульянов В.Е. Представницький мандат: імперативний чи вільний? *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: Тези доповідей за матеріал. III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 27-28 квітня 2023 року) / відп. ред. Я. І. Ленгер, А. М. Земко. Луцьк: ВІП ЛНТУ, 2023. С.44-48.*

32. Гедульянов В.Е. Субсидіарність – принцип інституту представницької демократії в Україні. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей Сьомої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 25 серпня 2023 р.). К.: АПСВТ, 2023. С. 34-37.*

33. Гедульянов В.Е. Конституційний статус Верховної Ради України: дефініція та підходи до визначення елементного складу. *Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 травня 2024 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 58-60.*

34. Гедульянов В.Е. Подальше удосконалення функціонування Парламенту України: європеїзація діяльності. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи: Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р. Тернопіль: Вектор, 2024. С. 196-198.*

35. Гедульянов В.Е. Інститут представницької демократії: конституційні цінності та принципи. *Цінність Конституції України в сучасних умовах: матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди Дня Конституції України (20 червня 2024 року): [ел. збірник](#)* / Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024. С. 35-37.